

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

MARTYNAS JAKULIS

ŠPITOLĖS VILNIUJE XVI–XVIII A.

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2011–2015 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
istorija – 05 H)

TURINYS

ĮVADAS	6
1. SKURDAS, VARGŠAI IR ŠPITOLĖS VIDURAMŽIŲ IR ANKSTYVŲJŲ NAUJŲJŲ LAIKŲ EUROPOJE	36
1. 1. Viduramžiai	36
1. 2. Ankstyvieji naujieji laikai	42
2. ŠPITOLIŲ TINKLO FORMAVIMASIS VILNIUJE	56
2. 1. 1518 m. – XVII a. vidurys: nuo pirmosios špitolės iki multikonfesinio reiškinio	57
2. 1. 1. Katalikų špitolės	60
2. 1. 2. Stačiatikių ir unitų špitolės	68
2. 1. 3. Protestantų špitolės	72
2. 1. 4. Žydų špitolė	75
2. 1. 5. Kitos karitatyvinės institucijos	76
2. 2. XVII a. 2 pusė – XVIII a. pradžia: stabilizacija	77
2. 3. XVIII a.: didelių špitolių iškilimas	81
3. ŠPITOLIŲ ADMINISTRAVIMAS	89
3. 1. Katalikų špitolės	90
3. 1. 1. Vienuolijų špitolės	90
3. 1. 2. Brolių špitolės	93
3. 1. 3. Parapijų špitolės	94
3. 1. 4. Prepozitūrų špitolės	95
3. 2. Unitų špitolės	110
3. 3. Stačiatikių špitolė	112
3. 4. Kalvinistų špitolė	113
3. 5. Liuteronų špitolės	114
3. 6. Žydų špitolės	116
4. ŠPITOLIŲ GLOBOTINIAI IR LIGONIAI	119
4. 1. Globotiniai	122
4. 1. 1. Špitolių-prieglaudų globotiniai	122
a. Priėmimas į špitolę	128
b. Amžius ir sveikatos būklė	130
c. Lytis	138
d. Globotinių profesijos ir socialinė padėtis iki priėmimo į špitolę	147
e. Naujas statusas, nauja kasdienybė	156
4. 1. 2. Pamestinukai	169
a. Skaičius	171
b. Lytis	175
c. Kilmė	176
d. Globa	178
4. 2. Ligoniai	183
4. 2. 1. Bonifratrų špitolės ligoniai	184
a. Skaičius	185
b. Amžius	188
c. Socialinė padėtis	190
d. Ligos ir gydymas	196

4. 2. 2. Rokitų špitolės ligoniai.....	206
a. Skaičius.....	206
b. Amžius.....	209
c. Socialinė padėtis.....	210
d. Ligos ir gydymas.....	211
4. 2. 3. Šaričių špitolės ligoniai.....	216
a. Skaičius.....	216
b. Amžius.....	220
c. Socialinė padėtis.....	221
d. Ligos ir gydymas.....	222
4. 2. 4. Liuteronų špitolės ligoniai.....	225
a. Skaičius.....	226
b. Socialinė padėtis.....	229
c. Ligos ir gydymas.....	233
5. ŠPITOLIŲ MATERIALINIS APRŪPINIMAS.....	237
5. 1. Pajamos.....	238
5. 1. 1. Pajamos iš nekilnojamojo turto.....	240
a. Žemės valdos.....	240
b. Ūkinės paskirties objektai.....	242
c. Namai Vilniuje.....	248
d. Špitolių patalpų nuoma.....	253
5. 1. 2. Pajamos iš palūkanų.....	254
5. 1. 3. Kiti pajamų šaltiniai.....	260
a. Nereguliarūs užrašymai.....	260
b. Aukos ir išmalda.....	262
c. Pajamos iš globotinių ir ligonių.....	268
5. 2. Išlaidos.....	271
5. 2. 1. Globotinių ir ligonių poreikiai.....	272
5. 2. 2. Atlyginimai personalui.....	274
5. 2. 3. Špitolių pastatų ir nuosavybės remontas bei statyba.....	275
5. 3. Pajamų-išlaidų balansas.....	277
6. ŠPITOLĖS IR RELIGINIS GYVENIMAS.....	280
6. 1. Špitolės ir mirusiųjų atminimas.....	281
6. 2. Nuo prozelitizmo iki nepaklusniųjų auklėjimo.....	292
6. 2. 1. Kitatikių konversijos katalikų špitolėse.....	292
6. 2. 2. Špitolės kaip religinio disciplinavimo institucijos.....	296
7. REFORMŲ BANDYMAI XVIII A. 2 PUSĖJE IR RUSIJOS IMPERIJOS POLITIKA.....	300
7. 1. Reformų bandymai iki III Respublikos padalijimo.....	301
7. 1. 1. Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisija.....	302
7. 1. 2. Civilinės karinės komisijos.....	305
7. 1. 3. Vilniaus špitolių deputacija.....	307
7. 2. Lietuvos špitolių komisijos veikla ir generalinės špitolės įsteigimas.....	311
IŠVADOS.....	324
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	330
LENTELIŲ, GRAFIKŲ, DIAGRAMŲ IR ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	354

PRIEDAI.....	356
Priedas nr. 1. Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.	356
Priedas nr. 2. Špitolių veiklos laikotarpis.....	357
Priedas nr. 3. Bendras krikštų skaičius ir nesantuokinių vaikų bei pamestinukų krikštai Šv. Jonų (1700–1799) ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo (1711–1796) parapijose	358
Priedas nr. 4. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų krikštai Šv. Jonų (1700–1799) ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo (1711–1796) parapijose.....	359
Priedas nr. 5. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų krikštai abiejose parapijose bendrai; pamestinukai, pakrikštyti Vaikelio Jėzaus špitolėje (1792–1801) ...	360

ĮVADAS

Problema

„Skelbiame visiems, kuriems tai svarbu, kad garbingojo Vilniaus kanauninko Martyno iš Dušnikų vardu buvome prašomi Vilniuje dovanoti sklypą statyti špitolei, kurioje elgetos ir neįgalieji, remiami bendromis aukomis, būtų išlaikomi ir apgyvendinami“¹ – 1518 m. gruodžio 18 d. Brastos seime paskelbė Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis. Greitai netoli katedros iškilo nedidelė Šv. Jobo ir Marijos Magdalenos špitolė, kuri dar keliolika metų buvo vienintelė vargšų globos institucija mieste. Per beveik tris šimtus metų Vilniuje buvo įsteigtos dar daugiau nei dvi dešimtys skirtingų konfesinių bendruomenių, skirtingo dydžio ir skirtingą funkciją atliekančių špitolių ir kitokių karitatyvinių institucijų, kurios tūkstančiams žmonių tapo prieglobsčiu ir išsigelbėjimu nuo gyvenimo negandų.

Nors nuo XIX a. pasirodė keliolika Vilniaus špitolėms skirtų studijų, vis dėlto su keliomis išimtimis į špitoles žiūrima atsietai nuo mieste ir valstybėje vykusių religinių, socialinių ir ekonominių procesų, tinkamai neįvertinta lieka ir špitolių tipų įvairovė bei jų daugiafunkciškumas. Koncentruojantis tik į institucijų istoriją, istoriografijoje neatskleidžiami špitoles ir miestą sieję ryšiai bei karitatyvinių institucijų įtaka įvairioms miesto gyvenimo sritims.

Socialinės globos sistemą ankstyvaisiais naujaisiais laikais sudarė ne tik karitatyvinės institucijos, bet ir platūs (nors šaltiniuose kur kas menkliau atsispindintys) šeimos narių, giminaičių, draugų ar kaimynų tarpusavio pagalbos tinklai. Vis dėlto būtent špitolės buvo viešos institucijos, kuriose formaliai kiekviena(s), atitinkanti(s) tam tikrus reikalavimus, nepriklausomai nuo jo(s) asmeninių ryšių, galėjo gauti reikalingą pagalbą – ilgalaikę globą ar gydymą. Istoriofografijoje špitolių teikiamų paslaugų specifikai nebuvo skirta pakankamai

¹ Cituota iš: Rowell S. C., „The Role of Charitable Activity in the Formation of Vilnius Society in the 14th to mid-16th Centuries“, *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 17, 2012, p. 51.

dėmesio. Todėl į špitoles žiūrima arba pernelyg formaliai (pasiremiant modernia perskyra) – vienas institucijas laikant tik prieglaudomis, o kitas – tik ligoninėmis, arba pernelyg aptakiai, visas špitoles laikant bendro pobūdžio institucijomis, skirtomis visiems, kuriems reikalinga kokia nors pagalba. Vis dėlto akivaizdu, kad mieste veikė kelių tipų špitolės, kurių specifiką nulemdavo ne tik priklausymas skirtingoms konfesinėms bendruomenėms ar skirtingi organizaciniai modeliai, bet ir tai, kad daugiau dėmesio būdavo skiriama konkrečiai globotinių kategorijai ar specifinių ligų gydymui. Kita vertus, tuo metu neegzistavo centralizuotos institucijos, kurios būtų galėjusios nustatyti, kokią funkciją turi atlikti viena ar kita špitolė, todėl šiose institucijose būdavo vykdoma įvairesnė veikla: špitolėse-prieglaudose galėjo būti ir gydoma, tuo tarpu špitolės-ligoninės vykdė ir kai kurias prieglaudoms būdingas funkcijas. Špitolių tipų ir veiklos įvairovė dažniausiai lieka nepastebėta dėl to, kad sistemingai netyrinėjama špitolių klientūra, – globotiniai ir ligoniai, istoriografijoje, sekant šaltinių kalbą, dažniausiai apibendrintai apibūdinami kaip „nuskurdę, seni ir ligoti žmonės“, beveik visiškai neatsižvelgiant į jų socialinę padėtį, lytį, amžių, negalias ar ligas. Nedaug dėmesio skiriama ir kitai špitolės sociumo daliai – administratoriams (tiek dvasininkams, tiek pasauliečiams) bei aptarnaujančiam personalui (gydytojams, žindyvėms, slaugytojams ar ūkio darbininkams).

Kita vertus, špitolės funkcionavo ir kaip reikšmingi religinio gyvenimo centrai. Nors istoriografijoje tai laikoma savaime suprantamu dalyku, o špitolės suvokiamos kaip integrali religinių bendruomenių organizacinės struktūros dalis, vis dėlto taip ir lieka nuosekliau neištyrinėta špitolių kaip religinių institucijų veikla. Taip pat neaišku, koks buvo dvasininkijos ir pasauliečių santykis administruojant špitoles ir kiek įtakos karitatyvinių institucijų veiklai turėdavo skirtingų konfesijų atstovų požiūris į labdarą ir artimo meilės darbus. Be to, vis dar tinkamai neįvertintas ir špitolių vaidmuo miesto ūkiniame gyvenime. Špitolėms mieste priklausanti nuosavybė (namai, tiltai, pirtys ar sklypai), didelių kiekių maisto produktų, kitų paslaugų,

kvalifikuotos ir nekvalifikuotos darbo jėgos poreikis buvo saitai, sieję karitatyvines institucijas ir miesto bendruomenę.

Taigi špitolės šio tyrimo kontekste suvokiamos kaip daugiafunkcinės institucijos: kaip vietos, kur su dideliais materialiniais sunkumais susiduriantys ar sergantys žmonės galėdavo gauti reikalingą pagalbą, kaip vietos, kur, siekdami savos naudos, „susitikdavo“ turtingieji ir vargšai, kaip vietos, kur galėjo dirbti ir gyventi miesto gyventojai. Špitolės turėjo nevienodą reikšmę skirtingų visuomenės sluoksnių atstovams: vieniems šios institucijos užtikrindavo globą praradus galimybę pragyventi savarankiškai ar prieinamesnį gydymą, tuo tarpu elitas (kilmingieji, dvasininkija, miesto valdantieji), remdami špitolės ir disponuodami jų nuosavybe galėjo ne tik pakelti savo socialinį prestižą, bet ir turėti kitokios naudos. Nors bandymas tyrinėti vienas ar kitas problemas per vieną fenomeną negali būti labai rezultatyvus, tačiau špitolių klientūros tyrimas visgi leidžia kelti sudėtingus ir ne visada dėl šaltinių skurdumo tyrinėtinus / ištiriamus klausimus apie kasdienes plačių visuomenės masių problemas ir geriau suvokti, kokia buvo skurdo, senatvės, negalios ar ligos samprata arba kokią reikšmę individo socialiniam stabilumui turėdavo šeima ar bendruomenė. Kartu špitolių istorijos tyrimas yra neatsiejamas nuo platesnių medicinos istorijos tyrinėjimų. Viena vertus, neabejotina, kad špitolės-ligoninės buvo integrali medicinos paslaugų „rinkos“ dalis, nors gydymasis jose tikrai nebuvo vienintelis pasirinkimas. Kita vertus, nuosekli špitolių veiklos analizė statistiškai reikšmingais duomenimis papildo kol kas dar labai nesistemingus medicinos istorijos tyrimus (tiek Vilniaus, tiek platesniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kontekste), leidžia geriau suvokti, ką reiškė liga to meto visuomenėje arba kiek špitolių paslaugos buvo populiarios ir prieinamos iš įvairių visuomenės sluoksnių kilusiems žmonėms.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektas – špitolės kaip juridškai savarankiškos globos ir gydymo institucijos, XVI–XVIII a. veikusios Vilniuje ir priemiesčiuose.

Pagal juridinį statusą galima skirti du špitolių tipus. Viena vertus, tai yra juridiškai savarankiškos institucijos, turinčios atskirą fundaciją ir administraciją. Kita vertus, tai yra (dažniausiai) prie vienuolynų veikiančios špitolės, kurios, nors ir įvardijamos tuo pačiu terminu, neturi atskiros fundacijos ir administracijos. Pastarosios špitolės būdavo skirtos pirmiausiai vienuolyno reikmėms – vienuolių ir ūkyje dirbančių žmonių gydymui ar globai². Taigi toliau tyrime visą dėmesį skirsime būtent pirmojo tipo špitolėms. Antrojo tipo špitolės, kaip ir tarpasmeniniai savipagalbos tinklai, turėtų tapti jau atskiro tyrimo objektu.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į terminijos įvairovę. Neretai istoriografijoje vietoje žodžio *špitolė* vartojami terminai *prieglauda* arba *ligoninė*. Vis dėlto šiame tyrime bus siekiama išlaikyti šaltiniams artimą terminiją, kadangi sąvokos *prieglauda* ir *ligoninė* neatskleidžia šių institucijų vykdomos veiklos įvairovės bei religinio pobūdžio, todėl gali būti suprantamos pernelyg siaurai, atsietai nuo istorinio konteksto. Be to, sąvoka *špitolė* kur kas tinkamesnė apibrėžiant šių institucijų visumą nepriklausomai nuo konkrečių institucijų prioritetinių funkcijų. Terminai *prieglauda* ir *ligoninė* vartotini, tačiau su dideliu atsargumu ir papildomais paaiškinimais, taigi didesnio aiškumo dėlei vartosime išplėstinius terminus *špitolė-prieglauda* ir *špitolė-ligoninė*, kurie aiškiau nusako konkrečios institucijos vyraujančią funkciją. Špitolėms įvardyti vilnietiškuose šaltiniuose vartotas ne vienas terminas – ne tik *hospitale*, nuo kurio kilo slaviški *szpital*, *унумаль* arba vokiškas *Spital*, bet ir *xenodochium*, *nosocomium*, *ptochodochium* (arba *ptochotrophium*) ar *valetudinarium*. Formaliai šiais terminais turėjo būti apibūdinamos skirtingą, nors kartu ir labai panašią funkciją atliekančios institucijos. *Hospitale* ir *xenodochium* formaliai turėjo būti įvardijamos prieglaudos tiek sergantiems vargšams, tiek piligrimams³, terminu *nosocomium* – ligoninės arba prieglaudos vargšams⁴, tuo

² Plačiau apie tai žr. Słoń M., *Szpitalie średniowiecznego Wrocławia* (toliau – *Szpitalie*), Warszawa, 2000, s. 273.

³ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. IV, zes. 6 (34), pod red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977, s. 829.

⁴ *Ibid.*, t. VI, zes. 5 (49), pod red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988, s. 733.

tarpu *ptochodochium* – prieglaudos vargšams ir ligoniams⁵. Visgi akivaizdu, kad minėti terminai būdavo vartojami kaip sinonimai, neatsižvelgiant į konkrečios institucijos funkciją, o tame pačiame dokumente ta pati špitolė galėjo būti įvardijama keliais skirtingais terminais.

Tyrimo teritorija apribota Vilniumi ir priemiesčiais dėl kelių priežasčių. Pirma, tai leidžia atlikti kokybiškai gilesnį tyrimą, kadangi (nors ir ribotas) įvairių šaltinių kompleksas leidžia špitolių veiklą tyrinėti platesniame kontekste. Antra, Vilnius buvo išskirtinis miestas, kadangi čia veikė šešių skirtingų konfesijų ir kelių skirtingų tipų špitolės. Trečia, miestas buvo (bent jau regioniniu lygiu) ekonominis centras, čia telkėsi valstybinės bei bažnytinės valdžios institucijos.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – kompleksiskai ištirti špitolių kaip daugiafunkcinių institucijų veiklą ir jų reikšmę XVI–XVIII a. Vilniaus socialiniame, religiniame ir ekonominiame gyvenime.

Siekiant išsikelti tikslo, keliami šie uždaviniai:

1. Apžvelgti skurdo ir labdaros sampratų bei karitatyvinių institucijų raidą viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje.
2. Pasiremiant šaltiniais ir istoriografija, rekonstruoti špitolių tinklo Vilniuje formavimosi procesą, patikslinti špitolių steigimo chronologiją.
3. Atskleisti skirtingus špitolių administracinius-organizacinius modelius ir įvertinti pasauliečių vaidmenį.
4. Kompleksiškai ištirti špitolių klientūrą.
5. Atskleisti špitolių pajamų šaltinius ir pagrindines išlaidų rūšis, rekonstruoti institucijų nuosavybės struktūrą.
6. Aptarti špitolių reikšmę Vilniaus religiniame gyvenime.

⁵ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. VII, zes. 10 (61), pod red. K. Weysenhoff-Brozkowej, Kraków, 2000, s. 1512.

7. Išanalizuoti XVIII a. 2 pusėje veikusių institucijų, turėjusių reformuoti špitoles, tikslus ir įvertinti jų veiklos rezultatus.

Tyrimo metodai

Plati disertacijos problematika reikalauja taikyti kelis skirtingus tyrimo metodus. Gausi empirinė medžiaga interpretuojama ir sisteminama naudojantis *analitiniu* metodu. Nuosekliai špitolių klientūros, kurią sudaro keliolika tūkstančių asmenų, parapijų krikšto metrikų knygų įrašų ir kitokio pobūdžio serijinių duomenų analizei būtinas *statistinis* metodas, kuriuo intensyviausiai naudojamosi 4 ir 5 skyriuose. Tyrime analizuojamos (nors ir nevienodai išsamiai) 24 špitolės, todėl naudojamosi ir *lyginamuoju* metodu. Šis metodas leidžia identifikuoti skirtingas špitolių funkcijas, lyginti veiklos intensyvumą ar materialinį aprūpinimą. Naudodamiesi lyginamuoju metodu, taip pat galime išryškinti, kuo skyrėsi įvairių konfesinių bendruomenių špitolių administraciniai-organizaciniai modeliai. Be to, pravartūs palyginimai ir su kur kas nuosekliau ištyrinėta Lenkijos ir Vakarų Europos miestų situacija. Vilnių ištikdavusios negandos (gaisrai, okupacijos) paliesdavo ir špitoles, todėl daugiau duomenų turime iš sąlyginai ramesnės XVIII a. 2 pusės. Dėl šių aplinkybių tenka taikyti *retrospektyvinį* metodą, kuris sudaro galimybes bent jau pabandyti rekonstruoti vieną ar kitą špitolių veiklos aspektą chronologiškai ankstesniu periodu. Visgi retrospektyvinio metodo taikymas neabejotinai turi daug trūkumų. Nors įvairios negandos ar miesto gyvenimą veikiantys socioekonominiai procesai pernelyg neatsiliepėdavo špitolių organizacinei struktūrai, vis dėlto visa tai turėdavo daug įtakos globotinių ar ligonių skaičiaus kaitai, todėl šį metodą galima taikyti tikrai ne visais atvejais. Špitolių klientūros tyrimui svarbus istorinės antropologijos ir mikroistorijos tyrinėtojų plačiai taikomas vadinamasis „*vardų susiejimo*“ (*nominal record linkage*) metodas, kai fiksuojami asmens vardo paminėjimai skirtingų institucijų dokumentacijoje. Šis metodas leidžia rekonstruoti „eilinių“ (t. y. po savęs dažniausiai beveik jokių

šaltinių nepalikusių) žmonių gyvenimą praeityje⁶ ir papildomomis detalėmis praturtinti špitolėse globotų ar gydytų individų kolektyvinį portretą.

Tyrimo chronologija

Tyrimo chronologinės ribos – XVI–XVIII a. Lūžinės datos – 1518 m., kai įsteigiama pirmoji špitolė, ir 1799 m., kai sujungus kelių senųjų špitolių fundacijas, carinės administracijos iniciatyva įsteigiama Vilniaus generalinė špitolė. Nors pastarosios špitolės įsteigimas labai esmingai nepakeitė padėties mieste, vis dėlto tai žymėjo besikeičiančią valstybės poziciją špitolių atžvilgiu. Dalis špitolių veikė ir XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais, tačiau nesiimsime nuosekliau analizuoti šio laikotarpio (nors trumpi ekskursai neišvengiami), kadangi šį Vilniaus špitolių istorijos periodą reikia vertinti jau kitame – Rusijos imperijos socialinės politikos, besikeičiančio požiūrio į labdarą, gydymą ir higieną – kontekste⁷.

Ginamieji teiginiai

1. Intensyviausiai špitolės steigtos XVI a. – XVII a. viduryje. Didžiausios įtakos tam turėjo Reformacija, katalikiškoji Reforma bei su Brastos unija sietini procesai. XVIII a. steigtos špitolės, atliepančios augančio miesto poreikius.
2. Špitoles vienodai dažnai funduodavo tiek miestiečiai, tiek kilmingieji, tiek dvasininkija, tačiau jų įsteigtos institucijos buvo kokybiškai skirtingos. Steigti špitoles motyvuodavo fundatorių susirūpinimas savo

⁶ Brettell C. B., „Fieldwork in the Archives: Methods and Sources in Historical Anthropology“, in: *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, ed. by H. R. Bernard, Altamira Press, 1998, p. 519. Apie vardo reikšmę elitų ir kitų visuomenės grupių istorijos tyrimuose žr. Ginzburg C., Poni C., „The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace“, in: *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, ed. by E. Muir and G. Ruggiero, translated by E. Branch, The Johns Hopkins University Press, 1991, p. 1–10.

⁷ Plačiau apie tai žr. Korybut-Marciniak M., *Dobroczyenne Wilno: Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku* (toliau – *Dobroczyenne Wilno*), Olsztyn, 2012; Janicka I., *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*, Gdańsk, 2009.

dvasine gerove, siekis pasirūpinti „savais“ vargšais, o vėliau – ir spręsti konkrečias socialines problemas.

3. Špitolės administruotos pagal kelis skirtingus modelius, atsižvelgiant į tai, kokia konfesinė bendruomenė ar bažnytinė struktūra būdavo už tai atsakinga. Kartu tai nulemdavo ir skirtingą pasauliečių vaidmenį špitolių administracijoje.
4. Daugumą špitolių globotinių sudarė tie, kurie, to meto supratimu, buvo „tikri“, arba paramos nusipelnantys, vargšai. Tarp špitolių globotinių daugiausiai būta moterų, visų pirma našlių. Socialinės padėties požiūriu globotinių daugumą sudarė iš savo rankų darbo gyvenantys žmonės. Apsigyvenimas špitolėje ne tik stabilizuodavo materialinę žmonių padėtį, bet ir pakeisdavo asmens statusą visuomenėje.
5. Pamestinukai buvo pažeidžiamiausia špitolių globotinių kategorija. Daugumą beglobių vaikų sudarydavo mergaitės. Pamestinukų skaičiaus didėjimas XVIII a. 2 pusėje yra tiesiogiai susijęs su nesantuokinių vaikų skaičiaus išaugimu.
6. Tipiškas špitolės-ligoninės pacientas buvo 16–45 metų amžiaus asmuo, gyvenantis iš kvalifikuoto arba nekvalifikuoto rankų darbo, – padienis darbininkas, tarnas, amatininkas.
7. Vilniuje veikė kelios specifinę funkciją atliekančios špitolės-prieglaudos, o špitolės-ligoninės skyrėsi tiek funkcija, tiek dydžiu, tiek veiklos intensyvumu.
8. Špitolės gaudavo pajamų iš nekilnojamojo turto, palūkanų ir nereguliarias pajamas atnešančių šaltinių. Labiausiai paplitę pajamų šaltiniai buvo namų nuoma bei palūkanos. Stambesni nekilnojamojo turto objektai priklausė tik kelioms špitolėms.
9. Špitolės nebuvo autarkiškos institucijos, todėl jas ir miestą siejo ekonominiai ryšiai. Špitolėms buvo reikalingi ne tik dideli kiekiai maisto produktų ir kitų prekių, bet ir aptarnaujantis personalas, todėl šios institucijos galėjo tapti darbo vieta tiek kvalifikuotiems, tiek nekvalifikuotiems miesto gyventojams.

10. Katalikų, unitų ir stačiatikių špitolės buvo ir mirusiųjų atminimo saugojimo vietos. Testamentuose užfiksuoti labdaringi užrašymai buvo skirti visų pirma testatoriaus konfesijos špitolėms. Miesto gyventojų padėtį neigiamai galėję paveikti įvykiai neturėdavo reikšmės labdarinių užrašymų skaičiaus dinamikai.
11. Specializuotų katalikų vienuolių aptarnaujamos špitolės dėl uždarumo ir intensyvaus religinio gyvenimo buvo tinkama erdvė „darbui“ su kitatikiais ir nepaklusnių katalikų auklėjimui.
12. Pirmieji sistemingi bandymai reformuoti Vilniaus špitolės prasidėjo XVIII a. pabaigoje. Iki III Respublikos padalijimo ryškesnių rezultatų pasiekė Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija ir Vilniaus špitolių deputacija. Po valstybės padalijimų daugiausiai nuveikė valstybės remiama Lietuvos špitolių komisija, kurios iniciatyva buvo įsteigta Vilniaus generalinė špitolė.

Istoriografija

Skurdo, taigi ir karitatyvinių institucijų, istorija buvo aktualizuota jau XVIII–XIX a. sandūros ekonomistų tekstuose: ieškodami socialinių problemų priežasčių ir galimų sprendimų savo laikmečio iššūkiams, jie pasiremdavo ir ankstesnių kartų patirtimi⁸. Anksti šiomis temomis pradėta rašyti ir Lietuvoje. Pirmieji tekstai, skirti konkrečioms Vilniaus špitolėms ir kitiems su labdara susijusiems klausimams, pasirodė dar XIX a. 1 pusėje Vilniaus labdarybės draugijos iniciatyva leistame žurnale *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej*. Šiame leidinyje, be įvairių aktualijų, susijusių su draugijos veikla, medicinos klausimais, kitų Europos kraštų patirtimi ir t. t.⁹, pasirodydavo ir trumpų straipsnių, skirtų špitolių istorijai¹⁰. Tiesa, reikia pastebėti, kad

⁸ Geremek B., *Poverty. A History*, translated by A. Kolakowska (toliau – *Poverty*), Blackwell Publishers, 1997, p. 1.

⁹ Korybut-Marciniak M., *Dobroczynne Wilno*, s. 174.

¹⁰ J. D., „Wiadomość historyczna o założeniu i funduszach dawnego szpitala ś. Trojcy w Wilnie” (toliau – *Wiadomość*), *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jey służącemi*, t. I, nr. 5, 1820, Wilno, s. 243–251; N. N., „O Szpitalach Bonifratelow i Rochitow w Minsku.

dažniausiai tai būdavo tik šaltinių publikacijos su trumpais komentarais. Šie tekstai nedavė pradžios kryptingesniems tyrinėjimams, todėl yra vertingi tik kaip neišlikusių šaltinių publikacijos.

Dar 1929 m., aptardama to meto istoriografijos situaciją, Maria Łowmiańska atkreipė dėmesį, kad „iš praeityje gausių [Vilniaus] špitolių tik vienai – bonifratų – skirta monografija“¹¹. Nors per beveik devynis dešimtmečius atsirado daugiau Vilniaus špitolėms skirtų tekstų, vis dėlto ši istorikės pastaba tebėra aktuali. Dalies tarpukariu rašusių lenkų istorikų tekstai kaip pirmieji reikšmingesni problemos tyrinėjimai išlieka aktualūs, tačiau daugelis išvadų jau reikalauja naujo įvertinimo iš socialinės ir medicinos istorijos pozicijų.

XIX–XXI a. pasirodžiusius tekstus galima skirti į kelias sąlygines grupes: (1) tyrinėjimai, skirti tik Vilniaus špitolėms, prie kurių galima priskirti ir tekstus, kuriuose nagrinėjama mieste veikusių kitokio pobūdžio karitatyvinių institucijų ir LDK špitolių istorija; (2) tyrinėjimai, kuriuose į špitolės žiūrima kaip į mieste ar LDK funkcionavusių konfesinių bendruomenių istorijos fenomeną; (3) medicinos istorijos tyrinėjimai. Toliau istoriografija bus aptariama pagal problematiką, laikantis chronologinės tvarkos.

(1) Tekstus, skirtus tik Vilniaus špitolėms, galima skirti į dvi sąlygines grupes. Tai (a) konkrečių špitolių arba su jomis susijusių problemų tyrinėjimai ir (b) apibendrinantys tekstai. Pirmuoju konkrečiai špitolei skirtu tekstu reikia laikyti 1928 m. pasirodžiusią Stefano Rosiako monografiją apie Vilniaus bonifratų konventą ir špitolę¹². Keturiuose monografijos skyriuose istorikas, be trumpos bonifratų ordino ir Lenkijos provincijos istorijos apžvalgos, nagrinėjo ir daugiau nei 200 metų (1635–1843) Vilniaus konvento ir špitolės istoriją. Autorius aptarė vidinę konvento ir špitolės organizaciją,

Przedstawienie kommissyi wyznaczoney do uporządkowania szpitalów mińskich Bonifratelskiego i Rochitańskiego, od członka jey Prałata Szantyr przysłane dla pomieszczenia do Dziejów Dobroczynności” (toliau – *O szpitalach*), *Dzieje dobroczynności*, t. II, nr. 3, Wilno, 1821, s. 256–295.

¹¹ Łowmiańska M., „Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku”, in: *Dwa doktoraty z uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (toliau – *Wilno*), Poznań, 2005, s. 156.

¹² Rosiak S., *Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie* (toliau – *Bonifratrzy*), Wilno, 1928.

nuosavybės struktūrą, veiklą ir vienuolijos panaikinimą XIX a., be to, pateikė pagrindinių su vienuolyno ir špitolės įsteigimu susijusių dokumentų nuorašus ir vertimus. Nors darbas špitolėse buvo neabejotinai svarbiausia ordino veiklos sritis, visgi tam autorius skyrė vos 11 puslapių III skyriuje („Vienuolyno posesijos teritorija ir ordino veikla“)¹³. S. Rosiakas tik trumpai aptarė pagrindinius klausimus – kaip atrodė infirmerija, kiek būdavo gydoma ligonių, kokiomis ligomis jie sirgdavo. Tikrai informatyvios špitolės ligonių knygos liko panaudotos tik paviršutiniškai, pateikiant metinius ligonių skaičius ir mirtingumo statistiką ir apsiribojant vos vienu kitu iliustratyvesniu pavyzdžiu. Vertindamas špitolės veiklą, autorius apibendrina, kad „[s]prendžiant iš tų ligų pavadinimų, lengva suvokti špitolėje taikomos gydymo praktikos visapusiškumą“¹⁴. Tai tik dar kartą patvirtina, kad būtina iš naujo įvertinti daugelį autoriaus išvadų.

1933 m., minint gailestingumo seserų, arba šaričių, ordino įsteigimo 300 metų sukaktį, pasirodė dar viena S. Rosiako monografija, skirta vienuolijos Lietuvos provincijos istorijai¹⁵. Nors monografijos objektas nėra tik Vilniaus šaričių veikla, vis dėlto žymi dalis teksto skiriama būtent vilniečių seserų XVIII a. 2 pusėje – XIX a. administruotoms institucijoms: špitolėi Savičiaus gatvėje¹⁶, Vaikelio Jėzaus¹⁷ ir generalinei špitolėi¹⁸, taip pat seserų veiklai Vilniaus labdarybės draugijoje¹⁹. Pirmoje veikalo dalyje apžvelgiamas vienuolijos įkūrėjo šv. Vincento Pauliečio gyvenimas bei bendra šaričių Lietuvos provincijos istorija, tuo tarpu antroje, pasiremiant plačia šaltinių baze, pagal abėcėlę pateikiamos konkrečių špitolių „istorijos“. Reikia pastebėti, kad dalis autoriaus panaudotų šaltinių buvo prarasti per II pasaulinį karą arba atsidūrė Lenkijos misionierių vienuolynų archyvuose, todėl neretai knygoje pateikiami duomenys yra vienintelis šaltinis, nagrinėjant šaričių istorijos

¹³ Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. 71–82.

¹⁴ *Ibid.*, s. 73.

¹⁵ Rosiak S., *Prowincja Litewska Sióstr Miłosierdzia: szkic z dziejów martyrologji Kościoła katolickiego po zaborem rosyjskim* (toliau – *Prowincja Litewska*), Wilno, 1933.

¹⁶ *Ibid.*, s. 199–226.

¹⁷ *Ibid.*, s. 227–249.

¹⁸ *Ibid.*, s. 250–272.

¹⁹ *Ibid.*, s. 273–281.

problemas. Nepaisant to, kaip ir prieš tai minėtoje monografijoje, autoriui (greičiausiai ir dėl didelių užmojų aprašyti visos provincijos veiklą) pavyko daugelį problemų išnagrinėti tik paviršutiniškai, šaričių įsikūrimas Vilniuje nagrinėtas atsietai nuo platesnio konteksto, o aptariant vienuolių veiklą, dažnu atveju apsiribota tik statistika, kuri dažniausiai lieka plačiau nepakomentuota.

Apibendrinant tarpukariu atliktus šio tipo špitolių istorijos tyrimus, svarbu pabrėžti, kad tai buvo pirmieji darbai, kuriuose buvo aptartos bent jau pagrindinės minėtų institucijų istorijos problemos. Nemaža dalis S. Rosiako išvadų yra validžios ir dėl preciziškai naudojamų šaltinių vargiai paneigtinos, tačiau akivaizdu ir tai, kad socialinės istorijos prieiga ir iš to kylantis platesnis klausimų spektras bei galimybės lengviau apdoroti ir analizuoti gausią empirinę medžiagą, leidžia iš naujo įvertinti šių institucijų veiklą ir priėti prie kitokių (nors nebūtinai kardinaliai priešingų) išvadų.

Špitolių ir skurdo istorija po II pasaulinio karo Vakaruose tapo viena iš reikšmingų socialinės istorijos, patyrusios keletą „posūkių“, problemų. Sovietmečiu Lietuvos historiografijoje ši iš tiesų labai „sociali“ ir Vakaruose istorikų plačiai analizuojama problema, kaip dar matysime, buvo paliesta tik probėgšmiai. Apie Vilniaus ir LDK špitoles pradėta daugiau rašyti jau po nepriklausomybės atgavimo.

Šiuo laikotarpiu bene pirmieji prie problemos tyrimų prisidėjo Aurimas Andriušis ir Tadeusz Srogosz. 1998 m. pasirodė jų bendras straipsnis apie socialinės globos administravimo pokyčius XVIII–XIX a. sandūroje²⁰. Autoriai straipsnyje aptarė daugiausiai Vilniuje veikusių institucijų, kurių tikslas buvo reformuoti špitoles, nuveiktus darbus. Tai buvo tikriausiai pirmas Vilniaus špitolių istorijai skirtas tyrimas, paremtas tiek Lenkijos, tiek Lietuvos archyvuose saugomais dokumentais. Visgi reikia pastebėti, kad dėl šaltinių specifikos straipsnyje pateikiamas vaizdas tik „iš viršaus“ ir stokojama

²⁰ Andriušis A., Srogosz T., „Litewska administracja opieki społecznej (szpitalnej) na przełomie w. XVIII i XIX” (toliau – *Litewska administracja*), *Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego WSP w Częstochowie*, nr. 15 (5), 1998, s. 29–31.

špitolių administratorių perspektyvos. Todėl tekste liko neįvertinta, kokią įtaką špitolių veiklai turėjo komisijų ir deputacijų vykdomos reformos.

Matyt, didžiausią kokybinį šuolį Vilniaus špitolių tyrinėjimuose reikėtų sieti su amerikiečių istoriko Davido Fricko straipsniu²¹. Tekste tiek į špitoles, tiek į vargšų globą apskritai buvo pasižiūrėta iš jau ilgą tradiciją turinčios vakarietiškos istoriografijos pozicijų: atskleistas špitolių kaip religinių ir socialinių institucijų dvilypumas, išryškintas jų vaidmuo tarpkonfesinių kovų kontekste, pabandyta įvertinti, kokią reikšmę špitolės turėjo miesto ekonominiame ir religiniame gyvenime XVII a. Autorius siekė kiek įmanoma plačiau pažvelgti į vargšų globos problemą, todėl aptarė tiek institucijas (ne tik špitoles, bet ir brolijas, labdaringas fundacijas, elgetų „broliją“), tiek neformalius vilniečių tarpusavio pagalbos tinklus, kurie neabejotinai buvo vyraujanti rūpybos forma. Taigi nenuostabu, kad dėl to, kaip ir dėl autoriaus pasirinktos chronologijos, kai kurie su špitolėmis susiję klausimai liko aptarti tik iš dalies (visų pirma tai pasakytina apie špitolių klientūrą). Nors dėl skurdžios šaltinių bazės ne visos autoriaus išvados atrodo įtikinamai pagrįstos, vis dėlto neabejotina, kad tai buvo (ir tebėra) labai reikšmingas žingsnis šios problemos tyrinėjimuose, o kartu – ir naujų klausimų šaltinis ateities tyrimams.

Jeigu D. Frickas rašė apie špitoles XVII a., kai jų Vilniuje buvo ypač daug, tai Stephenas C. Rowellas savo straipsnyje aptarė labdaringos veiklos, o kartu ir špitolių, genezę iki XVI a. vidurio²². Autorius nuosekliai atskleidė pirmųjų viduramžiškų bažnytinių brolijų, kaip savitarpio pagalbos institucijų, reikšmę bei plačiau aptarė pirmųjų dviejų – Šv. Marijos Magdalenos ir Švč. Trejybės – špitolių fundavimo aplinkybes. S. C. Rowellas pirmasis ėmėsi atsakyti į klausimą, kuris visuose iki tol rašytuose tekstuose būdavo apeinamas arba apskritai nekeliamas: dėl kokių priežasčių Vilniuje buvo įsteigtos pirmosios

²¹ Frick D., „‘Since All Remain Subject to Chance’. Poor Relief in Seventeenth-Century Wilno“, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Bd. 55, H. 1, 2006, p. 1–55. Su nedideliais pakeitimais tekstas perspausdintas monografijoje Frick D., *Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno* (toliau – *Kith*), Ithaca and London, 2013, p. 322–355.

²² Rowell S. C., „The Role of Charitable Activity in the Formation of Vilnius Society in the 14th to mid-16th Centuries“ (toliau – *The Role*), *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 17, 2012, p. 39–69. Dalis teksto paskelbta neseniai pasirodžiusioje monografijoje – Baronas D., Rowell S. C., *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius, 2015, p. 512–514.

špitolės? Galima sutikti su autoriumi, kad tam įtakos turėjo tiek XV–XVI a. sandūroje suintensyvėjęs pasauliečių pamaldumas, tiek nauji augančio miesto poreikiai²³.

2014 m. pasirodė T. Srogoszo straipsnis, skirtas špitolių reformų bandymams Vilniuje XVIII a. pabaigoje²⁴. Pasitelkdamas gausią Lenkijos archyvų (visų pirma AGAD) medžiagą, autorius nuosekliai aptarė visų iki III valstybės padalijimo veikusią institucijų, kurių tikslas buvo reformuoti Vilniaus špitolės, veiklą. Kaip ir prieš tai minėtame to paties autoriaus straipsnyje, čia pateikiama perspektyva „iš viršaus“, tuo tarpu institucijų poveikis Vilniaus špitolėms įvertinamas tik iš dalies.

Apibendrinant negausius paskutiniųjų dviejų dešimtmečių tyrinėjimus, matyti, kad visi autoriai domėjosi skirtingomis problemomis skirtingais laikotarpiais, o špitolės traktuotos tik kaip vienas iš aptariamos problemos aspektų. Nors akivaizdu, kad Vilniaus špitolės suvokiamos kaip daugiasluoksnis objektas, vis dėlto daugelis svarbių klausimų taip ir liko (dažnai dėl objektyvių aplinkybių) neaptarti. Kartu chronologinės tyrinėjimų ribos leido autoriams tik iš dalies atskleisti fenomeno raidą ir reikšmę ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje.

Be konkrečioms problemoms skirtų tyrimų, reikia paminėti ir keletą apibendrinančių tekstų, kuriuose siekta pateikti pagrindinius duomenis apie visas ar dalį Vilniuje veikusią špitolių. Bene pirmasis tokio pobūdžio straipsnį 1925 m. paskelbė gydytojas Władysławas Zahorski²⁵. Autorius analizei pasirinko 6 katalikų špitolės – Šv. Marijos Magdalenos, Švč. Trejybės, rokitų, šaričių, Šv. Stepono ir bonifratrų, nors savo pasirinkimo neargumentavo. Jau iš pirmųjų pastraipų akivaizdu, kad autorius traktavo visas šias institucijas kaip ligonines, nors tai buvo tik trijų špitolių pagrindinė funkcija. Tokią nuostatą liudija tiek visais atvejais špitolių klientūrai įvardyti vartojamas „ligonių”

²³ Rowell S. C., *The Role*, p. 49–50.

²⁴ Srogosz T., „Próby reform szpitalnictwa w Wilnie u schyłku I Rzeczypospolitej” (toliau – *Próby*), in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, pod red. S. Górczyńskiego i M. Nagielskiego, Warszawa, 2014, s. 403–413.

²⁵ Zahorski W., „Pierwsze szpitale wileńskie (Kartka z historii Szpitalnictwa w Wilnie)” (toliau – *Pierwsze szpitale*), *Pamiętnik wileńskiego towarzystwa lekarskiego*, zes. I–II, Wilno, 1925, s. 65–72.

(*chorzy*) terminas, tiek pirmosios špitolės įsteigimo aplinkybių aiškinimas tuo, kad Martynas Dušnikietis, „[m]atydamas, kaip labai kenčia ligoniai dėl gydytojų pagalbos bei rūpestingos ir kompetentingos priežiūros trūkumo, nutarė susidoroti su blogiu [sic!, *zaradzić złemu*], įsteigdamas špitolę”²⁶. Nors W. Zahorskis daugeliu atvejų rėmėsi pirminiais šaltiniais, visgi šios „racionalumo” ir „funkcionalumo” paieškos sutrukdė autoriui suvokti špitolių daugialypiškumą ir funkcinis skirtumus.

Bene vienintelis tokio pobūdžio straipsnį sovietmečiu paskelbė medikas Jonas Lelis²⁷. Jau straipsnio pavadinimas rodo, kad autorius ėjo tuo pačiu keliu kaip ir W. Zahorskis, traktuodamas špitolės išskirtinai kaip ligonines („[t]uo būdu XVI–XVIII a. špitolė buvo ne kas kita, kaip anų laikų ligoninė”²⁸). Savaime aišku, nebuvo išvengta sovietinei istoriografijai būdingų klišių, tačiau dera pastebėti, kad J. Lelis, akcentuodamas antiateistinę [sic!] ir kontrreformacinę katalikų Bažnyčios politiką, vis dėlto atkreipė dėmesį Vilniaus špitolės kaip į vieną iš tarpkonfesinių kovų vietų²⁹.

Didelės apimties straipsnį, skirtą visoms Vilniuje XVI–XVIII a. veikusioms špitolėms, parašė apskritai nemažai prie Vilniaus istorijos tyrinėjimų prisidėjęs Józefas Maroszekas³⁰. Autorius, skirdamas daugiau ar mažiau dėmesio (priklausomai nuo šaltinių išsamumo), aprašė visų špitolių ir kitokio pobūdžio labdaros institucijų įsteigimo aplinkybes, keliais žodžiais užsimindamas ir apie konkrečios institucijos veiklą ar fundacijos dydį. Nors J. Maroszekas nepateikė jokių išsamesnių apibendrinimų, tačiau prieš tai rašiusių autorių tyrinėjimai buvo papildyti naujais faktais apie unitų (nors ir ne visas), stačiatikių, protestantų bei žydų špitolės.

²⁶ Zahorski W., *Pierwsze szpitale*, s. 66.

²⁷ Lelis J., „Pirmosios ligoninės ir jų raida feodalinėje Lietuvoje” (toliau – *Pirmosios ligoninės*), *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai*, t. XVII, *Medicinos mokslų serija*, t. 4: „Pranešimai, skaityti 1956 m. lapkričio 23–24 d. d. mokslinėje konferencijoje medicinos mokslų istorijos Lietuvoje klausimams“, Vilnius, 1958, p. 51–64.

²⁸ *Ibid.*, p. 53.

²⁹ *Ibid.*, p. 57.

³⁰ Maroszek J., „Wileńskie przytułki-szpitala w XVI–XVIII w.” (toliau – *Wileńskie przytułki-szpitala*), in: *Cała historia to dzieje ludzi...: Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego, Białystok, 2004, s. 191–218.

Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje veikusių špitolių istorijos tyrimams netiesiogiai naudingi ir kiti tekstai, kuriuose aptariamos kitos panašios problemos, kaip kad katalikų parapinių špitolių tinklo plėtra³¹, kalvinistų socialinės globos sistemos raida³², kitų Vilniaus karitatyvinių institucijų veikla³³, krikščioniškos labdaros sampratos genezė LDK³⁴ ar XVIII a. 2 pusės reformų ir Apšvietos idėjų įtaka špitolių veiklai Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) bei LDK³⁵.

(2) Vilniaus špitolės taip pat yra integrali miesto, vyskupijos ar konkrečių etnokonfesinių bendruomenių istorijos tyrinėjimų tema. Tokio pobūdžio tekstuose špitolės dažniausiai vertinamos kaip miesto sociotopografijos dalis (Józefas Ignacas Kraszewskis, M. Łowmiańska)³⁶ ar vienas iš Bažnyčios / bendruomenės organizacijos elementų (Adamus Ferdynandas Adamowiczus, Janas Kurczewskis, Izraelis Klauzneris, Tadeusz

³¹ Kamuntavičienė V., „Parapijų prieglaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. II pusėje“ (toliau – *Parapijų prieglaudos*), *LKMA metraštis*, t. 17, 2000, p. 59–74; Partyka W., „Szpitale diecezji wileńskiej i ich uposażenie w drugiej połowie XVIII wieku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr. 3, 2001, s. 199–208.

³² Kriegseisen W., „Miłosierdzie czy opieka społeczna? Działalność opiekuńcza w Jednocie Ewangelicko-Reformowanej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII wieku“ (toliau – *Miłosierdzie*), in: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, pod red. U. Augustyniak i A. Karpińskiego, Warszawa, 1999, s. 115–129.

³³ Karpiński A., „Wileńska skrzynka św. Mikołaja z XVII wieku i jej podopieczne” (toliau – *Wileńska skrzynka*), in: *Cala historia to dzieje ludzi...*, s. 219–227; Ragauskas A., „Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapiu XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis“ (toliau – *Iš Vilniaus miesto*), *Istorija*, t. 67, 2007, p. 15–23; Korybut-Marciniak M., *Vilniaus labdarybės draugija XIX a. pirmojoje pusėje* (toliau – *Vilniaus labdarybės draugija*), iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė, Olsztyn, 2011; Korybut-Marciniak M., *Dobroczynne Wilno: Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku* (toliau – *Dobroczynne Wilno*), Olsztyn, 2012.

³⁴ Ivinskis Z., „Labdara Lietuvoje“ (toliau – *Labdara Lietuvoje*), in: *Rinkiniai raštai*, t. IV: „Krikščionybė Lietuvoje“, Roma, 1987, p. 481–484.

³⁵ Srogosz T., *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim* (toliau – *Problemy*), Łódź, 1993; Srogosz T., „Zakres działań władz państwowych w szpitalnictwie Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1768–1794” (toliau – *Zakres*), *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie*. Seria: „Zeszyty Historyczne”, nr. 4, 1997, s. 243–260; Gordziejew J., *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)* (toliau – *Komisje*), Kraków, 2010; Srogosz T., „Szpitalnictwo w debatach sejmowych podczas panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego” (toliau – *Szpitalnictwo*), in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, pod red. A. Stroynowskiego, Warszawa, 2013, s. 393–405.

³⁶ Kraszewski J. I., *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. III (toliau – *Wilno*), Wilno, 1841; Łowmiańska M., *Wilno*, s. 151–328. Keli puslapiai špitolėms skirti ir sovietmečiu pasirodžiusioje Vilniaus istorijoje – Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A., *Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968.

Kasabuła)³⁷. Vis dėlto autoriai dažniausiai tik konstatuoja faktus apie mieste veikusias špitoles ir palieka pačiam skaitytojui nuspręsti, kokią reikšmę galėjo turėti šios institucijos. Tik per pastaruosius keliolika metų buvo pagrįsciau įvertinta špitolių reikšmė kai kurioms miesto gyvenimo sritims. Čia pirmiausiai reikia paminėti monumentalią Aivo Ragauskio monografiją, skirtą XVII a. 2 pusės Vilniaus miesto valdančiajam elitui³⁸. Pasiremdamas labai gausia empirine medžiaga, autorius atskleidžia magistrato administruotų špitolių socialinę, politinę ir ekonominę reikšmę valdančiajam elitui, dėl to kylančius konfliktus su Vilniaus katedros kapitula ir vyskupu. Darius Baronas, aptardamas stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsteigimą ir pirmuosius veiklos dešimtmečius, skyrė dėmesio ir įvairioms su brolijos veikla susijusioms institucijoms, tarp kurių buvo ne tik spaustuvė, mokykla, bet ir špitolė³⁹.

(3) Tradiciškai dėmesio Vilniaus špitolėms skiriama ir LDK medicinos istorijai skirtuose veikaluose. Dažniausiai ne istorikų, bet medikų rašytuose tekstuose, neatsižvelgiant į to meto realijas, špitolės vertinamos kaip iš esmės modernūs stacionarai, kuriuose būdavo teikiama daugiau ar mažiau kvalifikuota medicinos pagalba⁴⁰.

Taigi Lietuvos istoriografijos apžvalga parodė, kad pastaraisiais dešimtmečiais Vilniaus špitolių istorija pradėta tyrinėti kompleksiškiau, neatsietai nuo socialinių, ekonominių procesų ar religinio gyvenimo, jau pastebimas jų daugiafunkciškumas ir reikšmė įvairioms miesto gyvenimo sritims. Vis dėlto pastarieji tyrimai yra chronologiškai arba problemiška riboti, orientuoti visų pirma į institucinę istoriją ir neleidžia susidaryti visapusiškesnio vaizdinio, kaip klostėsi Vilniaus špitolių tinklas, kokio tipo špitolės veikė mieste

³⁷ Adamowicz A. F., *Kościół augsburski w Wilnie. Kronika* (toliau – *Kościół augsburski*), Wilno, 1855; Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych* (toliau – *Biskupstwo*), Wilno, 1912; Kloizner I., *Geshikhte fun der yidisher kehile in Vilne*, fun hebreish A. I. Goldshmidt, ershter tayl: „Sebiyah un der kool“ (toliau – *Geshikhte*), Vilne, 1939; Kasabuła T., *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin, 1998.

³⁸ Ragauskas A., *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)* (toliau – *Vilniaus miestas*), Vilnius, 2002.

³⁹ Baronas D., „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“ (toliau – *Stačiatikių*), *Bažnyčios istorijos studijos*, t. V, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 47–97.

⁴⁰ Мицельмахерис В. Г., *Очерки по истории медицины в Литве*, Ленинград, 1967; Budrienė M., *Iš Lietuvos sveikatos apsaugos istorijos*, Vilnius, 1992.

arba kaip jos būdavo administruojamos. Taigi disertacija siekiama užpildyti šias spragas, ne tik išplečiant tyrimo chronologines ribas, bet ir bandant atsakyti į iki tol nekeltus klausimus bei skiriant daugiau dėmesio špitolių sociumui.

Mūsų tyrimui neabejotinos reikšmės turi kitų šalių istorikų tekstai, kurie ne tik suteikia galimybę palyginti Vilniaus ir kitų Europos miestų padėtį, bet ir tampa atspirtimi, keliant iki tol Lietuvos istoriografijoje nekeltus klausimus. Šiuo atveju ypač vertingi Lenkijos istorikų darbai, kuriuose neretai paliečiamos ir Vilniaus bei LDK špitolių istorijos problemos. LDK ir Lenkiją siejo ne tik panaši visuomenės sankloda ar ekonominė konjunktūra (bent jau iš dalies), bet ir persidengiančios špitolinių ordinų provincijų ribos, taigi Lenkijos istorikų tyrinėjimai suteikia galimybę ir Vilniaus kontekste kalbėti apie vienus ar kitus reiškinius, iki šiol neakcentuotus Lietuvos istoriografijoje. Dėl objektyvių priežasčių rengiant disertaciją pavyko susipažinti tik su dalimi Lenkijos istorikų tekstų – ne vieną dešimtmetį besiklostanti špitolėms skirtos istoriografijos tradicija galėtų tapti atskiro tyrimo objektu. Vis dėlto, manytume, galima kalbėti apie dvi ryškesnes špitolių istorijos tyrinėjimo kryptis. Viena vertus, panašu, kad istorikai į špitoles žiūri kaip į visų pirma bažnytinės struktūros elementą ir neretai atsieja jas nuo platesnio konteksto. Tai ypač būdinga bonifratrų ir kitų specializuotų vienuolijų istorijos tyrinėjimams, kai tarsi užsidaroma tarp vienuolyno sienų, o kartais net labai išsamių šaltinių teikiamos galimybės lieka neišnaudotos. Šiame kontekste galima paminėti bene naujausius Helenos Komarynskos-Polak⁴¹ ir Iwonos Pietrzkievicz⁴² tyrinėjimus. Panaši prieiga būdinga Mariano Surdackio⁴³ ir kitų Liublino katalikiškojo universiteto (Katolicki Uniwersytet Lubelski) mokslininkų tekstams. Kitai tyrinėjimų kryptčiai būdinga tai, kad špitolės matomos platesniame konkreto miesto ar miestų socialinės istorijos kontekste, daugiau

⁴¹ Komarynska H., *Szpital bonifratrów w Krakowie w XVII–XVIII wieku* (toliau – *Szpital*), Lublin, 2010.

⁴² Pietrzkievicz I., *Miser Res Sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009.

⁴³ Surdacki M., „Źródła normatywne kościelne jako podstawa do badań nad szpitalnictwem w Polsce przedrozbiorowej”, *Roczniki nauk społecznych*, t. XVIII, zesz. 2, 1990, s. 57–70; Surdacki M., „Pensjonariusze szpitali wielkopolskich w XVII i XVIII wieku”, *Roczniki Humanistyczne*, t. XXXVIII, zesz. 2, 1990, s. 119–181; Surdacki M., „Szpital Świętego Ducha i św. Leonarda w Urzędowie w XV–XVIII wieku”, *Kwartalnik Historyczny*, t. CXII, nr. 2, 2004, s. 5–35.

dėmesio skiriama pasauliečių ir dvasininkijos elitų konfliktams dėl špitolių valdymo, aiškinamasi, kaip neprivilegijuotiesiems visuomenės sluoksniams, taigi ir špitolių klientūrai, galėjo atsiliepti įvairūs socioekonominiai procesai. Tarp šios krypties tyrinėtojų galima paminėti jau ne vieną dešimtmetį Gdanko socialinę istoriją tyrinėjančią Marią Bogucką⁴⁴, monografiją apie viduramžių Vroclavo špitoles parengusį Mareką Słoń⁴⁵, špitoles kaip dvasininkijos ir pasauliečių elitų konfliktų objektą išryškinusį Władysławą Roczniaką⁴⁶, įvairius miesto-špitolių santykių aspektus bei materialinę špitolininkų padėtį tyrinėjusius Andrzejų Klonderį⁴⁷, Stanisławą Litaką⁴⁸ bei Andrzejų Karpiński⁴⁹. Lenkijos (kartu ir visos Europos) historiografijoje išskirtinę vietą užima monumentalus Bronisławo Geremeko veikalas⁵⁰. Autorius, akivaizdžiai veikiamas savo mokytojo Fernando Braudelio propaguotos totalinės istorijos prieigos, trimis pjūviais – socialiniu, ekonominiu ir ideologiniu – konceptualiai išnagrinėjo daugiau nei 1500 metų skurdo istorijos.

Imantis, kaip parodė Lietuvos historiografijos apžvalga, dar sąlyginai naujos ir tik kai kuriais aspektais tyrinėtoms temoms, reikšmingiausia buvo vakarietiškos, visų pirma anglosaksiškos, historiografijos perspektyva. Disertacijai buvo aktualūs ne tik įvairūs socialinės istorijos tyrinėjimai, skirti Lietuvos historiografijoje iš esmės nenagrinėtoms temoms, – našlių ar netekėjusių moterų (Olwen Hufton, Janine M. Lanza, Amy M. Froide, Laura Gowing),

⁴⁴ Bogucka M., „Health Care and Poor Relief in Danzig (Gdansk): The Sixteenth- and First Half of the Seventeenth Century“ (toliau – *Health Care*), in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500–1700*, ed. by O. P. Grell and A. Cunningham, London and New York, 1997, p. 199–214; Bogucka M., „Organizacja szpitalnictwa w Gdańsku w XVI–XVII wieku“ (toliau – *Organizacja*), in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé, Warszawa, 1998, s. 145–154.

⁴⁵ Słoń M., *Szpitalie średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa, 2000.

⁴⁶ Rocznik W., „Clashing Functions/Clashing Elites: Negotiating Hospital Functions in Pre-Modern Poland (13th–18th Centuries)“ (toliau – *Clashing Functions*), *The Polish Review*, Vol. 51, No. 3/4, 2006, p. 283–305. Daugiau nei 600 metų laikotarpį apimanti autoriaus monografija *A History of Hospitals of Pre-Modern Poland from the Twelfth Through the Eighteenth Centuries*, Edwin Mellen Press, 2009, deja, nėra pasiekiamo nei Lietuvos, nei Lenkijos bibliotekose.

⁴⁷ Klonder A., „Szpital w dużym mieście wczesnonowożytnym – izolacja czy integracja (zarys problematyki)“ (toliau – *Szpital*), in: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, (Studia Polonica Historiae Urbanae), t. 1, Toruń, 1996, s. 131–138.

⁴⁸ Litak S., „Szpitalie w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka“ (toliau – *Szpitalie*), in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 13–31.

⁴⁹ Karpiński A., „Warunki życia pensjonariuszy szpitali warszawskich w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 25, nr. 1, 1977, s. 43–62.

⁵⁰ Geremek B., *Poverty. A History*, translated by A. Kolakowska, Blackwell Publishers, 1997.

beglobių vaikų (Julie Miller, Otto Ulbricht, David I. Kertzer) padėčiai ar miestų demografinėms tendencijoms (John Landers, Allan Sharlin) ankstyvaisiais naujaisiais laikais. Itin didelę reikšmę turėjo ir tekstai, kuriuos būtų galima priskirti medicinos / socialinės globos istorijos bei socialinės medicinos istorijos (*Social History of Medicine*) krypties atstovai (Brianas Pullanas, Davidas Gentilcore, Kevinas P. Siena, Jo N. Haysas, Wilma J. Pugh, Ole Peteris Grellas, Andrew Cunninghams ir kiti) tyrinėja špitolių ir kitų karitatyvinių institucijų istoriją pasitelkdami įvairesnes – „sociologizuojančias“ ir „antropologizuojančias“ – prieigas, siedami tai su darbo santykių ir demografijos, valstybės centralizacijos ir socialinio disciplinavimo, ideologijos ir religijos problemomis. Vargu ar verta vardinti visas šiam tyrimui aktualias pozicijas, tačiau kaip iliustratyvius pavyzdžius galima paminėti du O. P. Grello ir A. Cunninghamo sudarytus straipsnių rinkinius⁵². Tekstuose, apibendrinant esamą istoriografijos įdirbį ir pateikiant naujų tyrimų rezultatus, aptariami ne tik konkretūs atvejai (miestų, regionų ar valstybių), bet ir svarstoma, kokią įtaką karitatyvinėms institucijoms, skurdo sampratai darė didieji kultūriniai-religiniai sąjūdžiai (Reformacija ir katalikiškoji Reforma, arba Kontrreformacija), kiek jie buvo reikšmingi karitatyvinių institucijų reformoms, kaip skurstančiųjų masių augimui atsiliepėdavo socioekonominiai procesai (kapitalistinių santykių klostymasis, migracija į miestus ir kt.) ir kaip augo centrinės valdžios įtaka karitatyvinėms institucijoms.

Šaltiniai

Tyrimo šaltinių bazę sudaro dokumentai, saugomi Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos archyvuose. Pagal pobūdį šaltinius galime skirti į septynias grupes: 1. špitolių dokumentai, 2. fondacijų aktai, 3. konfesinių bendruomenių, miesto savivaldos,

⁵¹ Plačiau apie tai žr. Brandt A. M., „Emerging Themes in the History of Medicine“, *The Milbank Quarterly*, Vol. 69, No. 2: „Health, Society, and the ‘Milbank Quarterly’: Essays in Honor of David P. Willis’s Editorship“, 1991, p. 201–203.

⁵² *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500–1700*, ed. by O. P. Grell and A. Cunningham, London and New York, 1997; *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, ed. by O. P. Grell and A. Cunningham with J. Arrizabalaga, London and New York, 1999.

valstybinių institucijų dokumentai, 4. testamentai ir donacijos, 5. parapijų krikšto ir mirties metrikų knygos, 6. naratyviniai šaltiniai ir 7. laiškai.

(1) Špitolių dokumentai. Šiai grupei priskiriama: a) ligonių ir / arba globotinių knygos / sąrašai, b) pajamų ir / arba išlaidų knygos / registrai bei c) špitolių vidaus taisyklės.

a) Ligonių ir / arba globotinių knygos / sąrašai neabejotinai yra vienas iš svarbiausių šaltinių, atspindinčių špitolių funkcionavimą, leidžiančių geriau pažinti jose globotus ar gydytus žmones. Tyrimui, be abejo, aktualiausios ligonių / globotinių registracijos knygos, atskleidžiančios ilgalaikes špitolių veiklos tendencijas, kai tuo tarpu sąrašai atspindi padėtį špitolėje tik konkrečiu momentu. Toliau sąrašus bei knygas ir jų teikiamų duomenų pobūdį aptarsime atskirai, kad būtų aiškiau matyti, ką iš šių šaltinių galime sužinoti apie konkrečios špitolės ligonius arba globotinius.

Sąrašai. Bene anksčiausias žinomas tokio pobūdžio šaltinis – 1674 m. sudarytas Švč. Trejybės špitolės globotinių sąrašas, kuriame surašyti keliasdešimties globotinių vardai. Sąrašė fiksuojami ir duomenys apie kelių globotinių socialinę padėtį ar patekimo į špitolę priežastis⁵³. Tyrimui reikšmingi ir keli (išsamesni ar ne tokie išsamūs) XVIII a. sąrašai. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje 1711 m. globotų žmonių sąrašė, kuris buvo įrašytas į parapijos mirties metrikų knygą⁵⁴, be globotinių vardų, kelis kartus nurodytas jų amžius, mirties data ir palaidojimo vieta. 1791 m., kapitulos paskirtiems komisarams atliekant tyrimą dėl netinkamo rūpinimosi Šv. Marijos Magdalenos špitolės globotiniais, buvo sudarytas jų sąrašas, iš kurio sužinome ne tik vardus, bet ir amžių bei špitolėje praleistą laiką⁵⁵. Mūsų tyrimui ypač svarbūs Vilniaus špitolių deputacijos iniciatyva 1792 m. sudaryti Švč. Trejybės⁵⁶ ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo⁵⁷ špitolių globotinių sąrašai, kuriuose pateikiamos

⁵³ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. SA, b. 5097, l. 359v–360.

⁵⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 318-3109, l. 118v.

⁵⁵ LMAVB RS, f. 43-241, p. 152.

⁵⁶ LVIA, f. SA, b. 895.

⁵⁷ „1792. Vilniaus Šv. Nikodemo prieglaudos (špitolės) varguolių sąrašas“ (toliau – Šv. *Nikodemo*), in: *LDK kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 509–513.

trumpos globotinių biogramos (vardas, amžius, profesija, šeiminė padėtis, sveikatos būklė), kurios ne tik suteikia duomenų apie konkrečius individus, bet ir, turint omenyje šių sąrašų sudarymo aplinkybes, parodo, kaip buvo įsivaizduojamas globos nusipelnantis asmuo. Vienintelis šaltinis, suteikiantis tikslesnių duomenų apie rokitų špitolėje gydytus žmones, – 1797 m. sąrašas (ataskaita Lietuvos špitolių komisijai), kuriame nurodomas ligonių amžius bei ligos⁵⁸. Nors Vaikelio Jėzaus špitolės veiklą leidžia pažinti kiti šaltiniai, kuriuos dar aptarsime, visgi juos papildo ir 1799 m. Lietuvos špitolių komisijos iniciatyva sudarytas į špitolės mokyklą priimtų mokinių ir žindyvėms atiduotų pamestinukų sąrašas⁵⁹. Taigi špitolių globotinių arba ligonių sąrašai dažniausiai suteikia tik ribotų, nors, atsižvelgiant į šaltinių bazės skurdumą, vis tiek tyrimui reikšmingų duomenų apie (daugiausiai XVIII a. pabaigoje) globotus ar gydytus asmenis.

Knygos. Išlikusios ligonių arba globotinių registracijos knygos ne tik suteikia duomenų apie didesnę skaičių špitolėse gydytų ar globotų žmonių, bet ir leidžia stebėti, kaip kito jų skaičius, kokios socialinės padėties ar kokiomis ligomis sergantys žmonės dažniausiai atsidurdavo kurioje nors institucijoje ir pan. Be to, skirtingai nei pavieniai sąrašai, kurie buvo tarsi institucijų veiklos „ataskaitos“, knygos adekvačiau atspindi kasdienę špitolių veiklą. Tyrime naudotasi šešiomis knygomis: trijų špitolių-ligoninių (bonifratų, šaričių ir liuteronų) ir trijų špitolių-prieglaudų (misionierių, liuteronų ir Vaikelio Jėzaus). Visgi visiškai tikėtina, kad tokio pobūdžio knygų turėjo būti daugiau. Ilgesnius laikotarpius apimanti dokumentacija tikrai turėjo būti vedama rokitų špitolėje. 1790 m. liepos 16 d. Vilniaus vyskupijos konsistorijos sesijoje sprendžiant dėl rokitų špitolės veiklos apribojimų, iš vyresniojo Uzdovskio buvo pareikalauta per tris dienas pateikti ataskaitas apie špitolės pajamas ir išlaidas, priimtų ir išleistų ligonių bei pamestinukų skaičių nuo paskutinės kun. Grinevičiaus vizitacijos (greičiausiai 1786 m.)⁶⁰. Taigi buvo pagrįstai tikimasi, kad vyresnysis

⁵⁸ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65.

⁵⁹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 44v–46.

⁶⁰ LMAVB RS, f. 17-162, l. 139.

pateiks duomenis už 4 metus. Gali būti, kad rokitų špitolės ligonių knygos buvo perimtos uždarant špitolę ir vienuolyną, tačiau tolesnis jų likimas kol kas lieka nežinomas.

Neabejotinai daugiausiai duomenų suteikia bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygos, be pertrūkių apimančios 1709–1826 m. laikotarpį. Nors špitolė Vilniuje buvo funduota 1635 m., vis dėlto bent jau kol kas nežinoma, ar iki 1709 m. ligoniai būdavo taip pat sistemingai registruojami, tačiau beveik neabejotina, kad taip turėjo būti. Visiškai tikėtina, kad pirmosios ligonių knygos galėjo pražūti per ne kartą konventą siaubusius gaisrus. Trijose išlikusiose ligonių registracijos knygose⁶¹ fiksuojama tyrimui itin aktuali medžiaga: ligonių (tik vyrų) vardai, amžius, geografinė ir socialinė kilmė, konfesija, liga, priėmimo ir išleidimo arba mirties data, su savimi turėtų daiktų sąrašai, taip pat ligonį rekomendavę ir už jo gydymą mokėję asmenys. Nors ne visi įrašai yra vienodai informatyvūs, o laikui bėgant patys vienuoliai nustojo fiksuoti kai kuriuos duomenis (pavyzdžiui, apie ligonio tėvus), visgi jie leidžia pažinti beveik 9000 žmonių, kurie čia gydėsi per kone 90 metų laikotarpį.

Bonifratrų špitolės knygoms išsamumu tik iš dalies nusileidžia liuteronų špitolės-ligoninės registracijos knygos, su 15 metų pertrauka apimančios beveik tą patį laikotarpį⁶². Dviejose išlikusiose knygose fiksuojami daugiau ar mažiau tie patys duomenys, kaip ir bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygose, tačiau nenurodomos ligos ir ligonių amžius. Dėl šios špitolės veiklos ypatybių (žr. poskyrį 4. 2. 4) joje per aptariamą laikotarpį gydyta kur kas mažiau ligonių (390), kurie visi buvo liuteronai.

Iš visų špitolių-ligoninių (neimant domėn rokitų) mažiausiai duomenų suteikia šaričių špitolės ligonių registracijos knyga⁶³. Į ją nuosekliai surašyti visi 1748–1780 m. špitolėje gydėsi ir / arba globoti žmonės. Vis dėlto duomenys apie beveik 5000 asmenų labai riboti. Iš ligonių knygos sužinome tik

⁶¹ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 5-F-32428 (1709–1748); VUB RS, f. 4-A3827 (1747–1785); VUB RS, f. 4-A3828 (1785–1826).

⁶² Lietuvos dailės muziejaus archyvas (toliau – LDMA), be sign. (1709–1735) [prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LDM/M0000000162>]; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30 (1748–1798).

⁶³ LMAVB RS, f. 318-17050 (1748–1780).

vardus bei priėmimo ir išleidimo / mirties datą. Tik keletą kartų (pernelyg retai, kad būtų galima šiuos duomenis laikyti statistiškai reikšmingais) nurodomas ligonių amžius, liga, profesija ar socialinis statusas.

Apie špitolių-prieglaudų globotinius duomenų suteikia misionierių⁶⁴ ir liuteronų⁶⁵ špitolių globotinių registracijos knygos, kuriose fiksuojami panašaus pobūdžio duomenys – vardas, geografinė ir socialinė kilmė, tačiau tik kartais nurodomas amžius bei negalios ar ligos. Nors duomenų apie liuteronų špitolės globotinius pasitaiko ir XVII a. šaltiniuose, visgi panašu, kad tik XVIII a. knygos pradėtos vesti sistemingai, taigi būtent šie šaltiniai adekvačiai atskleidžia institucijos veiklos mastus. Liuteronų špitolės knygų duomenis papildo ir liuteronų našlių namų, vargšų ir našlaičių kasos registracijos knygos, atskleidžiančios kai kurių asmenų patekimo į špitolę aplinkybes⁶⁶. Atskirai verta paminėti Vaikelio Jėzaus špitolės dokumentaciją. Pirmaisiais špitolės veiklos metais nenuosekliai vestoje globotinių registracijos knygoje nurodomi globotinių vardai, pavardės (jeigu žinoma), kokio amžiaus ir kada buvo priimti į špitolę, kada pradėjo lankyti mokyklą, buvo išleisti iš špitolės arba mirė, kartais fiksuojama, kada vaikas buvo atsiimtas motinos ir / arba tėvo⁶⁷. Dėl specifinės šios špitolės funkcijos susiformavo ir atskira krikšto metrikų knyga, kuri leidžia stebėti, kaip kito pamestinukų skaičius⁶⁸.

b) Dar viena labai svarbi šaltinių grupė, leidžianti pažinti špitolių funkcionavimą, – pajamų ir / arba išlaidų knygos / registrai⁶⁹. Šio tipo

⁶⁴ LMAVB RS, f. 318-12776 (1714–1805).

⁶⁵ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48 (1723–1750); LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31 (1750–1792); LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 35 (1792–1818).

⁶⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 50 (1733–1768); LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 32 (1768–1798).

⁶⁷ LMAVB RS, f. 318-12569 (1792–1833).

⁶⁸ LMAVB RS, f. 318-5563 (1791–1811).

⁶⁹ I. Pajamų-išlaidų knygos/registrai: (1) Švč. Trejybės (1664–1683) – LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v–160v; (2) Spaso (1700–1701, 1728–1748) – LVIA, f. SA, b. 881, 882, 883; (3) liuteronų špitolės-ligoninės (1709–1735, 1766–1798) – LDMA, be sign., LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30; (4) liuteronų špitolės-prieglaudos – (1723–1750, 1750–1792, 1792–1818) – LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35 (liuteronų špitolių globotinių ir ligonių knygose kartu fiksuotos institucijos pajamos ir išlaidos); (5) Šv. Martyno (1743–1779) – VUB RS, f. 5-F-32357 (už nuorodą dėkoju Andrejui Ryčkovui); (6) rokitų (1786 m. gruodis – 1787 m. rugsėjis) – LMAVB RS, f. 43-20589. II. Pajamų knygos: (1) bonifratų (1642–1645) – Archiwum OO. Bonifratów w Krakowie (toliau – ABKr), sygn. A-168; (2) bonifratų II (1793–1797) – VUB RS, f. 5-F-32449. III. Išlaidų knygos: (1) bonifratų (1691–1698) – VUB RS, f. 4-A3842; (2) misionierių (1748–1772) – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 2–60; (3) šaričių (1748–1772) – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 95–102v; (4) šaričių II (1797–1799) – LMAVB RS, f. 318-5567.

dokumentai, apimantys laikotarpį nuo kelių mėnesių iki keliolikos ar net keliasdešimties metų, atskleidžia ne tik pagrindinius špitolių pajamų šaltinius ir išlaidų rūšis, bet ir suteikia papildomų duomenų apie globotinius – jų skaičių (pavyzdžiui, pajamų-išlaidų knyga yra vienintelis šaltinis, kuriame užfiksuoti duomenys apie Spaso špitolėje globojamų žmonių skaičių), išmokas ir pan.

c) Nors neabejotina, kad visose špitolėse (visų pirma prieglaudose, kur žmonės praleisdavo kur kas ilgesnį laiką nei ligoninėse) turėjo galioti griežčiau arba laisviau apibrėžtos (ne)rašytos vidaus gyvenimo taisyklės, visgi kol kas žinomi tik keturi jų variantai. Apie katalikų Švč. Trejybės špitolės vidaus taisyklės užsimenama magistrato ir špitolės prepozito Simono Rodzevičiaus byloje⁷⁰. Taisyklės špitolei-prieglaudai⁷¹ ir špitolei-ligoninei⁷² buvo sudarę liuteronai, taip pat žinoma apie kalvinistų našlių namų vidaus gyvenimo taisyklės⁷³. Šie šaltiniai atskleidžia kai kuriuos reikšmingus špitolių veiklos aspektus (priėmimo į špitolę procedūrą, kasdienio gyvenimo tvarką ar sankcijas už prasižengimus), kurie ne visada atsispindi kitokio pobūdžio šaltiniuose. Nors akivaizdu, kad taisyklės veidavo ne visada ir (greičiausiai) nebūdavo taikomos visiems vienodai, visgi normatyviniai špitolių dokumentai parodo, kokie asmenys buvo laikomi „tikrais“ vargšais ir ko iš jų būdavo tikimasi.

(2) Fundacijų aktai. Špitolės steigimo procesas prasidėdavo nuo fundacijos akto, kuriuo institucija būdavo aprūpinama žemės sklypu ir stabiliais pajamų šaltiniais, kartais būdavo nubrėžiamos ir špitolės veiklos gairės, išreiškiami fundatoriaus pageidavimai (pavyzdžiui, saugoti jo atminimą po mirties). Šis šaltinių blokas nėra gausus, tačiau labai svarbus aiškinantis špitolių fundavimo chronologiją ir kitus klausimus⁷⁴. Mažiausiai žinoma apie stačiatikių,

⁷⁰ *Zbior praw y przywilejow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych Na żądanie wielu Miast Koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany przez Piotra Dubinskiego Burmistrza Wileńskiego* (toliau – *Zbior*), Wilno, 1788, s. 250–266.

⁷¹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4–6.

⁷² LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 3v–6v.

⁷³ LMAVB RS, f. 267-2969.

⁷⁴ Šv. Marijos Magdalenos (1518) – LMAVB RS, f. 43-203, l. 148v, Rowell S. C., *The Role*, p. 51; Švč. Trejybės (1535) – *Zbior*, s. 48–52, LMAVB RS, f. 43-20609; Spaso (1561) – *Lietuvos metrika. Kn. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37* (toliau – LM. 37), par. D. Baronas, Vilnius, 2011, nr. 512, p. 427–428; kalvinistų (1582) – *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссиею* (toliau – АВАК), т. 20: *Акты касающиеся города Вильны*, Вильна, 1893, № 36, с. 43–45, LMAVB RS, f. 264-1040 (dera pastebėti, kad tai buvo tik fundacijos pradžia, nes špitolę vėliau pastatė kitas asmuo (žr.

unitų ir žydų špitolių fundavimo aplinkybes, apie didelės dalies katalikų špitolių fundavimą žinoma tik iš kitų šaltinių, nes aktai ar jų nuorašai neišliko.

(3) Konfesinių bendruomenių, miesto savivaldos, valstybinių institucijų dokumentai. Svarbią tyrimo šaltinių dalį sudaro įvairių institucijų dokumentai, leidžiantys rekonstruoti dalies špitolių administravimo bei kontrolės mechanizmus. Kadangi špitolės buvo visų pirma religinės institucijos, šiam tyrimui labai svarbūs konfesinių bendruomenių dokumentai. Pirmiausiai reikia paminėti gausius **Vilniaus katedros kapitulos** posėdžių protokolus, kuriuose fiksuojami aukštosios dvasininkijos sprendimai dėl keleto kapitulos globojamų špitolių (žr. poskyrį 3. 1) administravimo, materialinio aprūpinimo ir kitais klausimais⁷⁵. Be to, kapitulos aktai atspindi konfliktus, kylančius dėl pasauliečių administruojamų špitolių turto valdymo. Kita šaltinių grupė, liudijanti vyskupo ir kapitulos įtaką daliai katalikų špitolių, – negausiai išlikę vizitacijų aktai bei inventoriai⁷⁶. Tai yra labai kompleksiški šaltiniai, suteikiantys duomenų apie špitolės fundavimo aplinkybes, materialinę padėtį, pastatų planą ir globotinius. Kartu vizitacijų aktuose pasitaikantys *decreta reformationis* – nurodymai, ką špitolės administratoriui reikėtų pertvarkyti, – iš dalies atspindi aukštosios dvasininkijos suvokimą, kaip turėtų funkcionuoti konkreči špitolė. Sprendimus dėl kalvinistų špitolės (vėliau – našlių namų) administravimo atspindi Lietuvos **kalvinistų** provincijos sinodų ir Vilniaus bendruomenės posėdžių protokolai, iš kurių sužinome apie šios špitolės pajamų šaltinius ar remonto darbus⁷⁷. Be to, šie šaltiniai turi itin didelę reikšmę,

poskyrį 2. 1)); Šv. Petro (Antakalnio) (1620) – LMAVB RS, f. 273-224; bonifratrų (1635) – Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. I–VII; šaričių (1744) – LMAVB RS, f. 43-20600; Vaikelio Jėzaus (1786) – LVIA, f. SA, b. 175, l. 34v (už nuorodą dėkoju dr. Adamui Stankevič), nuorašas: Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie (toliau – AKMKr), III/3, p. 15–16.

⁷⁵ LMAVB RS, f. 43: b. 211 (1550–1560), b. 216 (1602–1625), b. 220 (1644–1652), b. 222 (1663–1666), b. 225 (1673–1681), b. 226 (1683–1685), b. 228 (1698–1709), b. 229 (1709–1717), b. 233 (1733–1739), b. 234 (1739–1744), b. 235 (1744–1752), b. 236 (1753–1766), b. 237 (1767–1777), b. 238 (1777–1793), b. 241 (1788–1792).

⁷⁶ Švč. Trejybės špitolės vizitacijos aktas (1634) – LVIA, f. SA, b. 5097, l. 12–14; Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo, Šv. Stepono, Švč. Trejybės ir Šv. Marijos Magdalenos bažnyčių ir špitolių inventoriai (1716–1717) – LMAVB RS, f. 43-19295; Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo bažnyčios ir špitolės vizitacijų aktai (1783, 1791) – LMAVB RS, f. 43-19428, 19420; Vilniaus dekanato vizitacijos aktas (1784) – LMAVB RS, f. 43-19420.

⁷⁷ LMAVB RS, f. 40: b. 1136 (1638–1675), b. 126 (1671–1698), b. 827 (1748–1794); *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego*, serja IV, zes. II: „Akta synodów prowincjalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625” (toliau – *Monumenta*

rekonstruojant špitolės klientūrą: protokoluose fiksuojami moterų prašymai priimti jas į špitolę, neretai užsimenama ir apie aplinkybes, kodėl jos buvo priverstos prašyti bendruomenės pagalbos, kada mirė ar dėl kitų priežasčių paliko špitolę. Užuominų apie Vilniaus **liuteronų** bendruomenės sesijas, kuriose būdavo sprendžiama dėl špitolių finansavimo, globotinių priėmimo ir kitų klausimų, randame institucijų dokumentacijoje. Vienintelė aiški užuomina apie **unitų** metropolito poveikį špitolių vidaus gyvenimui – Antano Sieliavos sprendimas (1652), kuriuo reikalauta įvesti tvarką Spaso špitolėje⁷⁸.

Tyrimui labai reikšmingi Vilniaus savivaldos institucijų – magistrato ir suolininkų teismo – dokumentai leidžia rekonstruoti, kaip būdavo kontroliuojamos magistrato (tiek katalikų, tiek unitų) administruojamos špitolės (provizorių ir prepozitų rinkimų, špitolinių sesijų protokolai), valdoma institucijų nuosavybė (namų ir kitų objektų nuomos, pardavimo kontraktai) ir t. t.⁷⁹ Be to, šiuose šaltiniuose pasitaiko ir kitų tyrimui reikšmingų duomenų apie miesto gyvenimą. Miesto archyvas yra ribotas chronologiškai dėl XVII a. vidurio įvykių, per kuriuos pražuvo beveik visa XVII a. 1 pusės dokumentacija⁸⁰, todėl sistemingi šaltiniai apima XVII a. 2 pusę – XVIII a.

Svarbią šios šaltinių grupės dalį sudaro įvairių špitolės turėjusių reformuoti valstybinių institucijų dokumentai – sesijų protokolai, atspindintys jų

Reformationis), Wilno, 1915; *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637* (toliau – *Akta synodów, 1626–1637*), wstęp i opracowanie M. Liedke i P. Guzowski, Warszawa, 2011.

⁷⁸ VUB RS, f. 4-27979(A-733).

⁷⁹ I. Magistrato aktų knygos: LVIA, f. SA: b. 5096 (1511–1654); b. 5097 (1600–1684); b. 5098 (1642–1663); b. 5099 (1655–1663); b. 5103 (1664–1668); b. 5104 (1666–1668); b. 5105 (1669–1672); b. 5108 (1673–1676); b. 5110 (1676–1679); b. 5111 (1677–1695); b. 5112 (1677–1680); b. 5113 (1681–1683); b. 5115 (1684–1687); b. 5116 (1685–1691); b. 5118 (1691–1693); b. 5119 (1694–1698); b. 5120 (1695–1701); b. 5121 (1700–1704); b. 5122 (1705–1712); b. 5123 (1712–1718); b. 5124 (1719–1724); b. 5125 (1725–1727); b. 5126 (1728–1736); b. 5127 (1737–1741); b. 5129 (1746–1749); b. 5130 (1750–1760); b. 5131 (1752–1754); b. 5132 (1754); b. 5133 (1755); b. 5134 (1756); b. 5135 (1757); b. 5136 (1758); b. 5137 (1759); b. 5138 (1760); b. 5139 (1761); b. 5140 (1762); b. 5141 (1763); b. 5142 (1764–1766); b. 5143 (1767–1773); b. 5144 (1774–1779); b. 5146 (1786–1789); b. 5147 (1790–1792); b. 5148 (1792); b. 5150 (1792–1793); b. 5152 (1794–1795); b. 5153 (1796); b. 5154 (1797–1799). II. Suolininkų teismo aktų knygos: LVIA, f. SA: b. 5333 (1491–1668); b. 5334 (1663–1665); b. 5335 (1666–1668); b. 5338 (1681–1683); b. 5339 (1684–1687); b. 5340 (1688–1691); b. 5341 (1692–1701); b. 5342 (1696–1699); b. 5343 (1702–1710); b. 5344 (1711–1721); b. 5345 (1724–1735); b. 5346 (1736–1738); b. 5347 (1739–1741); b. 5348 (1742–1744); b. 5349 (1745–1747); b. 5350 (1748–1750); b. 5351 (1751–1760); b. 5352 (1761–1771); b. 5353 (1772–1789); b. 5354 (1790–1792); b. 5355 (1791–1792); b. 5356 (1792–1796); b. 5357 (1797–1799). III. Miesto metinių tarybų sąrašai – LVIA, f. SA, b. 5324.

⁸⁰ Ragauskas A., *Vilniaus miesto*, p. 28–29.

funkcionavimą ir siekius pertvarkyti vargšų globos sistemą XVIII a. pabaigoje⁸¹. Didelę reikšmę tyrimui turi Civilinės karinės komisijos iniciatyva atliktos Vilniaus špitolių ir kitų karitatyvinių institucijų vizitacijos aktas (1790), kuriame fiksuojami itin reikšmingi duomenys apie špitolių fundavimo aplinkybes, materialinį aprūpinimą bei globotinių / ligonių skaičių⁸². Gausiausiai išlikę Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai⁸³ suteikia galimybę rekonstruoti Vilniaus generalinės špitolės steigimo chronologiją ir atskleidžia Komisijos įtaką kasdienei špitolių veiklai.

(4) Testamentai ir donacijos. Testamentai ir donacijos atskleidžia špitolių kaip religinio gyvenimo centrų reikšmę⁸⁴, liudija konkrečių individų pamaldumo tendencijas, suteikia duomenų apie į špitolės siekiančius patekti⁸⁵ ar čia besigydžiusius žmones⁸⁶. Taip pat šie šaltiniai svarbūs ir tuo, kad neretai būtent iš jų sužinome apie vienos ar kitos špitolės egzistavimą.

(5) Parapijų krikšto ir mirties metrikų knygos. Tiriant Vaikelio Jėzaus špitolės veiklą buvo būtina susipažinti su bendresnėmis XVIII a. Vilniaus demografijos tendencijomis ir išsiaiškinti, koks buvo nesantuokinių vaikų ir pamestinukų skaičius iki specializuotos špitolės įsteigimo ir kaip jis pakito po to. Todėl buvo peržiūrėtos chronologiškai nuoseklausios Šv. Jonų ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapijų krikšto metrikų knygos⁸⁷.

⁸¹ LVIA, f. SA, b. 896; Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau – AGAD), Archiwum Królestwa Polskiego (toliau – AKP), nr. 149, 315 (už galimybę pasinaudoti mikrofilmo nuotraukomis dėkoju dr. Liudui Glemžai).

⁸² LMAVB RS, f. 43-3641, sutrumpintas ir papildytas variantas – b. 3642.

⁸³ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2 (1798), 3 (1798–1799), 4 (1800).

⁸⁴ Žr. nuorodas į Vilniaus magistrato ir suolininkų teismo aktų knygas. Dalis šaltinių publikuoti *Археологический сборник документов относящихся к истории северо-западной Руси* (toliau – *Археологический сборник*), т. 10, Вильна, 1874; АВАК, т. 20; *Wilniane: żywoty siedemnastowieczne* (toliau – *Wilniane*), opracował, wstępem i komentarzami opatrzył David Frick, Warszawa, 2008; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: „1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga” (toliau – MOLS, t. 1), sud. E. Meilus, par. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011.

⁸⁵ Российский государственный архив древних актов (toliau – РГАДА), ф. 1603, оп. 4, д. 2823, л. 18 (už galimybę pasinaudoti dokumento nuorašu dėkoju Mindaugui Kloviui); LVIA, f. SA, b. 5111, p. 190.

⁸⁶ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 637; LVIA, f. SA, b. 5135, l. 850v.

⁸⁷ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 6 (1700–1747), 9 (1747–1775), 13 (1775–1792), 19 (1792–1805); LMAVB RS, f. 318: b. 12549 (1711–1733), 15002 (1734–1789), 9832 (1780–1796).

(6) Naratyviniai šaltiniai. Negausią šaltinių grupę sudaro naratyviniai dokumentai: aktualios žinutės XVIII a. 2 pusės laikraščiuose⁸⁸, Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio generalinės špitolės atidarymo proga sakytas pamokslas, atskleidžiantis tiek Lietuvos špitolių komisijos tikslus, tiek to meto elito požiūrį į vargšų globą⁸⁹. Tyrimui svarbus ir Bazilijaus Bonifaco Jachimovičiaus veikalas apie 1748 m. Vilniaus gaisrą, iš kurio sužinome apie špitolėms padarytą žalą⁹⁰. Tuo tarpu gydytojo Jozefo Franko prisiminimuose apie Vilniuje praleistus metus užfiksuotas konfliktas su šaričių špitolės vyresniąja parodo vienuolių požiūrį į profesionalius medikus ir naujus gydymo metodus⁹¹.

(7) Laiškai. Tyrime pasinaudota ir keliais XVIII a. laiškais, kurie papildė kitus šaltinius reikšmingais duomenimis apie pirmųjų rokitų veiklą maro siaubiamame Vilniuje⁹², bonifratrų špitolės finansinius sunkumus⁹³, pamestinukų globos organizavimą⁹⁴, trintį tarp Švč. Trejybės špitolės prepozito ir Vilniaus kapitulos⁹⁵ bei šaričių nenorą į špitolę įsileisti gydytojus⁹⁶.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, septyni skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai bei priedai. *I skyriuje* trumpai apžvelgiama skurdo samprata bei špitolių raida

⁸⁸ *Gazety Wileńskie*, 1765, nr. LI; 1771, nr. IX; *Gazeta Narodowa y Obca*, 1791, nr. LXXXIX; *Kuryer Litewski*, 1799, nr. 100; *Dodatek do Kuryera Litewskiego z Wilna*, 1799, nr. 77; 1799, nr. 84; 1799, nr. 94.

⁸⁹ Kossakowski J. N., „Kazanie Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego, biskupa wileńskiego przy otwarciu nowego szpitala wileńskiego SS. Filipa i Jakuba dnia 16 czerwca roku 1799 miane” (toliau – *Kazanie*), in: *Kazania święteczne i przygodne z rękopismow wydrukowane*, Wilno, 1824, s. 418–432.

⁹⁰ Jachimowicz B. B., *Relacya o straszliwym upadku stoletcznego miasta wileńskiego [...]* (toliau – *Relacya*), Wilno, 1748.

⁹¹ Frankas J., *Atsiminimai apie Vilnių* (toliau – *Atsiminimai*), vertė G. Dručkutė, Vilnius, 2001.

⁹² Andriejaus Krizostomo Zaluskiego laiškas neišaiškintam adresatui (1710 m. balandžio 24 d.) – Zaluski A. Ch., *Epistolarum Historico-Familiarum*, t. III, Brunsbergae, 1711, p. 903–904.

⁹³ Vilniaus bonifratrų laiškas Radvilienei (1737 m. vasario 12 d.) – AGAD, Archiwum Radziwiłłów (toliau – AR), dz. V, nr. 1132, l. 1–1v.

⁹⁴ Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio laiškas Šv. Jonų bažnyčios klebonui Adomui Ancipai (1771 m. liepos 30 d.) – LMAVB RS, f. 273-1646.

⁹⁵ Švč. Trejybės špitolės prepozito Martyno Počobuto-Odlanickio laišakai neišaiškintam adresatui (XVIII a. 9 dešimtmetis – XIX a. pradžia) – Biblioteka Jagiellońska (toliau – BJ), rkps 3119.

⁹⁶ Marijos Egiptietės Šubskos laiškas Vilniaus vyskupui Jonui Nepomukui Kosakovskiui (1799 m. lapkričio 24 d.) – LMAVB RS, f. 43-3767.

Europoje nuo ankstyvųjų viduramžių iki XVIII a. pabaigos. *2 skyriuje* nagrinėjamas špitolių tinklo formavimosi Vilniuje procesas. Tiriama, kokių socialinių sluoksnių atstovai prie špitolių fundavimo prisidėjo daugiausiai ir kaip įvairūs socioekonominiai bei kultūriniai-religiniai procesai galėjo veikti špitolių tinklo klostymąsi. *3 skyriuje* analizuojami ir lyginami skirtingų konfesijų bei skirtingos funkcijos špitolių administraciniai modeliai, išryškinamas pasauliečių ir dvasininkijos santykis administruojant karitatyvines institucijas. *4 skyriuje* nagrinėjama špitolių klientūra – globotiniai (tiek špitolių-prieglaudų globotiniai, tiek specifinė grupė – pamestinukai) ir keturiose špitolėse-ligoninėse (bonifratrų, rokitų, šaričių ir liuteronų) gydyti ligoniai. Tiriama, dėl kokių priežasčių žmonės patekdavo į špitolės-prieglaudas, kokioms amžiaus grupėms ir socialiniams sluoksniams jie dažniausiai priklausydavo, kaip patekimas į špitolę pakeisdavo jų gyvenimą, taip pat kokiomis ligomis sirgdavo špitolėse-ligoninėse gydyti žmonės, kiek trukdavo jų gydymas, kokia jų dalis mirdavo. Pamestinukų grupė tiriama ne tik specialiai jų globai skirtos Vaikelio Jėzaus špitolės kontekste. Siekiant parodyti, kokie veiksniai nulėmė šios špitolės įsteigimą, nagrinėjama nesantuokinių vaikų ir pamestinukų skaičiaus dinamika XVIII a. Vilniuje, taip pat kitų karitatyvinių institucijų veiksmams siekiant užtikrinti vaikų globą. *5 skyriuje* nagrinėjamas špitolių materialinio aprūpinimo klausimas. Tiriama, kokie buvo pagrindiniai pajamų šaltiniai, kokioms reikmėms būdavo išleidžiama daugiausiai ir kaip administratoriams pavykdavo subalansuoti špitolių pajamas ir išlaidas. *6 skyriuje*, pasitelkiant testamentus, donacijas ir kitus šaltinius, nagrinėjamas špitolių, kaip mirusiųjų atminimo, kitatikių konversijų ir religinio disciplinavimo vietų, vaidmuo miesto religiniame gyvenime. *7 skyriuje* analizuojama XVIII a. 2 pusėje veikusių institucijų, turėjusių reformuoti špitolės, veikla iki ir po III valstybės padalijimo. Atskirai tyrinėjama carinės valdžios įsteigtos Lietuvos špitolių komisijos veikla ir Vilniaus generalinės špitolės įkūrimas.

1. SKURDAS, VARGŠAI IR ŠPITOLĖS VIDURAMŽIŲ IR ANKSTYVŲJŲ NAUJŲJŲ LAIKŲ EUROPOJE

Pirmaisiais krikščionybės amžiais Rytuose pradėjusios funkcionuoti špitolės per kelis šimtmečius paplito daugelyje tuometinės krikščioniškosios Europos kraštų ir brandžiaisiais viduramžiais tapo neatsiejama miestų gyvenimo dalimi. Steigiant špitolės Vilniuje ir LDK, įtakos turėjo ir ligtolinė patirtis, perimama per kontaktus su kitais kraštais, visų pirma Lenkija. Todėl svarbu aptarti bent jau pagrindinius fenomeno raidos viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje aspektus ir lūžinius momentus. Tai leis geriau suprasti, kokie procesai daugelyje Europos miestų vyko tuo metu, kai Vilniuje ir LDK buvo steigiamos pirmosios vargšų globos institucijos ir kokios įtakos tai galėjo turėti. Iškart dera pastebėti, kad šiame apžvalginiame skyriuje nesiimsime analizuoti, kiek vienas ar kitas procesas atsiliepė špitolių fenomeno raidai Vilniuje ar LDK ir kiek plačiau apie tai užsiminsime kituose skyriuose. Nors skurdo, vargšų vietos visuomenėje ir socialinės globos institucijų reikšmės sampratai neabejotinos įtakos turėjo individualių teoretikų idėjos, visgi dėl darbo apimties jų nuostatas aptarsime trumpai, akcentuodami tik pagrindinius aspektus.

1. 1. Viduramžiai

Nors špitolės-ligoninės, kurių pagrindinė funkcija buvo ligonių gydymas⁹⁷, veikė dar Antikos miestuose, visgi būtent su krikščionyste radosi naujoviškas požiūris į gailestingumą, vargšus ir labdarą. Kaip pastebėjo žymus krikščionybės istorijos tyrinėtojas Peteris Brownas, „išmalda, dalinama nuskurdusiems bendruomenės nariams, atspindėdavo beribį Dievo rūpestį visa žmonija“⁹⁸. Pagrindiniais likimo nuskriaustųjų globėjais tapo didžiuosiuose miestuose rezidavę vyskupai. Disponuodami bažnyčių turtu, jie turėdavo visas galimybes

⁹⁷ Miller T. S., *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire* (toliau – *The Birth*), The Johns Hopkins University Press, 1995, p. 30–49.

⁹⁸ Brown P., *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A. D. 200–1000*, Wiley-Blackwell, 2013, p. 69–70.

paremti ne tik elgetaujančius vargšus, bet ir ištiktus stichinių nelaimių ar nukentėjusius nuo karo tikinčiuosius⁹⁹. Špitolių steigimas ir vargšų globa greitai tapo reikšmingu įrankiu antikinių miestų vyskupams įtvirtinant savo autoritetą. Kartu špitolės buvo materialūs įrodymai, kam vyskupai ir dvasininkai, Konstantino ir Konstancijaus II laikais atleisti nuo daugumos mokesčių, panaudodavo surinktas lėšas¹⁰⁰. Raymondas Van Damas atkreipė dėmesį, kad vyskupų karitatyvinė veikla darė įspūdį nekrikščionims, o imperatorius Julianas IV a. viduryje net siūlė panašia veikla užsiimti ir pagonių žyniams, žadėdamas paremti šias iniciatyvas vynu ir grūdais. Vis dėlto „toks dosnumas jau nebegalėjo konkuruoti su bibliniais labdaros ir gailėstingumo bejėgiams priesakais“¹⁰¹, todėl vargšų globa vėlyvosios antikos laikotarpiu išliko vietinių vyskupų prerogatyva, o špitolės pamažu tapo karitatyvinės veiklos centrais. Puikus pavyzdys – šv. Bazilijus Cezarietis, kuris IV a. 8 dešimtmetyje steigdamas vyskupo rezidenciją už miesto sienų, pastatė ne tik bažnyčią, gyvenamąsias patalpas sau bei kitiems dvasininkams, bet ir prieglaudą piligrimams, taip pat po špitolę ligoniams ir vargšams¹⁰². Taigi krikščioniškų špitolių fenomeno gimimas yra neatsiejamas nuo Rytų krikščionybės tradicijos, ką liudija ir tai, jog dalis terminijos – *xenodochium* (gr. *ξενοδοχεῖον*, *xenodokheion*), *nosocomium* (gr. *νοσοκομεῖον*, *nosokomeion*), *ptochodochium* arba *ptochotrophium* (gr. *πτωχοδοχεῖον*, *ptokhodokheion* arba *πτωχοτροφεῖον*, *ptokhotropheion*) – buvo paveldėta iš graikų kalbos ir, nors praradusi pirmines reikšmes, iki pat XVIII a. pabaigos lotyniškuose tekstuose populiarumu nenusileido lotyniškajam *hospitale*.

Ankstyvaisiais viduramžiais Vakarų Europoje špitolių buvo nedaug ir jos pirmiausiai telkėsi dar nuo Romos imperijos laikų išlikusiuose *civitates*. Jų steigėjais dažniausiai tapdavo vyskupai, kaip pastebi Timothy S. Milleris,

⁹⁹ Harries J., „Christianity and the City in Late Roman Gaul“, in: *The City in Late Antiquity*, ed. by J. Rich, Routledge, 2001, p. 90.

¹⁰⁰ Horden P., „The Earliest Hospitals in Byzantium, Western Europe, and Islam“, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 35, No. 3: „Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam“, 2005, p. 362.

¹⁰¹ Van Dam R., „Bishops and Society“, in: *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 2: „Constantine to c. 600“, ed. by A. Casiday and F. W. Norris, Cambridge University Press, 2007, p. 359.

¹⁰² *Ibid.*, p. 360.

įkvėpti būtent rytietiškų pavyzdžių¹⁰³. Visgi didysis lūžis Vakarų Europos špitolių istorijoje įvyko jau po 1000-ųjų metų, o institucijų raidą regione spartino keli reikšmingi procesai.

1) Laikotarpiu po 1000-ųjų metų Europoje prasidėjo ekonominės ir socialinės transformacijos, kurios buvo ypač intensyvios iki pat „Juodosios mirties“, o vėliau su didesniais ar mažesniais nuosmukiais tęsėsi dar keletą šimtmečių. Būtent šiuo periodu prasidėjo miestų ekonominis klestėjimas, radosi naujos technologijos, leidusios kur kas geriau įdirbti žemę, o kartu dideliais tempais augo ir gyventojų skaičius¹⁰⁴. Visa tai sukėlė, Roberto Iano Moore'o žodžiais tariant, „pirmąją Europos revoliuciją“¹⁰⁵. Taigi, keičiantis socioekonominėms sąlygoms, radosi tiek tų, kuriems reikėjo institucinės globos (į miestus iš kaimų migruojantys ir iš tradicinės tarpusavio pagalbos sferos pasitraukiantys žmonės), tiek tų, kurie turėjo pakankamai finansų steigti globos institucijas (naujomis sąlygomis praturtėję miestiečiai ir prekybininkai, motyvuojami asmeninių religinių nuostatų).

2) Karitatyvinių institucijų skaičiaus augimui itin didelės reikšmės turėjo religinio gyvenimo suintensyvėjimas XI–XII a., Marie-Dominique Chenu skambiai pavadintas „evangeliniu atbudimu“, kuriam būdingas aktyvus siekis sugrįžti prie pirmykštės Bažnyčios ir apaštališkojo gyvenimo (*vita apostolica*)¹⁰⁶. Tai prisidėjo prie įvairaus pobūdžio ir įvairias funkcijas atliekančių bendruomenių sąjūdžių gausėjimo¹⁰⁷. Šiame kontekste užgimė naujoviškas miestietiškas dvasingumas, kurio rezultatas buvo pasauliečių bažnytinės brolijos, naujo tipo elgetaujantys ordinai ir iš miestietiškos aplinkos

¹⁰³ Miller T. S., „The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West“ (toliau – *The Knights*), *Speculum*, Vol. 53, No. 4, 1978, p. 711.

¹⁰⁴ Le Goff J., *The Birth of Europe*, translated by J. Lloyd, Blackwell Publishing, 2005, p. 100; Miller T. S., *The Knights*, p. 712.

¹⁰⁵ Moore R. I., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe, 950–1250*, second ed., Blackwell Publishing, 2007, p. 166.

¹⁰⁶ Chenu M.-D., „The Evangelical Awakening“, in: *Nature, Man, and Society in the Twelfth Century: Essays on New Theological Perspectives in the Latin West*, ed. by M.-D. Chenu, J. Taylor, L. K. Little, University of Toronto Press, 1997, p. 239–269.

¹⁰⁷ Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje* (toliau – *Krikščionių bendruomenės*), iš lenkų k. vertė V. Dekšnys, Vilnius, 2006, p. 210–211.

kilę šventieji, atnaujinę Dievo draugų „bendriją“¹⁰⁸. Laikotarpis nuo 1175 iki 1300 metų tapo intensyviausios špitolių tinklo plėtros Vakarų Europoje periodu, o miestų elitai greitai suvokė ne tik religinę bei socialinę, bet ir politinę špitolių reikšmę¹⁰⁹.

3) Špitolių raidai įtakos turėjo ir nuo XI a. pabaigos vykę kryžiaus žygiai. Iškilus poreikiui rūpintis į šventąsias vietas traukiančiais piligrimais, radosi naujo pobūdžio vienuolių ordinai, kurie ne tik užtikrindavo jų saugumą, bet ir išlaikydavo špitoles Jeruzalėje bei kituose Šventosios Žemės miestuose. Garsiausi tokio pobūdžio ordinai – Jeruzalės Šventojo Jono špitolininkų ordinas, arba joanitai, ir vokiečių Švč. Mergelės Marijos špitolės Jeruzalėje, arba Vokiečių, ordinas¹¹⁰. Šių vienuolijų, ilgainiui tapusių riterių ordinais, špitolės Jeruzalėje ir kituose miestuose tapo organizaciniu pavyzdžiu špitolėms ir Vakarų Europoje¹¹¹. Vokiečių ordinui persikėlus į Prūsiją, jo organizacinėje struktūroje ir toliau išliko didžiojo špitolininko (*Oberstspittler*) pareigybė, tuo metu turėjusi visai kitą prasmę, tačiau liudijusi vienuolijos ištakas¹¹². Didžiausia Ordino špitolė veikė Elbinge, kurio komtūras kartu buvo ir didysis špitolininkas¹¹³. Maria Starnawska, tyrusi kryžiuočių ordinų špitolių veiklą viduramžių Lenkijos miestuose, nustatė, kad XII a. pabaigoje – XV a. viduryje buvo įsteigtos 37 špitolės, administruojamos joanitų, tamplierių, Dievo kapo Jeruzalėje, kryžiuočių su raudona žvaigžde, antonijonų ir Šv. Dvasios špitolininkų ordinų¹¹⁴.

Kaip dar bus aptarta 4 ir 6 skyriuose, viduramžiais formavosi suvokimas, kam reikalingi vargšai ir kokią vietą jie turėtų užimti visuomenėje.

¹⁰⁸ Little L. K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Cornell University Press, 1978, p. 213.

¹⁰⁹ Geremek B., *Poverty*, p. 23–24.

¹¹⁰ Tesche S. S., *Arznei für des Ordens Untertanen: die Arzneimittellversorgung in Einrichtungen des Deutschen Ordens im 17. und 18. Jahrhundert* (toliau – *Arznei*), (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 59), Marburg, 2004, S. 12–16; Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės*, p. 216–217; Boockmann H., *Vokiečių ordinas: dvylika jo istorijos skyrių*, iš vokiečių k. vertė A. Nikžentaitis, Vilnius, 2003, p. 27.

¹¹¹ Miller T. S., *The Knights*, p. 717–721; Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės*, p. 217

¹¹² Pospieszny K., „Program i forma architektoniczna krzyżackich infirmerii zamkowych w Prusach”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 111; Tesche S. S., *Arznei*, S. 21.

¹¹³ Tesche S. S., *Arznei*, S. 22.

¹¹⁴ Starnawska M., „Szpitalnictwo zakonów krzyżowych w średniowiecznych miastach polskich. Zarys problematyki”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 91–92.

Tokių apmąstymų pasirodė jau ankstyvųjų viduramžių tekstuose. Šv. Eligijaus „gyvenime“ buvo teigiama, esą „[...] Dievas galėjo sukurti visus žmones turtingus, tačiau Jis norėjo, kad vargšų šiame pasaulyje būtų [tam], jog turtingieji galėtų išpirkti savo nuodėmes“¹¹⁵. XII a., pasiremiant Bažnyčios tėvų veikalais, vargšai formaliai buvo suskirstyti į „tikrus“, arba nusipelnančius pagalbos, ir „netikrus“. Pastarajai kategorijai priklausė tie, kurie sąmoningai rinkdavosi elgetavimą, vengdavo dirbti ir vogdavo. Tuo tarpu tikrais vargšais buvo laikomi tie, kurie dėl įvairių priežasčių negalėjo pasirūpinti savimi¹¹⁶. Dar didesnę reikšmę ši perskyra įgavo XIV a., kai dėl badmečių, Šimtamečio karo ir „Juodosios mirties“ išaugo nuskurdusių žmonių skaičius¹¹⁷.

M. Słońis atkreipė dėmesį, kad špitolių tinklo plėtra sutapo su intensyvėjančia urbanizacija, o tai savo ruožtu reiškė ir didėjančią municipalitetų įtaką karitatyvinių institucijų veiklai. Špitolės vis dažniau tapdavo juridiskai savarankiškomis institucijomis ir atsiskirdavo nuo įprastų patronų – katedrų ir vienuolynų. Šis procesas, ypač XV a. 2 pusėje – XVI a. pradžioje, žymėjo špitolių tapimą įprasta miesto dalimi, nors tuo pat metu jos ir toliau išliko Bažnyčios struktūros elementu¹¹⁸. Kai kurios špitolės ir toliau liko priklausomos nuo vyskupų ar vienuolynų, tačiau akivaizdu, kad jau viduramžiais karitatyvinės institucijos būdavo administruojamos pagal kelis skirtingus modelius, kurie nulemdavo skirtingą pasauliečių įtaką jų veiklai. Būtent miestuose viduramžiais įvyko ir pirmosios reformos, kai mažesnės špitolės buvo sujungtos į vieną ar dvi dideles „generalines“ špitoles: 1401 m. tai buvo padaryta Barselonoje, 1425 m. – Saragosoje¹¹⁹, o XV a. 2 pusėje – keliuose Prancūzijos miestuose, kuriuose atsirado ir speciali špitolių prižiūrėtojo pareigybė¹²⁰.

¹¹⁵ „Vita Eligii episcopi Noviomagensis“, in: *Scriptores Rerum Merovingicarum*, t. IV: „Passiones vitaeque sanctorum aevi merovingici“, edidit B. Krusch, (Monumenta Germaniae Historica), Hannoverae et Lipsiae, [1902], p. 754: „[...] potuit nempe Deus omnes homines divites facere, sed pauperes ideo in hoc mundo esse voluit, ut divites haberent, quomodo peccata sua redimerent“; Geremek B., *Poverty*, p. 20.

¹¹⁶ Geremek B., *Poverty*, p. 25–26.

¹¹⁷ Beaudoin S. M., *Poverty in World History* (toliau – *Poverty*), Routledge, 2006, p. 23.

¹¹⁸ Słoń M., *Szpitala*, s. 13.

¹¹⁹ Arrizabalaga J., „Poor Relief in Counter-Reformation Castile: An Overview“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 163–164.

¹²⁰ Słoń M., *Szpitala*, s. 21.

Viduramžiais pradėtos steigti ir – bent jau formaliai – specifinę funkciją atliekančios špitolės. Tai liudija terminų, perimtų daugiausiai iš graikų kalbos, įvairovė: žodžiais *hospitale* ir *xenodochium* dažniausiai būdavo įvardijamos špitolės-sprieglaudos, *nosocomium* ir *ptochodochium* – špitolės-ligoninės, *orphanotrophium* – špitolės pamestinukams ir našlaičiams, *gerontocomium* – seniems žmonėms, *leprosorium* – raupsuotiesiems¹²¹. Nors ankstyvaisiais naujaisiais laikais šie terminai jau buvo vartojami tik kaip sinonimai, vis dėlto jų įvairovė atspindi, kokioms visuomenės grupėms špitolės buvo reikalingos ir kokias funkcijas – bent jau formaliai – turėjo atlikti. Nors specifinę funkciją atliekančių špitolių dar nebuvo daug, tačiau jau viduramžiais, be itin gausių leprozorijų, praradusių reikšmę ankstyvaisiais naujaisiais laikais, žinoma apie pirmąsias špitoles psichinėmis ar venerinėmis ligomis sergantiems žmonėms. Šiuo laikotarpiu radosi pirmosios globos institucijos, skirtos konkrečioms profesinėms grupėms (pavyzdžiui, kalnakasiams)¹²². Tuo tarpu Venecijos Šv. Petro ir Pauliaus špitolėje buvo globojami tie, kuriems už nusikaltimus buvo amputuotos galūnės¹²³.

Pirmaisiais krikščionybės amžiais Rytuose atsiradusios špitolės ilgainiui paplito ir Vakarų Europoje. Šiame regione jų skaičius ypač išaugo jau brandžiasiais viduramžiais, vykstant reikšmingiems religinio ir ekonominio gyvenimo pokyčiams. Būtent viduramžiais pradėjo klostytis špitolininko „idealusis tipas“, kryžiaus žygių metu įsikūrė pirmieji specializuoti ordinai, o įvairias funkcijas

¹²¹ Geremek B., *Poverty*, p. 43; Miller T. S., *The Birth*, p. 37–43; Begon S., *De Iure Hospitalium. Das Recht des deutschen Spitals im 17. Jahrhundert unter Berücksichtigung der Abhandlungen von Ahasver Fritsch und Wolfgang Adam Lauterbach*, Tectum Verlag, 2002, S. 32–33; plačiau apie vieną iš pirmųjų pamestinukų špitolių ir jos veiklą vėlesniais amžiais žr. Surdacki M., „Stan fizyczny i zdrowotny pensjonariuszy szpitala Świętego Ducha w Rzymie w XVII–XVIII wieku”, *Roczniki Humanistyczne*, t. XLVI, zes. 2, 1998, s. 117–148.

¹²² Tyszkiewicz J., „Szpitale w Polsce średniowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 36.

¹²³ Mueller R. C., „A Foreigner’s View of Poor Relief in Late Quattrocento Venice”, in: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard, Warszawa, 1992, s. 57.

vykdančios špitolės pamažu tapo neatsiejamu miestų sociotopografijos elementu.

1. 2. Ankstyvieji naujieji laikai

Mūsų tiriamai problemai XVI amžius svarbus dėl kelių priežasčių. Viena vertus, tai buvo išskirtinių socioekonominių procesų laikotarpis, kai pradėjo klostytis globali ekonomika. Antra vertus, tai buvo ir didžiųjų religinių sąjūdžių, padalijusių Europą ir suskaldžiusių katalikų Bažnyčią, periodas¹²⁴. Trečia, nuo šių procesų buvo neatsiejama socialinės globos sistemos reorganizacija bei – bent jau iš dalies – naujoviškas požiūris į vargšus ir labdarą. Daugelyje Vakarų Europos miestų tai nulėmė žymius špitolių organizacinės struktūros bei funkcijų pokyčius.

Dėl mažėjančių atlyginimų, kylančių maisto kainų, badmečių, nesant mechanizmų, leidžiančių integruoti iš kaimų į miestus migruojančius žmones, nenumaldomai augo elgetų skaičius. Reaguojant į šias problemas, keliuose didžiuosiuose Vakarų Europos miestuose, o vėliau – ir kituose, pradėtos vykdyti socialinės globos sistemos reformos, neišvengiamai palietusios ir špitoles. Anksčiausiai, XVI a. 3 dešimtmetyje (panašiu metu kaip ir liuteronų Vitenberge, tačiau apie tai kalbėsime atskirai), pertvarkų imtasi Paryžiuje, Venecijoje ir Ipre, kur špitolių administravimą ir vargšų globos organizavimą į savo rankas perėmė miestų valdantieji¹²⁵. Kiek vėliau į reformas įsitraukė ir atskirų valstybių valdovai. Pirmasis tokio pobūdžio politikos ėmėsi imperatorius Karolis V, 1530 m. paskelbęs dekretą vokiečių žemių miestams, o 1531 m. – ediktą Nyderlandams. Šiais dokumentais buvo nubrėžtos kovos su elgetavimu ir vargšų globos sistemos reorganizavimo bei centralizavimo programos gairės: 1) teisėtai elgetauti galėjo tik tie, kurie iš tiesų negalėjo dirbti, 2) turėjo būti sudaromi remtinų miestų gyventojų sąrašai, 3) įsteigiamos specialios komisijos, turėjusios administruoti centrinius miestų labdaros „fondus“ (*bourse commune*)

¹²⁴ Geremek B., *Poverty*, p. 73; Beaudoin S. M., *Poverty*, p. 35.

¹²⁵ Geremek B., *Poverty*, p. 129–139.

ir špitoles, 4) vargšų vaikai, idant neįprastų gyventi iš išmaldos, turėjo būti siunčiami į mokyklas arba tapti pameistriais¹²⁶. Panašūs nutarimai buvo priimti Prancūzijoje ir Ispanijoje, nors pastarojoje valstybėje vargšų globos sistemos centralizavimo tendencijos buvo ne tokios stiprios¹²⁷.

Panašūs procesai vyko ir Anglijoje, kur nuo XVI a. pradžios iki XVII a. pradžios buvo priimti keli „vargšų įstatymai“ (*Poor Law*). Imtis veiksmų, kaip ir prieš tai minėtais atvejais, paskatino socioekonominiai pokyčiai bei siekis sukontroliuoti elgetų ir valkatų srautus. Henriko VIII laikais buvo paskelbti du ediktai (1531 ir 1535 m.), kuriais buvo išreikštos, galima sakyti, identiškos nuostatos dėl vargšų globos sistemos reorganizavimo: parapijos ir špitolės įpareigotos rūpintis vietiniais vargšais, kurie dėl fizinės būklės negali dirbti, – jiems leista elgetauti parapijos ribose, tuo tarpu galintiems dirbti turėjo būti suteikta darbo vieta. Visa tai turėjo būti finansuojama iš miestų labdaros fondų, ir numatyta, kad juos, kaip ir špitoles, administruos specialiai tam skirti pareigūnai. Vis dėlto reikšmingiausias buvo Elžbietos I laikais, 1598 m., priimtas ir iki pat 1834 m. galiojęs „vargšų įstatymas“, kuriuo buvo galutinai įtvirtintos iki tol vykdytos reformos, o įmokos į miestų labdaros fondus tapo privalomos. Pagrindinis vargšų globos sistemos vienetas buvo parapija ir joje veikiantys „vargšų prižiūrėtojai“ (*overseers of the poor*), kurie rinkdavo „vargšų mokestį“, rūpindavosi vargšų globa špitolėse, darbo vietų kūrimu ir perskirstydavo surinktas aukas¹²⁸. Kaip rodo naujesni lokalių atvejų tyrimai, Elžbietos laikais priimtas „vargšų įstatymas“ buvo labai reikšmingas dėl įvairių priežasčių dirbti negalintiems žmonėms¹²⁹. Kita vertus, reikia pastebėti, kad „vargšų įstatymas“ neabejotinai prisidėjo ir prie valkatų kriminalizavimo: jau XVII a. pradžioje jie buvo laikomi ne dar viena, nors nevysiškai moraliai priimtina, vargšų kategorija, bet tiesiog nusikaltėliais¹³⁰.

¹²⁶ Geremek B., *Poverty*, p. 143–146.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 147, 160.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 163–167; Siena K. P., *Venereal Disease, Hospitals and the Urban Poor: London's "Foul Wards", 1600-1800* (toliau – *Venereal Disease*), Rochester University Press, 2004, p. 137; Botelho L. A., *Old Age and the English Poor Law, 1500–1700* (toliau – *Old Age*), The Boydell Press, 2004, p. 12.

¹²⁹ Botelho L. A., *Old Age*, p. 158.

¹³⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 174.

XVI a. buvo didžiųjų religinių sąjūdžių – Reformacijos ir katalikiškosios Reformos – laikotarpis. Kuriantis naujoms konfesijoms, buvo neišvengta pokyčių ir socialinės globos sferoje. XX a. pradžioje prasidėjus intensyvesniems socialinės globos ir špitolių istorijos tyrinėjimams, istorikai, neabejotinai veikiami ir savo pačių konfesinės priklausomybės, ginčijosi, kuri pusė – katalikai ar protestantai – davė postūmį reformoms. Daugelis to meto istorikų ir sociologų manė, jog su Reformacija, Martynui Liuteriui atmetus „gerų darbų“ koncepciją, įsigalėjo visiškai naujas požiūris į vargšus ir jų globą¹³¹. Vis dėlto socialinės istorijos tyrinėtojai, rašę jau XX a. 6–8 dešimtmetyje, pateikė kur kas sudėtingesnę XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje susiklosčiusios padėties vaizdinį. Natalie Zemon Davis¹³² ir B. Pullano¹³³ tyrimai parodė, kad špitolių ir socialinės globos sistemos reformos lygiai taip pat intensyviai ir panašia kryptimi vyko ir katalikų dominuojamuose miestuose, o tai patvirtina ir B. Geremeko aptarti pavyzdžiai. Taigi, nepaisant nesutarimų teologijos klausimais, tiek katalikai, tiek protestantai ėjo ta pačia – ar bent jau panašia – kryptimi, siekdami teikti pagalbą tik tiems, kurie jos tikrai nusipelno, ir suvaldyti elgetų ir valkatų minias. Tuo tarpu pagrindiniai skirtumai buvo susiję su labdaros „ideologija“ ir socialinės globos organizavimo modeliais (t. y. pasauliečių vaidmens problema). Požiūrio į skurdą, vargšus ir jų globą pokyčiams neabejotinos reikšmės turėjo ir XVI a. teoretikų – tiek katalikų, tiek protestantų – tekstai, kuriais buvo išreikštas iš esmės vieningas nepritarimas tradicinei labdaros doktrinai, visgi siūlant nevienodus sprendimus. Šiame kontekste svarbu aptarti kelių garsiausių ir įtakingiausių XVI a. mąstytojų – M. Liuterio ir Jono Kalvino, kuriems buvo lemta tapti naujų protestantiškų konfesijų pradininkais, taip pat humanistų Erazmo ir Juano Luiso Vivéso – idėjas skurdo, vargšų ir jų globos klausimais.

¹³¹ Pullan B., „Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe“ (toliau – *Catholics, Protestants*), *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 35, No. 3: „Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam“, 2005, p. 441.

¹³² Davis N. Z., „Gregory Nazianzen in the Service of Humanist Social Reform“ (toliau – *Gregory Nazianzen*), *Renaissance Quarterly*, Vol. 20, No. 4, 1967, p. 456.

¹³³ Pullan B., „Catholics and the Poor in Early Modern Europe“, *Transactions of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Vol. 26, 1976, p. 15–34.

1520 m. paskelbtame kreipimesi „Į krikščioniškąją vokiečių tautos bajoriją“ M. Liuteris nubrėžė gaires ir vargšų globos reorganizavimui. Kaip ir kiti šiuo klausimu pasisakę to meto teoretikai, M. Liuteris kaip pagrindinį tikslą įvardijo kovą su elgetavimu visoje krikščionijoje. Kiekvienas miestas turėjo „pasirūpinti savais vargšais ir neįsileisti svetimų elgetų, kad ir kas jie būtų: ar piligrimai, ar elgetaujantys vienuoliai“¹³⁴. Vietiniais vargšais privalėjo rūpintis prižiūrėtojas arba prievaizdas (*Verweser oder Vormund*). Akcentuota, kad parama vargšams turėtų būti labai kukli, kad jie tik „nemirtų iš bado ar šalčio“¹³⁵. Jau 1522 m. M. Liuterio siūlomos organizacinės pertvarkos tapo realybe, nes Vitenberge, o greitai ir kituose miestuose buvo įsteigti centriniai „fondai“ – (*Gemeine Kasten*), iš kurių lėšų turėjo būti remiami vargšai¹³⁶ (panašūs „fondai“ – *aumône générale* – kiek vėliau pradėti steigti ir Prancūzijos miestuose¹³⁷). Jeigu šios M. Liuterio nuostatos pernelyg nesiskyrė nuo vyravusių to meto Europoje ir neatspindėjo radikalios priešpriešos su katalikų Bažnyčia, tai kur kas revoliucingesnis buvo jo mokymas apie labdaros / gerų darbų reikšmę. M. Liuteris neigė, kad geri darbai suteikia galimybę pasiekti išganymą. Ši nuostata jau aiškiai prieštaravo išgalėjusiai sampratai, kad materialinė parama vargšams, įpareigojant juos melstis už geradariį, leidžia užsitikrinti lengvesnį gyvenimą po mirties. Kaip taikliai pastebėjo M. Liuterio mokymą šiuo klausimu tyrinėjęs Carteris Lindbergas, „[s]kurdo nudvasinimas (*de-spiritualization*) leido suvokti tai kaip asmeninę ir socialinę ydą, su kuria būtina kovoti“¹³⁸. Žinoma, dėl to geri darbai neprarado savo reikšmės, tačiau pagrindiniais labdaros gavėjais tapo ne vargšai, iš kurių buvo tikimasi „dvasinės“ naudos pačiam geradariui, bet su labai realiais materialiniais sunkumais susiduriantys bendruomenės nariai. Nors „atlygio“ motyvas protestantams išliko reikšmingas

¹³⁴ Luther M., *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, bearbeitet, sowie mit Einleitung und Erklärungen versehen von Prof. Dr. Karl Benrath, Halle, 1884, S. 58.

¹³⁵ Ibid., S. 59.

¹³⁶ Lindberg C., „Luther’s Struggle with Social-Ethical Issues“ (toliau – *Luther’s Struggle*), in: *The Cambridge Companion to Martin Luther*, ed. by D. K. McKim, Cambridge University Press, 2003, p. 172.

¹³⁷ Davis N. Z., *Gregory Nazianzen*, p. 455–456; Geremek B., *Poverty*, p. 147.

¹³⁸ Lindberg C., *Luther’s Struggle*, p. 171.

ir toliau, vis dėlto, anot O. P. Grello, lyginant su katalikais, atlygis už artimo meilės darbus protestantams nebuvo garantuotas, ir „vienintelis atpildas, kurio jie galėjo tikėtis, tebuvo maldinga viltis“¹³⁹.

Savo ruožtu kitas Reformacijos vedlys, J. Kalvinas, požiūriu į vargšus nuo katalikų Bažnyčios buvo nutolęs mažiau. Jis žiūrėjo į gerus / artimo meilės darbus panašiai kaip ir M. Liuteris, lygiai taip pat smerkė ir elgetavimą, kuris esą daro daugiau žalos nei duoda naudos¹⁴⁰. Vis dėlto, anot Bonnie L. Pattison, J. Kalvinas suvokė vargšus kaip tuos, kurie „yra pasirinkti atstovauti Dievą žemėje“¹⁴¹. Jis priskyrė vargšams ir specifinę funkciją: padėdami jiems, tikintieji liudija savo tikėjimą¹⁴². Taigi J. Kalvinas, skirtingai nei M. Liuteris, nevysiškai nudvasino skurdą, ir toliau savo mokyme akcentavo specifinį ryšį tarp vargšų ir Dievo. Visgi suvokdamas vargšų globos sistemos reformų poreikį, J. Kalvinas siūlė savitą administracinį modelį. Pagrindinį vaidmenį turėjo atlikti diakonai, turėję rinkti ir dalinti aukas vargšams, taigi akcentuota būtent Bažnyčios, o ne miesto iniciatyva, o pagrindine vargšų globos institucija kiekviename mieste turėjo tapti generalinė špitolė (*Hôpital Générale*)¹⁴³. Ryšio tarp vargšų ir Dievo savo mokyme neatsisakė ir Ulrikas Cvinglis, kurio supratimu, vargšai buvo krikščionių broliškos meilės objektas ir gyvas Dievo galybės, žmonių silpnumo ir krikščioniško nuolankumo įsikūnijimas¹⁴⁴.

Poreikį reformuoti socialinės globos sistemą ir keisti požiūrį į skurdą suvokė ne tik protestantai, kuriuos papildomai motyvavo ir priešiškus katalikų Bažnyčios mokymui, bet ir katalikai humanistai, visų pirma Erazmas ir J. L. Vivézas. Erazmas traktate *Convivium Religiosum* aiškino, kad tikri krikščionys turi padėti stokojantiems ir su jais solidarizuotis, o prisilaikyti

¹³⁹ Grello O. P., „The Protestant Imperative of Christian Care and Neighbourly Love“, in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe*, p. 49.

¹⁴⁰ Pattison B. L., *Poverty in the Theology of John Calvin*, Pickwick Publications, 2006, p. 329.

¹⁴¹ Ibid., p. 333.

¹⁴² Ibid., p. 334.

¹⁴³ Kingdon R. M., „Social Welfare in Calvin’s Geneva“ (toliau – *Social Welfare*), *The American Historical Review*, Vol. 76, No. 1, 1971, p. 60. Benedict Ph., *Christ’s Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism*, Yale University Press, 2002, p. 88.

¹⁴⁴ Wandel L. P., „The Poverty of Christ“, in: *The Reformation of Charity: The Secular and the Religious in Early Modern Poor Relief*, ed. by T. M. Safley, Brill Academic Publishers, 2003, p. 22.

neturto priklauso visiems, ne tik vienuoliams¹⁴⁵. Kaip ir kiti to meto intelektualai, jis šlovino darbą, smerkė godumą ir kritikavo elgetavimą. Anot Erazmo, už savų vargšų išlaikymą turėtų būti atsakingi miestai, o miestiečių aukos turėtų būti skiriamos tik tiems vargšams, kurie iš tiesų negali savimi pasirūpinti¹⁴⁶. Svarbu tai, kad Erazmas pasisakė ir už tam tikras priemones, nukreiptas prieš elgetas. Jo manymu, sveikus elgetas reikėjo priversti dirbti, kad jie bent jau tokiu būdu prisidėtų prie visuomenės gerovės¹⁴⁷.

Vis dėlto didžiausią įtaką diskusijoms šia tema padarė J. L. Vivéso veikalas *De Subventione Pauperum* (1526), tapęs savotišku humanistų siūlomų reformų programos manifestu. J. L. Vivésas, kaip ir daugelis to meto teoretikų, elgetavimą matė kaip pačią didžiausią problemą, nes elgetos esą ne tik gyvena iš kitų darbo, bet ir platina ligas bei vagia¹⁴⁸. Kartu tokia padėtis, kai nemažas visuomenės segmentas neužsiima jokių darbų, esą neabejotinai kenkia jos gerovei. J. L. Vivésas ragino politinę valdžią (tiek valstybinę, tiek miestų) prisiimti atsakomybę už vargšus ir rekomendavo municipalitetams perimti špitolių ir kitų karitatyvinių institucijų administravimą, nes tai esą leistų geriau užtikrinti tvarką miestuose¹⁴⁹. Špitolės, be abejo, turėjo būti skirtos tik „tikriems“ vargšams, o visi kiti vargšai bei elgetos turėjo dirbti¹⁵⁰. Sudėtinga pasakyti, kiek J. L. Vivéso idėjos darė įtaką reformas vykdančioms miestų valdantiesiems, tačiau akivaizdu, kad jo paties mąstymą veikė ir čia pat, visų pirma Nyderlanduose, vykstantys procesai. Taip pat aiškiai matyti, kad J. L. Vivéso idėjos sukėlė daug diskusijų katalikų humanistų sluoksniuose. Vienas iš J. L. Vivéso sekėjų buvo ir tikriausiai garsiausias XVI a. Lenkijos mąstytojas Andrzejus Fryczas-Modrzewskis. Paremdamas siekį įstatymiškai uždrausti elgetavimą, jis siūlė „tikraisiais“ vargšais rūpintis špitolėse, kurios

¹⁴⁵ Geremek B., *Poverty*, p. 184.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 185.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 186.

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 187.

¹⁴⁹ Alves A. A., „The Christian Social Organism and Social Welfare: The Case of Vives, Calvin and Loyola“ (toliau – *The Christian Social Organism*), *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 20, No. 1, 1989, p. 7.

¹⁵⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 188.

būtų išlaikomos ne tik iš spontaniškų privačių donacijų, bet ir iš reguliarių išmokų iš konkretaus miesto išdo¹⁵¹.

Šiuo laikotarpiu katalikų Bažnyčia, veikiama tiek vidinių sąjūdžių, tiek su Reformacija sietinų išorinių procesų, ieškojo atsinaujinimo būdų, kurie buvo įtvirtinti 1545–1563 m. vykusiame Tridento visuotiniame Bažnyčios susirinkime. Be daugybės kitų klausimų, čia buvo aptarta ir špitolių, kaip vienos iš Bažnyčios organizacinės struktūros dalių, padėtis bei galimybės jas reformuoti. VII sesijoje (1547 m. kovo 3 d.) buvo patvirtintas Vienne'o Bažnyčios susirinkime (1311–1312) priimto dekreto *Quia contingit* galiojimas¹⁵², o pagrindiniais špitolių globėjais paskelbti vyskupai, kuriems turėjo būti atskaitingi špitolių administratoriai¹⁵³. Susirinkimui einant į pabaigą, XXII sesijoje (1562 m. rugsėjo 11 d.) VIII kanonu vyskupams pavesta reguliariai vizituoti špitoles, kolegijas bei pasauliečių brolijas ir tikrinti, ar jos administruojamos tinkamai ir ar atlieka numatytą funkciją¹⁵⁴. IX kanonu nuspręsta, kad visų karitatyvinių institucijų – špitolių, brolijų, *mons pietatis* – administratoriai privalo kasmet atsiskaityti vyskupams¹⁵⁵. Daugiausiai dėmesio špitolėms buvo skirta paskutinėje, XXV, sesijoje (1563 m. gruodžio 4 d.). VII *decreta reformationis* punktu „Ką reikia pastebėti špitolių klausimu. Kas ir kaip turi bausti administratorius už apsileidimą“ numatyta, kad špitolės, net jei konkrečioje vietovėje ir nebūtų vargšų, kuriems reikėtų institucinės globos, vis tiek turėtų atlikti numatytą ar bent jau panašią funkciją. Dar kartą patvirtinta vyskupų valdžia špitolių atžvilgiu, numatyta, kad jų administratoriai turėtų būti rotuojami kas trejus metus (nebent fundacijoje būtų nustatyta kitaip). Kartu buvo numatyta ir bausmė netinkamai pareigas einantiems administratoriams, kurie

¹⁵¹ Geremek B., *Poverty*, p. 191–192.

¹⁵² Šiuo dekretu uždrausta gauti špitoles kaip beneficijas ir rekomenduota jų administravimą perleisti kompetentingiems asmenims, „kurie nebūtų linkę pasinaudoti [špitolių] nuosavybe savo naudai“, *Council of Vienne 1311–1312 A. D.* (interaktyvus: <http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum15.htm> [žiūrėta 2015 m. lapkričio 9 d.]). W. Roczniaکو teigimu, tai rodė Bažnyčios siekį įtraukti į špitolių administravimą pasauliečius – Roczniaکو W., *Clashing Functions*, p. 296.

¹⁵³ *The Council of Trent. The Canons and Decrees of the Sacred and Oecumenical Council of Trent* (toliau – *The Council of Trent*), ed. and trans. J. Waterworth, London, 1848, p. 65 (interaktyvus: <http://history.hanover.edu/texts/trent/trentall.html> [žiūrėta 2015 m. lapkričio 9 d.]).

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 167.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 168.

turėtų gražinti viską, ką „uždirbo“ iš špitolių, ir daugiau nebeturėtų galimybės dirbti tokio pobūdžio darbą¹⁵⁶.

Taigi visuotinis Tridento Bažnyčios susirinkimas visų pirma siekė išspręsti špitolių ir kitų labdaros institucijų vidaus tvarkos ir subordinacijos problemas bei sugražinti jų kontrolę Bažnyčiai. Lyginant su protestantais ir humanistais, Susirinkime buvo visiškai neskirta dėmesio nei to meto miestus užplūdusioms elgetų ir vargšų minioms, nei skurdui kaip globaliai problemai (visų pirma kalbėta apie bažnyčių ir vyskupijų skurdą). Neužsiminta ir apie Bažnyčios mokymą išmaldos dalijimo, „tikrų“ ir „netikrų“ vargšų klausimais.

Vis dėlto akivaizdu, kad tie, kurie vykdė realius Bažnyčios atnaujinimo darbus, puikiai suvokė laikmečio socialines problemas. Susirinkimui tik pradėjus darbą, jėzuitų ordino įkūrėjas šv. Ignacas Lojola laišku (1546) kreipėsi į jame dalyvaujančius jėzuitus, rekomenduodamas lankyti špitolėse globojamus vargšus, mokyti katekizmo ir aiškinti Susirinkimo nutarimus, tapatindamas tokią veiklą su artimo meilės darbais¹⁵⁷. Kitas geras pavyzdys – garsusis lenkų jėzuitas Petras Skarga, kuris pamoksle „Apie žmonių vargų įvairovę ir kurie labiausiai reikalingi pagalbos“ (*O rozmaitości nądz ludzkich, a które pierwey poratowania godnieysze są*) tikintiesiems aiškino, kad išmaldos dalijimas visiems iš eilės, neatsižvelgiant į poreikius, ne tik nepadaeda, bet ir kenkia, nes skatina tinginystę, girtuoklystę ir kitas ydas. P. Skarga kaip pagrindines vargšų globos ir žmonių aukų „perskirstymo“ institucijas matė špitoles, kurias turėtų steigti tiek pasaulietinė, tiek bažnytinė valdžia¹⁵⁸. Dar vienas iškalbingas katalikų iniciatyvų „iš apačios“ pavyzdys – šv. Vincento Pauliečio ir šv. Liudvikos de Marillac veikla¹⁵⁹. Jų iniciatyvos dėka gimė kelios aktyvia karitatyvine veikla pasižymėjusios vienuolijos, sudarančios šv. Vincento Pauliečio ordinų „šeimą“. Būtent katalikiškosios Reformos kontekste pradėjo aktyviai kurtis specialūs ordinai (bonifratrai, kamilijonai, šaritės), kurių

¹⁵⁶ *The Council of Trent*, p. 262–264.

¹⁵⁷ Alves A. A., *The Christian Social Organism*, p. 11.

¹⁵⁸ Obirek S., „Koncepcja miłosierdzia w pismach księdza Piotra Skargi SJ”, in: *Charitas*, s. 25.

¹⁵⁹ Dinan S. E., „Motivations for Charity in Early Modern France“ (toliau – *Motivations*), in: *The Reformation of Charity*, p. 181–182.

vienuolynai su šalia jų veikiančiomis špitolėmis paplito po visą tuometinę Europą, neišskiriant ir LDK.

Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo nutarimų įtaka katalikų socialinės globos institucijoms istoriografijoje vertinama nevienodai. Vienuose tyrinėjimuose atkreipiamas dėmesys, kad po Susirinkimo katalikai nesiėmė nuoseklios reformų politikos šioje sferoje¹⁶⁰ ir, nors požiūris į vargšus keitėsi, vis dėlto Susirinkimas netapo naujų reformų pradžia, tačiau jas tik įtvirtino ir kodifikavo¹⁶¹. Tuo tarpu kiti istorikai teigia, kad Susirinkimo nutarimai ir bendras tonas Reformacijos akivaizdoje nulėmė išaugusią špitolių kaip bažnytinių institucijų reikšmę katalikiškajai Reformai ir tapo dar vienu ginklu Kontreformacijos arsenale¹⁶². Kita vertus, išaugusi vyskupų įtaka, anot B. Geremeko, kai kuriuose miestuose sukėlė konfliktus tarp Bažnyčios ir vis didesnę galią špitolių administracijoje įgaunančių pasauliečių¹⁶³. Kaip matysime vėliau, pastarąsias dvi tezes galima pagrįsti ir Vilniaus realijomis: su katalikiškąja Reforma suintensyvėjęs religinis gyvenimas nulėmė špitolių skaičiaus augimą (žr. poskyrį 2. 1), nors tai ryškiau neatsiliepė padėčiai provincijoje, kur špitolės intensyviau pradėtos steigti XVII a. 2 pusėje, jau nuslūgus Reformos įkarščiui¹⁶⁴. Kita vertus, dėl kelių miesto valdančiųjų administruojamų špitolių kildavo nesutarimų su Vilniaus vyskupu (žr. poskyrį 3. 1).

Po visų šių pervartų susikūrus naujoms Bažnyčioms, susiformavo ir keli socialinės globos sistemos modeliai, kurių skirtumus, manytume, gerai atspindi pasauliečių vaidmuo karitatyvinių institucijų administracijoje. Šias (ir kitas) skirtynes aptarė amerikiečių sociologas Philipas S. Gorskis, nagrinėjęs sekuliarizacijos problemą vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų

¹⁶⁰ Dinan S. E., *Motivations*, p. 181.

¹⁶¹ Henderson J., „Charity and Welfare in Early Modern Tuscany“ (toliau – *Charity*), in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 56.

¹⁶² Gentilcore D., „‘Cradle of Saints and Useful Institutions’: Health Care and Poor Relief in the Kingdom of Naples“ (toliau – *Cradle*), in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 133–134; Rocznik W., *Clashing Functions*, p. 300.

¹⁶³ Geremek B., *Poverty*, p. 209.

¹⁶⁴ Kamuntavičienė V., *Parapijų prieglaudos*, p. 65.

Europoje¹⁶⁵. Pasauliečiai – miestų magistratai ir lokalinė valdžia – daugiausiai įtakos turėjo liuteronų karitatyvinėms institucijoms. Ši tendencija akivaizdi, pavyzdžiui, Gdanske: daugiau nei pusės karitatyvinių institucijų patronas buvo „miestas“, o jų veiklą prižiūrėjo miestietiškos pasauliečių institucijos, kurioms buvo pavaldūs dvasininkai¹⁶⁶. Pagrindiniai kalvinistų labdaros institucijų administratoriai, kaip jau minėta, buvo diakonai, o pasauliečiams pareigūnams ir magistratams tekdavo tik antraeilis vaidmuo¹⁶⁷. Dar menkesnį vaidmenį pasauliečiai atliko tvarkant katalikų špitoles. Nors pasauliečių brolijos, ypač po Tridento susirinkimo, turėjo didelę reikšmę labdaros sferoje, vis dėlto jos buvo priklausomos nuo aukštosios dvasininkijos ir vyskupų, o pasauliečiai dažniausiai prižiūrėdavo tik institucijų nuosavybę, – kaip matysime, taip buvo ir Vilniuje.

Europos konfesinis pasidalijimas nulėmė ne tik skirtingų socialinės globos sistemos modelių įsivyravimą, bet ir besikeičiantį požiūrį į vargšus. Protestantų, o mažesniu mastu – ir katalikų, kraštuose tonas vargšų ir ypač elgetų atžvilgiu ilgainiui griežtėjo. Jų veikla (ar greičiau gyvenimo būdas) daugelyje kraštų (vis dėlto dažniausiai protestantų¹⁶⁸) buvo pradėta laikyti nusikaltimu. Taigi XVI a. 2 pusėje ir ypač XVII a. Vakarų Europos miestuose pradėjo veikti specialios institucijos, turėjusios padėti lengviau susitvarkyti su elgetomis, – darbo / pataisos namai (*workhouse, Zuchthaus, Tuchhuis, domus correctionis*). Tradiciškai manoma, kad pirmieji darbo namai, tapę pavyzdžiu ir kitoms šio tipo institucijoms, buvo įsteigti 1553 m. Bridewello rūmuose (Londone)¹⁶⁹, o kiek vėliau jų veikla buvo apibrėžta ir specialiais įstatymais¹⁷⁰. Kartu būdavo praplečiamos ir generalinių špitolių funkcijos – jose atsirasdavo specialios patalpos už elgetavimą nubaustų žmonių kalinimui. Bene žinomiausias šios

¹⁶⁵ Gorski Ph. S., „Historicizing the Secularization Debate: Church, State, and Society in Late Medieval and Early Modern Europe, ca. 1300 to 1700“, *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1: „Looking Forward, Looking Back: Continuity and Change at the Turn of the Millenium“, 2000, p. 155–156.

¹⁶⁶ Kropidłowski Z., „Organizacja dzieł miłosierdzia chrześcijańskiego w Gdańsku w XVI–XVIII w.” (toliau – *Organizacja*), in: *Charitas*, s. 139–160.

¹⁶⁷ Kingdon R. M., *Social Welfare*, p. 60.

¹⁶⁸ Harrington J. F., „Escape from the Great Confinement: The Genealogy of a German Workhouse“, *The Journal of Modern History*, Vol. 71, No. 2, 1999, p. 314.

¹⁶⁹ Beaudoin S. M., *Poverty*, p. 54.

¹⁷⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 171.

problemos tyrinėtojas Michelis Foucault visa tai pavadino „didžiuoju įkalinimu“. Jo teigimu, steigiant tokias institucijas, esą „siekiama parodyti, kad tobula tvarka gali sutapti su dorybe“, o policinės prievartos ideologiniu pagrindu tapo krikščioniškos vertybės¹⁷¹. Darbo namus neigiamai vertino ne tik jų veiklą tyrinėję mokslininkai. Greitai šios institucijos susilaukė neigiamų reakcijų ir iš amžininkų, kurie puikiai suvokė, kad darbo namų veikla yra efektyvi tik tiek, kiek tai leidžia izoliuoti areštuotus elgetas. Nors steigėjai deklaruodavo, kad prievartinis darbas – dažniausiai be tinkamų įrankių, gaminant menkos kokybės dirbinius, – leis uždirbti pačiai institucijai ir sugrąžinti elgetas į doros kelią, vis dėlto ekonominė institucijų nauda buvo daugiau nei abejotina ir joms nuolat reikėdavo finansinės paramos. Kartu itin didelis įkalintųjų mirtingumas visiškai prieštaravo deklaruojamam tikslui iš darbo namų išleisti į doros kelią sugrįžusius ir visuomenei naudingus žmones¹⁷².

XVII amžius buvo didžiosios ekonominės krizės, karų ir demografinio nuosmukio periodas. Nederlių metu išaugusios maisto kainos ir sumažėjusi prekių paklausa ypač skaudžiai atsiliepėdavo iš savo rankų darbo gyvenantiems europiečiams, kurie tokiomis aplinkybėmis prarasdavo pagrindinį pajamų šaltinį¹⁷³. Negandų išvargintos visuomenės į ikikrizinę padėtį sugrįžo tik XVIII a. 3 dešimtmetyje¹⁷⁴. Nors XVIII a. siejamas su Apšvieta, mokslo progresu ir vidurinėsios klasės formavimusi, vis dėlto tai buvo ir itin išaugusių pauperizacijos mastų bei vis didėjančios prarajos tarp turtingųjų ir vargšų laikotarpis¹⁷⁵. XVI a. 2 pusėje – XVII a. įsteigtos socialinės globos ir kontrolės institucijos – generalinės špitolės ir darbo namai – funkcionavo toliau, vis dėlto jau XVIII amžiui būdingos socialinės problemos, visų pirma nesustabdomas pamestinukų skaičiaus augimas, vertė imtis naujų iniciatyvų. Nors vien

¹⁷¹ Foucault M., *History of Madness*, translated by J. Murphy and J. Khalfa, London and New York, 2006, p. 76. Nepaisant to, kad M. Foucault ne visada istorikų pripažįstamas dėl „neortodoksiškos“ metodologijos, vis dėlto tai netrukdo skaitytis su juo kaip su iš esmės pirmuoju, pabandžiusiu apibendrinti šį reiškinį ir suvokti jo priežastis.

¹⁷² Beaudoin S. M., *Poverty*, p. 54; Foucault M., *History of Madness*, p. 67–69.

¹⁷³ Parker G. and Smith L. M., „Introduction“, in: *The General Crisis of the Seventeenth Century*, second edition, ed. by G. Parker and L. M. Smith, Routledge, 1997, p. 10.

¹⁷⁴ Wilson P. H., „Poverty“ (toliau – *Poverty*), in: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, ed. by P. H. Wilson, Blackwell Publishing, 2008, p. 110.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 109.

pamestinukams skirtos špitolės veikė ir ankstesniais amžiais, vis dėlto būtent XVIII a. daugelyje Europos miestų, net ir prieš tokias institucijas griežtai pasisakiusių protestantų kraštuose, iškilo pamestinukų špitolės. Jose būdavo išlaikomi tūkstančiai beglobių vaikų¹⁷⁶, dažnai neišgyvendavusių nė vienerių metų (nors didelis naujagimių mirtingumas buvo būdingas visiems visuomenės sluoksniams, vis dėlto pamestinukai dėl aplinkybių, kurias aptarsime vėliau, buvo kur kas pažeidžiamesni).

Europą apraizgęs pamestinukų špitolių tinklas visgi nebuvo vienintelė inovacija socialinės globos sferoje. XVIII a. 2 pusėje pastebimi keli procesai, liudiję besikeičiantį požiūrį į vargšus. Viena vertus, vis skeptiškiau vertintos senosios institucijos (ypač nuostolingai veikiantys darbo namai), kurios, nors ir gausiai remiamos, vis dėlto neužtikrindavo paramos visiems stokojantiems, o didžioji dalis lėšų būdavo skiriama ne iš tiesų skurstantiems, bet įkalintų elgetų išlaikymui. Nepasitenkinimą senosiomis institucijomis atspindėjo ir tai, kad XVIII a. 2 pusėje jos būdavo kur kas rečiau paremiamos privačių asmenų¹⁷⁷. Kita vertus, šiam laikotarpiui būdingos ir diskusijos, kaip reikėtų iš esmės spręsti skurdo problemą. Į diskusijas aktyviausiai įsitraukė kameralistai ir fiziokratai: pirmieji pasisakė už aktyvesnę valstybės, o ne Bažnyčios, vaidmenį, tuo tarpu fiziokratai kritikavo amatininkų cechus ir kitas kliūtis, trukdžiusias rinkai laisvai funkcionuoti. Akivaizdu, kad tokio pobūdžio diskusijos sukėlė atgarsį. Tai liudija naujo tipo filantropinių institucijų atsiradimas XVIII a. 2 pusėje: Prancūzijoje kurtos *ateliers de charité* (gailestingumo „dirbtuvės“), o Habsburgų kraštuose paplito *Armeninstituten* (vargšų „institutai“). Steigiant naujo tipo institucijas, siekta pakirsti skurdo šaknis ir įgalinti vargšus pasirūpinti savimi, o ne tiesiog teikti laikiną prieglobstį ar vienkartinę paramą pinigais arba maistu¹⁷⁸. Nors Apšvietos epochos

¹⁷⁶ Wilson P. H., *Poverty*, p. 114; Miller J., *Abandoned: Foundlings in Nineteenth-Century New York City* (toliau – *Abandoned*), New York and London, 2008, p. 16–17; Ulbricht O., „The Debate about Foundling Hospitals in Enlightenment Germany: Infanticide, Illegitimacy, and Infant Mortality Rates“ (toliau – *The Debate*), *Central European History*, Vol. 18, No. 3/4, 1985, p. 248.

¹⁷⁷ Garrioch D., „Making a Better World: Enlightenment and Philanthropy“ (toliau – *Making*), in: *The Enlightenment World*, ed. by M. Fitzpatrick, P. Jones, Ch. Knellwolf and I. McCalman, Routledge, 2004, p. 490, 498.

¹⁷⁸ Garrioch D., *Making*, p. 491.

filantropija nebuvo visiškai naujas dalykas, vis dėlto, kaip pastebėjo Davidas Garriochas, nuo ankstesnių laikų labdaros ji skyrėsi tuo, kad buvo „kur kas labiau sekuliarizuota ir orientuota į pokyčius čia ir dabar, o ne į davėjo ar gavėjo dvasinį pakylėjimą“¹⁷⁹.

XVIII a. 2 pusei būdingi ne tik ideologiniai pokyčiai, atsiliepę ir špitolių padėčiai. Kitas labai reikšmingas procesas, tęsėsis XIX a. 1 pusėje, buvo medikalizacija, priartinusi špitoles prie ligoninių modernia prasme. Gdansko špitolių medikalizaciją tyrinėjusio Adamo Szarszewskio teigimu, tai yra procesas, nusakantis „stacionarinių institucijų, kurios iki tol buvo skirtos senų žmonių, ligonių ir vargšų globai, priskyrimą medicinos sferai“¹⁸⁰. Tai nereiškia, kad špitolėse nebūdavo gydoma iki tol, tačiau per medikalizaciją gydymas pamažu tapo prioritetine funkcija, o ne viena iš gretutinių veiklų. Kartu vis didesnę reikšmę įgijo jau nebe institucinė, bet kitokiomis formomis organizuojama socialinė globa. Prasidėjusi medikalizacija žymėjo ir institucijoms įvardyti skirtos terminijos kaitą. Guenteris B. Risse, aptardamas špitolių virsmą ligoninėmis XVIII a. 2 pusės Europoje, atkreipė dėmesį, kad šiuo laikotarpiu plačiau pradėtas vartoti „ligoninės“ (angl. *infirmary*, vok. *Krankenhaus*) terminas, taip siekiant parodyti, kad šios institucijos skirtos *tik* gydymui, ir tokiu būdu panaikinant visas neigiamas konotacijas, tradiciškai siejusias špitoles-ligonines su ne pačios geriausios reputacijos špitolėmis-prieglaudomis¹⁸¹. Visgi dera pastebėti, kad atotrūkis nuo senųjų organizacinių formų nebuvo absoliutus: ligoninės ir toliau buvo karitatyvinės institucijos, kurių kasdienybė buvo neatsiejama nuo religinio gyvenimo¹⁸². Radikalesnis atsiskyrimas nuo praeityje funkcionavusių institucijų organizacine prasme įvyko jau XIX a. 2 pusėje – XX a. pradžioje, kai žymiai sumažėjo specialių vienuolių ir apskritai Bažnyčios įtaka socialinės globos institucijoms. Pirmieji špitolių

¹⁷⁹ Garrioch D., *Making*, p. 497.

¹⁸⁰ Szarszewski A., *Proces medykalizacji szpitali gdańskich: aspekty socjalne, prawne i ekonomiczne (1755–1874)*, rozprawa habilitacyjna, Akademia Medyczna w Gdańsku, (Annales Academiae Medicae Gedanensis, tom XXXVII, suplement 1), Gdańsk, 2007, s. 14.

¹⁸¹ Risse G. B., *Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals* (toliau – *Mending Bodies*), New York, 1999, p. 233.

¹⁸² Ibid., p. 234.

medikalizacijos bandymai Vilniuje nebuvo pernelyg vėlyvi. Juos galima sieti jau su XIX a. pradžioje čia veikusiu medicinos daktaru J. Franku, kuris bandė pritaikyti savo profesinę patirtį šaričių špitolėje (žr. poskyrį 4. 2. 3).

XVI a. buvo didžiųjų socioekonominių pokyčių ir religinių-intelektualinių sąjūdžių laikotarpis. Į kovą su nevaldomai augančiomis elgetų ir valkatų miniomis šiuo laikotarpiu įsitraukė tiek miestų, tiek valstybių valdantieji, krizės akivaizdoje siekė reorganizuoti viešosios globos sistemą. Požiūris į skurdą ir vargšus kartu tapo dar vienu katalikų Bažnyčios ir protestantiškųjų konfesijų susikirtimo tašku. Iškilus naujoms konfesinėms riboms, susiklostė ir keli dominuojantys socialinės globos sistemos modeliai, nulėmę skirtingą pasauliečių įtaką šioje srityje. Elgetavimo ir valkatavimo kriminalizavimas bei siekis izoliuoti šias visuomenės grupes XVI a. 2 pusėje ir XVII a. padėjo pagrindus naujo tipo institucijų – darbo, arba pataisos, namų – kūrimuisi daugelyje protestantų ir (mažesniu mastu) katalikų miestų. XVIII a. daugeliui Europos miestų teko susidurti su nevaldomai augančiu pamestinukų skaičiumi, o tai vertė imtis naujų iniciatyvų ir steigti specialias vaikų globos institucijas. XVIII a. 2 pusėje senųjų špitolių reikšmės menkėjimą liudijo ne tik sumažėjusi materialinė visuomenės parama šioms institucijoms, bet ir suklestėjusi filantropinė mintis, kintantis požiūris į kovą su skurdu, beatsirandančios naujos socialinės globos formos ir laipsniška špitolių medikalizacija.

2. ŠPITOLIŲ TINKLO FORMAVIMASIS VILNIUJE

Visos špitolės Vilniuje buvo įsteigtos privačia iniciatyva ir dažniausiai spontaniškai, taigi ne tiek atsižvelgiant į situaciją mieste, kiek į paties fundatoriaus poreikius ir galimybes. Dėl šios priežasties vargu ar galima kalbėti apie kryptingą špitolių tinklo formavimą. Juoba kad nebuvo ir jokios centrinės institucijos, kuri koordinuotų šį procesą. Kita vertus, matyti, kad špitolių tinklo klostymuisi įtakos turėdavo religinio ir – bent jau iš dalies – ekonominio gyvenimo suintensyvėjimas arba nuslopimas. Atsižvelgiant į tai, manytume, galima skirti XVI–XVIII a. periodą į tris **sąlyginis** etapus.

1518 m. – XVII a. vidurys. Pirmasis – ilgiausias ir intensyviausias – laikotarpis sutapo su itin reikšmingais religinio gyvenimo procesais – Reformacija, katalikiškąja Reforma bei Brastos unija. Iš dalies šiuo laikotarpiu suintensyvjusiam špitolių steigimo procesui įtakos turėjo ir sąlyginis valstybės ekonominis bei politinis pakilimas. Etapo pradinė data – 1518 m., kai buvo įkurta pirmoji špitolė Vilniuje. Laikotarpį galima užbaigti XVII a. viduriu, kai mieste jau veikė visų religinių bendruomenių socialinės globos institucijos, o pagal špitolių skaičių Vilnius tapo vienu iš pirmųjų visoje ATR.

XVII a. 2 pusė – XVIII a. pradžia. Antrasis periodas sutampa su valstybės nuosmikiu ir stagnacija, miesto nuniokojimu rusų okupacijos metu bei bendraeuropine ekonomine krize¹⁸³. Laikotarpio pradžia sietina su XVII a. vidurio įvykiais, kai tiek valstybė, tiek miestas patyrė daugybę nuostolių. Okupacijos metu dėl gaisrų, plėšimų ir kitokio niokojimo špitolių veikla Vilniuje buvo sutrikdyta, o dalis unitų špitolių po to jau nebeatnaujino veiklos. Galutinę chronologinę ribą galima sieti su XVIII a. pradžia, kai LDK visuomenė patyrė paskutinį didelį demografinį sukrėtimą per maro epidemiją.

XVIII a. Trečiasis chronologinis laikotarpis sutampa su sąlyginai stabiliu periodu valstybės ir miesto gyvenime: XVIII a. 3 dešimtmetyje baigiasi

¹⁸³ Frost R. I., *After the Deluge: Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660* (toliau – *After the Deluge*), Cambridge University Press, 1993, p. 3; Steensgaard N., „The Seventeenth-Century Crisis“ (toliau – *The Seventeenth-Century Crisis*), in: *The General Crisis of the Seventeenth Century*, p. 35–36; Ragauskas A., *Vilniaus miesto*, p. 8.

užsitęsę karai, daugiau ar mažiau stabilizuojasi valstybės gyvenimas ir visuomenė jau nebepatiria didelių demografinių nuosmukių. Galutinė šio periodo chronologinė riba sutampa su paskutiniųjų XVIII a. metų įvykiais: valstybės padalijimais bei su tuo susijusiais procesais, kurie netrukus palietė ir per kelis šimtmečius Vilniuje įsteigtas karitatyvines institucijas, kai 1799 m. vasarą pradėjo veikti generalinė Vilniaus špitolė, kurios fundaciją sudarė kelių uždarytų senųjų špitolių fundacijos. Šiuo laikotarpiu įsteigtos špitolės suvaidino reikšmingą vaidmenį kovoje su augančiam miestui iškylančiomis socialinėmis problemomis.

Šiame skyriuje sieksime aptarti špitolių tinklo formavimosi Vilniuje chronologiją, akcentuodami kelis pagrindinius su konkrečių institucijų fundavimu susijusius aspektus: įsteigimo datą, fundatorių ar fundatorius, motyvaciją steigti špitolę (jei apie tai žinoma) ir špitolės funkcionavimo laikotarpį.

2. 1. 1518 m. – XVII a. vidurys: nuo pirmosios špitolės iki multikonfesinio reiškinių

XV–XVI a. sandūroje Vilnius išgyveno ekonominį ir kultūrinį pakilimą, kurį sąlyginai (atsižvelgiant į tai, jog XVII a. 1 pusėje prasidėjo bendraeuropinė ekonominė krizė) galima pratęsti iki XVII a. vidurio. Tai sietina su keliais reikšmingais procesais. Visų pirma šiam periodui būdinga teritorinė miesto plėtra. Kaip įtikinamai parodė archeologiniai tyrimai, XV a. – stabilizacijos ir taikos laikotarpiu¹⁸⁴ – buvo apgyvendinamos naujos teritorijos ir pradėjo formotis kiek aiškesnis gatvių tinklas¹⁸⁵. Dar didesnę pagreitį teritorinė miesto plėtra įgavo XVI–XVII a., kai Vilnius buvo apjuostas gynybine siena, o centrinėje dalyje imtos apgyvendinti iki tol netinkamomis ar nepatogiomis

¹⁸⁴ Morzy J., „Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.“ (toliau – *Geneza*), *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*, zes. 4, 1959, s. 9.

¹⁸⁵ Katalynas K., *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.* (toliau – *Vilniaus plėtra*), Vilnius, 2006, p. 77.

laikytos teritorijos. Šiuo laikotarpiu imtasi gyvenamosios aplinkos gerinimo darbų, galutinai susiformuoja gatvių tinklas centrinėje miesto dalyje¹⁸⁶.

Nuo teritorinės miesto plėtros buvo neatsiejamas ir ekonominis pakilimas bei Vilniaus tapimas ne tik administracijos, bet ir prekybos bei amatų centru¹⁸⁷. XV a. pabaigoje Vilniuje pradėjo veikti pirmieji amatininkų cechai, kurių skaičius dar labiau išaugo XVI a. 2 pusėje – XVII a. 1 pusėje¹⁸⁸. Svarbiu miesto ekonominio gyvenimo suintensyvėjimo veiksmu reikėtų laikyti ir miesto sienos statybą, kuri turėjo paskatinti tiek migraciją į miestą, tiek su statyba susijusių amatų raidą¹⁸⁹. Taip pat reikšmingas turėjo būti ir sąlyginai dažnas Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Aleksandro ir jo dvaro rezidavimas Vilniuje XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje¹⁹⁰. Galima daryti prielaidą, kad su ekonominiu klestėjimu bei miesto plėtra neišvengiamai turėjo rasti imigrantų, gyvenančių iš samdomo darbo. Tokie žmonės, gyvendami su neįprastoje socialinėje aplinkoje, kur tradiciniai bendruomeniniai ryšiai yra susilpnėję¹⁹¹, o tarpusavio kontaktus lemia jau kiti veiksniai, ligos, senatvės ar negalios atveju galėjo likti visiškai priklausomi nebe nuo savo artimųjų, bet nuo aplinkinių gailėstingumo. Vis dėlto šiai prielaidai pagrįsti reikalingi išsamūs Vilniaus socialinės ir ekonominės istorijos tyrimai, kurie vargu ar yra įmanomi dėl XV–XVI a. šaltinių trūkumo.

XV–XVI a. sandūroje suintensyvėjo ne tik Vilniaus teritorinė plėtra bei ekonomika, bet ir religinis-kultūrinis gyvenimas, neabejotinai prisidėjęs ir prie špitolių raidos. Anot S. C. Rowello, religinio gyvenimo intensyvumą XV–XVI a. sandūros Vilniuje liudijo išaugęs pasauliečių pamaldumas, pasireiškęs Rūpintojėlio bei Penkių šventųjų žaizdų kulto išplitimu, koplyčių ir parapinių bažnyčių statyba, brolijų kūrimasis ir dažnėjantys užrašymai įvairioms

¹⁸⁶ Katalynas K., *Vilniaus plėtra*, p. 108.

¹⁸⁷ Morzy J., *Geneza*, s. 9.

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 36–37.

¹⁸⁹ Girlevičius L., „Vilniaus miesto fortifikavimas XVI a. pradžioje“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys*, red. R. Petrauskas, Vilnius, 2007, p. 179.

¹⁹⁰ Kiaupa Z., „Aleksandras Jogailaitis (1492–1506) ir Lietuvos miestai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras*, p. 70.

¹⁹¹ B. Geremekas iškėlė mintį, jog viduramžiais tradiciniai socialinio gyvenimo mechanizmai (savitarpio pagalba ir pan.) nebeveikdavo ir „svetimųjų“ visuomenė formuodavosi miestuose, kuriuose gyvendavo nuo 1000 iki 6000 gyventojų, – Geremek B., *Poverty*, p. 62.

bažnytinėms institucijoms¹⁹², įpareigojant geradarį minėti maldose¹⁹³. Istorikas bene pirmasis Lietuvos istoriografijoje priėjo prie išvados, kad „labdaringos fundacijos XVI a. Vilniuje radosi katalikiško pamaldumo, stiprėjusio pastarąjį šimtmetį, fone“¹⁹⁴. Neatsitiktinai šio laikotarpio pradžios šaltiniuose vargšai pasirodo religiniame kontekste: kaip matyti iš Ldk Aleksandro sąskaitų knygų, 1500 m. Vilniuje valdovo vardu vargšams išmalda buvo dalijama didžiųjų religinių švenčių metu¹⁹⁵. Vėliau, iki pat XVII a. vidurio, religinį gyvenimą LDK ir Vilniuje veikė dar keli itin didelę reikšmę turėję procesai – Reformacija, katalikiškoji Reforma bei – mažesniu mastu – Brastos unija.

Dar gerokai iki pirmųjų špitolių įsteigimo Vilniuje žinoma apie katalikų ir stačiatikių brolijas, kurių nariai įsipareigodavo atlikti artimo meilės darbus ir padėti vieni kitiems¹⁹⁶. Vis dėlto tai buvo uždaros organizacijos, turėjusios mažai bendra su joms nepriklausančiais žmonėmis, o karitatyvinė veikla būdavo orientuota į brolijų narius. Brolijų labdaringos veiklos pobūdis ryškiausiai pasikeitė jau potridentiniu laikotarpiu, kai veikiant naujoviškam pamaldumui ir katalikiškosios Reformos idealams, buvo įveiktas viduramžiškas brolijų karitatyvinės veiklos uždarumas¹⁹⁷.

Atsižvelgiant į tai, kad aptariamu laikotarpiu špitolių skaičiaus augimui daug įtakos turėjo reikšmingi religinio gyvenimo procesai, kuomet mieste radosi naujos konfesinės bendruomenės, manytume, verta šį periodą apžvelgti ne laikantis griežto chronologinio eiliškumo, bet atskirai aptariant konkrečių religinių bendruomenių karitatyvinių institucijų steigimą.

¹⁹² Verta paminėti, kad pats Ldk Aleksandras savo valdymo metais įsteigė 9 parapijas Vilniaus vyskupijoje, be to, gausiai apdovanotos dešimtys kitų parapijų bažnyčių – Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1995, s. 155.

¹⁹³ Rowell S. C., *The Role*, p. 43.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 49.

¹⁹⁵ *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494-1504)*, par. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius, 2007, p. 217, 221, 267, 269; Petrauskas R., „Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras*, p. 49.

¹⁹⁶ Ivinskis Z., *Labdara Lietuvoje*, p. 481.

¹⁹⁷ Jovaiša L., „Brolijos“ (toliau – *Brolijos*), in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 122.

2. 1. 1. Katalikų špitolės

Atsižvelgiant į tai, ką išdėstėme aukščiau, manytume, dėsningas atrodo pirmųjų špitolių Vilniuje įsteigimas būtent XVI a. 1 pusėje. Panašu, kad šiuo laikotarpiu buvo susiklostęs palankus „ideologinis“ klimatas (religinio gyvenimo pakilimas), galimybes steigti karitatyvines institucijas užtikrino geros materialinės sąlygos, o dėl miesto plėtros vis pastebimesni darėsi socialiai pažeidžiami ir nuskurdę žmonės. 1518 m. pirmąją **Šv. Jobo ir Marijos Magdalenos** (vėliau – **Šv.**

Marijos Magdalenos) špitolę [1/1¹⁹⁸] įsteigė Vilniaus kanauninkas Martynas Dušnikietis. Negausioje istoriografijoje vyrauja dvi versijos, kada buvo įsteigta pirmoji špitolė Vilniuje: vieni autoriai (nepateikdami nuorodų į šaltinius) teigia, kad tai įvyko 1514 m.¹⁹⁹, kiti –

1. Šv. Marijos Magdalenos bažnyčios (A) ir rokitų špitolės bei vienuolyno (B) vaizdas

1518 m.²⁰⁰ Nors visiškai tikėtina, kad idėja įsteigti špitolę kilo kur kas anksčiau (vis dėlto vargu ar tai galima sieti su Ldk Aleksandru²⁰¹), tačiau tiek vienalaikiuose²⁰², tiek vėlesniuose šaltiniuose²⁰³ minima būtent 1518 m., o ne

¹⁹⁸ Čia ir toliau pateikiamas špitolės numeris Vilniaus miesto plane / eilės numeris chronologine tvarka (priedas nr. 1).

¹⁹⁹ Kurczewski J., *Biskupstwo*, s. 357, juo pasekė Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. 31; Maroszek J., *Wileńskie przytulki-szpitala*, s. 194; Korybut-Marciniak M., *Dobroczytna Wilno*, s. 39; Rowell S. C., *The Role*, p. 44; Frick D., *Kith*, p. 328.

²⁰⁰ Zahorski W., *Pierwsze szpitala*, s. 66; *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* (toliau – LKD), par. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, Vilnius, 2009, nr. 1272, p. 227.

²⁰¹ Rowell S. C., *The Role*, p. 41.

²⁰² LMAVB RS, f. 43-203, l. 148v; Błaszczuk G., „Regestry dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza”, *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. IX, 2003, s. 265; Rowell S. C., *The Role*, p. 51–52.

²⁰³ VUB RS, f. 5-F123-31363-1, l. 1: „Registr spraw należących do probostwa S. Marij Magdaleny odebranych od I.m.sci X. Stanisława Iwaszkiewicza, Anno 1709 d. 7ma 10bris. [...] 5to. Literae Regis Sigismundi super area pro hospitali S. M. Magdalena Anno **1518** [paryškinta mano – MJ]“; LMAVB RS, f. 43-19295, l. 11: „Inwentarz Kosciola Maryi Magdaleny konnotowany roku 1716 m.ca X.bra”, l. 12v: „5to. Litere [!] Regis Sigismundi super area pro hospitali S. Mariae Magdalena. Anno **1518**

1514 m. data. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad praėjus keletui metų (1519–1522 m.), statyboms jau galbūt einant į pabaigą, o ne anksčiau, špitolę parėmė valdovo dovanojimą fundatoriui liudiję žmonės²⁰⁴.

Iš fragmentiškų šaltinių sunku spręsti, kokie galėjo būti Martyno Dušnikiečio motyvai. Sklypo dovanojimo akte tik užsimenama, kad jis skiriamas špitolei, kurioje būtų globojami elgetos (*mendici*) ir fiziškai nusilpę (*egroti*) žmonės, gyvenantys iš išmaldos²⁰⁵. Kai kurie istorikai²⁰⁶ linkę tiesiogiai sieti špitolės fundaciją su faktu, jog Martynas Dušnikietis buvo medicinos daktaras. Visgi reikia turėti omenyje, kad tokio tipo špitolėse medicinos pagalba buvo tik šalutinė funkcija, o tų laikų medicinos daktaras nebūtinai buvo praktikas. Kanauninką greičiausiai inspiravo tiesiog kasdien prie Vilniaus bažnyčių matomi elgetaujantys vargšai, o jo iniciatyvumui šioje srityje daugiau įtakos turėjo ne specifinis medicinos daktaro išsilavinimas, bet geografinė kilmė. Martynas buvo kilęs iš Lenkijos, kur didžiuosiuose miestuose jau nuo XIII–XIV a. špitolės funkcionavo kaip pagrindiniai karitatyvinės veiklos centrai, todėl jis tikrai turėjo žinoti, kokiais būdais galima organizuoti vargšų globą. Matyt, neatsitiktinai būtent jis tapo ir specialios mirusiųjų laidojimo brolijos Vilniuje steigėju²⁰⁷. Špitolė su pertrūkiais dėl gaisrų ir kitų negandų veikė iki pat 1799 m., kai jos fundacija atiteko Vilniaus generalinei špitolei.

Šv. Marijos Magdalenos špitolė dar keliolika metų buvo vienintelė vargšų globos institucija mieste. Antrosios špitolės įsteigimo iniciatyva kilo jau nebe iš dvasininkijos, bet iš pasauliečių elito pusės. 1535 m. tuometinis Vilniaus pilininkas Ulrikas Hozijus paprašė Ldk ir Lenkijos karaliaus (toliau – Lk) Žygimanto Senojo suteikti privilegiją naujam tiltui per Nerį (dabartinio Žaliojo tilto vietoje). Privilegija buvo suteikta kitų metų rugpjūtį, kai U. Hozijus jau

[paryškinta mano – MJ]“; LMAVB RS, f. 43-3641, l. 1: „Rapport skrócony o szpitalach wileńskich [...] roku 1790”, l. 4: „Roku 1518 [paryškinta mano – MJ] na prozbę X.a Marcina Duchnickiego kanonika wileńskiego Zygmunt I plac nadał na podzamczu wileńskim, na którym tenże X. kanonik kosztem swoim wystawił szpital pod imieniem S.o Joba”.

²⁰⁴ Rowell S. C., *The Role*, p. 44.

²⁰⁵ Ibid., p. 51: „[...] pro edificando hospitali, in quo mendici et egroti, quorum alimenta ad communem eleemosynam pertinerent, conservarentur et habitarent [...]“.

²⁰⁶ Zahorski W., *Pierwsze szpitale*, s. 66; Lelis J., *Pirmosios ligoninės*, p. 56.

²⁰⁷ LKD, nr. 1272, p. 227.

buvo miręs²⁰⁸. Pagal ją Ulriko sūnus Jonas buvo įpareigotas pastatyti minėtą tiltą, o iš gaunamų pajamų turėjo būti remiama špitolė, kurios statybos buvo prasidėjusios dar prieš tėvo mirtį²⁰⁹. Iš pradžių špitolė pagal dominikonų, kurie ir turėjo rūpintis globotinių sielovada, vienuolyno titulą gavo **Šv. Dvasios** pavadinimą [2/2]. Vis dėlto po keliolikos metų, kai špitolės priežiūra dėl neaiškių priežasčių buvo patikėta Vilniaus magistratui, institucija buvo susieta su **Švč. Trejybės** bažnyčia²¹⁰, kurios prepozitas patarnaudavo globotiniams.

2. Pastatas, kurio antrajame aukšte veikė Švč. Trejybės špitolė (dab. Dominikonų g. 14)

Valdovo išduota privilegija neatskleidžia U. Hozijaus motyvų Vilniuje funduoti naują špitolę. Joje tik labai aptakiai kalbama apie „stokojančių ir nusilpusių žmonių“ išlaikymą ir globą ([...] *pro egenis & langvidis hominibus* [...], *proque illorum sustentatione & cura* [...])²¹¹. S. C. Rowellas kaip vieną iš galimų priežasčių įvardija 1530 m. du trečdalius miesto nuniokojusį gaisrą, dėl kurio esą daug žmonių turėjo patirti didelių nuostolių ir susidurti su rimtais materialiniais sunkumais²¹². Be abejo, padegėliai, kaip ne dėl savo kaltės nukentėję žmonės, būdavo priimami gyventi į špitoles, tačiau vargu ar funduoti šią špitolę galėjo paskatinti tokie konkretūs įvykiai ir toks, sakytume, „socialiai orientuotas“ mąstymas. Kalbant apie galimus fundacijos motyvus, manytume, svarbu atkreipti dėmesį į U. Hozijaus gyvenimo chronologiją: reikšminga detale reikėtų laikyti tai, kad jis mirė dar nepasibaigus špitolės statyboms. Taigi galima kelti hipotezę, kad tai buvo kone 80 metų sulaukusio žmogaus priešmirtinis

²⁰⁸ Zbior, s. 48–52.

²⁰⁹ Ibid., s. 51: „[...] ut hospitale apud monasterium S. Spiritus situm, quod praefatus olim Ulricus Hosius muro aedificare caeperat [...]“.

²¹⁰ Ibid., s. 79: „[...] Hospitali Sancti Spiritus, pro tunc, ad praesens [1547] Sanctissimae Trinitatis [...]“.

²¹¹ Ibid., s. 49.

²¹² Rowell S. C., *The Role*, p. 48.

veiksmas, motyvuotas siekio užsitikrinti anapusinę gerovę²¹³. Daugiau nei pustrėčio šimto metų gerai aprūpinta Švč. Trejybės špitolė išsiskyrė dideliu globotinių skaičiumi ir ilgą laiką buvo didžiausia vargšų globos institucija mieste. Nors špitolės fundacija taip pat atiteko Vilniaus generalinei špitolei, visgi 1799 m. vasarą ji nebuvo uždaryta ir dar kurį laiką veikė XIX a. pradžioje.

Panašu, kad šios dvi špitolės daugiau ar mažiau tenkino Vilniaus katalikų bendruomenės poreikius, nes turėjo praeiti dar šeši dešimtmečiai, kol buvo įsteigta **Šv. Lozorius** špitolė [3/7] prie Šv. Stepono bažnyčios (dažnai vadinama būtent šiuo vardu) Rūdninkų priemiestyje. Tikslī įsteigimo data nėra žinoma, tačiau jau veikianti jėzuitų remiama špitolė minima ordino metiniuose laiškuose 1598 m., dar prieš prasidedant bažnyčios statyboms²¹⁴. Paulius Rabikauskas siejo špitolės įsteigimą su 1597 m. prasidėjusiu badu, kuomet Vilnių užplūdo aplinkinių kaimų gyventojai, o jėzuitai ėmėsi juos šelpti²¹⁵. Kita vertus, labai svarbu tai, kad špitolės įsteigimas chronologiškai sutapo su pačiu katalikiškosios Reformos įkarščiu, o ir fundacijos aplinkybės liudija, jog ši institucija buvo epochos kūrinys. Špitolė iškilo potridentiniu laikotarpiu, greta bažnyčios priemiestyje (suvokiant platesnės evangelizacijos poreikį), prie jos veikė naujo tipo Šv. Lozorius brolija, kurios nariai rūpinosi jau ne tik savo bendrabrolių gerove, o brolijos (tikriausiai ir špitolės) įkūrėjas buvo Simonas Visockis, priklausęs jėzuitų ordinui, be kurio indėlio Bažnyčios atsinaujinimo procesai yra tiesiog neįsivaizduojami²¹⁶. 1603 m. Vilniaus kapitula parėmė špitolę (*valetudinarium*) keturiomis kapomis grašių ir 40 vežimų medienos, kuri greičiausiai buvo panaudota tolesnėms statyboms²¹⁷. 1612 m. Vilniaus miestiečiai Viežbickiai pasirūpino, kad iškiltų mūrinis pastatas 24 globotiniams

²¹³ Plačiau apie U. Hozijų žr. Gumowski M., „Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński”, *Przegląd powszechny*, t. 171, 1926, s. 321–329.

²¹⁴ *Annuae litterae Societatis Iesu, Anni MDXCVIII. Ad Patres, ac Fratres eiusdem Societatis*, Lugduni, [1607], p. 404–405: „Pauperibus bis hoc anno in hospitali S. Stephani prandium est datum [...]. Iuxta hoc idem hospitale quidam ex nostris corrogata eleemosyna praeter domum ligneam pro sacerdote [...]“.

²¹⁵ Rabikauskas P., „Vilniaus akademijos rektoriai (1569)–1579–1773“, in: *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 179. Už nuorodą dėkoju dr. Liudui Jovaišai.

²¹⁶ Jovaiša L., „Katalikiškoji Reforma” (toliau – *Katalikiškoji Reforma*), in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*, p. 242.

²¹⁷ LMAVB RS, f. 43-216, l. 31v.

(12 moterų ir 12 vyrų)²¹⁸. Nepanašu, kad špitolės veikla XVII a. būtų buvusi labai intensyvi – 1716 m. vizitatoriai prie šventoriaus vartų rado „mūrinį [pastatą], kur kažkada, panašu, buvo špitolė, apleistą kone devyniasdešimt metų, gerokai apgriuvusį“²¹⁹. Dėl nežinomų priežasčių nustojus veikti Šv. Lozoriaus brolijai²²⁰, 1715–1744 m. bažnyčios ir špitolės priežiūra buvo patikėta rokitams, kurie bandė atnaujinti jos veiklą²²¹. Špitolės veiklos pabaigą galima sieti su marijavičių, kurių veikla jau nebebuvo tiesiogiai susijusi su vargšų globa, įsikūrimu prie Šv. Stepono bažnyčios²²². Kaip matysime, neatsitiktinai būtent šiuo laikotarpiu magistratas nustojo skirti ir špitolės provizorius.

Dar po kelių dešimtmečių (1620) špitolė, šaltiniuose dažniausiai vadinama arba „**Antakalnio**“, arba „**Šv. Petro**“, buvo įsteigta Antakalnyje prie parapiinės Šv. Petro ir Povilo bažnyčios [4/12], kurią aptarnavo greta gyvenę Laterano reguliniai kanauninkai. Istoriografijoje pateikiamos dvi versijos, kas fundavo šią špitolę: vienur minimas Vilniaus miestietis ir pirklys Andriejus von Embdenas (*Vonenden, Fonend*)²²³, kitur – tos pačios bažnyčios klebonas Petras Korkanas (*Korkonos*)²²⁴. Vienalaikių ir vėlesnių šaltinių duomenys aiškiai patvirtina, jog špitolę fundavo būtent liuteronas A. von Embdenas su žmona²²⁵. Toks konfesinių ribų peržengimas steigiant karitatyvinę instituciją, kiek mums žinoma, Vilniaus kontekste neturi analogų. Tikrai sunku atsakyti, kaip toks veiksmas buvo apskritai įmanomas XVII a. 1 pusės Vilniuje, kur jau prieš tai

²¹⁸ Kurczewski J., *Biskupstwo*, s. 358; Łowmiańska M., *Wilno*, s. 205; Maroszek J., *Wileńskie przytułki-szpitala*, s. 205.

²¹⁹ LMAVB RS, f. 43-19295, l. 5–5v: „[...] przy wrotach mur, niegdys szpital podobno był od lat dziewięćdziesiąt opuszczony, wszytek niemal struchlały [!] [...]“.

²²⁰ Paskutinis mums žinomas paminėjimas – 1700 m. rugpjūčio 1 d. – LVIA, f. SA, b. 5341, l. 498.

²²¹ LMAVB RS, f. 43-20598, l. 23; Jakulis M., „Rokitai: santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje“ (toliau – *Rokitai*), *LKMA metraštis*, t. 33, 2010, p. 72–73.

²²² Keidošiūtė E., „*Mariae Vitae* kongregacijos misionieriška veikla“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p. 40.

²²³ *Wilnianie*, s. 76; Frick D., *Kith*, p. 355.

²²⁴ Kurczewski J., *Biskupstwo*, s. 362.

²²⁵ Cituojamas 1628 m. Andriejaus Schönflissijaus parašytas A. von Embdeno laidotuvių pamokslas *Colloquium iucundum, albo kazanie pogrzebne nad zacnym ciałem niegdy sławnego Pana Andrzeja von Embdena, kupca wileńskiego [...] – Wilnianie*, s. 78: „Wyświadcza tę szczodroblliwość jego szpital, u świętego Piotra przed miastem, który sumptem swym zbudował i nadał, a to tym umysłem, aby też tam i ubóstwo konfesyjei naszej skłonienie mieć mogło”; LMAVB RS, f. 273-224, l. 1: „[...] szpitalowi przy koscielu Świętego Piotra na przedmieściu wileńskim Antokolu nowo teraz od sławetnego Andryia Wonendena [...] założonemu [...]”; LMAVB RS, f. 43-3641, l. 17v: „Ten szpital sławetni Wonendynowie mieszczanie wileńscy własnym kosztem zbudowawszy y opatrzywszy [...]”; Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – VAKA), f. 1, ap. 5, b. 8, p. 4.

skirtingos konfesinės bendruomenės steigė savas špitoles ne tik dėl to, kad skirtingai suvokė labdarą ir gailėstingumą, bet ir neabejotinai siekdamos apsaugoti „savus“ vargšus kaip silpniausių ir pažeidžiamiausių bendruomenės grandį nuo galimos kitatikių įtakos ir konversijos (tai buvo aktualu visų pirma mažumoms katalikų dominuojamame mieste). D. Frickas, sekdamas B. Pullanu, išskėlė versiją, jog toks konfesinių ribų peržengimas labdaros sferoje galėjo išreikšti siekį remti vargšus ne kaip konkrečios konfesinės bendruomenės narius, bet kaip miesto gyventojus²²⁶. Visgi manytume, kad šį tikrai išskirtinį įvykį reikėtų sieti ne tiek su specifine A. von Embdeno labdaros samprata, kiek su jį ir Vilniaus katalikų bendruomenę siejusiais ryšiais, kurie kol kas lieka neatskleisti. Tikslī špitolės uždarymo data lieka nežinoma, tačiau panašu, kad institucija dar veikė ir XIX a. pradžioje (žr. poskyrį 7. 2). Kai kurių tyrinėtojų teigimu, iki XVII a. vidurio prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios veikė dvi špitolės, viena iš kurių išsilaikydavo tik iš surenkamos išmaldos²²⁷, tačiau šis teiginys nėra pagrįstas patikimais šaltiniais.

Dar viena su naujo tipo bažnytine brolija susijusi špitolė buvo funduota 1631 m., kai Ldk ir Lk Zigmantas Vaza suteikė privilegiją špitolėi prie **Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo** [5/14] bažnyčios už Aušros vartų²²⁸. 1624–1625 m. maro metu to paties vardo broliją įsteigė vėlgi jėzuitas Jonas Jaknavičius. Iš pradžių brolijos nariai, be įvairių

3. Memorialinė lenta iš Vilniaus Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčios fasado. Užsimenama apie broliją ir špitolę

religinių praktikų, turėjo slaugyti ligonius bei laidoti mirusiuosius²²⁹. To paties

²²⁶ Frick D., *Kith*, p. 355.

²²⁷ Lowmiańska M., *Wilno*, s. 205; Maroszek J., *Wileńskie przytulki-szpitala*, s. 205.

²²⁸ LMAVB RS, f. 43-19420, l. 5–5v.

²²⁹ Kurczewski J., *Biskupstwo*, s. 357; Biržiška M., „Jonas Jaknavičius“, in: *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. I, Vilnius, 1990, p. 283; Karpiński A., „Opieka nad chorymi i ubogimi w miastach polskich w czasie epidemii w XVII–XVIII w.“, in: *Charitas*, s. 226; Maroszek J., *Wileńskie przytulki-szpitala*, s. 210; Jovaiša L., „Gyvenimas Vilniaus jėzuitų profesų namuose“, *LKMA metraštis*, t. 25, 2004, p. 314; Idem, „Tėvas

pavadinimo špitolė duris atvėrė praėjus dvejiems metams po privilegijos suteikimo – 1633 m. Nors ši brolija buvo įsteigta maro metu²³⁰, visgi šaltiniuose nekalbama apie specifinę jos narių pareigą ir špitolės funkciją – rūpintis maru užsikrėtusiais žmonėmis, kaip kad, sekdami J. I. Kraševskiu, linkę teigti kai kurie tyrinėtojai²³¹. Špitolės fundacija XVIII a. pabaigoje buvo perleista Vilniaus generalinei špitolėi, o faktiškai institucija nustojo veikti 1800 m., kai sudegė špitolės pastatas. 1804 m. bažnyčia buvo perstatyta į gyvenamąjį namą²³².

XVI a. 1 pusėje pradėję veikti **bonifratrai** buvo vienas iš naujų ordinų, kurių vienuoliai tarnystę Dievui derino su ligonių gydymu. XVII a., kai ordinas Europoje plėtėsi intensyviausiai, vienuoliai pasirodė ir ATR žemėse:

1609 m. įsteigtas konventas ir špitolė Krokovoje, o 1635 m. bonifratrai tuometinio vyskupo Abraomo Vainos rūpesčiu pradėjo kurtis Vilniuje prie Šv. Kryžiaus [6/15] bažnyčios²³³. Tų pačių metų kovą Krokuvos konvento vyresnysis Spiritus Scottinus bei kun. Jacintas Simonides išvyko į

4. Šv. Kryžiaus bažnyčia ir buvęs bonifratrų vienuolynas bei špitolė (veikė pirmajame aukšte)

Vilnių, kur daugiau nei tris mėnesius tvarkė konvento ir špitolės steigimo reikalus²³⁴. Taip Vilniuje atsirado špitolė, kurioje žmonės būdavo visų pirma gydomi, o trumpalaikė vargšų globa būdavo užsiimama retai. Kartu tai buvo ir

siratų ir visų ponaičių: vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas“, *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 1–2, 2010, p. 44.

²³⁰ Apie brolijos įsteigimo aplinkybes pasakojama brolijos nario Valentino Bartoševskio eiliuotame Didžiojo Penktadienio pamoksle: kai visos gatvės ir kampai buvo nugulti badaujančių ir sergančių žmonių, kurie „glaudėsi prie Vilniaus tarytum prie motinos savos“, Dievo valia užgimusi nauja brolija, turėjusi rūpintis ligoniais (*chorych*) bei laidoti mirusiuosius, – Bartoszewski W., *Tęcza przymierza wiecznego* [...], Vilnae, 1633, s. C. Už nuorodą dėkoju dr. Vytautui Ališauskui.

²³¹ Karpiński A., „Opieka nad chorymi i ubogimi w miastach polskich w czasie epidemii w XVII–XVIII w.”, in: *Charitas*, s. 226.

²³² Bažnyčios fragmentai užfiksuoti Drėma V., *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 366.

²³³ Jakulis M., „‘Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam’: Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje“ (toliau – *Advenit*), *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 48.

²³⁴ Biblioteka Czartoryskich, rkps 3630, l. 22, 23v.

pirmoji špitolė, kurioje darbavosi specialiai šiam tikslui įsteigto ordino vienuoliai. Nedidelė bonifratrų špitolė veikė ir po to, kai duris atvėrė generalinė Vilniaus špitolė, o paskutinis ligonis buvo priimtas 1826 m.²³⁵

1640 m. Vilniaus vyskupas A. Vaina patvirtino vokiečių katalikų Šv. **Martyno** brolijos prie Šv. Ignoto bažnyčios įkūrimą. Brolijos nariai, be įvairių religinių apeigų, turėjo užsiimti ir karitatyvine veikla bei įsteigti špitolę²³⁶. Vargšai turėjo būti globojami name Vilniaus gatvėje (nr. 5) [7/17], kurį tais pačiais metais nupirko brolijos vyresnysis Vilniaus miestietis

5. Įėjimas į Šv. Martyno špitolę

mūrininkas Baltazaras Hikleris²³⁷. Iki pat tol, kol namas buvo sugriautas II pasaulinio karo metu, virš įėjimo kabėjo lenta, informuojanti, kad čia veikė vokiečių katalikų brolija ir špitolė²³⁸. Neaišku, ar špitolėje XVII a. ir dalį XVIII a. apskritai būta globotinių – apie tris špitolėje gyvenančias moteris užsimenama tik XVIII a. 2 pusės šaltiniuose²³⁹. Nežinoma, koks buvo šios špitolės likimas ir kada ji buvo oficialiai uždaryta.

Taigi nuo XVI a. 2 dešimtmečio iki XVII a. vidurio Vilniuje pradėjo veikti septynios katalikų špitolės. Jei pirmosios dvi špitolės dar buvo glaudžiai susijusios su viduramžišku dvasingumu ir požiūriu į neturtą, tai kitos penkios buvo funduotos remiantis jau potridentinės katalikybės nuostatomis. Pastarųjų špitolių įsteigimas buvo neatsiejamas nuo naujo tipo bažnytinių brolijų, kurių karitatyvinė veikla jau nebeapsiribojo narių tarpusavio pagalba,

²³⁵ Jakulis M., *Advenit*, p. 49.

²³⁶ VUB RS, f. 4-(A714)26755, l. 1-1v.

²³⁷ *Ibid.*, l. 1v.

²³⁸ Łowmiańska M., *Wilno*, s. 206, išn. 245; lentos tekstas cituojamas Kraszewski J. I., *Wilno*, t. III, s. 267; lenta matoma virš įėjimo 1944 m. Sofijos Urbonavičiūtės–Subačiuvienės darytoje nuotraukoje – Lietuvos *dailės muziejus*, interaktyvus: http://www.rinkinys.ldm.lt/iris/index.aspx?cmp=search&action=details&lang=LT&mus=1&ext_id=1030472 [žiūrėta 2016 m. vasario 26 d.]; už nuorodą dėkoju Karoliui Kučiauskui.

²³⁹ VUB RS, f. 5-F-32357, l. 72-98.

naujoviško ordino, kurio vienuoliai derino tarnystę Dievui ir aktyvų ligonių slaugymą, bei potridentinės katalikybės kontekste naują reikšmę įgijusių parapijų.

2. 1. 2. Stačiatikių ir unitų špitolės

Špitolės buvo vienas iš svarbiausių stačiatikių (vėliau ir unitų) socialinės globos sistemos dėmenų. Nors stačiatikiai Vilniuje gyveno kone nuo miesto įkūrimo, o *civitas Ruthenica* teritorijoje jau XV a. pradžioje buvo keliolika cerkvių²⁴⁰, pirmosios žinios apie stačiatikių špitoles pasirodo keliais dešimtmečiais vėliau nei apie katalikų. Stačiatikių špitolės kartais būdavo steigiamos prie vienuolynų, tačiau šioje srityje aktyviausiai reikšdavosi diecezinė dvasininkija ir prie cerkvių veikusios brolijos²⁴¹. Susiklostęs socialinės globos organizavimo modelis nepakito ir po Brastos unijos – špitoles ir toliau dažniausiai prižiūrėdavo brolijos, veikusios jau prie unitų cerkvių.

Anksčiausiai paminima špitolė prie **Spaso** (Išganytojo) cerkvės, stovėjusios netoli to paties pavadinimo miesto vartų [8/3]. 1561 m. Lk ir Ldk Žygimantas Augustas špitolei dovanuoja du sklypus Savičiaus g., kuriuose vėliau buvo pastatyti špitolei priklausę namai²⁴². Nėra tikslesnių duomenų nei apie špitolės įsteigimo datą, nei apie galimus fundatorius – jau 1671 m. jokių duomenų apie špitolės įsteigimo aplinkybes neturėjo nei magistrato unitiškoji pusė, kuri skirdavo provizorius, nei unitų metropolitas, įrodinėjęs, kad ji stovinti jo jurisdikcijoje²⁴³. J. Maroszekas iškėlė versiją²⁴⁴, esą ši špitolė pirmą kartą minima dar 1507 m. Žygimanto Senojo išlaidų sąrašė: valdovas leidęs „Spaso

²⁴⁰ Jonaitis R., „Orthodox Churches in the Civitas Rutenica of Vilnius: The Question of Location“ (toliau – *Orthodox*), *Archaeologia Baltica*, Vol. 16: „Settlements and Towns. Dedicated to the 50th Birthday of Associate Prof Dr Gintautas Zabiela“, 2011, p. 110.

²⁴¹ Mironowicz A., „Działalność charytatywna w Kościele prawosławnym na terenie Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku“ (toliau – *Działalność*), in: *Charitas*, s. 79–82.

²⁴² LM. 37, nr. 512, p. 427–428.

²⁴³ ABAK, t. 20, № 293, c. 404, „[...] a do tego że magistrat Wileński nie tylko non probat, ale y non dicit, kto y kiedy ten szpital murował, y w metrykach swoich, które, od tak wielu lat ma, tey erekcii szpitala nie nayduje, ani dowodzi, mury zaś, non constat, kto czyim murował kosztem, czyli magistrat Wileński, czyli też fundatores tych dwóch cerkwi, które blisko tych murow są wymurowane”.

²⁴⁴ Maroszek J., *Wileńskie przytulki-szpitala*, s. 217, juo pasekė Rowell S. C., *The Role*, p. 49.

senoliams“ įsivežti vaško be muito²⁴⁵. Vis dėlto šiame trumpame įrašė nėra žodžiu neužsimenama nei apie Spaso cerkvę Vilniuje, nei apie špitolę (greičiausiai minimas Spaso vienuolynas Smolenske²⁴⁶, kadangi įrašas patenka tarp kitų, susijusių su Smolensku ir kitomis rusėniškomis žemėmis). Terminu *старцы* šiame kontekste įvardijami vienuoliai²⁴⁷, o ne špitolės arba brolijos vyresnieji ir juo labiau ne špitolės globotiniai. Taigi vėlyvesnės špitolės įsteigimo datos versija yra įtikinamesnė vien dėl to, jog paliudyta patikimesniais šaltiniais. Špitolė funkcionavo iki XVIII a. pabaigos, kai jos fundacija buvo perduota Vilniaus generalinei špitolei.

Stačiatikių Bažnyčioje vidaus reformomis, o kartu ir karitatyvine veikla buvo susirūpinta XVI a. pabaigoje. Savotišku riboženkliau tapo 1594 m. vyskupų sinodas, kuriame buvo nubrėžtos vidinių reformų gairės ir nuspręsta skirti dalį vyskupų lėšų mokyklų ir špitolių steigimui bei į karitatyvinę veiklą įtraukti pasauliečių brolijas²⁴⁸. Būtent šiuo atsinaujinimo laikotarpiu prie cerkvių aktyviai steigėsi stačiatikių brolijos, kurių viena iš funkcijų buvo špitolių laikymas ir kitokio pobūdžio labdaringa veikla. XVI a. pabaigoje Vilniuje veikė jau šešios tokios brolijos, o panašiu metu jos steigėsi ir kituose LDK miestuose – Brastoje (1591), Mogiliave (1600), Minske, Pinske bei Oršoje²⁴⁹. Su brolijomis siejamos ir dar dvi stačiatikių špitolės, pradėjusios veikti Brastos unijos išvakarėse. 1589 m. Lk ir Ldk Zigmanto Vazos privilegijoje brolijai prie **Švč. Trejybės** cerkvės kaip viena iš veiklos sričių buvo numatyta ir įvairiopa labdaringa veikla²⁵⁰. Jau veikianti špitolė [9/4] buvo pirmą kartą paminėta

²⁴⁵ *Lietuvos metrika. Kn. 8 (1499–1514). Užrašų knyga 8*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995, nr. 552, p. 404: „Старцомъ спаскимъ две студи воску дозволил его м(и)л(о)сть пропустити без мыта, а в ступе по сороку каменей“.

²⁴⁶ Dar minimas – *ibid.*, nr. 220, p. 201–202; nr. 358, p. 278.

²⁴⁷ Toks atvejis užfiksuotas kitame viena laikiniame šaltinyje – *ibid.*, nr. 470, p. 343.

²⁴⁸ Mironowicz A., *Działalność*, s. 79.

²⁴⁹ Chomik P., „Przemiany religijności wyznawców Kościoła prawosławnego na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego od drugiej połowy XVI wieku do połowy XVII wieku”, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai. Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos Rytuose*, sud. A. Aleksandravičiūtė, (Religinės kultūros paveldo studijos, 2), Vilnius, 2009, p. 139.

²⁵⁰ *Собрание древнихъ грамотъ и актовъ городовъ: Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ монастырей, церквей и по разнымъ предметамъ: с приложениемъ трехъ литографированныхъ рисунковъ* (toliau – *Собрание древнихъ грамотъ*), ч. II, Вильно, 1843, № 4, с. 9: „[...] водлугъ воли и преможенья своего до скринки братское на ялмужну дати [...]“; с. 10: „А до шпиталей и по турмахъ вязнемъ и убозству по улицахъ двакротъ в року ялмужну давати з доброе воли будуть“.

1594 m. Vilniaus miestiečio Pauliaus Šnipkos testamente²⁵¹. Apie instituciją beveik nieko nežinoma, išskyrus tai, kad ji stovėjusi už vienuolyno sienų²⁵². Nėra tikslesnių duomenų ir apie špitolės uždarymą, tik iš 1804 m. vienuolyno vizitacijos akto sužinome, kad tuo metu špitolė jau nebeveikė, o prie vienuolyno buvo išlaikomi 4 vargšai²⁵³.

Tame pačiame P. Šnipkos testamente pirmą kartą paminėta prie medinės **Šv. Jurgio** cerkvės Rasų priemiestyje veikusi špitolė (*шпиталъ росский*)²⁵⁴ [10/5]. Tikėtina, kad prie špitolės įsteigimo taip pat galėjo prisidėti prie cerkvės bent jau XVII a. 1 pusėje veikusi brolija²⁵⁵. Špitolė veikė iki 1655 m., kai per maskvėnų antpuolį sudegė kartu su cerkve, o paskui jos veikla nebebuvo atnaujinta²⁵⁶.

Po 1596 m. sudarytos Brastos unijos stačiatikiškos Spaso, Švč. Trejybės ir Šv. Jurgio špitolės kartu su cerkvėmis atiteko unitams. XVII a. 1 pusėje prie unitų cerkvių buvo įkurtos dar kelios špitolės, apie kurių veikimą sužinome tik iš pavienių paminėjimų testamentuose ar miesto aprašymuose. Taip ir lieka nežinomos tikslios jų fundavimo datos, ne visais atvejais aišku, kodėl jos nebeminimos vėlesniuose šaltiniuose.

Vilniaus miestiečio Mato Ščito testamente (1604) pirmą kartą paminima špitolė prie **Piatnicos** [11/9], arba Šv. Paraskevės, cerkvės²⁵⁷, kuri buvo viena iš pirmųjų Vilniuje pastatytų cerkvių²⁵⁸. Nei tikslī įsteigimo data, nei fundatoriai nėra žinomi, taip pat nežinoma, ar prie cerkvės veikė brolija, kuri būtų galėjusi prisidėti prie špitolės įsteigimo arba administravimo. Po kelerių metų cerkvė ir špitolė sudegė per didįjį Vilniaus gaisrą (1610)²⁵⁹, o po to jau nebebuvo atstatyta. 1611 m. unitų metropolitas Ipatijus Pociejus, neturėdamas

²⁵¹ *Собрание древних грамотъ*, № 8, с. 19; АВАК, т. 20, № 79, с. 111.

²⁵² LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 374, l. 50. Vienuolyno dienoraštyje, aprašant ginčą su basaisiais karmelitais 1778 m. vasarį, užsimenama, kad vienuolyno archyve būta dokumentų, įrodančių, jog „sklypas ir mūrnėmis prie špitolės [pabraukta mano – MJ] priklauso vienuolynui“.

²⁵³ VUB RS, f. 4-(A752)28493, l. 22.

²⁵⁴ *Собрание древних грамотъ*, № 8, с. 19; АВАК, т. 20, № 79, с. 111.

²⁵⁵ *Археологический сборник*, т. 10, № 11, с. 236.

²⁵⁶ АВАК, т. 20, № 293, с. 412; т. 9, № 156, с. 428–429; Łowmiańska M., *Wilno*, s. 205.

²⁵⁷ *Археологический сборник*, т. 10, Вильна, 1874, № 6, с. 227.

²⁵⁸ Jonaitis R., *Orthodox*, p. 110.

²⁵⁹ АВАК, т. 20, № 361, с. 556.

lėšų sudegusių pastatų remontui, perleido cerkvę, špitolę ir aplink buvusius pastatus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolynui²⁶⁰. Vienuoliai atstatė tik cerkvę, tuo tarpu mūrinę špitolę perstatė į namą (*y szpital, ktory tam był, na budynki obracili*)²⁶¹.

Be pastarosios, XVII a. 1 pusės šaltiniuose minimos dar kelios špitolės prie unitų cerkvių. M. Ščito testamente pirmą kartą paminėta ir **Skaisčiausios Dievo Motinos** (*Пречистенская*) [12/10] špitolė²⁶², kuri dar tikrai veikė 1636 m.²⁶³ Nežinoma, kada ir kodėl špitolė nustojo veikti. 1671 m. unitų metropolito jurisdikos aprašyme apie ją jau nebeužsimenama²⁶⁴. Tikėtina, kad špitolė dėl kokių nors priežasčių galėjo būti sujungta su netoliese stovėjusia špitole prie Spaso cerkvės. Pastarosios špitolės pajamų-išlaidų knygoje (XVIII a. 1 pusė) nurodoma, kad špitolė veikianti ne prie Spaso, bet prie Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės²⁶⁵ (pavyzdžiui, 1730 m.: *W szpitalu [S. Spasa] przy cerkwi Świętey Przechystey*²⁶⁶). Tikriausiai dėl šios priežasties Vilniaus burmistro Jurgio Pavlovičiaus testamente (1697) minima būtent Skaisčiausios Dievo Motinos špitolė²⁶⁷, nors 200 auks. greičiausiai turėjo atitekti būtent Spaso špitolei.

Minėtame M. Ščito testamente buvo paminėta ir **Šv. Petro** [13/11] špitolė Užupyje²⁶⁸. Nors 1671 m. dar buvo išlikęs špitolės pastatas, visgi tiek cerkvė, tiek špitolė jau esą buvusios apleistos²⁶⁹. Nors niekur nekalbama, kodėl institucija nebeveikė, galima numanyti, kad tam daug įtakos turėjo XVII a. vidurio įvykiai Vilniuje, kuomet pastatai galėjo būti nuniokoti rusų kareivių.

Magistrato ir metropolito ginče dėl jurisdikų ribų buvo paminėta ir špitolė prie **Kristaus Gimimo** (*Рождества*) [14/13] cerkvės, kurią 1629 m. esą

²⁶⁰ *Собрание древнихъ грамотъ*, № 25, c. 58–60; АБАК, т. 20, № 361, c. 556.

²⁶¹ *Археологический сборник*, т. 10, № 1, c. 93.

²⁶² *Ibid.*, № 6, c. 227.

²⁶³ „Karaliaus dvarui skirtų namų per valdovo apsilankymą Vilniuje 1636 m. surašymas“ (toliau – *Karaliaus dvarui*), in: Paknys M., *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 184.

²⁶⁴ АБАК, т. 20, № 239, c. 404.

²⁶⁵ LVIA, f. SA, b. 881, 882.

²⁶⁶ LVIA, f. SA, b. 882, l. 11.

²⁶⁷ LVIA, f. SA, b. 5342, l. 599.

²⁶⁸ *Археологический сборник*, т. 10, № 6, c. 227.

²⁶⁹ АБАК, т. 20, № 239, c. 413.

de nova radice pastatė (arba atstatė, nes minimos ir Spaso bei Švč. Trejybės špitolės) „jo malonybė ponas Bazilijus Palubinskis“²⁷⁰. Vis dėlto nėra daugiau duomenų nei apie špitolės įsteigimo aplinkybes, nei kada ir kodėl institucija nustojo veikti. Neatmestina versija, kad tam įtakos galėjo turėti rusų okupacijos metu patirti nuostoliai.

Po Brastos unijos Vilniaus stačiatikiai buvo priversti steigti naujas bažnytines institucijas – cerkvę, vienuolyną, mokyklą, spaustuvę bei špitolę²⁷¹. 1633 m. Lk ir Ldk Vladislovo Vazos privilegijoje stačiatikių Švč. Trejybės brolijai prie Šv. Dvasios cerkvės buvo užsiminta ir apie karitatyvinę veiklą bei špitolės, kurios turėjo būti įsteigtos prie vyrų ir moterų vienuolynų²⁷². Mūsų duomenimis, anksčiausiai Šv. Dvasios špitolė [15/18] minima 1644 m. Vilniaus burmistro Ivano Šičiko-Zaleskio testamente²⁷³. Vis dėlto, be kelių paminėjimų testamentuose, apie jos veiklą beveik nieko nežinoma.

Apibendrinant reikia pastebėti, kad špitolės prie cerkvių aktyviausiai pradėtos steigti XVI a. pabaigoje – stačiatikių Bažnyčios vidinio atsinaujinimo laikotarpiu, o iniciatyva šiame procese priklausė visų pirma pasauliečių brolijoms. Po Brastos unijos visos iki tol Vilniuje veikusios stačiatikių špitolės tapo unitiškomis, o XVII a. 1 pusėje prie jų prisidėjo dar kelios (iš viso 7). Vis dėlto dauguma jų nustojo veikti jau to paties amžiaus viduryje. Stačiatikiams po unijos teko iš naujo kurti savas bažnytines struktūras, taigi špitolė buvo įsteigta prie tuo metu vienintelės mieste stačiatikių Šv. Dvasios cerkvės.

2. 1. 3. Protestantų špitolės

Prasidėjusi Reformacija sutrikdė iki tol miestuose nusistovėjusią socialinę tvarką, kartu formavosi ir naujos ribos tarp miesto aplinkoje veikiančių

²⁷⁰ АВАК, т. 20, № 239, с. 422.

²⁷¹ Plačiau žr. Baronas D., *Stačiatikių*, p. 64–74.

²⁷² Łowmiańska M., *Wilno*, s. 206; *Собрание древнихъ грамотъ*, № 42, с. 124; Baronas D., *Stačiatikių*, p. 63–64.

²⁷³ *Wilnianie*, nr. 67, s. 223.

bendruomenių. Vilniuje šalia tradicinių katalikų ir stačiatikių bendruomenių XVI a. 2 pusėje atsirado protestantai – kalvinistai bei liuteronai. Per kelis ateinančius dešimtmečius jie sukūrė savas bažnytines-bendruomenines struktūras, kurioms priklausė ir špitolės.

Pirmoji kalvinistų špitolė LDK teritorijoje Petro Bogatkos iniciatyva buvo pastatyta prie Bielicos bažnyčios 1559 m.²⁷⁴ Dar po kelių dešimtmečių tokio pobūdžio institucija pradėjo veikti ir Vilniuje [16/6], kur kalvinistų bendruomenė veikė nuo XVI a. 6 dešimtmečio (iš pradžių Lukiškių priemiestyje, vėliau, 1581 m., bažnyčia pradėjo veikti tarp miesto sienų, netoli vėliau pastatytos Šv. Mykolo bažnyčios²⁷⁵). **Kalvinistų** špitolės įsteigimas sietinas su dviem asmenimis. 1582 m. Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Eustachijus Valavičius bendruomenei dovanoją sklypą greta bažnyčios²⁷⁶. Šiame sklype stovėjusiame name turėjo būti įsteigta špitolė, kurią vaivada pasižadėjo „globoti ir saugoti“, o greta turėjo pradėti veikti ir bendruomenės kapinės²⁷⁷. Visgi iš vėlesnių šaltinių sužinome, jog špitolę pastatė ne E. Valavičius, bet kunigaikštis Jonas Boleslovaitis Svirskis²⁷⁸. Jis mirė 1597 m.²⁷⁹, tad špitolė greičiausiai pradėjo veikti dar iki tol²⁸⁰. Šioje vietoje špitolė funkcionavo iki 1639 m. rudenį kalvinistų prieš bernardines įvykdytų išpuolių²⁸¹. 1640 m. valdovo sprendimu kalvinistai buvo iškeldinti už miesto sienų, o nauja bažnyčia bei špitolė [16*/6*] buvo pastatyta už Trakų vartų²⁸². Panašu, kad dėl patirtų nuostolių kuriam laikui špitolė buvo apskritai nustojusi veikti. 1641 m. vasarą Vilniuje vykusiame Lietuvos provincijos sinode

²⁷⁴ Kriegseisen W., *Milosierdzie*, s. 117.

²⁷⁵ Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis* (toliau – *Reformacija*), Vilnius, 1999, p. 271–272.

²⁷⁶ *Ibid.*, p. 272.

²⁷⁷ ABAK, t. 20, № 36, c. 43–45; LMAVB RS, f. 264–1040.

²⁷⁸ ABAK, t. 20, № 164, c. 213: „[...] isz co nieboszczyk kniaz Jan Bolesławowicz Swirski, marszałek krola iego mosci, testamentem ostateczney woli swey zapisał na zbor y na szpital zboru ewangelickiego Wilenskiego, od niegoż zbudowany [...]“; *Monumenta Reformationis*, s. 26: „Kamienica przez godney pamięci kniazia Jana Bolesławowicza Swirskiego sumptem iego i zborowym zbudowana, a na szpital naznaczona [...]“.

²⁷⁹ Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895, s. 515.

²⁸⁰ Kriegseisen W., *Milosierdzie*, s. 118.

²⁸¹ Plačiau apie konfliktą žr. Kosman M., *Protestanci i kontrreformacija. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 54, 90.

²⁸² ABAK, t. 20, № 259, c. 335; Łowmiańska M., *Wilno*, s. 204.

nuspręsta ir toliau „pagal seną paprotį“ kunigų našlėms mokėti po 10 kapų gr., o kitoms – savaitines išmokas iš špitolės lėšų. Vis dėlto, siekiant palengvinti naštą, nutarta „dalį našlių išsiųsti į Slucko špitolę, o kitą [dalį] – į Šilėnus“²⁸³. Dar po dvejų metų vykusiame sinode nutarta išsiųsti vietinės bažnyčios išlaikomus vargšus į Slucką, taip pat atsisakyta išmokų toms našlėms, kurias gali išlaikyti vaikai ar giminaičiai²⁸⁴. Vėliau į špitolę priimtoms našlės minimos tik 1679²⁸⁵ ir 1685 m.²⁸⁶ Atrodo, 1762 m. špitolė buvo sujungta su naujai įsteigtais našlių namais, kuriuose nuolat galėjo gyventi 3 našlės²⁸⁷. Tiksliai nežinoma, kada kalvinistų našlių namai nustojo veikti, tačiau, atrodo, institucija funkcionavo dar bent kelis XIX amžiaus dešimtmečius.

Nėra išlikusių patikimų žinių apie **liuteronų** bendruomenės įsikūrimą Vilniuje (pagrindinės versijos – 1552, 1555 bei 1556 m.²⁸⁸), nežinoma ir kada buvo įsteigta špitolė [17/7]. Tikėtina, kad tai įvyko XVI a. pabaigoje, kai vietinė bendruomenė veikė jau keletą dešimtmečių. M. Łowmiańskos teigimu, špitolės užuomazgas reikia sieti su vilniečio liejiko Martyno Hancevičiaus dovanojimu: esą jis 1588 m. liuteronų špitolei testamentu paliko dalį namo Pilies g.²⁸⁹ Nors istorikės nurodomuose šaltiniuose²⁹⁰ kalbama apie M. Hancevičiaus testamentą bei namo dalį, visgi minima tik Vilniaus liuteronų bendruomenė, o ne špitolė. Iki XVIII a. pradžios Vilniaus liuteronai sukūrė ištisą socialinės globos ir medicinos pagalbos sistemą, kurią sudarė kelios institucijos. Už miesto sienos, vadinamajame „Saksų sode“, veikė špitolė-prieglauda bei špitolė-ligoninė [17/8], šalia kurių buvo ir bendruomenės kapinės. Prie bažnyčios Vokiečių g. funkcionavo našlių namai bei vargšų ir našlaičių kasa, iš kurios buvo mokamos pašalpos stokojantiems bendruomenės nariams. Nėra

²⁸³ LMAVB RS, f. 40-1136, p. 41.

²⁸⁴ Ibid., p. 61.

²⁸⁵ LMAVB RS, f. 40-126, l. 59.

²⁸⁶ Ibid., l. 104.

²⁸⁷ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 1.

²⁸⁸ Lukšaitė I., *Reformacija*, p. 261–262.

²⁸⁹ Łowmiańska M., *Wilno*, s. 204.

²⁹⁰ ABAK, t. 20, № 50, c. 61–69; № 59, c. 79–81.

žinoma, kada Vilniuje buvo uždarytos liuteronų karitatyvinės institucijos, tačiau iš šaltinių matyti, kad bent jau špitalė stabiliai funkcionavo iki 1818 m.²⁹¹

XVI a. viduryje Vilniuje įsikūrusios protestantų bendruomenės turėjo iš pamatų sukurti savas bažnytines-bendruomenines struktūras, kurios patenkintų pagrindinius tikinčiųjų poreikius. Per keletą dešimtmečių greta bažnyčių ir mokyklų radosi ir špitalės. Jos buvo kuriamos ne tik dėl to, kad tai buvo integrali protestantų bažnyčių dalis (reikia turėti omenyje „ideologinį“ protestantų priešišką elgetavimui (žr. 1 skyrių)), bet ir dėl to, kad reikėjo pasirūpinti „savais“ vargšais, kuriems nebūtų atsiradę vietos nei katalikų, nei stačiatikių, nei unitų ar kitos denominacijos protestantų špitalėse.

2. 1. 4. Žydų špitalė

Pirmosios žydų špitalės ATR buvo įsteigtos XVI a. pabaigoje. Nors ne kiekviena bendruomenė išgalėdavo įsteigti špitalę, visgi socialinės globos institucijos veikė bent jau didžiuosiuose ATR miestuose²⁹². Dažniausiai tai būdavo daugiafunkcinės institucijos, kuriose žmonės būdavo tiek globojami, tiek gydomi.

Po to, kai Lk ir Ldk Zigmantas Vaza XVI a. pabaigoje leido žydams įsikurti Vilniuje, neilgai trukus greta didžiosios sinagogos, skersgatvyje tarp Mėsinių ir Vokiečių gatvių, pradėjo veikti ir špitalė (jid. *שפיטל* (*shpitol*) arba hebr. *שקדש* (*khekdesh*)) [18/16]. Mūsų žiniomis, ji anksčiausiai paminima 1636 m.²⁹³ Tikslėsnė fundavimo data taip ir lieka nežinoma – to nežinojo ir jos prižiūrėtojai, 1795 m. aiškinę, kad špitalė veikianti „nuo neatmenamų laikų“²⁹⁴. XVIII a. pabaigos šaltiniuose špitalė apibūdinama kaip atliekanti dvejopą – globos ir medicinos pagalbos – funkciją²⁹⁵. Kaip įprasta žydų bendruomenėse²⁹⁶,

²⁹¹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 35.

²⁹² Horn M., „Szpitalnictwo żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej”, *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 48–49, 51.

²⁹³ *Karaliaus dvarui*, p. 145.

²⁹⁴ ABAK, t. 29, № 245, c. 500.

²⁹⁵ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 13v–14.

²⁹⁶ Michałowska A., „Dobroczytność i bractwo dobroczynności (*chewra kadisza*) w gminie żydowskiej w Swarzędzu w XVIII wieku” (toliau – *Dobroczytność*), in: *Charitas*, s. 108; Schiper I., „Wewnętrzna

špitolę administravo ir joje darbavosi *khevera kadisha* (חברה קדישא) – specialios gailestingumo (o kartu ir mirusiųjų laidojimo) brolijos – nariai²⁹⁷. Viena jų dalis rūpinosi globotiniais, o kita – ligoniais²⁹⁸. Brolija, anot Vilniaus kahalo istoriją tyrinėjusio I. Klauznerio, pradėjo veikti XVI a. pabaigoje, kai tik atsirado bendruomenės kapinės²⁹⁹. Be špitolės netoli didžiosios sinagogos, panaši institucija minima ir Antakalnyje, kuri, Rusijos kariuomenei okupavus Vilnių, buvo perkelta į vėlesnės žydų ligoninės (dab. Ligoninės g.) vietą³⁰⁰.

2. 1. 5. Kitos karitatyvinės institucijos

Be špitolių, kurias galima laikyti pagrindiniais viešosios labdaringos veiklos organizavimo centrais, Vilniuje aptariamu laikotarpiu (ypač XVII a. 1 pusėje) buvo įsteigtos ir dar kelios karitatyvinės institucijos. Kaip jau minėta, 1521 m. pirmosios špitolės įkūrėjas Martynas Dušnikietis išsirūpino atlaidus Gailestingumo brolijai, kurios nariai turėjo laidoti miesto vargšus³⁰¹, nors nežinoma, kiek intensyvi buvo jos veikla. Po beveik šimto metų, XVII a. 1 pusėje, dvasininkijos iniciatyva buvo įsteigtos dvi labdaringos fundacijos, kurių tikslas buvo pasirūpinti viena iš socialiai pažeidžiamiausių visuomenės grupių – skurstančiomis moterimis. 1619 m. vienas iš Vilniaus katedros kanauninkų įsteigė vadinamąją Šv. Mikalojaus „skrynelę“ – fundaciją, iš kurios lėšų neturtingoms netekėjusioms moterims būdavo suteikiami bent jau minimalūs kraičiai³⁰². XVII a. 1 pusėje panaši fundacija netekėjusioms moterims ir našlėms remti pradėjo veikti ir prie Šv. Jonų bažnyčios³⁰³. Tuo tarpu 1636 m. buvo įsteigta Vilniaus elgetų organizacija (kartais vadinama brolija ar cechu), kurios tikslas buvo ne tiek šelpti elgetas, kiek juos organizuoti ir, pernelyg

organizacija Żydów w dawnej Rzeczypospolitej” (toliau – *Wewnętrzna organizacja*), in: *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 1: „Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna”, pod red. I. Schipera, A. Tartakowera, A. Hafftki, Warszawa, 1932, s. 98.

²⁹⁷ Kloizner I., *Geshikhte*, z. 148.

²⁹⁸ LVIA, f. SA, b. 4807, l. 877.

²⁹⁹ Kloizner I., *Geshikhte*, z. 128.

³⁰⁰ *Ibid.*, z. 148.

³⁰¹ LKD, nr. 1272, p. 227.

³⁰² Karpiński A., *Wileńska skrzynka*, s. 219–221.

³⁰³ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 10–10v.

nerepresuojant ir neizolijuojant nuo visuomenės, disciplinuoti, primetant jiems aiškias elgetavimo taisykes³⁰⁴. Galbūt tai galima sieti su to meto Europoje pasireiškusiomis tendencijomis, kai miestuose buvo pradėti steigti darbo namai (žr. poskyrį 1. 2).

Nuo 1518 m. iki XVII a. vidurio mieste pradėjo veikti 18 špitolių. Pagal šį kriterijų Vilnius tapo vienu iš pirmaujančių ATR. Dauguma institucijų priklausė katalikams (7) bei unitams (7), tuo tarpu kitų religinių bendruomenių (stačiatikių, kalvinistų, liuteronų ir žydų) iniciatyva buvo įsteigta po vieną špitolę. Šiuo periodu špitolės aktyviausiai steigtos XVI a. pabaigoje – XVII a. 1 pusėje (žr. priedą nr. 2), o tai sutapo tiek su katalikiškosios Reformos, tiek su stačiatikių Bažnyčios atsinaujinimo, tiek su naujos unitų Bažnyčios formavimosi laikotarpiu. Mieste kuriantis naujoms religinėms bendruomenėms, kūrėsi ir naujos špitolės, skirtos visų pirma „saviems“ vargšams, kuriems nebūtų atsiradę vietos kitų konfesijų karitatyvinėse institucijose. Kartu įtemptų tarpkonfesinių santykių kontekste špitolės buvo svarbios ir apsaugant pažeidžiamiausius bendruomenių narius nuo galimos kitatikių įtakos.

2. 2. XVII a. 2 pusė – XVIII a. pradžia: stabilizacija

XVII a. 1 pusė Vilniuje buvo nerami. 1610 m. miestą nusiaubė didelis gaisras, po kurio, anot tuo metu Vilniuje buvusio italų kunigo Alessandro Cilli, „namai buvo taip sudegę, kad daugelis nepažindavo savo sklypo“³⁰⁵, o dar po keliolikos metų (1624–1625) mieste siautė maras. Tikėtina, kad ūkiniam miesto gyvenimui galėjo atsiliepti ir XVII a. 4 dešimtmetyje prasidėjęs bendras Europos ekonomikos nuosmukis, kuris paveikė Rytų Europos rinkas, priklausomas nuo

³⁰⁴ Plačiau žr. Ragauskas A., *Iš Vilniaus miesto*, p. 15–23.

³⁰⁵ „Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą“, vertė R. Janonienė, M. Čiurinskas, *Naujasis židinys–Aidai*, nr. 11, 2006, p. 454.

pirminių žaliavų paklausos³⁰⁶. Vis dėlto didžiosios negandos buvo dar priešaky: 1655 m. vasarą Rusijos caras Aleksiejus okupavo didžiąją LDK dalį, kazokai ir maskvėnai nustūmė lenkų kariuomenę iki Lvovo, o tų pačių metų rugpjūčio 8 d. buvo užimtas Vilnius³⁰⁷. Per daugiau nei dvi savaites trukusį siaubimą buvo ne tik žudomi miesto gyventojai, bet ir nuniokota dauguma katalikų bažnyčių ir unitų cerkvių (skirtingais duomenimis, iš 32 nenusiaubtos liko tik 4 ar 5), o liepsnose pražuvo miesto archyvas³⁰⁸. 1657 m. gegužę mieste prasidėjo ir beveik metus trukusi maro epidemija³⁰⁹. Nors po to gyvenimas iš dalies atgijo, trumpam buvo vėl pradėjęs veikti universitetas, vis dėlto dar vieną smūgį miestas patyrė po to, kai 1660 m. gegužės 8 d. Kazimiero Siesickio būriui trumpam užėmus miestą, tuometinis vaivada Danila Myšeckis įsakė sudeginti Vilniaus priemiesčius³¹⁰. Galutinai okupantų valdžia Vilniuje žlugo dar po kone pusantrų metų. Po tokio sunkaus laikotarpio mieste apmirė tiek ekonominis (XVII a. 2 pusėje dar labiau smuko Rytų Europos rinkos), tiek religinis-kultūrinis gyvenimas, kurio į priekį nebestūmė katalikų Bažnyčia, nusilpusi materialiai ir jau nebe tokia motyvuota kovoti prieš galutinai įveiktą protestantizmą³¹¹.

Tvanas neabejotinai sutrikdė ir daugelio Vilniaus špitolių veiklą, o po to kai kurios iš jų taip ir neatnaujino veiklos. Bene labiausiai nukentėjo unitų špitolės – po okupacijos iš šešių (nes Piatnicos špitolė nustojo veikti dar prieš tai) toliau funkcionavo tik dvi – Spaso ir Švč. Trejybės. Tai, kad ir vėliau veikė būtent šios dvi, o ne kurios nors kitos unitų špitolės, tikėtina, lėmė jų sąsajos su miesto valdžia ir bazilijonais. Spaso špitolės materialine padėtimi rūpindavosi iš magistrato unitiškosios pusės renkami provizoriai, o špitolinės unitų sesijos dažnai vykdavo bazilijonų vienuolyne (žr. poskyrį 3.2). Be to, prie Švč. Trejybės cerkvės veikė ir kelios brolijos, tarp kurių narių buvo ir miesto

³⁰⁶ Frost R. I., *After the Deluge*, p. 4; Hoszowski St., „L'Europe centrale devant la révolution des prix: XVIe et XVIIe siècles“, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 16e Année, No. 3, 1961, p. 454; Steensgaard N., *The Seventeenth-Century Crisis*, p. 36.

³⁰⁷ Frost R. I., *After the Deluge*, p. 1.

³⁰⁸ Meilus E., „Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m.“ (toliau – *Rusų okupacinė valdžia*), in: *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, Vilnius, 2001, p. 278–279.

³⁰⁹ Ibid., p. 283–284.

³¹⁰ Ibid., p. 288.

³¹¹ Jovaiša L., *Katalikiškoji Reforma*, p. 242.

valdančiojo elito atstovų³¹². Galbūt kitų špitolių neatsikūrimo priežastimi galima laikyti ir sąlyginį unitų dvasininkijos skurdą, kurį, anot unitų brolijų veiklą tyrinėjusio Witoldo Kołbuko, nulemdavo menkas aprūpinimas ir mažas parapijiečių skaičius³¹³. Darytina prielaida, kad su panašiomis problemomis susidurdavo ir Vilniaus unitų cerkves aptarnaujantys dvasininkai. Vienu iš rodiklių galima laikyti ir tai, kad XVII–XVIII a. unitų špitolėms testamentu net ir mažos sumos būdavo paliekamos itin retai (žr. poskyrį 6. 1).

Tai, kad unitai suvokė patirtų nuostolių mastą ir siekė bent iš dalies stabilizuoti bendruomenės karitatyvinę veiklą, atspindi ir privačios iniciatyvos. Vilniaus pirklys Paulius Sienčila 1661 m. sudarytame testamente išsakė reikalavimą patikėti 3000 auks. „kokiam nors patikimam žmogui, kad jis arba pas save, arba prie cerkvės iš tų pinigų palūkanų (*z interesu*) pastatęs tinkamą namą, metai iš metų išlaikytų dvylika vargšų žmonių, kurie sau duonai užsidirbti negali“³¹⁴. Visgi ši iniciatyva taip ir liko neįvykdyta ir iki pat XVIII a. pabaigos Vilniuje veikė tos pačios dvi unitų špitolės.

Nepaisant nepalankių sąlygų (ekonominės krizės ir besitęsiančių karų), šiuo laikotarpiu Vilniuje įsikūrė dvi naujos katalikų vienuolijos, aktyviai vykdžiusios karitatyvinę veiklą. 1685 m. Vilniuje pradėjo kurtis **misionieriai**. Tai buvo naujo tipo ordinas, įsteigtas šv. Vincento Pauliečio, kuris kai kurių tyrinėtojų vadinamas „tikriausiai reikšmingiausiu katalikiškos karitatyvinės veiklos atnaujintoju XVII a.“³¹⁵. Reikia iš karto pabrėžti, kad misionieriai veikė visų pirma kaip karitatyvinės veiklos „organizatoriai“, o ne „darbininkai“, patys aktyviai besirūpinantys globotiniais. Pradžią špitolei [19/19] prie misionierių bažnyčios ir vienuolyno 1695 m. davė Livonijos vaiskas Teofilis Jonas Pliateris su žmona Aleksandra. Jie fundavo špitolę, kurioje turėjo būti „išlaikomi šeši vargšai bajorai, [aprūpinant juos] apranga ir mokant po du auksinus per

³¹² Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 386–388.

³¹³ Kołbuk W., „Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych”, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, pod red. R. Łuźnego, F. Ziejki i A. Kępińskiego, Kraków, 1994, s. 333.

³¹⁴ LVIA, f. SA, b. 5099, l. 327v.

³¹⁵ Dinan S. E., *Motivations*, p. 181.

savaite³¹⁶. Kad nuostatos rūpintis visų pirma bajorais buvo laikomasi, liudija šios špitolės globotinių knygoje itin dažnai minimi kilmingieji (žr. poskyrį 4. 1. 1). Galima daryti prielaidą, kad tokios špitolės įsteigimas buvo susijęs su kriziniu laikotarpiu išryškėjusia nauja socialine problema, kai kilmingieji ne visada galėdavo išgyventi iš jiems įprastos veiklos (apie tai dar kalbėsime). Kita vertus, ne ką mažiau svarbi ir kita aplinkybė: nors tiksli data nežinoma, T. J. Pliateris 1695 m. fundavo špitolę (o kartu – ir mūrinę misionierių bažnyčią) jau nebe kaip liuteronas, bet kaip neseniai atsivertęs katalikas³¹⁷. Taigi ši veiksmą galima sieti ir su tam tikru atsivertėlio uolumu ir siekiu įsitvirtinti naujoje konfesinėje bendruomenėje. Špitolė dar veikė ir XIX a. pradžioje, tačiau tiksli uždarymo data nežinoma.

Kita šiuo laikotarpiu Vilniuje pradėjusi veikti špitolė buvo susijusi su „lietuviška“ **rokitų** vienuolija. Ją įsteigė Jonišio miestietis Jonas Jarolavičius, 1705 m. tapęs Šv. Pranciškaus Trečiojo ordino nariu ir greitai subūręs nedidelę vienuolių grupę³¹⁸. Iš pradžių gyvenę kaip atsiskyrėliai netoli Verkių, rokitai kiek vėliau persikėlė į Vilnių ir per keletą metų prie Pilies vartų pastatė špitolę [20/20], kuri duris atvėrė maždaug 1708–1709 m.³¹⁹ Visgi ne veikla špitolėje labiausiai išgarsino vienuolius – neblėstantį atminimą rokitams atnešė jų veikla 1710–1711 m. maro metu. Per epidemiją vienuoliai darbavosi kaip sanitarai, laidodami mirusiuosius už Žaliojo tilto, kol vienas po kito išmirė³²⁰. Po maro vienuoliją 1713 m. atnaujino Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis, o po to pradėjusi veikti špitolė turėjo kur kas aiškesnę specializaciją ir ne vieną dešimtmetį buvo pati didžiausia mieste. Nepaisant daugiau ar mažiau sėkmingos veiklos, po beveik devynių dešimtmečių tiek špitolės fundacija, tiek ligoniai buvo perkelti į 1799 m. vasarą pradėjusią veikti

³¹⁶ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (toliau – BUW), rkps 129, l. 154.

³¹⁷ Wasilewski T., „Plater Jan Teofil“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, zes. 4, Warszawa–Kraków, 1981, s. 686.

³¹⁸ Jakulis M., *Rokitai*, p. 61–62.

³¹⁹ *Ibid.*, p. 71–72.

³²⁰ *Ibid.*, p. 73–74; svarbu pastebėti, kad toks likimas ištiko ne tik rokitus – epidemijos metu išmirė ir visas bonifratrų konventas, taip pat vienuoliai dominikonų Šv. Dvasios ir Lukiškių vienuolynuose – Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. 73; Brzozecki S., „Klasztor Dominikanów na Łukiszkach w Wilnie 1642–1844” (toliau – *Klasztor*), *Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. XIII, 2008, s. 250.

Vilniaus generalinę špitolę³²¹. Dar po kelių dešimtmečių buvo nugriauta tiek Šv. Roko bažnyčia, tiek špitolė ir vienuolynas.

1676 m., matyt, įvertinę sunkią miesto padėtį po neseniai pasibaigusios okupacijos, epidemijos ir kitų negandų, Vilniaus kapitulos nariai siūlė vyskupui prie Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo špitolės įkurdinti Šv. Dvasios hospitalierių ordino vienuolius³²². Jei sumanymas būtų buvęs įgyvendintas, vienuoliai greičiausiai būtų atvykę iš Lenkijos, kur pirmosios šio ordino špitolės buvo įsteigtos dar XIII a.³²³ Vis dėlto vėlesniuose kapitulos aktuose apie siekį įkurdinti vienuolius Vilniuje daugiau nebeužsimenama. Gali būti, kad alternatyva tapo po kelerių metų Vilniuje įsikūrę vienuoliai misionieriai.

XVII a. viduryje dėl karo veikslių patirti nuostoliai atsiliepė ir špitolėms. Dalies jų veikla buvo sutrikdyta, o dauguma iki tol gausių unitų špitolių apskritai nustojo veikti. Šiuo periodu vis dėlto dar labiau išaugo katalikų špitolių skaičius. Mieste pradėjo veikti dviejų specializuotų vienuolijų – misionierių ir rokitų – špitolės, ilgainiui įgijusios aiškiau apibrėžtą funkciją.

2. 3. XVIII a.: didelių špitolių iškilimas

Po maro epidemijos ir pasibaigusio Šiaurės karo LDK visuomenė jau nebeapatyrė didesnių ekonominių bei demografinių sukrėtimų. Bene daugiausia nuostolių miestui šiuo laikotarpiu atnešdavo gaisrai, iš kurių didžiausias kilo 1748 m. Per jį sudegė didelė dalis namų, bažnyčių, vienuolynų, špitolių ir kitų pastatų³²⁴. Po XVII a. 2 pusės – XVIII a. pradžios krizių vyravusi sąlyginė ramybė ir stabilumas leido miestui atsigausti, o tai turėjo paskatinti ir miesto gyventojų

³²¹ Jakulis M., *Rokitai*, p. 90.

³²² LMAVB RS, f. 43-225, p. 229: „9. Ut sint introduci [!] et fundari penes xenodochium S. Nicodaemi religiosi patres S. Sp(irit)us a Saxia”.

³²³ Surdacki M., „Szpital Świętego Ducha i św. Leonarda w Urzędowie w XV–XVIII wieku”, *Kwartalnik Historyczny*, t. CXII, nr. 2, 2004, s. 5–6.

³²⁴ Žr. Jachimowicz B. B., *Relacya*.

skaičiaus augimą. Manytume, neatsitiktinai būtent šiuo laikotarpiu Vilniuje pradeda veikti didelės špitolės, kuriose vienu galėjo būti gydoma nebe keliolika, kaip kad bonifratrų špitolėje, bet keliasdešimt ligonių. Galima numanyti, kad ir Vilniuje, kaip kituose Europos miestuose, didžiasias špitolės užpildydavo ieškoti darbo iš tolimesnių ar artimesnių vietovių atvykę žmonės, dažnai mieste neturėdavę artimųjų ir nepriklausydavę profesinėms korporacijoms, iš kurių būtų galėję sulaukti pagalbos ligos atveju³²⁵.

Jau minėta **rokity** špitolė iki didžiojo maro greičiausiai buvo tik nedidelė bendro pobūdžio prieglauda. 1710 m. vienuolijos ir špitolės atkūrėju tapęs kun. Karolis Liutkevičius jos vietoje rado tik visai nedidelį apgriuvusį pastatą³²⁶. Po to, kai 1713 m. vienuolija buvo atkurta, o jos globėjais tapo Vilniaus vyskupas ir kapitula, per kelis dešimtmečius špitolė gerokai išaugo, kadangi buvo pastatytos papildomos infirmerijos. Jau XVIII a. 4 dešimtmetyje čia buvo gydomi dešimtys vyrų ir moterų, o amžiaus viduryje špitolė buvo neabejotinai didžiausia mieste. Kiek vėliau išryškėjo ir specifinė jos funkcija – čia visų pirma būdavo gydomi venerinėmis ligomis sergantys žmonės, rūpinamasi gimdyvėmis³²⁷. Rokity špitolėje taip pat būdavo globjami pamestinukai, o vienuoliai iš savo lėšų išlaikydavo vaikais besirūpinusias žindynes³²⁸.

1723 m. Ašmenos žemės teismo raštininkas Steponas Šližienis (ar Sližienis, *Slizień*) prie **Šv. Jokūbo ir Pilypo** bažnyčios bei dominikonų vienuolyno Lukiškių priemiestyje įsteigė nedidelę „tradicinę“ (bendro pobūdžio) špitolę [21/21]³²⁹. Vis dėlto, be vieno kito paminėjimo testamentuose

³²⁵ López Terrada M. L., „Health Care and Poor Relief in the Crown of Aragon“ (toliau – *Health Care*), in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 182; Jones C., Sonenscher M., „The Social Functions of the Hospital in Eighteenth-Century France: The Case of the Hôtel-Dieu of Nîmes“ (toliau – *The Social Functions*), *French Historical Studies*, Vol. 13, No. 2, 1983, p. 184; Gentilcore D., *Cradle*, p. 143.

³²⁶ Jakulis M., *Rokitai*, p. 72.

³²⁷ *Ibid.*, p. 75.

³²⁸ *Ibid.*, p. 75–76.

³²⁹ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 18v; Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 250, 2 išnaša; Maroszek J., *Wileńskie przytulki-szpitala*, s. 213; Meilus E., „Lukiškės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais (XV–XVIII a.)“, in: Jogėla V., Meilus E., Pugačiauskas V., *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia): kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2008, p. 62. Kituose šaltiniuose nurodoma ir 1700 m. data – Brzozecki S., *Klasztor*, s. 228.

ir kitokio pobūdžio šaltiniuose, apie institucijos veiklą daugiau nieko nežinoma. Šios špitolės fundacija buvo perleista generalinei Vilniaus špitolei, kuri buvo įsteigta prie tos pačios Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios.

Kitai didelei špitolei 1744 m. pradžią davė Smolensko vyskupas Boguslovas Gosievskis, buvusiuose savo rūmuose **Savičiaus** gatvėje (dab. Bokšto g. 6) [22/22] fundavęs špitolę „vargšams ligoniams, o būtent gatvėse ir prie sienų gulintiems, vis dėlto nesergantiems užkrečiama liga“³³⁰.

Fundacijos vykdytojais B. Gosievskis pasirinko vienuolius misionierius, kurių rūpesčiu 1745 m. į Vilnių iš Ščutino ir greičiausiai kitų namų Lenkijoje atvyko pirmosios gailestingumo seserys³³¹, dar vadinamos **šaritėmis**. Toks

pasirinkimas buvo neatsitiktinis ne tik

6. Buvusios šaričių špitolės Savičiaus gatvėje kampas

dėl to, kad šaritės, kaip ir misionieriai, priklausė šv. Vincento Pauliečio įkurtų vienuolijų „šeimai“. Svarbiausia buvo tai, kad šaritės nuo XVII a. 1 pusės jau buvo sukaupusios nemažą darbo įvairiose labdaros institucijose – visų pirma didelėse špitolėse ir pamestinukų prieglaudose – patirtį³³². Čionykštė špitolė per kelis dešimtmečius tapo pačia didžiausia mieste (žr. poskyrį 4. 2. 3) ir veikė daugiau nei 100 metų – iki XIX a. 7 dešimtmečio. Matyt, neatsitiktinai būtent gailestingumo seserims buvo patikėta darbuotis Vaikelio Jėzaus ir Vilniaus generalinėje špitolėse³³³.

³³⁰ LMAVB RS, f. 43-20600, l. 1; Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 201.

³³¹ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 202.

³³² Dinan S. E., *Motivations*, p. 182.

³³³ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 250–272.

XVIII a. Europoje dėl skurdo, migracijos ir urbanizacijos procesų sparčiau nei bet kada iki tol augo nesantuokinių vaikų skaičius³³⁴. Kartu daugėjo ir pamestinukų, kurie sudarė bene gausiausią socialiai remtiną visuomenės grupę³³⁵. XVIII a. 2 pusėje, kaip matysime, ši problema išryškėjo ir Vilniuje (žr. poskyrį 4. 1. 2). Iš pradžių bandyta ją spręsti 1771 m. prie Šv. Jonų bažnyčios įsteigiant fondaciją pamestinukų globai ir pasitelkiant į pagalbą žindyves parapijietes³³⁶. Kiek vėliau vienu iš beglobių vaikų rūpybos centrų tapo rokitų špitolė³³⁷. Visgi panašu, kad viso to nepakako ir 1786 m. gruodį Trakų vaivadienė Jadvyga Teresė Zaluskytė-Oginskienė būsimai **Vaikelio Jėzaus** pamestinukų špitolėi užrašė sklypą ir tuščią mūrnamį už Subačiaus vartų [23/23]. Fundatorė šį savo veiksma motyvavo tuo, kad „niekada negalėjo sausomis akimis žiūrėti ar ramia širdimi pakelti to, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Vilniuje

7. Buvusios Vaikelio Jėzaus špitolės pastato fragmentas

tarp gausiai aprūpintų fondacijų nei be pragyvenimo šaltinio vargstantiems, po gatves vaikataujantiems ir kone iš bado mirštantiems našlaičiams, nei savų tėvų paliktiems kūdikiams nėra jokios globos nei prieglaudos“³³⁸. Rūpintis statybomis buvo įpareigotas tuometinis misionierių vyresnysis Andriejus Polis. Dar po 4 metų instituciją papildomai aprūpino karalius, kartu patvirtindamas, kad špitolėje darbuosis misionieriams pavaldžios šaritės³³⁹, kurios jau daugiau

³³⁴ Miller J., *Abandoned*, p. 16–17; Ulbricht O., *The Debate*, p. 248.

³³⁵ Wilson P. H., *Poverty*, p. 115.

³³⁶ *Gazety Wileńskie*, 1771, nr. IX, s. [4]; LMAVB RS, f. 273–1646, l. 1; Raila E., *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis* (toliau – *Ignotus Ignotas*), Vilnius, 2010, p. 154: autorius terminą *fundusz* verčia kaip „prieglauda“.

³³⁷ Jakulis M., *Rokitai*, p. 77–78.

³³⁸ LVIA, f. SA, b. 175, l. 34v. Nuorašas: Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie (toliau – AKMKr), III/3, p. 15–16.

³³⁹ *Volumina Legum*, t. IX, s. 196.

nei 150 metų prižiūrėjo beglobius vaikus ne viename Europos mieste³⁴⁰. 1791 m. spalio 17 d. špitolė buvo iškilmingai atidaryta ir daugiau nei 100 vienodomis uniformomis aprengtų berniukų ir mergaičių iš šaričių špitolės, motiniškai palaiminti vaivadienės, skambant muzikai ir pamaldžioms giesmėms, poromis ėjo į misionierių bažnyčią, iš kurios po mišių buvo pervesti į naująją špitolę³⁴¹. Jau lapkričio 29 d. kunigas Adalbertas Čerehovskis Tomu pakrikštijo pirmąjį špitolėje tėvų paliktą kūdikį³⁴². Špitolė nepertraukiamai veikė iki XIX a. 7 dešimtmečio. Kartu tai buvo ir paskutinioji nepriklausomos LDK laikotarpiu Vilniuje įsteigta špitolė.

Sporadiški paminėjimai XVIII a. šaltiniuose atskleidžia, kad be viešųjų juridškai savarankiškų špitolių, Vilniuje veikė dar mažiausiai keturios karitatyvinės institucijos, kurios buvo vienuolynų arba profesinių korporacijų organizacinės struktūros dalis. Laterano regulinių kanauninkų Antakalnio vienuolyno geradarių sąrašė 1709 m. minimas kun. Juozapas Ozierockis, kuris esą pastatęs špitolę prie Švč. Trejybės bažnyčios Antakalnyje (*aedificator xenodochii in Antocollo ad ecclesiam SS. Trinitatis*)³⁴³. Kituose šaltiniuose apie šią špitolę daugiau nebeužsimenama ir galima tik numanyti, jog taip galėjo būti įvardintas namas, kuriame galėjo glaustis vietiniai vargšai. Matyt, panašaus pobūdžio struktūra buvo paminėta 1727 m. byloje dėl vaiko nužudymo: kaltinamoji Teresė Rinkutė-Jurevičienė (*Rynkowna Jurewiczowa*) teigė kurį laiką su vyru gyvenusi „kunigų augustijonų špitolėje Užupyje“ (*w szpitalu [...] Augustyanow [...] na Zarzeczcu*)³⁴⁴. Matyt, šiuo atveju taip pat buvo kalbama apie atskirą pastatą ar patalpą, kurioje vienuoliai, veikę prie Šv. Baltramiejaus bažnyčios Užupyje, galėjo apgyvendinti prieglobsčio ieškančius žmones. Dar viena panaši institucija minima ir 1743 m. – jėzuito Ignoto Žabos pakrikštytos Onos Elzbietos Ievos Žabaitės krikštaitėvais tapo Vilniaus elgetos (*Vilnensis*

³⁴⁰ Dinan S. E., *Motivations*, p. 176; Delasselle C., „Les enfants abandonnés a Paris au XVIIIe siècle“, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, Vol. 30, No. 1, 1975, p. 187; Podgórska-Klawe Z., *Szpitala warszawskie, 1388–1945*, Warszawa, 1975, s. 82.

³⁴¹ *Gazeta Narodowa y Obca*, 1791, nr. LXXXIX, s. 355–6; Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 230; Srogosz T., *Problemy*, s. 253; Gordziejew J., *Komisje*, s. 168.

³⁴² LMAVB RS, f. 318–5563, l. 2.

³⁴³ VAKA, f. 1, ap. 5, b. 8, p. 131.

³⁴⁴ LVIA, f. SA, b. 5345, l. 47.

urbis mendici) Jonas Steponavičius ir Regina Fiodorovska „iš Šv. Kazimiero špitolės“ (*de xenodochio S. Casimiri*)³⁴⁵. Vėlgi greičiausiai taip buvo įvardyta tam tikra patalpa, kurioje jėzuitai galbūt priglaudavo jiems žinomus elgetas. 1790 m. minima ir mėsininkų (*zarębacki*) cecho įsteigta špitolė, stovėjusi už Aušros vartų³⁴⁶, tačiau apie jos įsteigimo datą bei kitas aplinkybes daugiau nieko nežinoma.

Taigi XVIII a. įkurtos špitolės buvo neatsiejamos nuo augančiam miestui iškylančių socialinių problemų. Tai liudijo tiek fundatorių motyvai, tiek aiškiau apibrėžtos špitolių funkcijos (venerinėmis ligomis sergančių žmonių gydymas, pamestinukų globa, medicinos paslaugų prieinamumo didinimas apskritai), tiek institucijų veiklos mastai – išskyrus Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolę, tai buvo didelės špitolės, kuriose vienu metu galėjo būti gydoma ir / arba globojama iki 100 žmonių.

Apibendrinant skyrių, reikia pastebėti, kad nors pirmosios špitolės Vilniuje buvo įsteigtos tik XVI a. pradžioje, vis dėlto jau XVII a. viduryje miestas pagal šį rodiklį tapo vienu iš pirmaujančių ATR. Daugiausiai įtakos špitolių tinklo plėtojimuisi turėjo Reformacija, katališkoji Reforma, stačiatikių Bažnyčios vidinės reformos, procesai, sietini su Brastos unija, taip pat miesto ekonominio gyvenimo suintensyvėjimas (nors pastarąjį aspektą sudėtinga pagrįsti patikimais šaltiniais). Nepaisant miesto nuniokojimo XVII a. viduryje, didelė dalis pirmuoju mūsų išskirtu etapu įsteigtų špitolių veikė iki pat XVIII a. pabaigos, kai carinės Rusijos administracija ėmėsi nuoseklesnių iki tol didesnių pokyčių nepatyrusių karitatyvinių institucijų reformų.

Špitolių fundatoriai (turime duomenų apie 17 špitolių steigėjus) pagal socialinę padėtį skirtingi į tris pagrindines grupes (žr. lentelę nr. 1) – 1) kilminguosius³⁴⁷, 2) dvasininkiją bei 3) miestiečius.

³⁴⁵ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 6, l. 569.

³⁴⁶ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 15.

³⁴⁷ Šiame tyrime nesiimsime spręsti, kaip būtų galima skirstyti kilmingųjų luomą į bajorus (smulkiuosius, vidutinius, stambiuosius ir t. t.) ir didikus, – tai yra visai kitokio pobūdžio tyrimo objektas.

Lentelė nr. 1. *Vilniaus špitolių fundatorių socialinis statusas*

Kilmingieji	Dvasininkija	Miestiečiai
Švč. Trejybės (katalikų)	Šv. Marijos Magdalenos	Liuteronų
Kalvinistų	Šv. Lozorius (Stepono)	Švč. Trejybės (unitų)
Misionierių	Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo (?)	Šv. Jurgio
Šv. Pilypo ir Jokūbo	Bonifratų	Šv. Petro (Antakalnio)
Vaikelio Jėzaus	Šv. Roko	Šv. Martyno
	Šaričių	Šv. Dvasios

Pagal įsteigtų špitolių skaičių minėtų socialinių grupių atstovų indėlis buvo panašus, tačiau dėl nevienodų finansinių galimybių fundacijos buvo kokybiškai skirtingos. Miestiečiai (darome prielaidą, kad unitų ir stačiatikių brolijoms prie Švč. Trejybės, Šv. Jurgio bei Šv. Dvasios cerkvių priklausė daugiausiai miestiečių kilmės asmenys) fundavo nedideles bendro pobūdžio špitoles. Kilmingieji – keletą didelių (Švč. Trejybės, Vaikelio Jėzaus) ir specifines funkcijas vykdančių (Vaikelio Jėzaus, misionierių) špitolių. Tuo tarpu dvasininkijos iniciatyva (vyskupų, kapitulos narių, vienuolių) buvo įsteigta pati pirma špitolė, o vėliau – špitolės-ligoninės, iš kurių dvi (rokitų ir šaričių) buvo apskritai didžiausios mieste.

Reikia atkreipti dėmesį, kad nė vienos špitolės neįsteigė miesto valdančiojo elito atstovai. Šiame kontekste verta pastebėti, kad pirmąją špitolę Kaune 1519 m. fundavo būtent magistratas³⁴⁸. Vargu ar miesto valdantieji galėjo nesuvokti, kokį socialinį prestižą teikia ne tik (ne)reguliarus išmaldos dalijimas, bet ir špitolės, kurios funkcionuotų tarsi „paminklai“ fundatorių gailestingumui. Tikėtina, kad tokios iniciatyvos miesto valdantieji nesiėmė ne tik dėl menkų finansinių galimybių, bet ir dėl to, kad jiems buvo pavesta Švč. Trejybės, Spaso bei dar kelių špitolių globa (žr. poskyrį 3. 1). Panašu, kad prie šio proceso neprisidėjo ir stačiatikių bei unitų hierarchai, nors kol kas nepavyko rasti tai patvirtinančių arba paneigiančių šaltinių.

Fundatorių motyvai įsteigti špitolę ilgą laiką buvo daugiau ar mažiau panašūs – tai visų pirma geradario dvasinė nauda. Tik XVIII a. viduryje ir pabaigoje įsteigtų špitolių fundacijų aktuose atsiskleidžia nauji motyvai: greta

³⁴⁸ Kiaupa Z., *Kauno istorija*, t. I, Vilnius, 2010, p. 125.

į fundatoriaus dvasinį pakylėjimą orientuotos labdaros pastebimas ir susirūpinimas socialinėmis problemomis – nuo gatvėse mirštančių vargšų iki našlaičių ir pamestinukų.

Istoriografijoje pasitaiko teiginių, kad špitolės būdavo sąmoningai steigiamos tam tikrose miestų vietose – arčiau gynybinės sienos ar vartų arba apskritai už miesto ribų. Tokia institucijų lokalizacija esą turėdavo tiek simbolinę, tiek praktinę reikšmę. Viena vertus, tai turėjo liudyti, kad globotiniai yra tarsi atsidūrę socialinio gyvenimo paribyje. Kita vertus, esą siekta sergančius, neįgalius žmones apgyvendinti toliau nuo miesto centro, taip užkertant kelią galimiems ligų protrūkiams, o prie miesto vartų bei sienos pastatyti špitolių pastatai turėjo funkcionuoti kaip papildomi įtvirtinimai³⁴⁹. Nors Vilniuje dauguma špitolių stovėjo prie miesto sienos / vartų arba apskritai už miesto ribų, vis dėlto vargu ar tai galima laikyti kryptingo špitolių tinklo formavimo rezultatu. Kaip matysime, špitolės Vilniuje buvo administruojamos pagal kelis skirtingus modelius, o mieste nebuvo centralizuotos institucijos, kuri būtų galėjusi koordinuoti šį procesą. Be to, reikia atsižvelgti į tai, kad špitolės būdavo steigiamos spontaniškai, o ne iš anksto planuojant ir atsižvelgiant į miesto poreikius. Jos dažniausiai iškilavo prie jau veikiančios bažnyčios, taigi jų lokalizaciją nulemdavo ne tiek sąmoningas planavimas, kiek bažnyčių, kurių didžioji dalis buvo sąlyginai nutolusios nuo centro, išsidėstymas miesto erdvėje. Vienintelis atvejis, kai špitolei buvo sąmoningai parinkta vieta toliau už miesto ribų, – Vilniaus generalinė špitolė. Steigiant šią instituciją iš tiesų buvo siekiama tarsi „ištrinti“ elgetas ir vargšus iš miesto kasdienybės peizažo, todėl buvo pasirinkta gerokai nuo miesto nutolusi vieta, o kelios arčiau centrinės dalies esančios špitolės, motyvuojant aplinkiniams kylančiu pavojumi, buvo uždarytos. Visgi tokią elgseną inspiravo jau to laikmečio idėjos apie higieną ir oro užterštumą, kurios nebuvo taip aiškiai išplėtotos ankstesniais laikais (žr. poskyrį 7. 2).

³⁴⁹ Słoń M., *Szpitala*, s. 12.

3. ŠPITOLIŲ ADMINISTRAVIMAS

XVI–XVIII a. Vilniuje, skirtingai nei daugelyje Vakarų Europos miestų ar protestantų dominuojamuose ATR miestuose³⁵⁰, neveikė centrinės vargšų globos organizavimo ir špitolių administravimo institucijos. Špitolės buvo autonomiškos, administruojamos skirtingų religinių bendruomenių organizacinių struktūrų, kurioms priklausė tiek dvasininkija, tiek pasauliečiai. Vilniuje veikusios religinės bendruomenės (išskyrus totorius, apie kurių karitatyvines institucijas neturime jokių duomenų) buvo suformavusios skirtingus špitolių administravimo mechanizmus. Dėl katalikams būdingos bažnytinių struktūrų įvairovės mieste veikė špitolės, administruojamos pagal kelis skirtingus modelius. Tuo tarpu kitoms religinėms bendruomenėms, išskyrus unitus, priklausė po vieną špitolę. Todėl kiekvienos konfesijos špitolių administracinius modelius aptarsime atskirai.

Svarbu atsižvelgti į tai, jog, be kelių išimčių, beveik nėra išlikusių špitolių taisyklių, didžiosios dalies brolijų statutų, paskirų vienuolynų vidaus nuostatų ar kitų panašių normatyvinių šaltinių. Tokio pobūdžio šaltiniai leistų rekonstruoti špitolių organizacinę struktūrą bei patikrinti, kiek griežtai būdavo laikomasi formalių nuostatų. Taip pat reikia pastebėti, jog dėl fragmentiškų šaltinių apie kai kurių špitolių (tai visų pirma pasakytina apie unitų špitoles) organizacinės struktūros ypatybes neturime jokių duomenų.

Šio skyriaus tikslas – aptarti, kaip skirtingos religinės bendruomenės administruodavo špitoles. Nagrinėti šį klausimą svarbu dėl kelių priežasčių. Pirma, istoriografijoje dar nebuvo išsamiau aptartos visų Vilniaus špitolių organizacinės struktūros ypatybės. Antra, tai leidžia įvertinti skirtingų konfesijų pasauliečių vaidmenį šių tradiciškai dvasininkijos sferai priskirtinų institucijų veikloje.

³⁵⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 142–145; Kropidłowski Z., *Organizacja*, s. 139–160.

3. 1. Katalikų špitolės

Mieste dominavusiems katalikams buvo būdinga bažnytinių struktūrų įvairovė: skirtingos vienuolijos, tarp kurių buvo ir specialių špitolinių ordinų, bažnytinės brolijos, kelios parapijos bei prepozitūros. Taigi galime kalbėti ir apie kelis špitolių tipus, atsižvelgiant į tai, kuri iš šių struktūrų buvo atsakinga už institucijos administravimą: a) vienuolijų, b) brolijų, c) parapijų, d) prepozitūrų špitolės.

3. 1. 1. Vienuolijų špitolės

Labdaringa veikla buvo viena iš tradicinių vienuolynų veiklos sričių tiek Vakaruose, tiek Rytuose. Dar viduramžiais vienuolynai tapo bene pagrindiniais išmaldos dalijimo centrais³⁵¹, o XII a. pradėjus veikti aktyviesiems ordinams, bažnyčios–vienuolyno–špitolės kompleksai paplito Vakarų krikščionijos erdvėje³⁵².

Katalikų vienuolijų indėlis į vargšų globą bei gydymą Vilniuje buvo žymus – čia veikė šešios vienuolių administruojamos špitolės. Šios institucijos skirtinos į dvi pagrindines grupes: 1) specialių vienuolijų ir 2) kitų ordinų, kuriems vargšų globa bei gydymas nebuvo pagrindinė veiklos sritis. *Pirmajai grupei* priskirtinos trys vienuolijos – **bonifratrai**, **šaritės** bei tik LDK veikę **rokitai**. Rūpinimasis ligoniais buvo neatsiejama šių vienuolijų veiklos sritis, įtvirtinta jų regulose ir konstitucijose, o vienuoliai (-ės), be įprastų skaistumo, neturto ir paklusnumo įžadų, duodavo ir papildomą – rūpinimosi ligoniais³⁵³. Kartu visi vienuoliai (-ės) aktyviai (tiek darbuodamiesi infirmerijose, tiek rinkdami aukas) prisidėdavo prie špitolės, kuri buvo integrali vienuolyno komplekso dalis, veiklos. *Antrajai grupei* priskirtinos dvi vienuolijos – **misionieriai** (nors juos iš dalies galima laikyti specializuotu ordinu, visgi jų

³⁵¹ Geremek B., *Poverty*, p. 40–41.

³⁵² Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės*, p. 217–218.

³⁵³ Jakulis M., *Rokitai*, p. 70.

veikla šioje srityje aiškiai skyrėsi nuo prieš tai minėtų vienuolijų) ir Lukiškių **dominikonai**. Pastarųjų ordinų vienuoliams vargšų globa nebuvo pagrindinė veiklos sritis, todėl ir špitolės nebuvo įprasta ar juo labiau privaloma vienuolyno komplekso dalis. Kartu tai nulėmė ir skirtingą špitolių veiklos pobūdį.

Bonifratrų, rokitų ir šaričių vienuolynams-špitolėms vadovaudavo ir interesus už institucijos ribų atstovaudavo vyresnieji. Pavyzdžiui, 1751 m. bonifratrų vyresnysis dalyvavo Juozapui Jastremskiui patvirtinant, kad jis apmokės savo pašauto tarno gydymo išlaidas³⁵⁴. Rokitų vyresnysis Andriejus Cechanovičius 1759 m. Vilniaus suolininkų teisme patvirtino Kotrynos Vereščinskienės dovanojimą špitolei³⁵⁵. Tuo tarpu po 1760 m. vykusio teismo proceso su špitolės Savičiaus gatvėje fundatoriaus B. Gosievskio giminaičiais aktu pasirašė šaričių vyresnioji Rozalija Osiecka ir tuometinis misionierių vyresnysis Lukas Tikvinskis³⁵⁶. Be to, špitolių-vienuolynų vyresnieji (-iosios) būdavo atsakingi už darbo špitolėje organizavimą ir turėdavo paskirstyti pareigybes kitiems vienuoliams (-ėms). 1708 m. gruodžio 31 d. bonifratrų konvento susirinkime vyresnysis Kazimieras Kudzinskis infirmarijumi paskyrė br. Motiejų Redkevičių ir nurodė jam dalinti vaistus, maitinti ligonius, rūpintis jų apranga, palaikyti tvarką infirmerijoje ir akylai prižiūrėti, ar kuriam iš ligonių nereikia suteikti paskutinio patepimo³⁵⁷. Kaip matysime, ir šaričių vyresnioji būdavo atsakinga už špitolės veiklos organizavimą (žr. poskyrį 4. 2. 3).

Be vyresniųjų, už rokitų ir šaričių špitolių administravimą iš dalies būdavo atsakingi ir prepozitai. Kadangi rokitai nebūdavo iššventinami į kunigus, nuo 1741 m. prie vienuolyno-špitolės veikė prepozitas, kurį kapitula rinkdavo iš bendrojo gyvenimo kunigų. Jis ne tik atlikdavo dvasinius patarnavimus, bet ir dalindavosi kai kuriomis špitolės administracinėmis funkcijomis su vyresniuoju³⁵⁸. Tuo tarpu vienas iš misionierių – dažniausiai vyresnysis – eidavo šaričių špitolės prepozito, kartais vadinamo direktoriumi, pareigas bei, kaip jau

³⁵⁴ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 141v; Jakulis M., *Advenit*, p. 56.

³⁵⁵ LVIA, f. SA, b. 5137, l. 240.

³⁵⁶ AKMKr, III/2, p. 22.

³⁵⁷ VUB RS, f. 5-F-33028, l. 21v.

³⁵⁸ Jakulis M., *Rokitai*, p. 68.

matėme iš aukščiau pateikto pavyzdžio, kartu su vyresniąja tvarkydavo špitolės turtinius reikalus. Visgi panašu, kad nei rokitų, nei šaričių prepozitai neturėdavo didelės tiesioginės įtakos špitolių veiklai ir rūpindavosi visų pirma dvasiniais reikalais, palikdami „žemiškesnes“ problemas (kasdienius špitolės finansus, pareigybių skyrimą, ligonių priėmimą ir t. t.) vyresniajam (-ai). Kaip matyti iš įrašų bonifratrų konvento susirinkimų knygoje, kunigo šventimus turintys vienuoliai neturėdavo viršenybės vyresniųjų atžvilgiu ir špitolės veikloje dalyvaudavo tik kaip dvasininkai – teikdami sakramentus, laikydami mišias ir atlikdami kitus darbus.

Prie misionierių ir dominikonų vienuolynų veikiančių špitolių interesams taip pat atstovaudavo vienuolynų vyresnieji. Pavyzdžiui, 1739 m. nagrinėjant misionierių bylą su vizitietėmis dėl sklypo už Subačiaus vartų, kur turėjo būti įsteigtos špitolės globotinių kapinės, misionierių vienuolynui ir špitolei atstovavo tuometinis vyresnysis L. Tikvinskis³⁵⁹. Nors šaltiniuose minima, jog Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolę administruoja „Lukiškių dominikonai“ (*Dominikanie Łukiscy*)³⁶⁰, vis dėlto tikėtina, kad ir šiai špitolei atstovaudavo ir vadovaudavo vienuolyno vyresnysis. Kaip matyti iš konvento pajamų-išlaidų knygos, mėnesinės išmokos globotiniams bei kitos su špitole susijusios išlaidos buvo traktuojamos ne kaip atskiros institucijos išlaidos (nors špitolė turėjo atskirą fundaciją), bet kaip vienuolyno bendrų išlaidų dalis³⁶¹. Galima numanyti, kad nei vieno, nei kito vienuolyno vyresnieji patys tiesiogiai nesirūpindavo kasdieniais špitolės reikalais, bet greičiausiai paskirdavo kurį nors iš vienuolių, kuris būdavo atsakingas už naujų globotinių priėmimą, išmokų mokėjimą, institucijos nuosavybės priežiūrą, sąskaitų vedimą bei dvasinius patarnavimus globotiniams.

³⁵⁹ LVIA, f. SA, b. 5127, l. 550v–551.

³⁶⁰ LMAVB RS, f. 43-3642, l. 4.

³⁶¹ VUB RS, f. 5-F-33023.

3. 1. 2. Brolių špitolės

Aptardami špitolių tinklo formavimąsi, ne kartą užsiminėme apie bažnytinių brolių įtaką šiam procesui. Viduramžiais brolių karitatyvinė veikla dažniausiai apsiribodavo tarpusavio pagalba bendrabroliams, tačiau katalikiškosios Reformos kontekste jau skatinta artimo meilės darbus vykdyti ir už brolių ribų³⁶². Brolijos įkūrimas galėjo duoti impulsą įsteigti špitolę, o kartais jų nariai bent iš dalies prisidėdavo ir prie karitatyvinių institucijų administravimo. Vis dėlto dažnu atveju neaišku, o ir istoriografijoje nebuvo bandyta įvertinti, kiek Vilniuje veikusios brolijos būdavo aktyvios šioje srityje (ar nariai patys darbuodavosi špitolėse, laidodavo mirusius globotinius ir pan.) ir kiek špitolių administravimas bei vargšų globa būdavo tik formalus siekis, išreikštas steigiant broliją. Pavyzdžiui, steigiant Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo broliją, numatyta, kad jos nariai turės laidoti vargšus ir kitaip jiems padėti³⁶³. Iš sporadiškų paminėjimų XVII a. 2 pusės šaltiniuose žinoma apie brolijos skirtus špitolės provizorius³⁶⁴, tačiau jie jau nebeminimi vėlesniuose šaltiniuose. Šv. Lozorius brolija prie Šv. Stepono bažnyčios dar tikrai veikė XVIII a. pradžioje³⁶⁵, tačiau nėra patikimų duomenų, kad jos nariai apskritai prisidėdavo prie to paties titulo špitolės veiklos.

Aptariamu laikotarpiu galima paminėti tik vieną katalikų broliją, kurios veikla buvo tikrai neatsiejama nuo špitolės administravimo, – tai vokiečių Šv. Martyno brolija. Išlikusiuose jos steigimo dokumentuose tiksliau nenurodoma, kaip turi būti administruojama špitolė, kurie brolijos nariai turi būti atsakingi už globotinių priėmimą, nuosavybės administravimą, sąskaitų vedimą ir kitus panašius darbus. 1640 m. steigiant broliją, buvo tik numatyta, kad broliai kiekvieną mėnesį rinksis špitolėje, o po susirinkimų sumokės tris grašius į brolijos kasą ir vieną – į vargšų skrynelę (*in arculam pauperum*)³⁶⁶. Reti

³⁶² Jovaiša L., *Brolijos*, p. 122.

³⁶³ LMAVB RS, f. 43-19420, l. 1; Bartoszewski W., *Tęcza pryzmierza wiecznego* [...], s. C.

³⁶⁴ LVIA, f. SA, b. 5334, l. 419v.

³⁶⁵ LVIA, f. SA, b. 5341, l. 498.

³⁶⁶ VUB RS, f. 4-(A714)26755, l. 1.

paminėjimai šaltiniuose patvirtina, jog už špitolę būdavo atsakingas kasmet renkamas provizorius. 1663 m. išnuomojant špitolei priklausantį mūrnamį, dalyvavo tuometinis provizorius Martynas Farnas (*tanquam annuus eiusdem fraternitatis et hospitalis provisor*)³⁶⁷. Kaip matyti iš XVIII a. 2 pusę apimančios špitolės ir brolijos pajamų-išlaidų knygos, provizoriai kartu būdavo ir brolijos „pirmininkai“³⁶⁸. Vis dėlto sudarant stambesnius sandorius, panašu, turėdavo dalyvauti ne tik tų metų „pirmininkas“, bet ir kiti brolijos vyresnieji. Pavyzdžiui, 1704 m., kai bazilijonai brolijai ir špitolei pardavė du sklypus mieste, transakciją patvirtino brolijos vyresnieji (*seniores*) Kristijonas Jokūbas Hiršas, Pranciškus Lebonas, Jonas Zeidelis ir Jonas Hagenau³⁶⁹. Nors brolijos įsteigimą patvirtino tuometinis Vilniaus vyskupas A. Vaina, vis dėlto ji veikė savarankiškai ir formaliai nebuvo atskaitinga bažnytinei vadovybei ar prie Šv. Ignoto bažnyčios, kurioje brolijos nariai meldavosi, besidarbavusiems jėzuitams.

3. 1. 3. Parapijų špitolės

Parapijų kaip socialinės globos centrų įsitvirtinimui daug reikšmės turėjo visuotinis Tridento Bažnyčios susirinkimas, kuriame buvo akcentuotas vyskupų bei parapijų klebonų vaidmuo Bažnyčios misijoje³⁷⁰. Po Susirinkimo parapinių špitolių tinklas pradėjo intensyviau plėstis tiek Lenkijoje, tiek LDK³⁷¹. Parapijų špitolės buvo paplitusios pirmiausiai mažuose miesteliuose ir kaimiškose vietovėse, kur parapijos buvo dominuojanti religinio gyvenimo organizavimo forma. Tuo tarpu didesniuose miestuose, kur bažnytinių struktūrų įvairovė buvo didesnė ir socialinės globos sferoje aktyviai veikė vienuolijos, brolijos bei prepozitūros, parapijų špitolės buvo retesnis reiškinys³⁷².

³⁶⁷ LVIA, f. SA, b. 5334, l. 240.

³⁶⁸ VUB RS, f. 5-F-32357.

³⁶⁹ LMAVB RS, f. 267-2949, l. 1–1v.

³⁷⁰ Bireley R., „Redefining Catholicism: Trent and Beyond“, in: *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 6: „Reform and Expansion 1500–1660“, ed. by R. Po-Chia Hsia, Cambridge University Press, 2008, p. 148.

³⁷¹ Litak S., *Szpitalę*, s. 14, 17; Kamuntavičienė V., *Parapijų prieglaudos*, p. 61.

³⁷² Litak S., *Szpitalę*, s. 14.

Iki pat XVII a. pradžios Vilniuje veikė tik miesto sienomis besiribojusi Šv. Jonų parapija, įsteigta iškart po krikšto. XVII a., plečiantis miestui ir taikantis prie naujoviškos sielovados poreikių³⁷³, buvo statomos bažnyčios priemiesčiuose bei įsteigtos keturios naujos parapijos: 1) Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo už Aušros vartų, 2) Šv. Baltramiejaus Užupyje, 3) Šv. Jokūbo ir Pilypo Lukiškių priemiestyje bei 4) Šv. Petro ir Povilo Antakalnyje³⁷⁴. Špitolės veikė prie visų parapinių bažnyčių, išskyrus Šv. Baltramiejaus. Visgi tik Šv. Petro ir Povilo špitolė laikytina tipiška parapine špitole, nes buvo ne prepozitūros ar vienuolyno, bet būtent parapijos organizacinės struktūros dalis. Už jos administravimą – nuo nuosavybės priežiūros iki naujų globotinių priėmimo ir dvasinių patarnavimų teikimo – buvo atsakingas tik parapijos klebonas, kuris vėliau būdavo skiriamas iš regulinių Laterano kanauninkų. 1620 m. jam buvo patikėta rūpintis špitolės fundacija³⁷⁵, kaip vienintelis už špitolę atsakingas asmuo, klebonas minimas ir 1782 m. vizitacijos akte³⁷⁶. Ši špitolė šaltiniuose minima itin retai, todėl nėra galimybių jos organizacinės struktūros ypatumus ir klebono pareigas aptarti išsamiau.

3. 1. 4. Prepozitūrų špitolės

Prepozitūrų špitolės buvo autonomiškos institucijos su savomis beneficijomis, atskira bažnyčia, dvasininkais prepozitais (*praepositus*, *prepozyt*) bei administracija³⁷⁷. Kaip ir specializuotų vienuolijų bei brolijų špitolių atveju, būtent špitolė būdavo pagrindinis komplekso elementas, o ne „priedas“ prie kitokio pobūdžio bažnytinių struktūrų. Prepozitūrų špitolių organizacinė

³⁷³ Jovaiša L., *Katalikiškoji Reforma*, p. 249.

³⁷⁴ 1744 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose minimos tik trys miesto parapijos – Šv. Jonų, Antakalnio ir Užupio, tuo tarpu Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo įvardijama kaip prepozitūra (nors ir su aiškiai apibrėžta teritorija, kurioje prepozitas turėtų vykdyti sielovadą), o Šv. Jokūbo ir Pilypo – apskritai neminama, – *Synodus Dioecisana Vilnensis ab illustrissimo, excellentissimo ac reverendissimo domino D. Michaele Joanne Zienkovicz [...], Anno D(omi)ni MDCCXLIV diebus 10, 11, 12 m(ensis) Febr(uarii) celebrata*, Vilnae, [1744], p. 39, 174.

³⁷⁵ LMAVB RS, f. 273-224, l. 1v-2.

³⁷⁶ LMAVB RS, f. 43-19298, l. 14.

³⁷⁷ Litak S., *Szpitala*, s. 15; skirtumus tarp prepozitūrų ir parapijų špitolių apžvelgė Kowalczyk J., „Szpitala w Polsce przedrozbirowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym?“, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, rok XIII, nr. 1, 2014, s. 36–38.

struktūra buvo bene tinkamiausia miestams, tad daugiausiai jų veikė labiausiai urbanizuotuose ATR regionuose – Silezijoje, Didžiojoje Lenkijoje, Mažojoje Lenkijoje, Prūsijoje bei Mazovijoje³⁷⁸. Vilniuje XVI–XVIII a. veikė keturios šio tipo špitolės, kurių patronato ir kolicijos teisė priklausė Vilniaus katedros kapitulai arba magistratui. 1) Šv. Marijos Magdalenos bei 2) Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės buvo globojamos kapitulos, o 3) Švč. Trejybės ir 4) Šv. Stepono – magistrato. Taigi šios institucijos, nors formaliai priskiriamos tam pačiam tipui, buvo administruojamos skirtingai. Kartu dėl to išliko ir palyginti daug šaltinių, kurie suteikia galimybę išsamiau aptarti jų organizacinės struktūros ypatybes.

Kapitulos globojamos špitolės. Šv. Marijos Magdalenos špitolės, kuri šaltiniuose kartais apibūdinama ir kaip „kapitulos špitolė“³⁷⁹, prepozitas dažniausiai būdavo kapitulos sprendimu renkamas iš kanauninkų. Prepozitai pareigas eidavo iki gyvos galvos ir būdavo atsakingi ne tik už dvasinius patarnavimus špitolės bažnyčioje, bet ir už institucijos nuosavybę, globotinių priėmimą bei tvarkos palaikymą. Jie būdavo visais atžvilgiais pavaldūs kapitulai, kurios sesijose kolektyviai būdavo tvirtinami stambesni sandoriai, pajamos ir išlaidos bei tvarkomi kiti su špitolės nuosavybe susiję reikalai³⁸⁰, be to, čia būdavo sprendžiama, ar patys prepozitai tinkamai eina savo pareigas. Pavyzdžiui, 1552 m. kovo 17 d. sesijoje pareikalauta prepozito Valentino Pilzniečio pasiaiškinimo dėl špitolės nuosavybės nepriežiūros³⁸¹. Kai 1753 m. spalio 29 d. į kapitulą kreipėsi špitolės globotiniai, skųsdamiesi prepozito Adomo Šekšnaro elgesiu, ištirti padėtį vyskupas paskyrė kanauninką Aleksandrą Žebrovskį³⁸². 1791 m. gavus neseniai išrinkto prepozito Ignoto Misevičiaus skundą dėl jo pirmtako velionio Augustino Dombrovskio netinkamo elgesio su

³⁷⁸ Litak S., *Szpitala*, s. 16.

³⁷⁹ LMAVB RS, f. 43-216, l. 31v: „[...] in capitulari valetudinario [...]“.

³⁸⁰ LMAVB RS, f. 43-220, p. 698–699 (pajamų-išlaidų patvirtinimas, 1650 m.); *ibid.*, b. 221, l. 47 (sprendimas dėl špitolės jurisdikos, 1652 m.); *ibid.*, b. 226, p. 66 (sprendimas dėl špitolei priklausančio mūrnamio, 1683 m.); *ibid.*, b. 228 (pajamų patvirtinimas, 1704 m.).

³⁸¹ LMAVB RS, f. 43-211, l. 28.

³⁸² LMAVB RS, f. 43-233, l. 137.

špitolės nuosavybe, dėl ko globotiniai esą patyrę didelių nuostolių, tai išsiaiškinti buvo patikėta dviems kanauninkams – Juozapatui Mirskiui ir Tomui Puzinai³⁸³.

Nors Šv. Marijos Magdalenos špitolės prepozitas buvo vienintelis atsakingas už jos administravimą, XVIII a. vidurio kapitulos aktuose keletą kartų paminimi špitolės provizoriai: 1744³⁸⁴ ir 1745³⁸⁵ metais šias pareigas ėjo prelatas Adomas Bychovecas ir kanauninkas Ignotas Zenkovičius, 1746³⁸⁶ ir 1750³⁸⁷ metais – tik A. Bychovecas. Vėlesniuose šaltiniuose provizoriai neminimi, todėl galima daryti prielaidą, jog jie būdavo paskiriami tik susiklosčius ypatingoms aplinkybėms, nors iš paminėjimų sunku pasakyti, kodėl keletą metų špitolėi buvo reikalingas ne tik prepozitas, bet ir provizorius. Galbūt šiuo atveju įtakos galėjo turėti prepozito liga ar senatvė, dėl ko jis nebūtų galėjęs eiti savo pareigų.

Panaši buvo Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės organizacinė struktūra. Nuostata, kad špitolę turi administruoti prepozitas, buvo įtvirtinta 1631 m. Ldk ir Lk Zigmanto Vazos privilegijoje³⁸⁸. Negausiuose tyrinėjimuose, pasiremiant minėta privilegija³⁸⁹, teigiama, kad špitolės globa priklausė katalikiškajai magistrato pusei³⁹⁰. Galbūt toks ir buvo pirminis sumanymas, tačiau nuoseklesnė Vilniaus katedros kapitulos aktų analizė parodė, jog bažnyčios ir špitolės patronato ir kolicijos teisė priklausė kapitulai: sesijose būdavo renkami prepozitai³⁹¹ bei tvarkomi kiti špitolės ir prepozitūros

³⁸³ LMAVB RS, f. 43-241, p. 151–152.

³⁸⁴ LMAVB RS, f. 43-234, p. 427.

³⁸⁵ LMAVB RS, f. 43-235, p. 31.

³⁸⁶ Ibid., p. 114.

³⁸⁷ Ibid., p. 384.

³⁸⁸ LMAVB RS, f. 43-19420, l. 5v.

³⁸⁹ Ibid.: „Volumus etiam, ut hoc idem hospitale, quod nos praesentibus lit(t)eris nostris in tutelam et patrocinium nostrum recipimus, sit perpetuis temporibus sub cura et protectione spectabilis magistratus civitatis nostrae Vilnensis [...]“.

³⁹⁰ Kraszewski J. I., *Wilno*, s. 254, juo pasekė ir A. Ragauskas (*Vilniaus miestas*, p. 332).

³⁹¹ Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 43-222, l. 3: „[1663 m. spalio 3 d.] Vacat ad praesens praepositura SS. Josephi et Nicodemi hospitalis et confraternitatis Vilnensis post decessum venerabilis Matthiae Milewicz [...] reverendissimi perillustres et adm(odum) RR. DD. **pro iure patronatus sui praesentavit** [paryškinta mano – MJ] venerabilem dominum Joannem Koncewicz, parochum Kobilinsensem [...]“, taip pat žr. raštą, kuriuo Vilniaus katedros prelatas ir kustodas įvesdino naujai išrinktą prepozitą Joną Kuncevičių į prepozitūrą, – VUB RS, f. 5-A12-2769; *ibid.*, b. 237, l. 285v: „[1775 m. spalio 4 d.] [...] **pro iure patronatus et collationis** [paryškinta mano – MJ] suae ad electionem novi praepositi [...] conformi voto [...] Joannem Bobrowicz“; LMAVB RS, f. 43-238, l. 92v: „[1779 m. spalio 22 d.] [...] Kondratowicz, dioecesis Vilnensis, actu praesbyteri **p(ro) iure patronatus et collationis** [paryškinta mano – MJ] suae [...]“.

reikalai³⁹². Visgi verta atkreipti dėmesį į tai, jog sporadiški paminėjimai kapitulos aktuose rodo ir, matyt, kiek didesnę (lyginant su Šv. Marijos Magdalenos špitole) prepozito autonomiją. Tam įtakos galbūt galėjo turėti neformali magistrato įtaka, nes ši špitolė bent keletą kartų minima kartu su kitomis „miestietiškomis“ špitolėmis. Pavyzdžiui, 1666 m. sausio 2 d. kapitulos sesijoje suformuluotuose „puntuose“ klausta, kodėl magistratas nepateikia špitolių, esančių jo valdžioje, sąskaitų, ir priekaištauta, kad Švč. Trejybės bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčių prepozitai esantys tik *pro forma*³⁹³. 1733 m. rudenį kapitula siuntė du komisarus tikrinti ne tik Švč. Trejybės bei Šv. Stepono, bet ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės sąskaitų³⁹⁴. Iškalbingas ir į magistrato knygas įrašytas prepozito Adomo Sikieževskio 1719 m. aktas, kuriuo leidžiama ir toliau disponuoti brolijos iniciatyva prie bažnyčios pastatytu namu. Akte tvirtinama, esą brolijos vyresnysis (?) Izovskis sutikimą dėl namo statybos gavęs ne tik iš Vilniaus katedros prelatų ir kanauninkų, bet ir magistrato narių bei pačios brolijos³⁹⁵. Taip pat verta atkreipti dėmesį, kad brolijos nario V. Bartoševskio parašytame pamoksle, be eiliuotų padėkų Vilniaus ir Žemaičių vyskupams, Vilniaus kapitulos kanauninkams ir prelatams, pabaigoje atsidėkojama ir Vilniaus miesto tarybai, iš kurios malonės „Šv. Juozapo špitolė gauna žymią paramą“³⁹⁶.

Iš negausių paminėjimų šaltiniuose matyti, jog prepozitas rūpindavosi visais kasdieniais Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės reikalais bei atstovaudavo institucijos interesus. Antai 1770 m. Juozapas Modzolevskis kreipėsi į kapitulą, prašydamas po 9 metų pertraukos vėl pradėti

³⁹² LMAVB RS, f. 43-225, p. 1093 (sprendimas dėl Vilniaus vaito Pauliaus Boimo špitolei paliktos 500 auks. sumos, 1680 m.); *ibid.*, b. 229, l. 79 (sprendimas dėl kanauninko Petro Karpio iš mūrnamio špitolei mokamo činšo, 1716 m.).

³⁹³ LMAVB RS, f. 43-222, l. 61v.

³⁹⁴ LMAVB RS, f. 43-233, l. 35.

³⁹⁵ LVIA, f. SA, b. 5124, l. 43: „[...] P. Izowski stary będąc sługą koscielnym y brackim SS. Jozefą y Nikodema względem sług swoich wiernych y pilnych otrzymał pozwolenie od wszystkiego bractwa wżlaszcza [!] natenczas od Jasnie Wielmożnych ich m(oś)c(ió)w xięzy biskupow Mikołaiia Słupskiego, biskupa Gracyanopolitanskiego, suffragana Białoruskiego, Benedykta Zuchorskiego, biskupa Mallenskigo, suffragana Zmuydzkiego, y od innych wielmożnych ich m(oś)c(ió)w xięzy pralатов y kanonikow wilen(skich), iakotez y od godnych ludzi szlachetnych ich m(oś)c(ió)w Panow magistratowych wilen(skich), y od wszystkich braci na schadzce [...]”.

³⁹⁶ Bartoszewski W., *Tęcza przymierza wiecznego* [...], s. D7: „Z twey łaski, zacna rado miasta wileńskiego, / Ma znaczną pomoc szpital Jozefa świętego”.

mokėti nustatytą sumą nuo vieno kapitulai priklausančio mūrnamio Vilniuje³⁹⁷. Tas pats prepozitas po 1770 m. gaisro rūpinosi ir mūrinės špitolės statyba³⁹⁸. Lygiai kaip ir Šv. Marijos Magdalenos špitolės atveju, prepozitą kontroliuodavo kapitula, kuri, reikalui esant, galėjo siųsti savus atstovus tikrinti, ar tinkamai rūpinamasi špitole ir globotiniais. Pavyzdžiui, 1744 m. rudenį kanauninkas Dominykas Pšeclavskis turėjo išsiaiškinti, ar vargšai tinkamai aprūpinti ir nėra priversti elgetauti, ar vykdomas špitolės remontas³⁹⁹.

Taigi minėtos prepozitūros buvo administruojamos prepozitų, renkamų Vilniaus katedros kapitulos, kuriai priklausė šių institucijų patronato ir kolicijos teisė. Prepozitai būdavo atsakingi už visus su špitolėmis susijusius reikalus: nuo globotinių priėmimo iki bažnyčių ir špitolių remonto, tačiau didesnių sandorių negalėdavo atlikti be kapitulos pritarimo. Panašu, kad per visą aptariamą laikotarpį prepozitai išliko vieninteliai šių špitolių administratoriai, nors šaltiniuose ir esama užuominų apie jiems talkinusius (arba vietoje jų dirbusius) provizorius.

Magistrato globojamos špitolės. Kaip matysime kituose poskyriuose, įvairioms religinių bendruomenių institucijoms priklausę pasauliečiai prisidėdavo prie kelių špitolių administravimo, o kai kuriais atvejais apskritai nesidalindavo šios atsakomybės su dvasininkais. Visgi net ir tokiais atvejais špitolių globa likdavo išskirtinai religinės bendruomenės globoje. Šiuo aspektu Švč. Trejybės ir Šv. Stepono špitolių administracinis modelis buvo tam tikra prasme išskirtinis, kadangi jų patronato ir kolicijos teisė priklausė magistrato katalikiškajai pusei, o ne kuriai nors bažnytinei struktūrai.

Nėra aišku, kokie veiksniai galėjo paskatinti Žygimantą Augustą Švč. Trejybės špitolės ir jai priklausančio tilto administravimą perleisti Vilniaus magistratui (apie Europos miestų elitų įsitraukimą į špitolių administravimą žr. poskyrį 1. 2). Konkretesnių priežasčių neatskleidžia ir 1545 m. privilegijos tekstas: tuometiniam tilto ir špitolės administratoriui Jonui Hozijui pasiskundus,

³⁹⁷ LMAVB RS, f. 43-20577, l. 1.

³⁹⁸ LMAVB RS, f. 43-19428, l. 6v.

³⁹⁹ LMAVB RS, f. 43-235, p. 10.

kad dėl blogos sveikatos (*ob imbecillitatem virium corporis non raro morbis*) bei kitokių sunkumų (*ob alias praeterea non leves causas*) negalįs tinkamai rūpintis tiltu ir špitolės turtu, valdovas atleido jį nuo šios atsakomybės. Visgi nenurodoma, kodėl vietoje J. Hozijaus administruoti špitolės nuosavybę buvo pavesta magistratui, o ne, pavyzdžiui, dominikonų konventui. Tik užsimenama, kad valdovui taip pasirodę tinkamiausia (*non alia nobis commodior interim visa est*)⁴⁰⁰. Viena vertus, tai galėjo būti sėkmingos magistrato veiklos, siekiant išsirūpinti galimybę administruoti nemenkas pajamas duodančią špitolės nuosavybę, rezultatas. Kita vertus, valdovo aplinkoje buvę žmonės neabejotinai žinojo apie Lenkijos miestų valdančiųjų dalyvavimą špitolių administravime, o suteikiant tokią galimybę Vilniaus magistratui galbūt tikėtasi ir politinės naudos.

Taip pat lieka neaišku, kokiomis aplinkybėmis magistratui atiteko Šv. Stepono bažnyčios ir špitolės patronato bei kolicijos teisė, – nėra išlikusių jokių privilegijų, apie tai nieko neužsimenama ir, pavyzdžiui, 1715 m. magistrato ir rokitų sutartyje, kuria bažnyčia ir špitolė buvo perleista administruoti vienuoliams⁴⁰¹. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad bažnyčia iškilo katalikiškosios Reformos įkarštyje, kai visoje katalikiškoje Europoje dvasininkijos įtaka vargšų globos institucijoms tik didėjo⁴⁰², todėl šis atvejis kelia daug klausimų, į kuriuos kol kas sudėtinga atsakyti.

Magistratas turėjo teisę rinkti prepozitus, iš magistrato narių kasmet rinkti provizoriai (*provisor annuus*)⁴⁰³, o įvairūs su špitolėmis susiję klausimai (dažniausiai dėl nuosavybės) būdavo sprendžiami specialiose špitolinėse sesijose, į kurias katalikiškoji ir unitiškoji pusė rinkdavosi atskirai⁴⁰⁴. Panašiai buvo administruojama ir unitų Spaso špitolė⁴⁰⁵, kurią, manytume, galima laikyti

⁴⁰⁰ Zbior, s. 77.

⁴⁰¹ LMAVB RS, f. 43-20598, l. 23–23v.

⁴⁰² Grell O. P., Cunningham A., „The Counter-Reformation and Welfare Provision in Southern Europe“ (toliau – *The Counter-Reformation*), in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 12.

⁴⁰³ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 333.

⁴⁰⁴ Ibid., p. 67–68.

⁴⁰⁵ Nors A. Ragauskas mini dar 3 – Švč. Trejybės, Švč. Mergelės Marijos (taip, kaip matėme 2 skyriuje, galėjo būti įvardijama ir Spaso špitolė) ir Šv. Lozorius (visgi panašu, kad tokios unitiškos špitolės nebuvo ir taip buvo įvardyta ta pati špitolė prie Švč. Trejybės vienuolyno – LVIA, f. SA, b. 5119, l. 285) – špitolės, už kurių administravimą iš dalies buvo atsakingi magistrato unitiškosios pusės renkami

prepozitūros špitolės atitikmeniu. Aptardami unitų špitolių organizacinę struktūrą, atskirai šios špitolės administracinio modelio neanalizuosime, kadangi provizorių bei špitolinių sesijų klausimus, manytume, naudingiau aptarti iškart lyginant su padėtimi katalikiškoje magistrato pusėje. Nors magistrato veiklą administruojant špitolės XVII a. 2 pusėje išsamiai aptarė A. Ragauskas, visgi XVIII a. šaltinių šviesoje galima kai kurias problemas panagrinėti kiek plačiau bei išryškinti kitas tendencijas.

Prepozitai. Kai valdovas Švč. Trejybės špitolės bei prepozitūros patronato ir kolicijos teisę perleido magistratui, dar po kelerių metų, 1552 m., vietoje iki tol besidarbavusių dominikonų, kurių veikla esą netenkino magistrato, buvo paskirtas prepozitas, renkamas iš diecezinių kunigų⁴⁰⁶. Magistrato katalikiškoji pusė, naudodamasi savo teisėmis, rinkdavo prepozitus, kurių kandidatūras turėdavo patvirtinti vyskupas⁴⁰⁷. Pavyzdžiui, 1685 m. gegužės 14 d. magistrato sesijoje, sušauktoje po Šv. Stepono špitolės prepozito Lozorius Kazimiero Vilskio mirties, rekomenduojant LDK pakancleriui Dominykui Mikalojui Radvilai bei Vilniaus katedros kapitulos prelatui Vladislavui Silnickiui, prepozitu buvo išrinktas Jokūbas Mykolas Grabovskis⁴⁰⁸. Tuo tarpu 1699 m. sausio 7 d. sesijoje buvo renkamas ne tik naujasis Švč. Trejybės špitolės prepozitas, kuriuo tapo Smolensko kanauninkas Antanas Boguslovas Stažinskis, išrinktas iš keturių pretendentų (*ex quatuor concurrentibus praesbyteris*), bet ir provizorius, – Mikalojus Kazimieras Bžozovskis⁴⁰⁹.

Prepozito rinkimų užkulius gerai atskleidžia Martyno Počobuto, kuris buvo vienas iš paskutiniųjų, ėjusių šias pareigas, laiškas neidentifikuotam „geradariui“. 1780 m. rugsėjo 29 d. laiške M. Počobutas rašė: „po kunigo [Jono] Chevalier mirties iš vietinio magistrato priėmiau teikimą (*prezentę*) Švč. Trejybės [bažnyčios ir špitolės] prepozitu. [...] Šiandien perimu šią

provizoriai (*Vilniaus miesto*, p. 437). Vis dėlto itin reti ir ne visada aiškūs paminėjimai kelia abejonių, tad apsiribosime tik gerai žinomu atveju – Spaso špitolė.

⁴⁰⁶ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 5.

⁴⁰⁷ Ragauskas A., *Vilniaus miesto*, p. 68.

⁴⁰⁸ LVIA, f. SA, b. 5111, p. 593.

⁴⁰⁹ LVIA, f. SA, b. 5120, l. 938–938v; Ragauskas A., *Vilniaus miesto*, p. 333, išn. nr. 1609.

beneficiją *per commendam* ir paskelbsiu *litteras cridae, o in triduo sequente* būsiu kunigaikščio jo malonybės vyskupo, kuris man yra be galo maloningas, nurodymu paskirtas [prepozitu]⁴¹⁰. Dar po kelių dienų (spalio 2 d.) naujasis špitolės prepozitas pranešė: „Vakar paties kunigaikščio jo malonybės Vilniaus vyskupo, dalyvaujant visai kapitulai, buvau įvesdintas į prepozitūrą; už malonę ir didelę pagalbą ją gaunant esu skolingas maloningajam ponui Geradariui“⁴¹¹.

Prepozitai pareigas įprastai eidavo iki gyvos galvos⁴¹², tačiau kartais dėl įvairių priežasčių jų atsisakydavo patys. Pavyzdžiui, kai 1776 m. Livonijos katedros dekanas Pranciškus Kononovičius dėl nežinomų priežasčių atsisakė Švč. Trejybės špitolės prepozito pareigų, vietoje jo magistratas išrinko J. Chevalier⁴¹³.

Šaltiniuose nieko nekalbama apie kokius nors formalius reikalavimus kandidatams į prepozitus. Nors Šv. Stepono špitolės prepozitu išrinkus J. M. Grabovskį, buvo pabrėžtos jo dorybės ir teigiamos savybės⁴¹⁴, visgi vargu ar tai būdavo pagrindinis kriterijus, nulemdavęs magistrato pasirinkimą. Kaip matyti iš J. M. Grabovskio ir M. Počobuto rinkimų aprašymų, kur kas daugiau reikšmės galėjo turėti įtakingų asmenų užtarimas ir rekomendacijos. Išsamesnės prepozitų biogramos galbūt atskleistų ir įvairiopus jų ryšius su miesto valdančiuoju elitu. Geras pavyzdys – A. Ragauskos minimas Švč. Trejybės špitolės prepozitas Juozapas Donatas, kuris buvo Vilniaus vaito Jokūbo Stefanovičiaus Vargalovskio antrosios žmonos Marijonos Ruščevskienės sūnus⁴¹⁵. A. Ragauskas taip pat atkreipė dėmesį, kad vaitai ypač dažnai dalyvaudavo špitolinėse magistrato sesijose⁴¹⁶, tad galima daryti prielaidą, jog ir jų asmeniniai ryšiai bei tarpinis statusas tarp valstybinės ir miesto valdžios galėjo turėti įtakos kandidatų pasirinkimui.

⁴¹⁰ BJ, rkps 3119, l. 52.

⁴¹¹ Ibid., l. 53.

⁴¹² *Zbior*, s. 259.

⁴¹³ LVIA, f. SA, b. 5144, l. 371–371v.

⁴¹⁴ LVIA, f. SA, b. 5111, p. 593: „[...] tanquam personam habilem et scientia sufficientem, moribus et vita bene exemplarem ac dignum et aptum [...]“.

⁴¹⁵ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 365.

⁴¹⁶ Ibid., p. 86.

Be patarnavimų bažnyčioje, špitolių prepozitai kartu su pasauliečiais provizoriais būdavo atsakingi ir už špitolių nuosavybės administravimą. Prepozitai ir provizoriai, negalėdami laisvai disponuoti špitolių nuosavybe be abipusio sutikimo, buvo tarsi kontrolieriai, užtikrinantys, kad nė viena pusė neįgytų neribojamos valdžios. 1684 m. galutinai išspręstoje byloje tarp tuometinio Švč. Trejybės špitolės prepozito S. Rodzevičiaus ir magistrato konkrečiau apibrėžiamos prepozito pareigos: kartu su provizoriumi priimti vargšus, rūpintis jų morale bei drausme špitolėje, o reikalui esant, išvartyti nepaklusnius globotinius⁴¹⁷. Taigi prie špitolės reziduojančio prepozito ryšys su globotiniais, panašu, buvo kur kas artimesnis nei provizorių, kurie buvo visų pirma atsakingi už špitolės materialinę padėtį.

Išskirtinė padėtis susiklostė 1715 m., kai prie Šv. Stepono špitolės įsikūrė rokitai, o prepozitu tapo tuometinis jų vyresnysis K. Liutkevičius. Vienuoliai įsipareigojo į naujų vyresniųjų, kurie kartu būtų tapę ir prepozitais, rinkimus kviesti ir magistrato atstovus⁴¹⁸. Visgi po K. Liutkevičiaus mirties bažnyčia bei špitolė toliau rūpinosi nebe rokitai, o iš diecezinių kunigų renkamas prepozitas, tad vienuolyno vyresniojo rinkimai, dalyvaujant pasauliečiams, taip ir neįvyko.

Provizoriai. Minėta 1545 m. privilegija Žygimantas Augustas nustatė, kad du Švč. Trejybės špitolės prižiūrėtojai (šaltinyje jie dar nevadinami provizoriais) turi būti renkami iš miesto bendruomenės⁴¹⁹. Kaip parodė A. Ragauskos tyrimai, XVII a. 2 pusėje katalikiškų špitolių provizoriais⁴²⁰ kasmet (todėl šaltiniuose jie įvardijami kaip „metiniai provizoriai“ (*provisor annuus, prowizor (do)roczny*)⁴²¹) tapdavo dažniausiai į metinę tarybą neįeinantys tarėjai, kartais – burmistrai⁴²² ir tik labai retais atvejais –

⁴¹⁷ Zbior, s. 253; 266.

⁴¹⁸ Jakulis M., *Rokitai*, p. 67.

⁴¹⁹ Zbior, s. 78: „[...] duos ex populo seu communitate viros [...]”.

⁴²⁰ Būdavo renkami ne du, o vienas provizorius.

⁴²¹ 1678 m. išskirtiniau buvo įvardytas tuometinis Šv. Stepono špitolės provizorius J. Romanovičius – *annuus provisor xenodochii et pauperum ad ecclesiam S. Stephani degentium* – LVIA, f. SA, b. 5110, p. 1540.

⁴²² Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 433–435 (16 priedas); tarėjas Stanislovas Leopoldas Romanovičius 1686 m. buvo ir metinės tarybos narys, ir Šv. Stepono špitolės provizorius, unitų Švč. Trejybės špitolės

suolininkai⁴²³. Išrinkimas provizoriais galbūt liudija jų kompetenciją, nors, kita vertus, taip galėjo būti paremiami į metinę tarybą nepatekę elito nariai, tokiu būdu suteikiant jiems galimybę gauti papildomų pajamų ir dalyvauti valdyme. Nors XVIII a. špitolių provizoriais tapdavo tarėjai, o kiek dažniau šios pareigos tekdavo ir burmistrams, visgi visais atvejais jie tuo pat metu įeidavo ir į metinę tarybą. XVIII a. tik keletą kartų šias pareigas ėjo asmuo (visais atvejais – suolininkas), neįeinantis į metinę tarybą. Pavyzdžiui, suolininkas Jonas Šatrava 1728 m.⁴²⁴ buvo išrinktas Šv. Stepono špitolės provizoriumi, o tarėju tapo 1736 m.⁴²⁵ Tuo tarpu unitų Spaso špitolės provizoriais per visą aptariamą laikotarpį tapdavo tiek tarėjai, tiek burmistrai, tiek suolininkai. Karjeros laiptais nuo suolininko iki burmistro pakilęs Paulius Duchovičius visą laiką išliko ir špitolės provizoriumi.

Kaip matyti iš A. Ragauskos sudarytų katalikų Švč. Trejybės ir Šv. Stepono špitolių provizorių sąrašų, XVII a. 2 pusėje būta itin mažai atvejų, kai tas pats asmuo kelerius metus iš eilės tapdavo tos pačios špitolės provizoriumi. Per visą laikotarpį, atrodo, buvo tik vienas toks atvejis, kai Jonas Kazimieras Minkevičius Švč. Trejybės špitolės provizoriumi buvo ir 1697, ir 1698 metais⁴²⁶. Šiuo laikotarpiu sąlyginai reti būdavo ir atvejai, kai tas pats asmuo špitolės provizoriumi būdavo daugiau nei kartą. Pavyzdžiui, tarėjas Jonas Romanovičius Švč. Trejybės bei Šv. Stepono špitolių provizoriumi (1678 ir 1681 m. abiejų tuo pat metu) buvo 3 kartus, tiek pat kartų provizoriumi buvo ir tarėjas Stanislovas Rebertas. Dėl fragmentiškų duomenų sudėtinga pasakyti, ar principo kasmet provizoriumi skirti vis kitą asmenį laikėsi ir unitai, – XVII a. 2 pusėje tik Andriejus Osipovičius minimas dažniau nei kartą⁴²⁷.

XVIII a. 3–7 dešimtmetyje matome jau kitokią padėtį. Jeigu XVII a. 2 pusėje galima priskaičiuoti daugiau nei 30 asmenų, kurie buvo špitolių

provizoriumi ir metinės tarybos nariu 1670 m. buvo Mikalojus Ogurcevičius, o tarėjas Dominykas Gavlovickis 1694 m. įėjo tiek į metinės tarybos sudėtį, tiek buvo Švč. Trejybės špitolės provizorius.

⁴²³ Ibid., p. 435.

⁴²⁴ LVIA, f. SA, b. 5324, l. 28.

⁴²⁵ Ibid., l. 31.

⁴²⁶ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 435.

⁴²⁷ Ibid., p. 437.

provizoriais, tai per panašų laiko tarpą XVIII a. šias pareigas ėjo 19 (žr. lentelę nr. 2). Daugiausiai įtakos turėjo tai, jog metinių tarybų sudėtys, palyginus su XVII a. 2 puse, keitėsi labai nežymiai. Be to, nuo 1740 m. jau nebebuvo renkami Šv. Stepono špitolės provizoriai, nors magistratas išlaikė patronato ir kolicijos teisę⁴²⁸. Vietoje špitolės provizorių nuo 1748 m. pradėti rinkti „magistratiškosios“ Dievo Kūno koplyčios provizoriai – pirmuoju iš jų tapo Jonas Krupskis⁴²⁹. XVIII a. gerokai padaugėjo atvejų, kuomet tas pats asmuo ne tik kelis kartus, bet ir ne vienerius metus iš eilės eidavo tos pačios špitolės provizoriaus pareigas. Iliustratyvūs pavyzdžiai – Spaso špitolės provizorius P. Duchovičius, pareigas ėjęs 1728–1748 m., bei B. Hromovičius, su trumpais pertrūkiais buvęs Švč. Trejybės špitolės provizoriumi 12 metų.

Lentelė nr. 2. *Magistrato globojamų špitolių provizoriai XVIII a. 3–7 dešimtmetyje*

Provizorius	Špitolė	Kadencijos	Metai
Paulius Duchovičius	Spaso	21	1728–1748
Bazilijus Hromovičius	Švč. Trejybės (kat.)	12	1748, 1749, 1751–1754, 1756, 1757, 1760–1763
Bernardas Loreti	Švč. Trejybės	9	1720, 1722–1728 ⁴³⁰ , 1730 (ir Šv. Stepono)
Aleksandras Stefanovičius Vargalovskis	Švč. Trejybės	7	1732, 1733, 1735–1739
Steponas Oleškevičius	Švč. Trejybės	4	1748–1751
Jonas Kybartas	Švč. Trejybės	4	1752–1755
Jonas Dubinskis	Švč. Trejybės	4	1756, 1758, 1759, 1766
Lukas Jachimovičius	Švč. Trejybės	4	1764, 1768–1770
Kazimieras Grabovskis	Šv. Stepono	3	1732, 1733, 1736
Juozapas Minkevičius	Spaso	3	1767–1769
Grigalius Fiodorovičius	Šv. Stepono	2	1737, 1738
Konradas Žilka	Švč. Trejybės	2	1758, 1759
Pranciškus Beldovskis	Švč. Trejybės	1	1719
Jokūbas Lebonas	Švč. Trejybės	1	1721
Sikorskis	Švč. Trejybės	1	1760
Nikodemus Pšemeneckis	Švč. Trejybės	1	1763
Jonas Šatrava	Šv. Stepono	1	1728
Petras Opanovičius	Spaso	1	1739
Konradas Žilka	Spaso	1	1768
Grigalius Haluza	Spaso	1	1770

Pagal: LVIA, f. SA, b. 882, 883, 5324.

⁴²⁸ 1779 m. magistratas išrinko naująjį prepozitą Ignotą Hauvaltą – LVIA, f. SA, b. 5144, l. 1075.

⁴²⁹ LVIA, f. SA, b. 5324, l. 34v.

⁴³⁰ 1726 ir 1726 m. buvo ir Šv. Stepono špitolės provizoriumi.

Dėl kokių priežasčių špitolių provizoriais būdavo išrenkami vis tie patys asmenys? Manytume, galima daryti prielaidą, kad rinkimai XVIII a. 3–7 dešimtmetyje vykdavo tik *pro forma*, o valdančiojo elito nariai dėl šių pareigybių ne(be)konkuruodavo. Kartu špitolės, tiksliau, jų nuosavybė, tapo savotiškomis „beneficijomis“, kadangi provizoriaus pareigybė galėjo užtikrinti daugiau ar mažiau stabilų pajamų šaltinį arba galimybę pasinaudoti įvairiomis „lengvatomis“. Pavyzdžiui, P. Duchovičius visą laiką, kol buvo provizoriumi, nuomojosi špitolei priklausančią mūrną ir, kaip matyti iš jo paties sudarytų pajamų-išlaidų registru, labai pareigingai mokėdavo nuomą (tikėtina, mažesnę). Beveik neabejotina, kad vienokiu ar kitokiu būdu materialinės naudos gaudavo ir kitų špitolių provizoriai.

XVIII a. 3–7 dešimtmetyje matome ir kitą XVII a. 2 pusei nebūdingą tendenciją, kai vieną špitolę administruodavo du provizoriai. Pavyzdžiui, kelias kadencijas B. Hromovičius šia atsakomybe dalijosi su kitais magistrato nariais – S. Oleškevičiumi (1748, 1749 ir 1751 m.), J. Kybartu (1752–1754) ir J. Dubinskiu (1756). Taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, kad unitas K. Žilka buvo tiek katalikų Švč. Trejybės (1758–1759 m. kartu su J. Dubinskiu), tiek unitų Spaso špitolės provizoriumi (1768).

Svarbu pastebėti, kad šioje srityje XVII a. 2 pusėje aktyviau veikė kelios katalikų šeimos – Gavlovickiai, Klarovskiai, Rebertai ir Romanovičiai, – kurios patenka į A. Ragauskos sudarytą valdančiojo elito „dinastijų“ sąrašą⁴³¹. Iliustratyvus pavyzdys – Romanovičių šeima. Be J. Romanovičiaus, špitolių provizoriais panašiu metu (XVII a. 9 dešimtmetyje) buvo jo pusbroliai Simonas ir Stanislovas Leopoldas⁴³². 1686 m. Jonas buvo Švč. Trejybės, o Stanislovas Leopoldas – Šv. Stepono špitolės provizorius; 1687 m. pastarasis buvo išrinktas Švč. Trejybės špitolės provizoriumi⁴³³. Nėra aišku, ar panaši padėtis buvo susiklosčiusi ir unitiškoje magistrato pusėje: tarp špitolės provizorių minimi tik Mikalojus ir Jonas Ogurcevičiai bei 2 kartus provizoriumi buvęs

⁴³¹ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 173.

⁴³² *Ibid.*, p. 433–435.

⁴³³ *Ibid.*, p. 434–435.

A. Osipovičius⁴³⁴. XVIII a. 3–7 dešimtmetyje matome jau tik paskirus asmenis, nors kol kas sudėtinga pasakyti, kiek tarp jų būta artimesnės ar tolimesnės giminystės ryšiais susijusių žmonių⁴³⁵.

Pagrindinės provizoriaus funkcijos buvo susijusios su špitolės turto valdymu. Jie sudarydavo ir tvirtindavo pajamų-išlaidų registrus⁴³⁶, prižiūrėdavo špitolių turtą (rūpindavosi špitolėms priklausančių namų ir kitos nuosavybės remontu ir pan.)⁴³⁷, dalyvaudavo sudarant turto nuomos sutartis špitolinių sesijų metu⁴³⁸. Pagal 1684 m. pasiektą susitarimą tarp magistrato ir Švč. Trejybės špitolės prepozito S. Rodzevičiaus, provizoriai turėjo kartu su prepozitais spręsti ir dėl naujų globotinių priėmimo⁴³⁹. Dažniausiai provizoriai turėdavo tvarkyti špitolių reikalus kartu su prepozitu, tačiau kartais veisdavo ir be jo. Pavyzdžiui, 1776 m. tuometinis Švč. Trejybės špitolės provizorius Petras Dubinskis pats pasirašė rūšio nuomos sutartį su druskiumi Mikalojumi Kozakevičiumi, nes prepozitas negalėjo dalyvauti⁴⁴⁰.

Atrodo, kad Spaso špitolės provizoriai būdavo kur kas savarankiškesni nei katalikiškų špitolių, nes aktuose, susijusiuose su špitolės nuosavybe bei kitais panašiais klausimais, minimi tik provizoriai, tačiau neužsimenama apie dvasininkus. Pavyzdžiui, 1725 m. lapkričio 8 d. sudarant Bzolų (*Bzłowska*) mūrnamos inventorių ir įvesdinant naujus nuomininkus, dalyvavo tik provizorius⁴⁴¹. Keltina prielaida, kad tai atspindi griežtesnę nei katalikų atveju pasaulietinės ir bažnytinės sferų atribojimą unitų špitolėse, kai dvasininkams būdavo paliekama rūpintis tik bažnytiniais reikalais, o pasauliečiai provizoriai iš esmės nevaržomi disponuodavo špitolės nuosavybe.

⁴³⁴ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 437.

⁴³⁵ Dėl magistrato narių susigiminiavimo, kaip ir dėl apleistų špitolių, priekaištauta 1776 m. rugpjūčio 23 d. Vilniaus miestiečių skunde, nukreiptame prieš magistratą, – ABAK, t. 8, № 212, c. 541–542.

⁴³⁶ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141–160v (Švč. Trejybės špitolės pajamų-išlaidų registras, 1664–1683 m.); LVIA, f. SA, b. 882 (Spaso špitolės pajamų-išlaidų registrai, 1727–1750 m.).

⁴³⁷ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 124–128v (špitolės mūrnamos remonto sąskaitos, pasirašytos tuometinio provizoriaus Kasparo Gavlovickio); LVIA, f. SA, b. 5143, l. 273–273v (Spaso špitolėi priklausančio namo nuomos sutartis su miestiečiais Rittersbergais, 1768 m.).

⁴³⁸ LVIA, f. SA, b. 5104, p. 347 (Švč. Trejybės špitolėi priklausančio namo nuomos sutartis su miestiečiu Andriejumi Vencevičiumi, 1666 m.).

⁴³⁹ *Zbior*, s. 266.

⁴⁴⁰ LVIA, f. SA, b. 5144, l. 448–448v.

⁴⁴¹ LVIA, f. SA, b. 5125, l. 111–113v.

Be galimybės gauti papildomų pajamų⁴⁴², dėl ko magistratui priekaištaudavo vyskupas ir kapitula, provizoriaus pareigybė galėjo turėti ir kitokios reikšmės valdančiajam elitui. Marco H. D. van Leeuwenas, tyrinėjęs vargšų globos fenomeną ikiindustrinėje Europoje, pastebėjo, kad, pavyzdžiui, Nyderlandų miestuose paskyrimas špitolės ar kitokios labdaros institucijos administratoriumi dažniausiai tapdavo žingsniu į tolesnę karjerą⁴⁴³. Tuo tarpu XVII a. 2 pusės Vilniuje išrinkimas špitolės provizoriumi, panašu, tapdavo galimybe toliau dalyvauti miesto valdyme tuo atveju, jeigu asmuo neįeidavo į metinę tarybą. Tikriausiai tai būdavo ir gera proga įgyti administravimo ir valdymo patirties. Manytume, neatsitiktinai šiuo laikotarpiu daugiau nei pusė tarėjų katalikiškų špitolių provizoriais tapo po pirmosios kadencijos metinėje taryboje, o didžioji dauguma likusiųjų – per ateinančius 2–3 metus. Pavyzdžiui, 1672 m. į metinę tarybą išrinktas Petras Procevičius 1673 m. tapo Švč. Trejybės špitolės provizoriumi⁴⁴⁴, tarėjas Pranciškus Kociševskis – 1685 m. po 1684 m. kadencijos⁴⁴⁵, o tarėjas A. Osipovičius tapo Spaso špitolės provizoriumi po 1692 m. kadencijos⁴⁴⁶, nors dėl nepilnų duomenų neaišku, ar tokio principo unitai laikydavosi bent kiek nuosekliau. XVIII a. 3–7 dešimtmetyje jau nebematyti XVII a. 2 pusei būdingų dėsnų: po savo pirmosios kadencijos metinėje taryboje kitais metais špitolių provizoriais tapo tik B. Loreti (1719 ir 1720 m.⁴⁴⁷) ir J. Dubinskis (1755 ir 1756 m.⁴⁴⁸).

Be provizorių, kartais minimi ir katalikų Švč. Trejybės špitolės prievaizdai (*szafarz, dispensator*), kurie būdavo renkami iš vilniečių pirklių⁴⁴⁹. Pavyzdžiui, 1681 m. gegužės 6 d. magistrato sesijoje, kurioje buvo sprendžiami finansiniai Švč. Trejybės špitolės reikalai, dalyvavo ne tik tuometinis provizorius J. Romanovičius, bet ir metinis špitolės prievaizdas (*xenodochii*

⁴⁴² Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 194–195.

⁴⁴³ van Leeuwen M. H. D., „Logic of Charity: Poor Relief in Preindustrial Europe“ (toliau – *Logic of Charity*), *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 24, No. 4, 1994, p. 597.

⁴⁴⁴ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 420, 434.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, p. 423, 434.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, p. 424, 437.

⁴⁴⁷ LVIA, f. SA, b. 5324, l. 25v.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, l. 37–37v.

⁴⁴⁹ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 333.

annuus dispensator), pirklys bei miestietis Steponas Pavlovskis⁴⁵⁰. Vis dėlto šie pareigūnai dažniausiai neminimi namų ar kitos nuosavybės nuomos kontraktuose bei kitokio pobūdžio šaltiniuose, todėl neaišku, ar jie būdavo renkami reguliariai.

Špitolinės sesijos. Abiejų magistrato pusių atskirai rengiamose špitolinėse sesijose (*sessio xenodochialis, sessya szpitalna*) būdavo sprendžiami svarbiausi „miestietišku“ špitolių administravimo klausimai: renkami metiniai provizoriai, sprendžiama dėl špitolių nuosavybės, renkami ir teikiami tvirtinti vyskupui prepozitai. Retai sesijose būdavo nagrinėjamos įvairios špitolių vidaus gyvenimo problemos. Vienas iš tokių atvejų – 1671 m. kovo 28 d. sesija, kurioje tuometiniam Švč. Trejybės špitolės prepozitui Pauliui Olekševskiui buvo nurodyta iš savo namo iškraustyti ten (matyt, dėl vietos trūkumo špitolėje) gyvenančius globotinius⁴⁵¹. Tokie patys klausimai būdavo svarstomi ir unitų špitolinėse sesijose, kurios dažniausiai vykdavo bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyne⁴⁵².

Iš XVII a. 2 pusės šaltinių žinome 15 katalikų ir 7 unitų špitolinių sesijų protokolus. XVIII a. Vilniaus savivaldos institucijų šaltiniuose duomenų apie špitolines sesijas labai maža. Nors sesijos neabejotinai turėjo vykti, nes magistratas išlaikė špitolių patronato ir kolicijos teisę, visgi šaltiniuose randame vos kelių špitolinių sesijų protokolus⁴⁵³. Galbūt protokolai būdavo fiksuojami kitokio pobūdžio knygoje, kurios galėjo ir neišlikti. Tai galėtų paliudyti faktas, jog 1728 m. tuometinis Spaso špitolės provizorius iš Vilniaus tarėjo Mato Osipovičiaus nupirko popieriaus „kortelių rašymui sesijoje špitolių reikalais“ ir sumokėjo knygrišiui už knygas „rašymui sesijose“⁴⁵⁴. Pastebėtina, jog nėra išlikusių ir kitų Švč. Trejybės bei Šv. Stepono špitolių dokumentų, kurie

⁴⁵⁰ LVIA, f. SA, b. 5113, l. 82.

⁴⁵¹ LVIA, f. SA, b. 5120, l. 1564v-1565.

⁴⁵² Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 68–69.

⁴⁵³ LVIA, f. SA, b. 5122, l. 44 (unitų, 1706 m.), 223 (katalikų, 1708 m.); b. 5123, l. 406–407v (katalikų, 1716 m.); *ibid.*, b. 5126, l. 1136–1137v (unitų, 1736 m.); *ibid.*, b. 5142, l. 1079–1080 (unitų, 1766 m.; nors įvardijama kaip *sessya publiczna*). XVIII a. 1 pusės Spaso špitolės pajamų–išlaidų registruose (LVIA, f. SA, b. 882, 883) 1728–1748 m. nurodoma, kad provizorius P. Duchovičius buvo išrinktas sesijoje (*sessionaliter wybrany*), tačiau neaišku, ar tai nebuvo tiesiog įprasta kliše.

⁴⁵⁴ LVIA, f. SA, b. 882, l. 5v.

neabejotinai turėjo egzistuoti, – pajamų-išlaidų registrų (išskyrus trumpą laiko tarpą XVIII a. pradžioje, kai pastarąją špitolę atstatinėjo rokitai), taip pat globotinių sąrašų, kurie atspindėtų kasdienę špitolių veiklą. Taigi galbūt institucijų dokumentacija yra pražuvusi arba atsidūrusi kokiam nors užsienio archyve.

3. 2. Unitų špitolės

Kaip rašėme 2 skyriuje, unitai pagal špitolių skaičių buvo antri po katalikų. Vis dėlto reti paminėjimai šaltiniuose, iš kurių dažniausiai sužinome tik tiek, jog tokios špitolės apskritai egzistavo, neatskleidžia daugiau detalių apie jų organizacinę struktūrą. Žinoma, kad prie kelių cerkvių veikė brolijos, tačiau nėra aišku, koks buvo jų vaidmuo. Be jau aptarto Spaso špitolės atvejo, nežinoma, kiek dar būta pagal panašų modelį administruojamų unitų špitolių. Taip pat nežinoma, kokia buvo Vilniaus unitų parapijų struktūra ir ar apskritai egzistavo unitų parapinės špitolės. Pasiremiant negausiais paminėjimais šaltiniuose, galima kiek išsamiau aptarti tik trijų unitų špitolių – bazilijonų, Spaso (šį atvejį jau aptarėme) ir Šv. Jurgio – administracinį modelį.

Panašu, kad už špitolę, veikusią prie bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno, būdavo atsakingi vienuolyno vyresnieji. Pavyzdžiui, 1690 m., kai stačiatikiai sumušė špitolėje gyvenusią moterį, į teismą kreipėsi tik tuometinis vienuolyno vyresnysis Juozapas Gutorovičius⁴⁵⁵. Be to, būtent vienuolyno archyve buvo saugomi įvairūs su špitole susiję dokumentai⁴⁵⁶. Vilniaus vaivadijos Civilinei karinei komisijai atlikus špitolės vizitaciją, nebuvo tiksliau įvardyta, kas yra atsakingi už špitolės administravimą, tačiau nurodoma, kad špitolėje tuo metu esantys vargšai negauna jokio išlaikymo būtent iš vienuolyno⁴⁵⁷. Visgi šaltiniuose užsimenama ir apie galimą pasauliečių indėlį į šios špitolės administravimą. 1700 m., kai buvo sudarytas vieno iš špitolei

⁴⁵⁵ *Археологический сборник*, т. 10, с. 307.

⁴⁵⁶ LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 374, l. 50.

⁴⁵⁷ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 12.

priklausančių mūrnamių inventorius (*Inwentarz kamienicy Bzłowskiej [sic!], do szpitala Łazarza świętego, do bractwa Świętej Trojcy Graeckiej cerkwi należącej*), kaip špitolės provizorius buvo paminėtas tarėjas A. Osipovičius (*pan Andrzej Osipowicz, rayca wilenski, iako prowizor tego szpitala*)⁴⁵⁸. Taigi atrodytų, kad už špitolės administravimą bei institucijos interesų atstovavimą už jos ribų buvo atsakingas vienuolyno vyresnysis, o provizorius (ar provizoriai) administravo institucijos nuosavybę. Vis dėlto sudėtinga pasakyti, ar šiame fragmente užsimenama būtent apie magistrato unitiškosios pusės kasmet renkama provizorių, kaip kad teigia A. Ragauskas⁴⁵⁹. Viena vertus, A. Osipovičius 1700 m. buvo išrinktas Spaso špitolės provizoriumi⁴⁶⁰. Kita vertus, svarbu paminėti, kad mūrnamis tais pačiais metais minimas Spaso špitolės pajamų registre⁴⁶¹. Be to, reikia atsižvelgti ir į tai, jog, be šio paminėjimo, daugiau jokiuose šaltiniuose iki pat XVIII a. pabaigos neminimi šios špitolės provizoriai, išrinkti iš magistrato narių. Taigi galbūt magistrato nariai unitai ir bazilijonai buvo sudarę kokius nors laikinus susitarimus dėl šio konkretaus mūrnamio, už kurio priežiūrą ir buvo atsakingas minėtas A. Osipovičius. Pavyzdžiui, jau 1710 m. Bzolų mūrnamis apibūdinamas kaip priklausantis tik Spaso špitolei, nė žodžiu neužsimenant apie bazilijonus⁴⁶².

Be bazilijonų ir Spaso špitolių, galima trumpai užsiminti ir apie Rasų priemiestyje iki XVII a. vidurio veikusią Šv. Jurgio špitolę. 1649 m. sudarytame Vilniaus burmistro unito Stepono Lebedzičiaus pomirtiniame inventoriuje tarp įvairių jam priklaususių daiktų minimas Rasų špitolės išlaidų „registas“, apimantis 1633–1649 m. (*Rejestr Szpitala Roskiego począwszy od roku 1633 aż do roku 1649, wydatków szpitalnych*), bei Rasų špitolės provizoriaus byla dėl nesumokėto činšo⁴⁶³. Be abejo, šie pavieniai paminėjimai tikrai nėra pakankami norint rekonstruoti Šv. Jurgio špitolės organizacinę struktūrą. Galima tik spėti, kad prie špitolės administravimo prisidėdavo prie

⁴⁵⁸ LVIA, f. SA, b. 5119, l. 285.

⁴⁵⁹ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 437.

⁴⁶⁰ LVIA, f. SA, b. 881, l. 1.

⁴⁶¹ *Ibid.*, l. 3.

⁴⁶² LVIA, f. SA, b. 5122, l. 464.

⁴⁶³ *Wilnianie*, nr. 59, s. 194–195.

cerkvės veikusi midaus brolija⁴⁶⁴ ir, matyt, iš jos narių būdavo renkami provizoriai, atsakingi už špitolės administravimą.

Taigi tik 3 (iš 7) unitų špitolių organizacinė struktūra yra bent šiek tiek aiškesnė. Be abejo, tam daugiausiai įtakos turėjo tai, jog po XVII a. viduryje miestą išstikusių negandų liko veikti tik dvi unitų špitolės, o (greičiausiai) liepsnose pražuvo nustojusių veikti špitolių dokumentai. Vis dėlto net ir sporadiški paminėjimai šaltiniuose atskleidžia, jog unitų špitolės galėjo būti administruojamos pagal kelis skirtingus modelius, o į vargšų globą buvo įsitraukę tiek vienuoliai, tiek diecezinė dvasininkija, tiek pasauliečiai.

3. 3. Stačiatikių špitolė

Stačiatikių vargšų globos institucijos dažniausiai būdavo administruojamos brolių arba vienuolynų⁴⁶⁵. Kaip jau minėjome, po Brastos unijos Vilniaus stačiatikiai telkėsi apie Šv. Dvasios cerkvę bei vienuolyną, kur veikė ne tik brolija, bet ir špitolė. Šaltiniuose žinių apie jos organizacinę struktūrą itin maža, tačiau panašu, kad špitolė buvo administruojama tiek brolijos narių pasauliečių, tiek vienuolių. Pasauliečiams tekdavo rūpintis špitolės nuosavybe, o vienuoliams – kasdieniais špitolės reikalais bei dvasine globotinių gerove. Tai patvirtina 1663 m. sudarytas Andriejaus Račkevičiaus testamentas, kuriuo geradarys įpareigojo provizorius jo užrašytus 100 auks. perleisti špitolei viderkafo teise⁴⁶⁶. Kiek daugiau apie špitolės organizacinę struktūrą galima sužinoti iš 1711 m. akto, kuriuo už 6000 auks. brolija nusipirko krautuvę, iš kurios pajamų turėjo būti išlaikoma špitolė⁴⁶⁷. Sudarant šį sandorį, dalyvavo ne tik vienuolyno vyresnysis Barlaamas Michnevičius, įvardijamas kaip špitolės provizorius⁴⁶⁸, bet ir du pasauliečiai – Samuelis Paškevičius Tolokonskis ir

⁴⁶⁴ Ragauskas A., „Midaus brolijos – Vilniaus stačiatikių kultūros fenomenas (XV a. vidurys – XVII a. vidurys)“, in: *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesima causa dicatum*, Vilnius, 2010, p. 237.

⁴⁶⁵ Mironowicz A., *Działalność*, s. 79–80.

⁴⁶⁶ LVIA, f. SA, b. 5098, l. 128.

⁴⁶⁷ LVIA, f. SA, b. 5122, l. 647v–649; LMAVB RS, f. 43-3641, l. 12.

⁴⁶⁸ “[...] provisorii xenodochii ibidem ad aedes S. Spiritus [...]; [...] iako summo provisorii szpitala tuz przy cerkwi S(więtego) Ducha“.

Jonas Juchnevičius, įvardijami kaip špitolės (o kartu, matyt, ir brolijos) „vyresnieji“ (lenkiškoje versijoje – ir „prižiūrėtojai“)⁴⁶⁹. Greičiausiai šie pasauliečiai špitolės vyresnieji / provizoriai ir buvo brolijos nuostatuose minimi įvairioms funkcijoms atlikti renkami pareigūnai (*до послугъ церковныхъ, шпитальныхъ и иныхъ*)⁴⁷⁰. Panašu, kad už špitolės, veikusios prie stačiatikių moterų vienuolyno, administravimą buvo atsakinga vienuolyno vyresnioji. 1658 m. Teodoro Liskevičiaus dovanotas 10 kapų gr. atsiėmė „špitolės vyresnioji“ (*seniorissa xenodochii*) Agafija Levonovičiūtė⁴⁷¹. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad špitolė neminima jokiuose kituose šaltiniuose, tikėtina, kad tai buvo visų pirma vienuolyno struktūros dalis, o ne savarankiška institucija su atskira fundacija, kokia buvo prie vyrų vienuolyno veikusi špitolė.

3. 4. Kalvinistų špitolė

Kalvinistai špitolės, vėliau pertvarkytos į (arba prijungtos prie) našlių namus, einamuosius reikalus – finansavimo, naujų globotinių priėmimo, pastatų remonto ir pan. – sprendavo Vilniaus distrikto ir Lietuvos provincijos sinoduose, kuriuose dalyvaudavo tiek dvasininkai (distrikto superintendentai), tiek pasauliečiai bendruomenės senjorai (*seniores*)⁴⁷². Pavyzdžiui, 1697 m. vienos iš sesijų metu buvo patvirtintas Pinsko pastalininkienės Daratos Ozemblauskaitės Otohauzienės (*Ozięblowska Ottochauzowa*) 300 auks. dovanojimas Vilniaus špitolei⁴⁷³, o 1762 m. bendru sinodo sprendimu į našlių namus buvo priimta našlė Petkevičienė⁴⁷⁴. Panašu, kad už kasdienes našlių namų (apie iki tol veikusią špitolę nieko nežinoma) reikalus būdavo atsakingi prižiūrėtojai / vyresnieji (*dozorcom y przelożonym*). Taisyklėse užsimenama tik

⁴⁶⁹ „[...] senioribus totius praefati xenodochii [...]; [...] starszym y dozorcom szpitalnym [...]“.

⁴⁷⁰ ABAK, t. 9, № 52, c. 144; Mironowicz A., *Działalność*, s. 82; Baronas D., *Staćiatikių*, p. 64.

⁴⁷¹ LVIA, f. SA, b. 5098, l. 60; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 3: „1658 ir 1663 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knyga“, sud. E. Meilus, par. A. Kaminskas, M. Kvizikevičiūtė, E. Meilus, Vilnius, 2015, nr. 140, p. 201.

⁴⁷² Kriegseisen W., *Miłosierdzie*, s. 122.

⁴⁷³ LMAVB RS, f. 40-126, l. 210v.

⁴⁷⁴ LMAVB RS, f. 40-827, p. 27.

ties, kad jie kartu su sinodu turėdavo patvirtinti naujos globotinės priėmimą⁴⁷⁵, tikėtina, kad prižiūrėtojai būdavo atsakingi už pinigų išmokėjimą globotinėms bei tvarkos špitolėje palaikymą. Našlių namuose vienas kambarys turėjo būti paliktas ligoniams, o sinoduose būdavo renkamas ligonių prižiūrėtojas (*dozorca izby chorych*). Pavyzdžiui, 1766 m. vasario 12 d. vykusios sesijos metu vietoje velionio Vilhelmo Springo buvo išrinktas Danielius Gvijdas (*Gvijda*)⁴⁷⁶. Taigi matyti, kad špitolės ir našlių namų administravimo našta dalydavosi dvasininkija ir pasauliečiai, nors pagrindinius kasdienes darbus vis tiek atlikdavo pastarieji. Toks administracinis modelis, turint omenyje, kad kalvinistai buvo viena iš miesto konfesinių mažumų, bent jau iš dalies buvo panašus į tą, kurį siūlė J. Kalvinas.

3. 5. Liuteronų špitolės

Liuteronų vargšų globos sistema, kurią sudarė ne tik špitolė, bet ir dar keturios institucijos, buvo administruojama išskirtinai pasauliečių. Šaltiniai gerai išlikę, todėl liuteronų karitatyvinių institucijų organizacinę struktūrą galima aptarti kiek plačiau. Špitolės (*das Hospital*) taisyklėse buvo numatyta, jog kas dvejus metus turi būti skiriami⁴⁷⁷ šeši provizoriai (*Vorsteher, Provisores*), kurie ir turėjo rūpintis visais špitolės reikalais – nuo nuosavybės administravimo iki globotinių priėmimo⁴⁷⁸. Vis dėlto, kaip matyti iš špitolės knygų, dažniausiai iš vadinamosios Trisdešimties vyrų (*Dreißigmann*) tarybos būdavo skiriami 2–4, kartais 5 provizoriai, iš kurių vienas būdavo atsakingas už finansus (todėl įvardijamas kaip *Cassierer / Buch-halter*). Tuo tarpu dar 4–6 bendruomenės nariai iš tos pačios Trisdešimties vyrų tarybos bei bendruomenės senjorų (*Seniores*) kas dvejus metus patvirtindavo provizorių sudarytas sąskaitas.

⁴⁷⁵ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 1v.

⁴⁷⁶ LMAVB RS, f. 40-827, p. 47.

⁴⁷⁷ Neaišku, ar tai būdavo daroma rinkimų keliu.

⁴⁷⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4–4v.

Pavyzdžiui, 1756–1758 m. špitolės provizoriais buvo penki bendruomenės nariai, o galutinius pajamų-išlaidų skaičiavimus patvirtino kiti šeši⁴⁷⁹.

Špitolės-ligoninės (*der Brüder-Herberge*) taisyklėse buvo numatyta, kad iš senjorų turi būti renkamas „viršininkas“ (*der Inspector*), o iš Trisdešimties vyrų tarybos – du provizoriai (*Vorsteher*)⁴⁸⁰. Visgi iš šaltinių matyti, jog šios institucijos administracinis modelis buvo panašus į špitolės – kas dvejus metus būdavo skiriami du provizoriai, o pasibaigus laikotarpiui, sąskaitas patvirtindavo keturi bendruomenės nariai. Pavyzdžiui, 1762–1764 m. už institucijos veiklą buvo atsakingi provizoriai Jonas Kristupas Treumaras ir Wolfgangas Riterbergas, o galutines sąskaitas patvirtino senjoras (*Senior*) Ernstas Wiebersas bei Trisdešimties vyrų tarybai priklausę Jonas Kristupas Bankas, Mykolas Jorašas ir Kristijonas Herdtmannas⁴⁸¹.

Nors nėra išlikusių našlių namų (*der Wittwen-Stift*) bei „droviųjų vargšų“, našlių ir našlaičių kasos (*die Hausarmen, Wittwen und Waisen Cassa*) taisyklių, vis dėlto matyti, jog šios institucijos būdavo administruojamos pagal tokį patį modelį. Pastebėtina, jog dėl globotinių priėmimo į našlių namus bei išmokų iš „kasos“ skyrimo sprendavo ne tik šias institucijas prižiūrintys provizoriai, bet ir bendruomenės „viršininkas“ (*Praeses*), vyresnieji ir Trisdešimties vyrų taryba. Formaliai visi jie dalyvavo 1737 m. vasario 20 d. sesijoje, kai į našlių namus buvo priimta Regina Zeiterienė (*Seytlerin*)⁴⁸².

Neretai tas pats asmuo kurios nors iš minėtų institucijų provizoriaus pareigas eidavo bent kelias kadencijas iš eilės. Dažniausiai būdavo rotuojami špitolės provizoriai ir tik retas iš jų likdavo šioje pozicijoje, kaip kad, pavyzdžiui, Frydrichas Vilhelmas Jesteris, buvęs provizoriumi 1723–1728 m. Tuo tarpu už špitolės-ligoninės priežiūrą tas pats asmuo būdavo atsakingas ir po keliolika metų iš eilės: Gotfrydas Liudvikas Knoblauchas šias pareigas ėjo 1720–1736 m. Taip pat retai keisdavosi ir „kasos“ provizoriai – Gotfrydas Klipsteinas buvo atsakingas už šią instituciją 1784–1798 m.

⁴⁷⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 40, 51.

⁴⁸⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 3v.

⁴⁸¹ Ibid., l. 7, 17.

⁴⁸² LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 238, l. 11v.

Taigi liuteronų karitatyvinių institucijų administracijoje dominavo pasauliečiai, o tai visiškai atitiko M. Liuterio idėjas. Nors Vilniaus liuteronai, sudarydami mažumą, buvo priversti modifikuoti savo bendruomenių struktūrą ir prisitaikyti prie vietinių sąlygų, tačiau savito požiūrio į skurdą, labdarą ir artimo meilės darbus nebuvo atsisakyta. Taigi karitatyvinės institucijos buvo organizuojamos ir administruojamos kitaip nei protestantų dominuojamuose miestuose – ne miesto, bet bendruomenės lygiu.

3. 6. Žydų špitolės

Nors šaltiniuose žydų špitolės (prieglauda ir ligoninė) minimos itin retai, vis dėlto matyti, jog institucijas, kaip kad būdavo įprasta žydų bendruomenėse, administruodavo gailestingumo ir laidojimo brolija. Šaltiniuose esama vos kelių užuominų apie vilniečių žydų brolijos organizacinę struktūrą, todėl sunku pasakyti, ar ji kuo nors skyrėsi nuo, pavyzdžiui, Lenkijos kahuose veikusių brolijų. Anna Michałowska, pasiremddama Swarzędzo žydų gailestingumo brolijos knyga, rekonstravo jos organizacinę struktūrą. Paaiškėjo, kad broliją sudarydavo 9–18 žmonių, eidavusių penkias skirtingas pareigybes⁴⁸³. Šiuo metu dar negalime tvirtai teigti, jog tokia pati buvo ir Vilniaus brolijos organizacinė struktūra, kadangi nėra žinoma, ar brolijos, o kartu ir špitolės organizacinei struktūrai įtakos neturėdavo bendruomenės dydis.

Nors kol kas žinomi vos du vėlyvi paminėjimai šaltiniuose, iš jų galima susidaryti bent jau dalinį žydų špitolių organizacinės struktūros vaizdą. 1795 m. rugpjūčio 5 d. sudarant intromisijos aktą, buvo išvardinti kasmet renkami brolijos vyresnieji (*starsi*): trys administruojo špitolę-prieglaudą (*nad szpitalem ubogich*), o kiti trys – špitolę-ligoninę (*nad szpitalem chorych*)⁴⁸⁴. Kitame tais pačiais metais (lapkričio 11 d.) sudarytame akte, prašydami atleisti naujai įsteigtą špitolę (dab. Ligoninės g.) nuo mokesčių ir prievolių, į Tribunolą

⁴⁸³ Michałowska A., *Dobroczytność*, s. 109–110.

⁴⁸⁴ Kloizner I., *Geshikhte*, z. 148; LVIA, f. SA, b. 4807, l. 877.

kreipėsi jau keturi „špitolės brolijos vyresnieji“ (*starsi bractwa szpitalnego*)⁴⁸⁵. Taigi sporadiški paminėjimai šaltiniuose patvirtina, kad už institucijų administravimą buvo atsakingi iš specialios brolijos kasmet renkami vyresnieji / prižiūrėtojai, kuriuos, matyt, galima laikyti provizorių atitikmeniu. Vis dėlto daugelis klausimų, susijusių su žydų špitolių administravimu, taip ir lieka neatsakyti ir reikalauja kur kas išsamesnių tyrimų. Lygiai taip pat išsamesni Vilniaus žydų bendruomenės vidinės struktūros tyrimai galbūt atskleistų, jog egzistavo ir kitokio pobūdžio žydų labdaros institucijos, kaip kad, pavyzdžiui, žydų bendruomenės būdingos seserijos, kurių viena iš pagrindinių funkcijų buvo rūpinimasis nėščiosiomis ir darbas špitolėse bei laidojimo namuose⁴⁸⁶.

XVI–XVIII a. Vilniuje vargšų globos sistema nebuvo centralizuota, todėl, be kelių išimčių, špitolės dažniausiai būdavo nepriklausomos nuo centrinės pasaulietinės ar bažnytinės valdžios, o pagrindinį vaidmenį institucijų administracijoje vaidino bendruomenės bei atskiros bažnytinės struktūros.

Katalikų špitolių administracinių modelių įvairovė buvo didžiausia: mieste veikė dviejų tipų vienuolių, parapinė, brolijos bei dviejų tipų prepozitūrų špitolės. Unitų špitolės taip pat buvo administruojamos kelių skirtingų bažnytinių struktūrų – brolijų, vienuolių bazilijonų, o Spaso špitolės administracinis modelis buvo panašus į katalikų prepozitūros. Tuo tarpu kitoms religinėms bendruomenėms priklausė po vieną ar dvi špitoles, kurių administracinio modelio ypatybės buvo nulemtos pačių bendruomenių organizacinės struktūros ypatybių.

Atsižvelgiant į konfesiją, skyrėsi ir pasauliečių įtaka karitatyvinių institucijų veiklai. Dauguma (9) katalikų špitolių (vienuolių, parapinės bei kapitulos globojamos prepozitūrų špitolės) buvo administruojamos išskirtinai kunigų arba vienuolių. Pasauliečiai turėjo didesnę ar mažesnę įtaką administruojant 3 institucijas – Šv. Martyno brolijos špitolę bei Švč. Trejybės ir

⁴⁸⁵ ABAK, t. 29, № 245, c. 500.

⁴⁸⁶ Schiper I., *Wewnętrzna organizacja*, s. 99.

Šv. Stepono špitoles, kurių patronato ir kolicijos teisė priklausė magistratui. Kitų konfesijų pasauliečiai atlikdavo reikšmingesnį vaidmenį. Didelę įtaką špitolei turėdavo kalvinistų bendruomenės vyresnieji, pasauliečiai unitai ir stačiatikiai savarankiškiau administruodavo institucijų turtą. Tuo tarpu liuteronai bei žydų gailėstingumo brolija apskritai nesidalijo šios atsakomybės su dvasininkais.

Špitolių veikloje dalyvaujantys pasauliečiai būdavo įvardijami keliais panašios reikšmės terminais – „provizoriai“, „vyresnieji“ ar „prižiūrėtojai“. Špitolių, kurių veikloje dalyvaudavo pasauliečiai, organizacija buvo panaši į kitų miestietišκών korporacijų: špitolių provizoriai, prižiūrėtojai ar vyresnieji (bent jau formaliai) būdavo renkami kasmet, o svarbiausi sprendimai būdavo priimami balsų dauguma. Nepaisant ryškaus pasauliečių vaidmens, institucijos neprarasdavo religinio pobūdžio, o labdara būdavo ir toliau organizuojama visų pirma vadovaujantis konkrečios konfesijos nuostatomis, tik iš dalies atsižvelgiant į socialines problemas.

4. ŠPITOLIŲ GLOBOTINIAI IR LIGONIAI

Kaip jau aptarėme įvade, ligšiolinėje istoriografijoje špitolių klientūrai – globotiniams ir ligoniams – nebuvo skirta pakankamai dėmesio. Be kelių išimčių, paskiros Vilniaus špitolės nesusilaukė išsamesnių tyrimų, todėl tekstuose dažniausiai apsiribojama keliais nuolat pasikartojančiais apibendrinančiais teiginiais, kad špitolėse būdavo globojami seni, neįgalūs, ligoti ar nuskurdę žmonės. Tuo tarpu tokie klausimai, kaip galimos nuskurdimo priežastys, jų socialinė bei geografinė kilmė, šeiminė padėtis, ir kt., lieka beveik visiškai netyrinėti. Tas pat pasakytina apie špitolėse-ligoninėse gydytus žmones.

Sistemiškai tirti špitolių klientūrą svarbu ne tik dėl to, kad tai leidžia sukonkretinti, kas buvo tie „seni, ligoti, neįgalūs, nuskurdę žmonės“. Špitolių globotinių ir ligonių grupės analizė reikšminga ir tuo, kad atskleidžia špitolių funkcinę įvairovę. Be to, atidesnis žvilgsnis į klientūrą suteikia galimybę geriau pažinti špitolių kasdienybę bei suvokti institucijų veiklos mastus.

Tirdami špitolių klientūrą, susiduriame su problemomis, kurios visų pirma susijusios su šaltiniais. Tokio tyrimo šaltinių bazę turėtų sudaryti „vidiniai“ špitolių šaltiniai: globotinių bei ligonių knygos, pajamų-išlaidų registrai ir pan. Visgi miestą siaubiant gaisrams ar priešų kariuomenėms, nukentėdavo dažniausiai medinės špitolės bei jų bažnyčios, todėl iki mūsų dienų išliko tik ribotas kiekis chronologiškai nevientisų špitolių šaltinių, kurių dauguma apima XVIII a. (visų pirma antrąją amžiaus pusę). Gaisrų padarytą žalą liudija ir išlikę špitolių šaltiniai – apdegusi bonifratrų špitolės ligonių knyga (1709–1747) ir šaričių špitolės ligonių knyga (1748–1780), pradėta vesti „po gaisro“ (*od požaru*). Dar labiau ribotos žinios apie špitolių globotinius ir ligonius XVII a. ir ypač XVI a.⁴⁸⁷ Kaip jau aptarėme įvade, menkiausiai išlikusios ištisos globotinių ar ligonių registracijos knygos, iš kurių sužinome ne tik jų vardus, bet

⁴⁸⁷ Iš XVI a. 1 pusės kol kas žinomas vienintelis globotinis, turėjęs gyventi Šv. Marijos Magdalenos špitolėje, – bajoras Petka Miloševičius, norėjęs „užbaigti savo gyvenimą prie tos Šv. Marijos Magdalenos bažnyčios, špitolėje“ ([...] я самъ хочу живота своего dokonати при том же костеле святое Марии Магдалены у шпитали [...]) – РГАДА, ф. 1603, оп. 4, д. 2823, л. 18. Už galimybę pasinaudoti dokumento nuorašu dėkoju Mindaugui Klovui.

ir amžių, socialinę ir geografinę kilmę, sveikatos būklę ir gauname kitus tyrimui reikšmingus duomenis. Tokio pobūdžio šaltiniai suteikia galimybę ne tik daugiau pasakyti apie špitolininkus, tačiau ir stebėti, kaip keisdavosi jų skaičius, kiek laiko jie praleisdavo institucijose, dėl kokių priežasčių būdavo pašalinami ir pan. Ne ką geriau išlikę ir paskiri globotinių ar ligonių registrai, užfiksuoti ne tik špitolių šaltiniuose, bet ir vizitacijų aktuose, inventoriuose bei kitokio pobūdžio dokumentuose. Trečioji šaltinių grupė špitolių klientūrai pažinti – vizitacijų aktai, pajamų-išlaidų knygos / registrai ir kitokio pobūdžio dokumentacija. Iš pastarųjų išsiskiria beprecedenčiai 1790–1791 m. generalinių vizitacijų aktai, kurie leidžia susidaryti vaizdą, kiek globotinių ir ligonių Vilniaus špitolėse galėjo būti vienu metu.

Apie dalies špitolių – anksti veikti nustojusių unitų, taip pat stačiatikių ir žydų – globotinius neturime apskritai jokių duomenų. Taigi tyrimo rezultatai, atsižvelgiant į dėl objektyvių priežasčių ribotą šaltinių bazę, bendrą situaciją Vilniaus špitolėse atspindi tik iš dalies, o kartu neapima ir visų konfesinių bendruomenių karitatyvinių institucijų.

Su ribota šaltinių baze susijęs ir kitas probleminis klausimas: kiek tyrimo rezultatus galima retrospektyviai taikyti ankstesniems laikams? Manytume, tai įmanoma tik iš dalies. Be abejo, kai kurie dalykai, kaip kad didesnis nei vyrų moterų globotinių skaičius, nesikeitė per visą aptariamą laikotarpį nei Vilniuje, nei kituose Europos miestuose. Vis dėlto svarbu atsižvelgti į tai, kad dauguma šaltinių chronologiškai sutampa su laikotarpiu, kai po paskutinio didelio maro miestas jau nebepatyrė didelių demografinių ar ekonominių sukrėtimų ir tik 1748 m. gaisras atnešė daugiau nuostolių. Taigi šaltiniai, kuriais disponuojame šiame tyrime, formavosi sąlyginės ramybės periodu (galbūt todėl jie ir išliko?), kai žmonių socialinę padėtį veikė būtent to laikotarpio socioekonominei aplinkai būdingi faktoriai. Be abejonės, jie turėjo skirtis nuo veiksmų, būdingų po epidemijos ar okupacijos atsigaunančiam miestui. Taigi atsižvelgdami į tai, apie ankstesnius laikus kalbėsime tik tais atvejais, kai turėsime galimybę pagrįsti teiginius šaltiniais, ir koncentruosimės visų pirma ties XVIII a.

Didžioji dauguma špitolių globotinių ir ligonių po savęs nepaliko jokių rašytinių šaltinių, kurie leistų geriau suvokti jų skurdo priežastis ir suprasti, kodėl jiems teko ieškoti pagalbos būtent špitolėse. Šioms problemoms atskleisti labai trūksta „įkontekstinančių“ tyrimų, kurie leistų išvengti pavojaus pateikti tik fragmentuotus ir tarpusavyje menkai susijusius epizodus. Vilniaus istorijai skirtuose tekstuose vis dar menkai nagrinėjami demografiniai procesai, kurių analizė leistų atsakyti į pagrindinius klausimus, susijusius su miesto gyventojų gyvenimo ciklu: kokio amžiaus žmonės tuokdavosi ir susilaukdavo vaikų, kokio – mirdavo, kuriuo gyvenimo etapu moterys dažniausiai tapdavo našlėmis, kokie faktoriai skatindavo migraciją ir pan. Pagaliau net nėra bandyta, pasinaudojant istorinės demografijos metodais, pagrįsčiau rekonstruoti bent jau apytikrą Vilniaus gyventojų skaičių (20 000, 25 000, daugiau?). Tai leistų geriau suvokti, kokia gyventojų dalis galėjo būti špitolių globotiniai. Nedaug ir miesto gyventojų socioekonominės padėties tyrimų, kurie padėtų susidaryti aiškesnį vaizdą, kaip atrodė Vilniaus darbo rinka, koks buvo amatininko ar padienio darbininko uždarbis, kokios buvo gyvenamosios vietos nuomos kainos, kiek gyvenimas mieste buvo autarkiškas ir pan. Nors šaltinių, ypač XVIII a., įvairiems klausimams tirti pakanka, šios problemos turėtų būti nagrinėjamos jau atskiruose tekstuose. Atsižvelgiant į tai, toliau tekste, aiškinantis žmonių nuskurdimo priežastis ir kitus panašius klausimus, dažnu atveju teks daryti ne visada pakankama empirine medžiaga pagrįstas prielaidas bei pasiremti analogijomis iš kitų kraštų istoriografijos.

Šiame skyriuje sieksime aptarti kelis pagrindinius klausimus, susijusius su špitolių globotiniais ir ligoniais. Kiek globotinių būdavo globojama ir kiek ligonių gydoma špitolėse? Dėl kokių priežasčių galėjo keistis jų skaičius? Kiek ilgai globotiniai gyvendavo špitolėse ir kiek trukdavo gydymas? Koks būdavo globotinių ir ligonių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes? Kokios negalios buvo būdingos globotiniams ir nuo kokių ligų būdavo gydomi ligoniai? Kodėl daugumą špitolių globotinių sudarydavo moterys? Iš kokios socialinės aplinkos žmonės patekdavo į špitoles? Kiek jų būdavo vietiniai, o kiek –

atvykėliai? Kaip būdavo organizuojamas kasdienis globotinių gyvenimas špitolėse ir kaip apsigyvenimas špitolėje pakeisdavo žmogaus statusą?

Skyrių sudaro dvi pagrindinės dalys. Pirmojoje dalyje kalbėsime apie Vilniaus špitolių-prieglaudų globotinius, atskirai aptardami specifinę pamestinukų kategoriją. Antrojoje dalyje pateiksime keturių špitolių-ligoninių atvejų studijas, atsižvelgdami į tai, kad pastarųjų špitolių veikla buvo daugiau ar mažiau specializuota, o institucijos žymiai skyrėsi savo dydžiu ir veiklos apimtimis. Atskirų špitolių-prieglaudų atvejų studijos, nors tai būtų pageidautina tyrimo prieiga ir leistų pateikti kur kas platesnius ir empiriškai labiau pagrįstus apibendrinimus, dėl anksčiau minėtų priežasčių yra įmanomos tik iš dalies. Be to, špitolės-prieglaudos buvo daugiau ar mažiau panašios savo dydžiu ir tik kai kurios iš jų buvo skirtos konkrečių socialinių grupių atstovams.

4. 1. Globotiniai

Šiame poskyryje analizuosime dvi špitolių globotinių kategorijas – 1) špitolių-prieglaudų globotinius bei 2) pamestinukus, kurie traktuotini kaip specifinė grupė, kadangi į špitolės patekdavo ne patys ieškodami pagalbos, bet dėl nuo jų nepriklausančių aplinkybių.

4. 1. 1. Špitolių-prieglaudų globotiniai

Prieš imantis sistemingesnės analizės, svarbu apibrėžti, ką laikysime špitolių globotiniais. Išliko labai nedaug normatyvinių šaltinių⁴⁸⁸, kurie leistų ne tik geriau suvokti priėmimo į špitolę procesą, bet ir tai, koks žmogus galėjo būti laikomas „pavyzdiniu“ ar „pageidautinu“ globotiniu. Pagal 1684 m. tarp magistrato ir Švč. Trejybės špitolės prepozito pasiektą susitarimą pageidautinas globotinis turėjo būti „doras, negirtuokliaujantis žmogus su rekomendacija,

⁴⁸⁸ Bylos tarp Vilniaus magistrato ir tuometinio Švč. Trejybės špitolės prepozito S. Rodzevičiaus sprendimas (1684) – *Zbior*, s. 259–268; liuteronų špitolės taisyklės (XVIII a. pradžia) – LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4–6; kalvinistų našlių namų taisyklės (1762) – LMAVB RS, f. 267-2969.

kuris dėl sveikatos silpnumo ar savo amžiaus nebegali pragyventi⁴⁸⁹. Panašius reikalavimus, tačiau aiškiai akcentuodami priklausymą konfesinei bendruomenei ir pamaldumą (kitaip tariant, dorybę), pretendentams kėlė ir liuteronai, nustatę, kad špitolėje turėtų būti globojami „tie mūsų Augsburgio tikėjimo žmonės, kurie stropiai lanko bažnyčią, meldžiasi ir priima Šv. Vakarienės [sakramentą], turi gero elgesio patvirtinimą ir yra verti išmaldos (*Allmosen*) dėl amžiaus, negalios ir skurdo (*wegen Alters, Unvermögligkeit, und Armuth*)⁴⁹⁰. Tuo tarpu kalvinistai apibrėžė ne tik būsimų globotinių šeiminių padėtį, moralines savybes, bet ir amžių: „[į našlių namus] gali būti priimamos neištekėjusios, dorai gyvenančios ir pamaldžios (*z życia y pobożności zalecone*), maždaug penkiasdešimties [metų] moterys, turinčios distrikto rekomendaciją ir provincijos sinodo patvirtinimą⁴⁹¹.

Taigi iš šių trumpų aprašymų ryškėja kelios pagrindinės savybės, kuriomis formaliai turėjo pasižymėti globotiniai. Jas galima skirti į tris grupes: 1) aiškiai matomos fizinės savybės – senyvas amžius, negalios ar ligos, 2) kiti veiksniai, dėl kurių dar fiziškai pajėgus žmogus nebegalėtų pasirūpinti savimi, – visų pirma našlystė, kitokio pobūdžio nelaimės (gaisro, stichinių nelaimių padariniai ir pan.) bei 3) moralinės savybės – pamaldumas, doras gyvenimas ir gera reputacija bendruomenėje. Jeigu apie būsimų globotinių fizinę būklę špitolių administratoriai galėdavo spręsti savo nuožiūra, tai apie kitas savybes bei gerą reputaciją turėdavo informuoti patikimi bendruomenės nariai ir dvasininkai, suteikdavę rekomendacijas. Svarbu pastebėti, kad šaltiniuose niekur nekalbama apie kitą svarbų veiksni – globotinių socialinę kilmę. Manytume, tai rodo, jog špitolės nebuvo „rezervuotos“ iš žemesniųjų visuomenės kilusiems žmonėms, o kartu ir liudija, kad retas buvo visiškai apsaugotas nuo galimo skurdo visuomenėje, kurioje neegzistavo visuotinė socialinės apsaugos sistema. Vienintelė išimtis, kai globotinių kilmė apibrėžiama konkrečiau, – misionierių špitolė, į kurią fundatorių valia

⁴⁸⁹ *Zbior*, s. 266.

⁴⁹⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4.

⁴⁹¹ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 1.

pirmiausiai turėdavo būti priimami nuskurdę bajorai⁴⁹². Tikėtina, kad Vilniuje galėjo veikti ir daugiau špitolių, į kurias pirmiausiai būdavo priimami konkrečios socialinės grupės ar profesijos atstovai. Greičiausiai tokią funkciją galėjo atlikti mėsinių cecho špitolė⁴⁹³.

Špitolių administratoriai puikiai suprato, kas būdinga nuskurdusiam žmogui, vis dėlto špitolių dokumentacijoje apie tai plačiau nekalbama. Taigi iš sporadiškų paminėjimų šaltiniuose sunku spręsti, kaip turėtume suvokti skurdą ankstyvųjų naujųjų laikų kontekste. Kaip nuskurdę galėjo būti įvardijami tiek tie, kurie neturėjo pakankamai lėšų nei maistui, nei pastogei ir kitiems būtiniausiems poreikiams, tiek tie, kurie negalėdavo išlaikyti konkrečiam visuomenės sluoksniui priderančių gyvenimo būdo standartų. Bandant apibrėžti, kaip šiame tyrime suvoksime skurdą, manytume, naudingos sociologų suformuluotos *absoliučiojo* ir *santykinio* skurdo koncepcijos. Pagal pirmąją koncepciją žmogus gyvena skurde, jei pajamų nepakanka patenkinti pagrindiniams poreikiams, užtikrinantiems jo išlikimą, – maistui, aprangai ir būstui⁴⁹⁴. Tuo tarpu santykinio skurdo koncepcijos šalininkai teigia, kad skurdą reikia sieti su bendruoju gyvenimo standartu, vyraujančiu konkrečioje visuomenėje⁴⁹⁵. Visgi norint išmatuoti santykinį skurdą, būtina nustatyti ir santykinę skurdo ribą, už kurios patenkantys žmonės būtų laikomi nuskurdusiais, tačiau tai įmanoma tik pasiremiant išsamia statistika, atspindinčia daugelį visuomenės gyvenimo aspektų. Taigi absoliučiojo skurdo koncepcijos universalumas, t. y. galimybė taikyti ją ne tik vienalaikėms, bet ir kur kas mažiau pažinioms praeities visuomenėms, leidžia bent iš dalies įvardyti, kas galėjo būti būdinga nuskurdusiam žmogui XVI–XVIII a. Tam pakanka net ir labai lakoniškų šaltinių duomenų. Nors, kaip matysime, globotiniai būdavo nuskurdę nevienodai, vis dėlto jie dėl skirtingų priežasčių jau nebegalėjo išlaikyti savo

⁴⁹² BUW, rkps 129, l. 154.

⁴⁹³ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 15.

⁴⁹⁴ Giddens A., *Sociologija*, iš anglų kalbos vertė J. Markevičienė, D. Masilionis, A. Valantiejus, Vilnius, 2005 p. 295; Topolski J., „Nędza, ubóstwo, dostatek jako kategorie teoretyczne w badaniu historycznym i ich wartość eksplanacyjna” (toliau – *Nędza*), in: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, pod red. J. Sztetyły, Warszawa, 1992, s. 12; Geremek B., *Poverty*, p. 3.

⁴⁹⁵ Giddens A., *Sociologija*, p. 295.

gyvenamosios vietos (tai akivaizdžiai paliudija faktas, jog jie gyvena špitolėse), o, matyt, dažnu atveju – ir apsirūpinti pakankamu kiekiu maisto bei patenkinti kitus būtiniausius poreikius.

Tokia fizinių, socialinių ir moralinių savybių visuma buvo būdinga tiems, kuriuos krikščioniškoji visuomenės dalis laikė „tikraisiais“, arba pagalbos nusipelnančiais, vargšais⁴⁹⁶. Šiai kategorijai priskirtini savarankiškai pragyventi nebegalintys seni, neįgalūs ar ligoti žmonės bei aplinkybių aukos – našlės, našlaičiai ir pamestinukai⁴⁹⁷. Vertinant vargšo „tikrumą“, svarbiausia buvo tai, ar žmogus yra pats kaltas dėl savo skurdo, ar visgi yra aplinkybių auka. Būtent priklausymas „tikrųjų“ vargšų kategorijai greta priklausymo konkrečiai konfesinei bendruomenei buvo viena iš sąlygų, kad žmogus galėtų būti jos remiamas, taigi ir globojamas špitolėje. Nors špitolės ankstyvaisiais naujaisiais laikais buvo pagrindinės „tikrųjų“ vargšų globos institucijos⁴⁹⁸, vis dėlto tarp jų ir špitolių globotinių negalime dėti lygybės ženklo, kadangi gyvenimas špitolėje savaime nebuvo „tikrojo“ vargšo savybė.

„Tikrieji“ vargšai nebuvo vienintelė nuskurdusių žmonių kategorija. Jos atmaina buvo „drovieji“ vargšai (*pauperes verecundosi, Hausarmen*) – aukštesnių visuomenės sluoksnių atstovai, dėl įvairių priežasčių praradę materialinę gerovę ir nebegalintys gyventi taip, kaip pridera jų socialinės padėties žmonėms. Dėl savo kilmės jie negalėjo sau leisti elgetauti ar kitaip viešai prašyti pagalbos, taigi ir gyventi špitolėje⁴⁹⁹. „Droviuosius“ vargšus galime laikyti savotišku varguomenės elitu, nes jie išlaikydavo savo gyvenamąją vietą (dėl to liuteronai juos vadindavo *Hausarmen* – „namų vargšais“) ir nuo įvairių globos institucijų buvo priklausomi tik iš dalies, gaudami paramą pinigais, maistu, malkomis ir pan. Tai leisdavo jiems ir toliau bent jau iš dalies išlaikyti įprastą gyvenimo būdą ir nedegraduoti iki eilinių špitolių globotinių. Tiek viduramžiais, tiek ankstyvaisiais naujaisiais laikais (pavyzdžiui, Italijoje) „drovieji“ vargšai būdavo atvirai privilegijuojami, o karitatyvine veikla

⁴⁹⁶ Geremek B., *Poverty*, p. 25.

⁴⁹⁷ Pullan B., *Catholics, Protestants*, p. 445.

⁴⁹⁸ Geremek B., *Poverty*, p. 25–26; Pullan B., *Catholics, Protestants*, p. 445.

⁴⁹⁹ Pullan B., *Catholics, Protestants*, p. 445; Geremek B., *Poverty*, p. 24.

užsiimančios brolijos rinkdavosi paramos gavėjus iš brolijos nariams socialiai artimų asmenų⁵⁰⁰. Iš XVII a. vilnietišku šaltinių sužinome, kad tokiu būdu būdavo išlaikomi kai kurie su materialiniais sunkumais susiduriantys Vilniaus valdančiojo elito nariai, kaip, pavyzdžiui, burmistro našlė Ablamavičienė (*Ablamowiczowa*)⁵⁰¹, priklausiusi kategorijai tų, kurie „gauna išmaldą [Švč. Trejybės] špitolėje negyvendami“⁵⁰². Tuo tarpu buvęs burmistras Samuelis Šičikas-Zaleskis gyvenimo pabaigoje iš miesto tarybos administruojamos unitų Spaso špitolės lėšų kasmet gaudavo po 10 auks.⁵⁰³ Liuteronai XVIII a. (nors tikėtina, kad tokia praktika buvo vykdoma ir anksčiau), be špitolės, turėjo atskirą „kasą“ „droviesiems“ vargšams, našlėms ir našlaičiams remti⁵⁰⁴. Nors „kasos“ lėšomis būdavo išlaikomos ir našlių namų globotinės, tačiau šaltinyje jos dažniausiai aiškiai neatskiriamos nuo tų, kurios tiesiog gauna savaitinę išmoką, todėl jų neįtrauksime į tolesnę analizę.

Tiek „tikrųjų“, tiek „droviųjų“ vargšų priešingybė buvo „netikri“ vargšai, kurie nuskursdavo dėl savo pačių kaltės (lošimo, girtavimo ir pan.), valkataudavo ir, būdami sveiki, ne dirbdavo, bet gyvendavo iš išmaldos (nors, žinoma, tikrai ne visi elgetaujantys žmonės taip darydavo iš piktybiškų paskatų ar nenoro dirbti – to imtis galėjo priversti ir struktūrinis nedarbas). Būtent „netikrų“ vargšų grupė dažniausiai patekdavo į daugelio Europos miestų ir valstybių nemalonę ir prieš juos būdavo imamasi įvairių represijų bei kuriamos naujos institucijos, kaip kad jau minėti darbo namai. Nors iki pat XVIII a. pabaigos Vilniuje nebuvo organizuotai kovojama prieš tokius asmenis, vis dėlto tai nereiškia, kad ši problema nebuvo reflektuojama ir „netikri“ vargšai būdavo lengvai priimami į špitoles. Tai liudija ne tik „saugikliai“ špitolių taisyklėse, globotinių pašalinimai, bet ir užuominos kitokio pobūdžio šaltiniuose. 1637 m. kalvinistų provincijos sinode buvo priimtas kanonas „Apie sveikus vargšus“,

⁵⁰⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 24; Terpstra N., *Lay Confraternities and Civic Religion in Renaissance Bologna*, Cambridge University Press, 2002, p. 180; D'Andrea D. M., *Civic Christianity in Renaissance Italy. The Hospital of Treviso, 1400–1530*, University of Rochester Press, 2007, p. 59.

⁵⁰¹ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 143; Frick D. A., *Kith*, p. 335; Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 206.

⁵⁰² LVIA, f. SA, b. 5097, l. 360: „Osoby ktore biorą jałmuzne nie będąc w szpitalu“.

⁵⁰³ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 197–206.

⁵⁰⁴ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 50 (1733–1768), *ibid.*, b. 32 (1768–1798).

kuriuo tokiems asmenims nurodyta ieškoti paramos tarp artimųjų ar kitų žmonių, o ne prašyti bendruomenės⁵⁰⁵. 1652 m. unitų metropolitas Antanas Sieliava, reikalavo provizorių išvaryti „kai kuriuos Spaso špitolėje gyvenančius vargšus, būtent sveikus ir galinčius iš savo darbo pragyventi“⁵⁰⁶. 1744 m. testamentu palikdamas pinigų liuteronų špitolei, pulkininkas Ferdinandas Taubė pabrėžė, kad auka skiriama „špitolės vargšams, dievobaimingiems našlaičiams, o ne dykinėtojams“⁵⁰⁷. Nors kol kas nepavyko rasti daugiau panašių šaltinių, vis dėlto neabejotina, kad „netikri“ vargšai nebūdavo masiškai priimami į špitoles, nors, kaip matysime, XVIII a. pabaigoje ši problema buvo minima kaip vienas iš Vilniaus špitolių trūkumų.

Taigi, atsižvelgdami į tai, kas išdėstyta, špitolių globotinius šiame tyrime apibrėžiame kaip špitolėse nuolat globojamus, taigi savos gyvenamosios vietos nebeturinčius, žmones, kurie (dažniausiai) buvo nuskurdę dėl nuo jų nepriklausančių aplinkybių. Be abejo, tai yra tik sąlyginis apibrėžimas, kadangi skurdą, ypač kalbant apie praeitį, galima suprasti įvairiai. Be to, globotinių priėmimui į špitoles didelės įtakos neabejotinai turėdavo subjektyvus špitolių administratorių požiūris, neišvengiamai galėjęs vesti prie dvigubų standartų taikymo. Kaip matysime kituose skyriuose, toje pačioje špitolės patalpoje gyvenantys globotiniai galėjo būti nuskurdę nevienodai ir turėti skirtingas materialines sąlygas. Vis dėlto mūsų tyrimo kontekste identifikuoti, kad konkretus asmuo susiduria su materialiniais sunkumais, leidžia faktas, kad ji(s) gyvena ne savo namuose, bet špitolėje.

Iš karto svarbu pabrėžti, kad toliau tekste nesiimsime analizuoti kitų vargšų kategorijų ir nekalbėsime apie tuos, kurie paramą gaudavo iš savo šeimos, giminaičių, draugų ar kaimynų. Tai jau būtų visai kitokio tyrimo, kurio tikslas būtų aptarti visas miesto varguomenės grupes ir visas karitatyvinės veikos rūšis, objektas. Šio tyrimo kontekste atkreipti dėmesį į kitas varguomenės kategorijas bus reikšminga tiek, kiek tai leis geriau pažinti špitolių klientūrą.

⁵⁰⁵ *Akta synodów, 1626–1637*, s. 167.

⁵⁰⁶ VUB RS, f. 4-27979(A-733), l. 1: „[...] że niektore ubogie w szpitalu Spaskim mieszkaiące, a zwłaszcza zdrowe y mogące przez swoje staranie pożywic [...]“.

⁵⁰⁷ LVIA, f. SA, b. 5348, l. 1332: „[...] na ubogie szpitalne, sieroty Bogoboyne, a nie na hułtaie [...]“.

Špitolių globotiniai šaltiniuose įvardijami bendrais terminais (*pauperes, ubogie / ubodzy, Armen*), tik retais atvejais akcentuojant tai, kad jie yra globojami špitolėje (*babki ar dziady szpitalne*). Toliau tekste sinonimiškai vartosime terminus „(špitolės) globotinis“ ir „špitolininkas“, ir tik kai kuriais atvejais, visų pirma atsižvelgdami į šaltinių kalbos ypatybes, vadinsime globotinius vargšais.

a. Priėmimas į špitolę

Apgyvendinimas špitolėje prasidėdavo nuo priėmimo procedūros, kuomet atsakingi asmenys, apie kuriuos kalbėjome 3 skyriuje, nusprendavo, ar pretendētė (-as) nusipelno būti globojama(s) špitolėje. Be savaime suprantamo būsimo globotinio fizinės būklės įvertinimo, išlikusiose špitolių taisyklėse bei kituose panašaus pobūdžio šaltiniuose užsimenama ir apie kitas priėmimo procedūros detales. Iš būsimo globotinio reikalauta turėti rekomendaciją, paliudijančią gerą jo(s) reputaciją. Šaltiniuose tiksliau nenurodoma, nei koks turėjo būti rekomendacijos turinys, nei kokie asmenys galėjo rekomenduoti priimti naują globotinį, nei kokią atsakomybę jie prisiimdavo, taip pat nežinoma, ar rekomendacijos būdavo raštiškos, ar žodinės. Kiek plačiau apie tai užsimenama tik liuteronų špitolės taisyklėse. Špitolės administratoriai reikalavė, kad pretendentas turėtų dvi rekomendacijas: vieną turėjo suteikti du patikimi bendruomenės nariai (*mit zwey gutten Männern aus der Gemeinde* [!]), kitą – „dievobaimingumo įrodymą“ (*Gottesfurcht Zeugniß*), t. y. patvirtinimą, kad žmogus yra uoliai tikintis, – pastoriai⁵⁰⁸. Į našlių namus priimamos kalvinistės savo ruožtu turėdavo gauti rekomendaciją iš distrikto vyresniųjų (matyt, tiek pasauliečių bendruomenės vyresniųjų (senjorų), tiek dvasininkų)⁵⁰⁹. Kad tai nebuvo tik formalus reikalavimas, parodo špitolių šaltiniai. Liuteronų špitolės globotinių knygoje, priėmus naują globotinį ar globotinę, būdavo pažymima, kad dėl to buvo nuspręsta sesijoje (*laut Session*

⁵⁰⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4.

⁵⁰⁹ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 1.

Schluß), taigi įvykdžius visus keliamus reikalavimus. Taip 1751 m. kovo 21 d. sesijos sprendimu į špitolę buvo priimtas Jokūbas Olanskis⁵¹⁰. Tuo tarpu 1778 m. kovo 11 d. kalvinistų distrikto sinodo sesijos metu našlei Bretovienei (*Bretowowa*) buvo rekomenduota (*zarekomendowana*) skirti išlaikymą (*beneficium*) apgyvendinant našlių namuose⁵¹¹. 1748 m. vasario 1 d. į misionierių špitolę buvo priimtas Laurynas Turnas (*Thurn*), kurį rekomendavo Adučiškio klebonas Bazilevskis⁵¹². Nors pastarosios špitolės globotinių knygoje daugiau užuominų apie globotiniams suteiktas rekomendacijas nėra, vis dėlto neatmestina galimybė, kad tuo turėdavo pasirūpinti ir kiti. Rekomendacijų turinys taip ir lieka nežinomas, todėl galima tik numanyti, kad tai greičiausiai būdavo žodinis gerą reputaciją turinčio asmens (ar asmenų) patvirtinimas, kad į vietą špitolėje pretenduojantis žmogus pasižymi geru elgesiu ir pamaldumu. Pastaroji savybė buvo reikšminga dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, tai buvo suvokiama kaip viena iš „tikram“ vargšui būtinų dorybių. Kita vertus, tai turėjo užtikrinti, kad špitolėse bus globojami tik konkrečios konfesijos išpažinėjai, taip užkertant kelią kitatikiams naudotis bendruomenės gailestingumu.

Liuteronų ir kalvinistų špitolių taisyklėse taip pat nustatoma, kad po to, kai globotinis bus įrašytas į špitolės knygą ar sąrašą bei išklausys taisyklės, privalės pasižadėti po mirties savo nuosavybę palikti špitolei. Kaip matysime vėliau, šios nuostatos iš tiesų būdavo laikomasi, o špitolė tokiu būdu gaudavo dalį papildomų pajamų. Į našlių namus priimtos kalvinistės turėdavo sudaryti nuosavybės registrą, kuris būdavo saugomas sinodo archyve. 1780 m. vasario 16 d. priimta Eulalija Zaborovskienė „archyvui pateikė įprastą reversalą ir savo daiktų registrą“ (*dała od siebie zwykły rewersał, y regestr rzeczy swych ad archivum*)⁵¹³. Po jos mirties 1786 m. kovo 20 d. kun. Rečinskis ir Tribunolo atendentas (agentas) Kopickis vėl suregistravo velionės turtą, kad pastarasis galėtų jį parduoti iš varžytinių⁵¹⁴.

⁵¹⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 6.

⁵¹¹ LMAVB RS, f. 40-827, p. 92.

⁵¹² LMAVB RS, f. 318-12776, l. 73v.

⁵¹³ LMAVB RS, f. 40-827, p. 98.

⁵¹⁴ *Ibid.*, p. 117.

Ar galima kalbėti apie „tipišką“ priėmimo į špitolę laiką? Šaltasis metų laikas, be abejo, turėjo tapti dar vienu iššūkiu sunkiai besiverčiantiems žmonėms, kadangi reikėdavo apsirūpinti ir kuru. Vis dėlto vargu ar oro sąlygos galėdavo turėti daug įtakos, kadangi vietos špitolėse-prieglaudose, skirtingai nei ligoninėse, būdavo užimamos ne vienam mėnesiui, o neretai – ir keliems ar keliolikai metų, todėl jeigu visos vietos būdavo užimtos, nauji globotiniai neturėdavo galimybių patekti į špitolę. Kaip matysime kituose skyriuose, oro sąlygos turėdavo didelę reikšmę sergamumui įvairiomis ligomis ir žymiai veidavo *ligonių* skaičiaus svyravimus, tačiau tai, panašu, nebuvo reikšmingas faktorius špitolėse-prieglaudose pagalbos ieškantiems žmonėms.

b. Amžius ir sveikatos būklė

Senyvas amžius ir su juo prasidedančios ligos, negalios ar bendras fizinis nusilpimas buvo patys svarbiausi faktoriai, nulemdavę iš fizinio darbo gyvenančių žmonių nedarbą, o kartu – ir skurdą. Tai gerai atspindi 1681 m. liepos 21 d. į Vilniaus magistrato aktų knygą įrašytas liuteronų audėjo Baltramiejaus Brutkerio (*Brutkier*) dovanojimo aktas, kuriuo jis liuteronų špitolėi užrašė gabalą audinio, „[k]adangi dėl skurdo, negalios ir ligos nebegalėdamas toliau dirbti savo amato, ir priimamas į Augsburgio tikėjimo špitolę [...], tai špitolėi neperdavė jokio kilnojamojo turto nei pinigais, nei daiktais ir įrankiais bei įkaitais [?], ir netgi pareiškė nieko neturįs“⁵¹⁵.

Jeigu daugiau ar mažiau aišku, kas būdavo laikoma negalia, tai kur kas daugiau klausimų kelia „senatvės“ samprata. Ligšiolinėje Lietuvos istoriografijoje kol kas dar nebandyta tirti, kaip buvo suvokiama senatvė, ties koku amžiumi buvo brėžiama senatvės riba ir kokią visuomenės dalį galėjo sudaryti senais laikomi žmonės, taigi šiuo klausimu galime pasiremti tik kitų šalių istorikų išvadomis. Pasiremdami plačia šaltinių baze – mirties metrikų

⁵¹⁵ LVIA, f. SA, b. 5111, p. 190: „Quia ipse ob egestatem, imbecillitatem et aegritudinem suam non valendo amplius artificium suum exercere intrandoque xenodochium Augustanae Confessionis [...] nulla bona mobilia sua tam in parato aere, quam rebus et utensilibus pignoribusque ad idem xenodochium intulit quinimo nihil se habere declaravit”.

knygomis, dienoraščiais, naratyviniais ir kitokio pobūdžio šaltiniais, – tyrinėtojai priėjo prie išvados, kad riba tarp vidutinio amžiaus ir senatvės turėtų būti brėžiama maždaug ties 60-aisiais gyvenimo metais⁵¹⁶. Atsižvelgiant į tai, kad toks supratimas apie senatvę vyravo daugelyje Europos kraštų, manytume, galima teigti, jog ir LDK senais buvo laikomi maždaug 60 metų sulaukę žmonės.

Nors senyvas amžius buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, leisdavusių patekti į špitolę, vis dėlto šie duomenys dažniausiai nebūdavo fiksuojami. Be to, šaltiniuose maža ne tik tikslesnių, bet ir abstraktesnių žmonių amžiaus įvardijimų, kai jie apibūdinami kaip „seni“ ir pan. Iš viso turime duomenų apie 119 (taigi mažiau nei pusės visų mums žinomų atvejų) globotinių amžių. Šie duomenys nesistemiškai fiksuoti katalikų Švč. Trejybės, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo, Šv. Marijos Magdalenos, misionierių bei liuteronų špitolių dokumentacijoje.

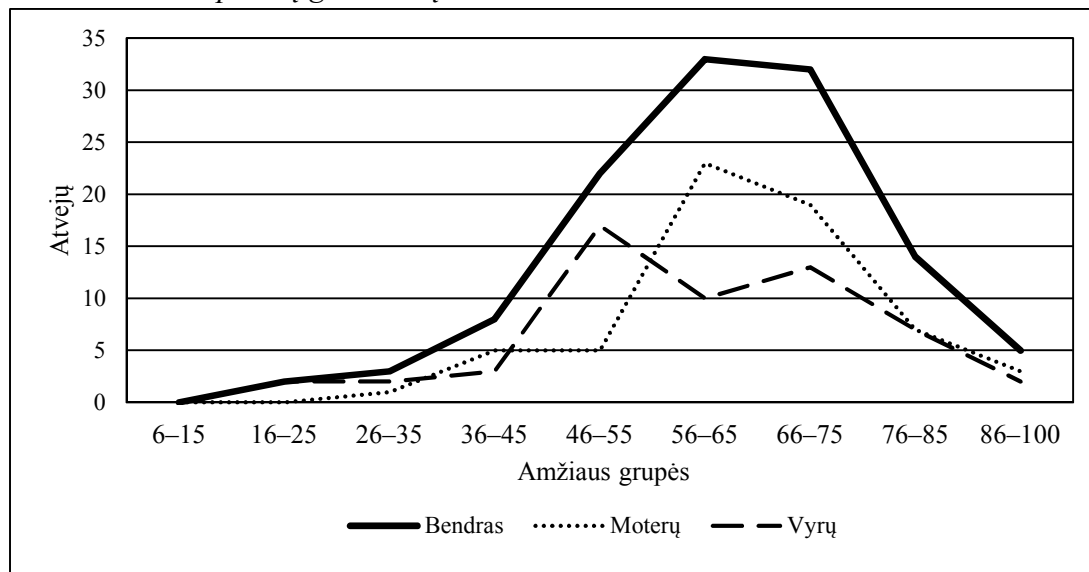
Surinkti duomenys apie špitolininkų amžių nėra visiškai patikimi dėl dviejų priežasčių. Pirma, būtina atsižvelgti į tai, kad globotinių amžius pradedamas minėti tik XVIII a. paskutinio ketvirčio šaltiniuose (tai darė tik misionieriai), o be kelių pavienių paminėjimų, daugiausiai duomenų apie špitolininkų amžių atsiranda paskutiniame amžiaus dešimtmetyje, kai pagal Vilniaus špitolių deputacijos nuostatus institucijų administratoriai buvo įpareigoti sudaryti išsamius globotinių sąrašus pagal nustatytą klausimyną⁵¹⁷. Antra, globotinių amžius dažnu atveju būdavo nurodomas netiksliai. Tai aiškiai matyti iš to, kad skaičiai būdavo kone sistemiškai apvalinami⁵¹⁸ (50, 55, 60, 65, 70 ir t. t.), kartais netgi pridedant, kad nurodomas amžius yra tik „apytikslis“ (*circiter, plus vel minus*). Taigi surinkti duomenys turi didelių trūkumų, tačiau, manytume, galima padaryti kelis atsargius apibendrinimus.

⁵¹⁶ Myśliwski G., „Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr. 3, 2001, s. 171; Troyansky D. G., „The Elderly“, in: *Encyclopedia of European Social History*, ed. P. N. Sterns, Vol. 4, New York, 2001, p. 220; Ottaway S. R., *The Decline of Life: Old Age in Eighteenth-Century England*, Cambridge University Press, 2004, p. 20.

⁵¹⁷ LVIA, f. SA, b. 896, l. 3v.

⁵¹⁸ Demografai tokį reiškinių vadina „amžiaus sankaupomis“ (?) (*age heaping*), o šaltiniuose nurodomų duomenų patikimumą leidžia nustatyti Whipple'io indeksas.

Grafikas nr. 1. Špitolių globotinių amžius

Pagal: Šv. Nikodemo, p. 509–513; LVIA, f. SA, b. 895; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 239, l. 25; LMAVB RS, f. 318–12776; LMAVB RS, f. 43–241, p. 152; LMAVB RS, f. 318–3109, l. 68–68v, 69v–70, 76v, 80v, 84v, 88, 101, 117v–118v; VUB RS, f. 4–A3828, l. 9v, 103v.

Nors, kaip matysime kituose poskyriuose, absoliučią daugumą špitolių-prieglaudų globotinių sudarydavo moterys, šaltinių specifika nulėmė, kad šiuo aspektu atvejai pasiskirstę beveik vienodai: žinomas 63 moterų ir 56 vyrų amžius. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad moterys patenka visų pirma į 56–65 ir 66–75 metų grupes, tuo tarpu vyrai – į 46–55 metų grupę. Galimi keli paaiškinimai, kodėl galėjo susiklostyti būtent tokia padėtis. Viena vertus, dauguma špitolių globotinių moterų, kaip matysime tolesniuose teksto skyriuose, būdavo našlės, todėl tai galbūt atspindi amžių, kuomet moterys tapdavo našlėmis (galbūt ir po antros ar trečios santuokos). Kita vertus, tai, kad kur kas daugiau vyrų patenka į 46–55 metų amžiaus grupę, galima paaiškinti tuo, kad dauguma duomenų apie jų amžių yra surinkti iš misionierių špitolės, kurioje būdavo globojami tik vyrai, knygos. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad špitolė buvo skirta visų pirma nuskurdusiems bajorams, neakcentuojant nuskurdimo priežasčių, sveikatos būklės ar amžiaus. Taigi, matyt, neatsitiktinai 12 iš 20 (60 %) globotinių buvo sulaukę iki 55 metų, 4 (20 %) globotiniai pateko į 56–65 metų, 3 (15 %) – į 66–75 metų, 1 (5%) – į 76–85 metų amžiaus grupes.

Verta atkreipti dėmesį į tuos, kurie išsiskiria iš bendro konteksto, – į jaunų (16–25, 26–35) ir vidutinio (36–45) amžiaus žmonių grupes

patenkančius globotinius. Tokių žmonių, kaip galime spręsti iš turimų duomenų, buvo 9. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo ir misionierių špitolėse buvo globojami atitinkamai 5 ir 2 į šias amžiaus kategorijas patenkantys vyrai, Švč. Trejybės ir liuteronų špitolėse – po moterį. Daugiau nei pusė jų turėjo kokią nors negalią: Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje globoti Pilypas Gerbačiauskas (37) bei Andriejus Maslauskas (30) buvo neregiai⁵¹⁹, o likusieji apibūdinti kaip „luoši“ (*kaleka*)⁵²⁰. Taigi galima daryti prielaidą, kad senyvas amžius buvo suvokiamas kaip reikšmingas faktorius, sprendžiant dėl priėmimo į špitolę ir tik sunki negalia galėjo atverti špitolės duris dar jauniems žmonėms. Kitokias priežastis, dėl kurių dar jaunas žmogus galėjo būti priimtas į špitolę, atskleidžia 1735 m. pavasarį liuteronų špitolėje gyvenusios Jochemaitės (*Jochemsche Tochter*)⁵²¹ atvejis: ji į špitolę buvo priimta ne dėl negalios, bet dėl to, kad buvo našlaitė⁵²². Matyt, dėl to jai buvo mokama perpus mažesnė išmoka nei kitiems globotiniams. Atsižvelgiant į tai, kad dauguma duomenų surinkti iš šaltinių, chronologiškai sutampančių su XVIII a. pabaiga, kai buvo stengiamasi griežčiau kontroliuoti špitolininkų priėmimą, galima teigti, kad prieš 50 ar 100 metų jaunesnių špitolininkų galėjo būti ir daugiau, nors vargu ar bendras globotinių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes skyrėsi esmingai.

Kitas rodiklis, iš dalies leidžiantis šiek tiek daugiau pasakyti apie špitolininkų amžių bei jų sveikatos būklę, – metai, kuriuos jie špitolėje išgyvendavo iki mirties (žr. lentelę nr. 3). Pabrėžtina, kad, sudarant lentelę, globotinių špitolėje praleisti metai buvo apvalinami, kadangi, skaičiuojant dienomis ar mėnesiais, lentelės apimtis būtų pernelyg didelė.

Kaip matyti iš lentelės B, D ir E eilučių, dauguma špitolininkų mirdavo jau per kelis pirmuosius metus. Manytume, tai liudija tiek senatvę, tiek nuo jos neatsiejamas sveikatos problemas. Pavyzdžiui, misionierių špitolės globotinis Jonas Raubė (*Raube*), priimtas į špitolę 1724 m. spalio 7 d., mirė

⁵¹⁹ Šv. *Nikodemo*, p. 510, 512.

⁵²⁰ *Ibid.*, p. 510–511,

⁵²¹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 102.

⁵²² Jos tėvas mirė 1732 m. balandį – LDMA, be sign., l. 63v.

1725 m. balandžio 21 d.⁵²³, o liuteronė Marija Neumanienė (*Neumannin*) nuo 1731 m. sausio 9 d. špitolėje išgyveno dvi savaites⁵²⁴. Kita vertus, špitolėje iki mirties pragyventi ilgi metai rodo, kad priimami globotiniai ar globotinės dar nebūdavo sulaukę labai daug metų arba buvo sąlyginai sveiki. Kaip pavyzdžius galima paminėti kalvinistų našlių namuose 23 metus (1769–1792) pragyvenusią Oną Zabelaitę⁵²⁵ ar 19 metų (1753–1772) liuteronų špitolėje praleidusią Oną Mariją Šlėgeliene (*Schlegelin*)⁵²⁶.

Lentelė nr. 3. *Špitolėje praleistas laikas*

Metai Atvejai	0–1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	46	15	23	4	13	9	7	2	2	5	2	3
B	18	9	13	2	8	6	5	1	1	5	1	2
C	50	17	1	3	3	2	0	0	1	0	0	0
D	8	3	7	3	0	4	1	4	2	0	0	0
E	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1
	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
A	2	1	1	2	0	1	3	0	0	0	0	0
B	1	0	0	2	0	1	2	0	0	0	0	0
C	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
D	1	0	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0
E	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Paaiškinimai: **A** – nurodytą laikotarpį liuteronų špitolėje gyvenusių globotinių skaičius; **B** – globotinių, nurodytą laiko tarpą gyvenusių liuteronų špitolėje iki mirties, skaičius; **C** – nurodytą laikotarpį misionierių špitolėje gyvenusių globotinių skaičius; **D** – globotinių, nurodytą laiko tarpą gyvenusių misionierių špitolėje iki mirties, skaičius; **E** – globotinių, nurodytą laiko tarpą gyvenusių kalvinistų našlių namuose iki mirties, skaičius.

Pagal: LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35; LMAVB RS, f. 318-12776; LMAVB RS, f. 40-827.

Sąlyginai gerą sveikatą bei dar nevisiškai senyvą amžių galėtų paliudyti ir atvejai, kuomet špitolininkai savo noru palikdavo špitolę. Be Jochemaitės atvejo, kuris yra išskirtinis šiame kontekste, paminėtini ir dar keli iliustratyvesni pavyzdžiai. Misionierių špitolę po beveik 8 čia praleistų metų (1725–1733) dėl nežinomų priežasčių savo noru paliko Simonas Preškevičius (*Przeszkiewicz*)⁵²⁷, o po kiek daugiau nei dvejų metų (1785–1787) iš liuteronų špitolės iškeliavo globotinių vyresnysis Jonas Feisingeris (*Feysinger*,

⁵²³ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 76.

⁵²⁴ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 61v.

⁵²⁵ LMAVB RS, f. 40-827, p. 72–133.

⁵²⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 19, 120v.

⁵²⁷ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 75v.

Feissinger)⁵²⁸. Liuteronas Andriejus Truchlau, su žmona Marija priimtas 1787 m. birželio 28 d., išvyko į Karaliaučių jau liepos 8 d., špitolėje palikęs sergančią sutuoktinę, kuri mirė po dviejų savaitių⁵²⁹. Kalvinistė Judita Žukaitė (*Zukowna*), 1776 m. pradžioje iškeliavusi pas savo brolių, Užnerio kalvinistų (*zboru Zawilejskiego*) vyresnįjį, ten galiausiai ir pasiliko⁵³⁰.

Nors sveikatos būklė buvo bene svarbiausias veiksnys, sprendžiant dėl žmogaus priėmimo į špitolę, vis dėlto šaltiniuose apie špitolininkų ligas ar negalias užsimenama itin retai. Dažniausiai apsiribojama tik bendrais neįgalumą (*kaleka*), bendrą nusilpimą (*niedoleżny (-a)*) ar ligotumą (*chorowity (-a)*) nusakančiais terminais. Konkretesnių negalios ar ligos įvardijimų labai maža: dažniausiai minėta neregystė, kartą minima epilepsija⁵³¹, po du paralyžiaus⁵³² bei kaltūno⁵³³ atvejus. Kartais užsimenama apie konkrečiau neįvardytas „ligas“. Pavyzdžiui, misionierių špitolės globotinis Jonas Kopcevičius buvo pašalintas dėl to, kad sirgo „užkrečiama liga“ (*dimissus est ob infirmitatem contagiosam*)⁵³⁴. Tokie lakoniški ir reti globotinių sveikatos būklės aprašymai neturėtų pernelyg stebinti: špitolėse-prieglaudose intensyviai gydymui nebūdavo skiriama daug dėmesio, taip pat reikia atsižvelgti ir į tai, kad šaltiniuose minimos globotinių ligos buvo iš esmės nepagydomos, o galbūt laikytos ir apskritai negydytinomis. Vis dėlto tai nereiškia, kad iškilus būtinybei globotiniai nesulaukdavo gydymo specialistų pagalbos. Prie Švč. Trejybės špitolės 1634 m. gyvenęs barzdaskutys Paulius Keinas (*Kejn*), turėdavo pagelbėti ir špitolėje gyvenantiems žmonėms⁵³⁵, o kvalifikuotesnės medicinos pagalbos reikalingi globotiniai galėjo būti siunčiami ir į špitoles-ligonines. Iš bonifratrų špitolės ligonių knygos sužinome, kad, pavyzdžiui, Šv. Marijos

⁵²⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 221.

⁵²⁹ Ibid.

⁵³⁰ LMAVB RS, f. 40-827, p. 87.

⁵³¹ LVIA, f. SA, b. 895, l. 3v.

⁵³² LMAVB RS, f. 318-12776, l. 74v, 75.

⁵³³ LVIA, f. SA, b. 895, l. 2v; *Šv. Nikodemo*, p. 510.

⁵³⁴ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 73.

⁵³⁵ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 12–12v.

Magdalenos špitolės globotinis Antanas Lukoševičius 1787 m. pradžioje mėnesį gydėsi „nuo senatvės“⁵³⁶.

Mirtis buvo neatsiejama kiekvienos špitolės kasdienybės dalis, tačiau tai nereiškia, kad visi globotiniai gyvendavo čia iki gyvenimo pabaigos. Tai atspindi ir turima statistika: misionierių špitolėje mirtingumas siekė 32,5 %, kalvinistų našlių namuose – 50 %, o liuteronų – 63,5 %. Špitolininkai dažniausiai mirdavo per kelis pirmuosius metus arba pragyvenę institucijose keliolika metų, t. y. senatvės sulaukę jau špitolėje (žr. lentelę nr. 3). Globotinių mirčių priežastys taip ir lieka nežinomos, nes špitolių administratoriai apsiribodavo tik mirties fakto konstatavimu, plačiau neaprašydami mirties aplinkybių. Visgi kartais nurodoma, kad prieš mirtį globotinė ar globotinis sirgo konkrečiau neįvardyta liga. 1735 m. sausio 9 d. miręs misionierių špitolės globotinis Stanislovas Mykolas Juškevičius jau iki tol kone dvejus metus buvo paralyžiuotas⁵³⁷, nuo neįvardytos ligos 1776 m. vasarį mirė kalvinistė Bogumila Stankaraitė (*Stankarowna*)⁵³⁸. Galima numanyti, kad 1749 m. kovą vos per 9 dienas (22, 24, 26, 30 d.) keturios liuteronės mirė nuo kokios nors užkrečiamos ligos, kuri greitai išplito tarp vienoje patalpoje gyvenančių moterų⁵³⁹. Ne visada špitolininkai mirdavo dėl ligų ar natūralia mirtimi: 1765 m. liepos 25 d. melancholijos kamuojama liuteronė Regina Rachelė Krumbainienė (*Krumbeinin*) nusižudė išokusi į nuotekų duobę (?) ([...] *selbst in die Cloac gesteichet* [...] *aus Melancholey* [...])⁵⁴⁰.

Kaip parodė Dariuszo Prucnalio tyrimas, skirtas Liublino Šv. Dvasios špitolės veiklai XV–XVII a. viduryje, karitatyvinės institucijos galėjo funkcionuoti ir kaip „geros mirties“ vietos – kai kuriuos žmones galimybė ramiai numirti pamaldžioje aplinkoje, gavus visus reikiamus sakramentus, paskatindavo atsisakyti senojo gyvenimo būdo ir persikelti į špitolę⁵⁴¹. Vis dėlto

⁵³⁶ VUB RS, f. 4-A3828, l. 9v.

⁵³⁷ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 75v.

⁵³⁸ LMAVB RS, f. 40-827, p. 87.

⁵³⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 196.

⁵⁴⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 82v.

⁵⁴¹ Prucnal D., *Szpital przy kościele p. w. Ducha Świętego w Lublinie w latach 1419–1655* (toliau – *Szpital*), Lublin, 2005, s. 91–92.

sunku pasakyti, kokia dalis Vilniaus špitolių globotinių galėjo būti tie, kurie patys pasirinko pasitikti gyvenimo saulėlydį špitolėje.

Iš sporadiškų paminėjimų šaltiniuose sužinome ir apie kai kurių špitolių globotinių laidojimo vietas. Misionieriams 1738 m. Vilniaus miestiečiai Mykolas ir jo sūnus Danielius Pavlovičiai *pro pio opere* buvo užrašę du sklypus netoli bažnyčios, prie kelio į Rokantiškes ir Žiuprionis. Čia veikė špitolėje mirusių globotinių kapinės (*scilicet pro sepultura cial ubogich szpitalnych*)⁵⁴², kuriose, be to, buvo palaidota dalis šaričių špitolėje Savičiaus g. mirusių ligonių⁵⁴³. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje mirę globotiniai būdavo laidojami netoliese buvusiose parapijos kapinėse (dab. Lapų g.)⁵⁴⁴. Kaip matyti iš parapijos mirties metrikų knygos, čia amžinojo poilsio atguldavo ir kitose špitolėse-ligoninėse mirę žmonės kaip kad penkiametis Paulius, 1784 m. kovą miręs rokitų špitolėje⁵⁴⁵, ar keliasdešimt žmonių, 1795–1799 m. mirusių šaričių špitolėje Savičiaus g.⁵⁴⁶ Žinoma, tai nebūtinai reiškia, kad visi mirusieji priklausė Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapijai. Tikėtina, kad misionierių ir šaričių kapinėse galėjo nebeužtekti vietos, todėl mirę ligoniai pradėti laidoti ir kitose miesto kapinėse. Liuteronų špitolėse mirę globotiniai ir ligoniai būdavo laidojami bendruomenės kapinėse, vadinamajame „Saksų sode“, kur ir stovėjo špitolė-prieglauda bei špitolė-ligoninė⁵⁴⁷. Taip pat žinomi keli atvejai, kai, matyt, daugiau turto špitolėi palikę globotiniai būdavo laidojami ir erdvėse, kurios tradiciškai būdavo rezervuojamos aukštesnio socialinio statuso individams. 1728 m. liepos 27 d. miręs misionierių globotinis Aleksandras

⁵⁴² LVIA, f. SA, b. 5131, l. 167v.

⁵⁴³ Ligonijų knygoje ne vieną kartą matomas priedas prie mirusių ligonių vardų – „pocho(wana/y) u i(ch) m(ości) x(ięzy) m(isjonarzy)“. Pavyzdžiui, šiose kapinėse buvo palaidota Ona Fažeiska (*Farzeyska*), šaričių špitolėje mirusi 1765 m. kovo 16 d., – LMAVB RS, f. 318-17050, l. 28. Tai patvirtina ir archeologiniai tyrinėjimai, kurių metu paaiškėjo, kad prie šaričių špitolės esančios kapinės buvo kur kas senesnės už pačią instituciją (jomis naudotasi maždaug iki XVI a. vidurio), – Kvizikevičius L., Sarcevičius S., „Žvalgomieji tyrinėjimai Bokšto g. 6“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2005 metai, Vilnius, 2006, p. 352.

⁵⁴⁴ LMAVB RS, f. 318-3109, l. 118v: „Ci ubodzy wszyscy opatrzeni SS. Sakramentami umarli różnami laty, i pogrzebieni na cmentarzu tuteyszym“.

⁵⁴⁵ Ibid., l. 96.

⁵⁴⁶ Ibid., l. 67–82.

⁵⁴⁷ Adamowicz A. F., *Kościół augsburski*, s. 33. Panašu, kad archeologiniai radiniai greta veikusiose kapinėse apie špitolėse mirusius globotinius ar ligonius nieko reikšmingo neatskleidžia, – Butėnas E., „Kapinės Vilniuje, Liejyklos g. 4–24“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 164–166.

Michalovskis buvo palaidotas kriptoje po įėjimu į bažnyčią (*sepultus in fornice sub foribus Ecclesiae*), kadangi prie kriptos įrengimo pats buvo gausiai prisidėjęs ir samdė darbininkus⁵⁴⁸. 1752 m. birželio 19 d., po daugiau nei 15 špitolėje praleistų metų, miręs kitas misionierių globotinis Jurgis Sokolovskis taip pat buvo palaidotas kriptoje (*sepultusque in fornice*)⁵⁴⁹. Tuo tarpu Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo bažnyčioje 1756 m. balandžio 26 d. buvo palaidota špitolėje gyvenusi Marijona Valentinavičienė⁵⁵⁰.

c. Lytis

„Kad abiejų lyčių vargšų žmonių [būtų] keturiasdešimt, ir ne daugiau, tai yra 20 vyriškos lyties ir 20 moteriškos lyties“ – 1684 m. susitarė tuometinis Švč. Trejybės špitolės prepozitas S. Rodzevičius ir Vilniaus magistratas⁵⁵¹. Kaip matyti iš kai kurių špitolių fondacijų aktų bei kitokio pobūdžio šaltinių, ir kitose institucijose formaliai siekta išlaikyti vienodą skaičių vyrų ir moterų: Šv. Stepono špitolėje turėjo būti globojama po 12⁵⁵², o Šv. Jokūbo ir Pilypo – po 6⁵⁵³ moteris ir vyrus. Be to, galima paminėti ir kelias špitoles, skirtas vienos lyties asmenų globai: tik moterų globotos liuteronų ir kalvinistų našlių namuose, o tik vyrai – misionierių špitolėje (kaip matysime, tik vyrai būdavo gydomi bonifratrų špitolėje).

Vis dėlto formalūs reikalavimai ir realybė prasilenkdavo ne tik dėl to, kad špitolėse būdavo arba per mažai, arba per daug globotinių, bet ir dėl to, kad moterų skaičius dažnu atveju gerokai viršydavo vyrų. Pabrėžtina, kad tik apie kelių špitolių globotinių skaičių sužinome iš serijinių šaltinių – tęstinių globotinių sąrašų / knygų ir pan., tuo tarpu kitais atvejais tenka remtis pavieniais paminėjimais, kuriuose fiksuojama padėtis špitolėje konkrečiu momentu. Apie Spaso, Šv. Martyno ir Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolių globotinių skaičių ir

⁵⁴⁸ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 75v.

⁵⁴⁹ Ibid., l. 74v.

⁵⁵⁰ LMAVB RS, f. 318-3109, l. 110.

⁵⁵¹ *Zbior*, s. 266.

⁵⁵² LMAVB RS, f. 43-19295, l. 5v.

⁵⁵³ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 109.

diferenciaciją pagal lytį sužinome iš pajamų-išlaidų knygų, tačiau šiuose šaltiniuose nurodoma tik špitolininkų lytis ir bendras skaičius, o ne vardai, priėmimo ir mirties / pašalinimo datos. Be šių duomenų lieka neaišku, kiek iš viso globotinių špitolėje gyveno per visą laikotarpį, todėl lentelėje pateikiame vidurkį. Visai kitokias galimybes suteikia liuteronų špitolės šaltiniai, todėl galime kalbėti apie konkrečius globotinių moterų ir vyrų skaičius per nurodytą laikotarpį.

Nors pateikiami duomenys didžiaja dalimi atspindi padėtį XVIII a. pabaigoje, vargu ar yra pagrindo abejoti, kad situacija šiuo aspektu esmingai skyrėsi ankstesniais amžiais ir vyrų globotinių galėjo būti daugiau. Be to, svarbu atsižvelgti ir į tai, kad socialinės globos sfera buvo „feminizuota“ visuose be išimties Europos miestuose⁵⁵⁴.

Lentelė nr. 4. *Moterų ir vyrų skaičius špitolėse*

	Šv. Trejybės		Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo		Šv. Marijos Magdalenos		Šv. Jokūbo ir Pilypo		Šv. Martyno	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Moterų, vyrų										
Metai	1634		1711		1790		1773–1797		1765–1773	
	39	14	8	12	6	6	6	1	3	0
Metai	1672		1783		1791					
	24	3	2	1	6	5				
Metai	1674		1784							
	26	7	10	6						
Metai	1790		1790							
	31	11	6	1						
Metai	1792		1791							
	35	0	5	1						
Metai			1792							
			8	17						
	Šv. Petro (Antakalnio)		Liuteronų		Spaso		Bazilijonų			
Metai	1783		1723–1799		1701–1747		1790			
	6	6	74	67	4	0	2	1		
Metai	1784				1790					
	4	6			10	1				
Metai	1790									
	6	6								

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 12, 359–360; LVIA, f. SA, b. 881; LVIA, f. SA, b. 882; LVIA, f. SA, b. 895; LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 109; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 35; VUB RS, f. 5-F-32357; VUB RS, f. 5-F-33023; LMAVB RS, f. 43-3642; LMAVB RS, f. 43-19174; LMAVB RS, f. 43-19298; LMAVB RS, f. 43-19420; LMAVB RS, f. 43-241, p. 152.

⁵⁵⁴ Grell O. P., Cunningham A., *The Counter-Reformation*, p. 4.

Vienintelės išimtys – Šv. Petro (Antakalnio) bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės, kuriose vienu ar kitu metu būdavo daugiau vyrų, o ne moterų. Tačiau tai, matyt, reikėtų suprasti labiau kaip atsitiktinumą, o ne kaip tendenciją. Šiame kontekste išsiskiria ir liuteronų špitolė, kurioje per chronologiškai vientisą beveik 80 metų laikotarpį buvo globojamas beveik vienodas skaičius moterų ir vyrų. Šiuo atveju daugiausiai įtakos turėjo tai, kad bendruomenė buvo įsteigusi tiek specialius našlių namus, tiek atskirą kasą remti „droviesiems“ vargšams, kurių dauguma, kaip matyti iš sąrašų, taip pat būdavo našlės. Taigi jeigu skaičiuotume visus bendruomenės išlaikomus vargšus, globotinių moterų skaičius ir liuteronų atveju būtų žymiai didesnis nei vyrų.

Nors turime duomenų apie moterų skaičių 9 špitolėse (jei priskaičiuosime kalvinistų našlių namus – 10), detalesnei analizei galime pasitelkti tik keturių institucijų šaltinius – liuteronų špitolės knygas, Švč. Trejybės bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolių globotinių sąrašus bei kalvinistų sinodų aktus. Taigi iš viso turime nevienodai išsamių duomenų apie 170 moterų. Vienais atvejais žinome tik vardą bei pavardę, kuri leidžia nustatyti šeiminių statusą, nors tai ne visada yra patikimas rodiklis, kitais – ir tikslų šeiminių statusą, ir sutuoktinio profesiją, amžių, sveikatos būklę bei kitas detales (vaikų skaičių, darbą ir t. t.).

Šeiminis moterų statusas ankstyvaisiais naujaisiais laikais neabejotinai buvo svarbiausia kategorija, nusakanti jų padėtį visuomenėje. Neatsitiktinai iš šaltinių dažniausiai sužinome tik tiek, kad X moteris yra vyro Y našlė / žmona, kai tuo tarpu beveik visiškai nieko nežinoma apie moterų darbo pobūdį ir kitus jų padėtį nusakančius aspektus (atvirkščią situaciją matome vyrų atveju). Atsižvelgiant į tai, atrodo prasminga špitolėse globotas moteris skirstyti į kelias grupes būtent pagal šį kriterijų. Iš pavardžių rašybos formų bei duomenų, pateikiamų globotinių sąrašuose, galima spręsti apie tai, kiek moterų buvo susituokusios ir nesusituokusios (120 atvejų). Vis dėlto tikslesnė moterų šeiminių padėtis, t. y. ar moteris jau yra našlė, ar dar ne, nurodoma rečiau (82 atvejai). Taigi pagal šeiminių padėtį globotinės skirstytinos į tris pagrindines grupes: 1) našlės (53), 2) nesusituokusias (17) ir 3) susituokusias (12).

Nors duomenų kiekis ribotas, nėra pagrindo abejoti, kad našlės būdavo gausiausia globotinių kategorija Vilniaus, – kaip ir kitų Europos miestų, – špitolėse. Tokią padėtį nulėmė ne tik tai, kad „susituokusių visuomenėse“ ilgiau nei vyrai gyvenančios vyresnio amžiaus moterys jau dažniausiai būdavo našlės. Svarbu ir tai, kad būtent našlės nuo ankstyviausių krikščionybės laikų buvo tapatinamos su „tikraisiais“ vargšais, kadangi jos laikytos aplinkybių aukomis, o jų globa turėjo tapti bendruomenių rūpesčiu⁵⁵⁵. Net ir tuo metu, kai Vakarų Europoje radikaliai keitėsi požiūris į vargšus, niekas neabejojo tuo, kad bendruomenės turi ir toliau remti sunkiai besiverčiančias našles⁵⁵⁶. Taigi didelis našlių skaičius špitolėse buvo nulemtas ne tik ekonominių priežasčių, bet ir krikščioniškosios visuomenės nuostatų (nors toks požiūris į našles buvo būdingas ir kitoms konfesijoms – judaizmui, induizmui ar islamui⁵⁵⁷).

Lyginant su nesusituokusiomis moterimis, našlei patekti į špitolę galėjo būti paprasčiau ir dėl velionio vyro socialinės padėties bei santykio su bendruomene. Pavyzdžiui, Vilniaus kalvinistų bažnyčios vargonininko našlė Šleiferienė (*Szleyferowa*) 1776 m. buvo priimta į našlių namus, „atsižvelgus į dvidešimt aštuonerius mūsų švento atminimo vargonininko Šleiferio uolios tarnystės metus“⁵⁵⁸. Vyro socialinė padėtis neabejotinai turėjo reikšmės ir tam, kad 1786 m. į našlių namus buvo priimta Ona Rečinskienė (*Reczynska*) – kalvinistų pastoriaus našlė ir naujojo pastoriaus Stepono Rečinskio motina⁵⁵⁹. Liuteronu mūrininko našlės Marijos Elzbietos Banašienės (*Banaschen*) patekimą į špitolę turėjo palengvinti ir po vyro mirties likęs turtas, suteikęs jai galimybę ne tik gauti vietą špitolėje, bet ir ketverius metus (1786–1790) gyventi atskirame kambaryje, kol galiausiai ji buvo perkelta į bendras patalpas⁵⁶⁰.

⁵⁵⁵ Bremmer J. N., „Pauper or Patroness: The Widow in the Early Christian Church“, in: *Between Poverty and the Pyre: Moments in the History of Widowhood*, ed. by J. Bremmer and L. van den Bosch, London and New York, 1995, p. 35.

⁵⁵⁶ Lanza J. M., *From Wives to Widows in Early Modern Paris: Gender, Economy, and Law* (toliau – *From Wives*), Ashgate, 2007, p. 191.

⁵⁵⁷ Žr. K. van der Toorn, L. P. van den Bosch ir W. Jansen tekstus straipsnių rinkinyje *Between Poverty and the Pyre*.

⁵⁵⁸ LMAVB RS, f. 40-827, p. 298.

⁵⁵⁹ *Ibid.*, p. 117.

⁵⁶⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 255.

Tai, kad nesusituokusių moterų špitolėse būdavo mažai, galėjo nulemti keli veiksniai. Visų pirma tikėtina, kad tokių moterų (ypač vyresnio amžiaus) apskritai galėjo būti mažiau. Kita vertus, gali būti, kad nesusituokusias moteris apskritai vengta priimti į špitoles. Istorikė A. M. Froide, tirdama nesusituokusių moterų padėtį ankstyvųjų naujųjų laikų Anglijoje, atskleidė, kokios skirtingos buvo našlių ir nesusituokusių moterų galimybės sulaukti bendruomenės paramos – ar tai būtų išmokos iš įvairių „fondų“, ar juo labiau ilgalaikė globa špitolėje. Jeigu parama našlėms buvo savaime suprantamas dalykas, tai nesusituokusias moteris buvo vengiama remti, tapatinant jas su sveikais ar „netikrais“ vargšais, kurie turėtų pasirūpinti savimi patys, kad ir kokia sunki būtų jų materialinė padėtis⁵⁶¹. Iš Vilniaus špitolių šaltinių matyti, kad nesusituokusios globotinės dažniausiai būdavo neįgalios ir jau senyvo amžiaus, taigi negalia ar bendras fizinis nusilpimas tarsi „transformuodavo“ jas į „tikrąsias“ vargšes ir jos įgydavo galimybę gauti vietą špitolėje. Tai matyti ir iš konkrečių pavyzdžių. 75 metų sulaukusi, taigi „oficialiai“ sena, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės globotinė Kotryna Radzevičiūtė (*Radzewiczowna*), be to, buvo ir luoša (*kaleka*)⁵⁶², o Švč. Trejybės špitolėje gyvenusi 53 metų Ona Juškevičiūtė (*Juszkiewiczowna*) buvo neįgali (*niedoleżna*)⁵⁶³. Šiame kontekste išsiskiria jau minėtas Jochemaitės atvejis. Kaip galime suprasti iš konteksto, kai atsidūrė špitolėje su motina, ji dar buvo jauna ir, panašu, sveika. Taigi nesusituokusi moteris buvo paremta atsižvelgus į sunkią materialinę padėtį, kurioje ji atsidūrė po tėvo mirties. Visgi riboti špitolių šaltiniai neleidžia nuodugnai ištirti, kiek tokia praktika suteikti globą tik neįgalioms ar senoms nesusituokusioms moterims galėjo būti paplitusi, ir ar Vilniuje nebuvo špitolių, kurios būtų skirtos visų pirma nesusituokusioms moterims. Žinoma tik apie Šv. Mikalojaus „skrynelę“, iš kurios lėšų turėjo būti suteikiami kraičiai neturtingoms moterims.

⁵⁶¹ Froide A. M., *Never Married: Singlewomen in Early Modern England*, Oxford University Press, 2005, p. 35–36.

⁵⁶² Šv. *Nikodemo*, p. 513. Šeiminių globotinės statusas nekelia abejonių, nes sąrašo sudarytojai nurodė, kad ji yra netekėjusi.

⁵⁶³ LVIA, f. SA, b. 895, l. 3: „[...] w stanie panienskim [...]”.

Nors daugumą špitolininkių sudarė „moterys be vyrų“, vis dėlto žinome ir apie kelis atvejus, kai špitolėje atsidurdavo moterys, kurios nebuvo nei našlės, nei nesusituokusios. Jas galima skirti į dvi grupes: 1) tas, kurių sutuoktiniai buvo globojami toje pačioje špitolėje (žinome apie 9 tokias poras liuteronų⁵⁶⁴ ir Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo⁵⁶⁵ špitolėse), ir 2) tas, kurių sutuoktiniai nebuvo kurios nors karitatyvinės institucijos globotiniai. Sutuoktiniai į špitolę patekdavo tiek kartu, tiek atskirai. Liuteronai Kasparas ir Ona Marija Mejeriai (*Meyer*) buvo priimti į špitolę 1733 m. gruodžio 22 d.⁵⁶⁶, Andriejus ir Marija Truchlau – 1787 m. birželio 28 d.⁵⁶⁷, o Plehnai – 1794 m. rugpjūčio 28 d.⁵⁶⁸ Kitais atvejais pirmiau į špitolę būdavo priimami vyrai, o moterys atsikraustydavo vėliau. Tik Volframų (*Wolffram*) atveju į špitolę 1788 m. balandžio 12 d. buvo priimta Rachelė Sofija, o jos vyras Jonas Simonas atsikėlė po 4 mėnesių⁵⁶⁹. Vienintelė žinoma ne liuteronų globotinių pora – Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo špitolėje gyvenę Pilypas ir Sofija Gerbačiauskai⁵⁷⁰, tačiau nežinoma, nei kada, nei kokiomis aplinkybėmis jie čia atsidūrė. Šaltinių tyla verčia spėlioti, kokios priežastys galėdavo nulemti tai, kad špitolėje atsidurdavo abu sutuoktiniai. Neatmestina galimybė, kad šeimos skurdo priežastimi galėjo tapti kokia nors nelaimė, kaip, pavyzdžiui, gaisras. Visgi labiausiai tikėtina, kad tai būdavo susiję su vyro, kaip pagrindinio šeimos pajamų nešėjo, sveikatos problemomis. Tai nebūtinai turėjo būti kokia nors ūmi liga (špitolėje nugyventi ne vieneri metai, manytume, liudija dar sąlyginai gerą sveikatą), bet problemos, nebeleidžiančios dirbti įprasto darbo ir gauti pakankamų pajamų. Tai, kad kartu su senu, ligotu ar dėl kitų priežasčių dirbti negalinčiu vyru į špitolę anksčiau ar vėliau būdavo priversta atsikelti ir žmona, tik dar kartą paliudija, kiek moterys būdavo ekonomiškai priklausomos nuo sutuoktinių.

⁵⁶⁴ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 2, 82; b. 48, l. 179, 192, 205, 221, 238; b. 35, l. 8.

⁵⁶⁵ Šv. *Nikodemo*, p. 510, 512.

⁵⁶⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 2.

⁵⁶⁷ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 221.

⁵⁶⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 35, l. 8.

⁵⁶⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 238.

⁵⁷⁰ Šv. *Nikodemo*, p. 510–511.

Antrajai grupei priskirtinų atvejų dar mažiau. Švč. Trejybės špitolės globotinė Kunigunda Andriejauskienė (*Andrzeiewska*) teigė, kad „nežino, kur [jos] vyras esąs“⁵⁷¹, tą patį tvirtino ir Ona Smolskienė⁵⁷². Tuo tarpu tos pačios špitolės globotinės 65 metų neregės Onos Kasperavičienės vyras gyvenęs pas trinatorius (*mąż u Trynitarzow*)⁵⁷³, nors neaišku, ar jis buvo vienuolių globojamas, ar dirbo pas juos kaip samdinys.

Kokios priežastys galėjo nulemti špitolių „feminizaciją“? Tokią padėtį reikėtų sieti ne tik su fiziologiniais veiksniais, bendrais tiek moterims, tiek vyrams, – senatve, ligomis ar negaliomis, – bet ir su jų padėtimi to meto visuomenėje bei su lytimi siejamais elgesio modeliais, kurie turėjo mažesnę įtaką vyrų socialinei ir ekonominei padėčiai. Nors iš šaltinių dažniausiai sužinome tik špitolininkių šeiminių padėtį bei vyro socialinį statusą, o moterys atsidurdavo špitolėse įvairiais gyvenimo etapais, vis dėlto, manytume, galima kalbėti apie kelis pagrindinius veiksnius, kurie lemdavo didesnę jų socialinę pažeidžiamumą, o kartu ir jų „dominavimą“ tarp špitolių globotinių.

Tikriausiai svarbiausias veiksnys daugeliu atveju būdavo to meto visuomenės sankloda bei ekonominė konjunktūra. Moterų priklausomybę nuo namų ūkio galvos (sutuoktinio, tėvo, brolio), kaip pagrindinio pajamų nešėjo, lemdavo tai, kad to meto visuomenėje moterys būdavo socializuojamos visų pirma kaip žmonos ir motinos, todėl ir jų kasdienybė būdavo glaudžiausiai susijusi su namų ūkio sfera, neteikusia didelių (arba išvis jokių) galimybių dirbti savarankiškai⁵⁷⁴. Namų ūkio galvos mirtis arba nedarbingumas versdavo moteris ieškoti galimybių užsidirbti pragyvenimui už namų ūkio ribų, kas ne visada buvo įmanoma jau gerokai pagyvenusioms ar ligotoms moterims, kurioms nelikdavo nieko kita, kaip tik ieškoti aplinkinių pagalbos. Padėties komplikotumą gerai atspindi tai, kad šiomis moterimis rūpinosi ne jų šeimų nariai, giminaičiai, draugai ar kaimynai, bet jos turėjo gyventi špitolėse.

⁵⁷¹ LVIA, f. SA, b. 895, l. 7v.

⁵⁷² Ibid., l. 11v.

⁵⁷³ Ibid., l. 9v.

⁵⁷⁴ Lanza J. M., *From Wives*, p. 183–186. Tai patvirtina ir antropologų skirtingose visuomenėse naujaisiais ir naujausiais laikais atlikti tyrinėjimai – Eriksen T. H., *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, second edition, London-Sterling, 2001, p. 125–128.

Užsienio istorikų tyrimai atskleidė sunkumus, su kuriais susidurdavo moterys (susituokusios, nesusituokusios, našlės), dirbančios savarankiškai. Aptardama moterų padėtį XVIII a. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos miestuose, O. Hufton priėjo prie išvados, kad net ir miestuose, kuriuose buvo susiklosčiusios nuo cechų iš esmės nepriklausomos protoindustrinės struktūros ir moterys galėjo būti samdomos, jų galimybės gauti darbą vis tiek būdavo menkos, o gaunamų pajamų vargiai užtekdavo pragyvenimui⁵⁷⁵. Kaip parodė Cezary Kuklo tyrimai, su tokiais pačiais sunkumais susidurdavo ir XVIII a. pabaigos Lenkijos miestuose be sutuoktinių gyvenusios moterys: kokių nors amatų užsiimdavo tik kas dešimta moteris, nes ši sfera buvo visiškai monopolizuota vyrų. Moterims likdavo menkas pajamas teatnešanti smulkioji prekyba, menkai apmokami patarnavimai arba tarnyba turtingesnių žmonių namuose, todėl vos ketvirtadalis moterų namų ūkių gaudavo pakankamų pajamų ir galėdavo išsilaikyti be didesnių sunkumų⁵⁷⁶. Taigi už „moteriškų“ darbus gaunamas atlygis vargiai galėdavo užtikrinti pakankamą pragyvenimą.

Nors moterų vietos darbo rinkoje ir galimybių dirbti už namų ūkio ribų problema dar nesusilaukė Vilniaus bei LDK istorijos tyrinėtojų dėmesio, o tai nėra ir šio teksto objektas, vis dėlto, manytume, verta pabandyti bent keliais pavyzdžiais parodyti, kokios galėjo būti moterų galimybės dirbti ir užsidirbti savarankiškai. Iš karto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad špitolių šaltiniuose neminimos jokios konkrečios profesijos, kuriomis moterys vertėsi iki tol, ir dažniausiai jų santykis su kokių nors amatų ar konkretesniu darbu apibrėžiamas per sutuoktinio profesiją arba apsiribojama labai abstrakčiu „rankų darbo“ terminu. Vis dėlto kitokio pobūdžio šaltiniuose esama duomenų apie savarankiškai dirbančių moterų uždarbį. Galima palyginti atlygius, kuriuos gaudavo misionierių špitolės ūkyje dirbantys samdiniai (vyras ir moteris) bei pavieniams darbams samdomi kvalifikuoti amatininkai. 1749 m. špitolėje

⁵⁷⁵ Hufton O., „Women without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century“ (toliau – *Women*), in: *Between Poverty and the Pyre*, p. 127–128.

⁵⁷⁶ Kuklo C., *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok, 1998, s. 178–179.

dirbantis samdinys gavo 40 auks. per metus ir porą batų už 3 auks. 24 gr.⁵⁷⁷, samdinė – 24⁵⁷⁸ (1753 m. – jau 32 auks.⁵⁷⁹), tuo tarpu kalvis už vieno arklio pakaustymą uždirbo 2 auks.⁵⁸⁰ Dalį išlaidų samdiniams kompensuodavo nemokamas gyvenimas špitolėje arba vienuolyno patalpose bei maistas, tačiau toks atlygis vargu ar leisdavo įgyti bent kiek tvirtesnę ekonominę pagrindą ir atsidėti „juodai dienai“, kuomet dėl fizinės būklės nebegalės dirbti. Kaip matyti iš 1788–1789 m. miesto pajamų–išlaidų registro, moterys aktyviai įsitraukdavo į įvairias prekybos sritis, nors jos tikriausiai visgi savarankiškai nedisponuodavo uždarbiu ar bent jo dalimi. Pavyzdžiui, daugiau nei trečdalį batų pardavėjų sudarė moterys, prekiaujančios greičiausiai savo sutuoktinių ir jų pačių siūtais batais⁵⁸¹, daugiausiai moterys prekiaudavo ir vaisiais ar kepiniais (išskyrus duoną)⁵⁸². Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tarp visų prekybininkų tik kartą minima našlė, todėl lieka atviras klausimas, ar po sutuoktinio mirties jau pagyvenusioms, taigi ir dar kartą susituokti didelių galimybių neturinčioms našlėms visada pavykdavo išlaikyti verslus ir senąsias prekybos vietas.

Priklausomai nuo šeiminės padėties, moterų nuskurdimui įtakos turėdavo skirtingi faktoriai. Našlių ir susituokusių moterų atveju visa ko pradžia tapdavo vyro, kaip pagrindinio namų ūkio pajamų nešėjo, mirtis arba liga. Nesant galimybių išsilaikyti iš savarankiško darbo, kurias dar komplikuodavo ir pačių moterų fizinė būklė (ypač sulaukus vyresnio amžiaus), joms (tiek vienoms, tiek su sutuoktiniais) tekdavo ieškoti paramos artimiausioje savo aplinkoje – pas vaikus, giminaičius ar kaimynus, o galiausiai – kreiptis pagalbos į bendruomenę. Nesusituokusių moterų kelias į špitoles skyrėsi tuo, kad jų materialinės padėties pablogėjimas ir skurdas buvo nulemtas ne namų ūkio galvos mirties ar ligos, bet jų pačių sveikatos problemų, kurios nebeleisdavo įprastu būdu užsidirbti pragyvenimui. Pagrindinė kliūtis moterims (tiek našlėms, tiek (ne)susituokusioms) išsilaikyti savarankiškai buvo menkas užmokestis už

⁵⁷⁷ LMAVB RS, f. 318-3061, l. 33.

⁵⁷⁸ Ibid., l. 32v.

⁵⁷⁹ Ibid., l. 38.

⁵⁸⁰ Ibid., l. 32.

⁵⁸¹ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 307, l. 2.

⁵⁸² Ibid., l. 2v–3v.

„moteriškus“ darbus, vargiai leisdavęs patenkinti pagrindinius poreikius be aplinkinių pagalbos. Tokias moterų skurdimą „trajektorijas“ paliudija ne tik anksčiau minėti atvejai bei – nors ir labai ribota – statistika, atspindinti špitolių „feminizaciją“, bet ir pačių skurstančių moterų liudijimai, užfiksuoti liuteronų „droviųjų“ vargšų, našlių ir našlaičių „kasos“ knygoje, kurioje sugulė administratorių sprendimai dėl paramos ir nusigyvenusių bendruomenės narių pagalbos prašymai. Bene aiškiausiai savo „fatališkų pervartų“ (*fatale Umbstände*) priežastis 1737 m. vasario 20 d. kreipimesi į bendruomenės vyresnius atskleidė Regina Zeiterienė (*Seyterin*). Prašydama vietos našlių namuose, moteris skundėsi, kad jos velionis vyras per savo nelemtą mirtį palikęs ją „didžiausiame skurde“ (*in äusserster Paupertät*)⁵⁸³.

d. Globotinių profesijos ir socialinė padėtis iki priėmimo į špitolę

Šaltiniuose špitolių globotiniai būdavo įvardijami apibendrinančiais terminais, kaip kad *pauperes, ubodzy, die Armen*, tačiau iki patekimo į špitolę jie priklausydavo (kartais net labai) skirtingoms visuomenės grupėms. Globotinių socialinės padėties problema Vilniaus špitolėms skirtoje istoriografijoje iki tol nebuvo plačiau nagrinėta, nors tai, mūsų nuomone, leidžia daryti bent jau prielaidas, dėl kokių priežasčių žmonės galiausiai būdavo priversti ieškoti pagalbos špitolėse. Kartu tai suteikia galimybę iš kitos perspektyvos pamatyti špitolių globotinius kaip socialinės kilmės požiūriu įvairią grupę, kurią vienijo ne „žema“ kilmė, o skirtingu gyvenimo etapu dėl skirtingų priežasčių patiriamas skurdas.

Pagrindinė problema, su kuria susiduriame nagrinėdami šį klausimą, – šaltinių ribotumas, pasireiškiantis keliais aspektais. Pirma, šaltiniai, kaip jau ne kartą minėjome, yra riboti chronologiškai. Antra, turime daugiau duomenų tik apie keturių špitolių globotinių kilmę. Be to, dvi iš šių špitolių turėjo specifinę funkciją: į misionierių špitolę pirmiausiai būdavo priimami

⁵⁸³ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 238, l. 11.

bajorai, o į liuteronų – tik bendruomenės nariai, kurių didelę dalį, panašu, sudarydavo iš kvalifikuoto darbo pragyvenantys žmonės. Tuo tarpu bendresnio pobūdžio – Švč. Trejybės ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo – špitolių globotinių sąrašai, nepaisant jų beprecedenčio išsamumo, yra riboti chronologiškai ir atspindi padėtį tik konkrečiu momentu. Be to, šie sąrašai buvo sudaryti „naujoje dvasioje“, kuomet stengtasi griežčiau kontroliuoti, kokie žmonės priimami į špitoles. Trečia, profesija ar luominė priklausomybė dažniausiai nurodoma tik vyrų atveju, tuo tarpu apie moterų socialinę padėtį šiek tiek daugiau pasakyti leidžia tik kartais pasitaikantys duomenys apie jų sutuoktinius. Atsižvelgiant į visa tai, tenka konstatuoti, kad turimi duomenys apie špitolininkų socialinę padėtį bei profesijas iki priėmimo į špitolę statistiškai reikšmingi tik iš dalies. Vis dėlto šiuo atveju svarbiausia tai, kad surinktos žinios leidžia atskleisti špitolių globotinių kilmės ir profesijų įvairovę.

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų duomenų, špitolių globotinius pagal šaltiniuose nurodytą kilmę ar profesiją / užsiėmimą sudėtinga „sutalpinti“ į luominės visuomenės kategorijas. Nėra aišku, kokiam luomui priklausė amatininkai, padieniai darbininkai ir kiti iš savo rankų darbo gyvenantys žmonės, tarp kurių galėjo būti tiek miestiečių (tai patvirtina kiti šaltiniai), tiek valstiečių, tiek laisvųjų žmonių, tiek „deklasavusių“ bajorų. Vienintelė globotinių kategorija, kurios atstovų socialinė kilmė yra daugiau ar mažiau aiški, tai kilmingieji. Taigi, matyt, geriausia išeitis yra skirti špitolininkus į dvi **sąlygines** grupes: 1) iš fizinio darbo (tiek kvalifikuoto, tiek nekvalifikuoto) gyvenusius, kurių neabejotinai turėjo būti daugiausia, ir 2) kilminguosius, kurių skaičius šio tyrimo kontekste yra didesnis dėl šaltinių netolygumo⁵⁸⁴.

Pagrindinis faktorius, vienijęs visus pirmajai kategorijai priskirtinus globotinius, buvo fizinis darbas, kuris buvo pagrindinis jų pajamų šaltinis. Kaip pastebėjo J. M. Lanza, „ankstyvaisiais naujaisiais laikais į plačią „vargšų“ kategoriją patekdavo kiekviena(s), kuri(s) turėjo išsilaikyti iš savo darbo“⁵⁸⁵.

⁵⁸⁴ Nesiimsime spręsti, kokiai kilmingųjų luomo daliai šie žmonės galėjo priklausyti. Vidinė bajorijos stratifikacija yra jau visai kitokio pobūdžio tyrimo objektas.

⁵⁸⁵ Lanza J. M., *From Wives*, p. 183.

Pagal darbo pobūdį špitolininkus vėlgi galima skirti į dvi sąlygines grupes – dirbusius 1) kvalifikuotą ir 2) nekvalifikuotą darbą. Pirmajai grupei priskirtini visi amatininkai, kitų specifiškesnių profesijų atstovai, pavyzdžiui, gydytojai ar kareiviai. Kur kas daugiau klausimų kyla dėl nekvalifikuotų darbininkų, kurių užsiėmimai apibūdinami nekonkrečiai, atskleidžiant tik tiek, kad šie žmonės pragyvenimui užsidirbdavo iš fizinio darbo.

Lentelė nr. 5. Špitolių globotinių luominė priklausomybė ir profesijos / užsiėmimai

Luominė grupė	Profesija / užsiėmimas	Liuteronų špitolė	Misionierių špitolė	Švč. Trejybės špitolė	Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo špitolė	Iš viso
Kilmingieji			75		26	101
Miestiečiai		8 (2)	5			15
	Amatininkai / kvalifikuoti darbininkai	27 (18)	2			47
	<i>Siuvėjai</i>	7 (1)	1			
	<i>Batsiuviai</i>	4 (4)				
	<i>Kalviai</i>	4 (3)	1			
	<i>Auksakaliai</i>	3 (1)				
	<i>Popieriaus gamintojai</i>	3 (1)				
	<i>Dailidės</i>	2 (1)				
	<i>Mūrininkai</i>	(2)				
	<i>Kepėjai</i>	1 (1)				
	<i>Malūninkai</i>	1 (1)				
	<i>Odininkai</i>	2				
	<i>Mėsininkai</i>	(2)				
	<i>Pirštininkai</i>	(1)				
	Gydytojai	(1)				
	Tarnai	2 (1)	1		2	6
	Nekvalifikuoti darbininkai	4	1	6	6	16
	Kareiviai	6 (1)	1			8
	Elgetos			25	15	40
	Kita	1		3		4

Pagal: LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, 48, 35; LVIA, f. SA, b. 895; LMAVB RS, f. 318-12776; LMAVB RS, f. 318-3109, l. 118v; Šv. *Nikodemo*, p. 509–513. Pastaba: skliaustuose nurodomas žmonių arba našių skaičius.

Pavyzdžiui, misionierių špitolės globotinis Jokūbas Duševskis prieš patekdamas į špitolę tarnavo vienuolynui priklausiusiame dvare Ašmenos pavieta⁵⁸⁶. Švč. Trejybės špitolės globotinė Ona Juškevičiūtė teigė iki tol

⁵⁸⁶ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 118v.

pragyvendavusi iš „rankų darbo“ (*do tych czas z pracy rąk swoich żywila się*)⁵⁸⁷, o Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje globotas Petras Kucharskis – „iš patarnavimų“⁵⁸⁸. Iš špitolių bei vienuolynų pajamų-išlaidų knygų duomenų galima bent jau iš dalies susidaryti įspūdį, kokius darbus galėjo dirbti nekvalifikuoti darbininkai ir kokį atlygį jie už tai gaudavo. Bonifratrai 1691 m. lapkritį vienuolyno darže dirbusiems darbininkams (*robotnikom*) sumokėjo 2 auks. 14 gr.⁵⁸⁹, o kitų metų sausį už dienos darbą „vargšui“ (*pauperowi od roboty dzienney*) atsilygino 22 grašiais⁵⁹⁰. Lukiškių dominikonų daržuose 1740 m. spalį 8 dienas dirbusios 7 moterys už kiekvieną darbo dieną gaudavo po 6 gr.⁵⁹¹, tiek pat buvo sumokėta ir kitai moteriai, raugusiai kopūstus⁵⁹². Padieniai darbininkai, kaip ir samdiniai, greičiausiai būdavo ir pavalgydinami, tačiau net ir stabiliai dirbant 6 dienas per savaitę už tą patį atlygį, per mėnesį būtų įmanoma uždirbti tik maždaug 5 auks. Be to, reikia turėti omenyje ir tai, kad padienių darbininkų uždarbis labai priklausė nuo sezoninių darbų (neatsitiktinai pajamų-išlaidų knygose išmokos padieniams darbininkams dažniausiai minimos rudenį). Visiškai tikėtina, kad iš panašaus darbo pragyvendavo ir dalis žmonių, kurie į špitoles pateko jau kaip elgetos. Išimtimis reikėtų laikyti tik tuos, kurie buvo neįgalūs nuo mažumės ir visą laiką gyveno iš aplinkinių paramos. Pavyzdžiui, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės globotinis neregys P. Gerbačiauskas teigė iš išmaldos gyvenęs „nuo mažų dienų“⁵⁹³. Elgetauti buvo priversta ir Švč. Trejybės špitolėje globota Darata (*Dorota bez imienia*), dėl luošumo galėjusi dirbti tik lengvą darbą ir jau nuo mažumės gyvenusi skurde (*od małych lat w ubostwie*)⁵⁹⁴.

Bandant įvertinti kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų padėtį, naudinga sociologų suformuluota „socialinio pažeidžiamumo“ koncepcija, pagal kurią socialiai pažeidžiamu laikomas asmuo, kuris gauna nedideles, nors

⁵⁸⁷ LVIA, f. SA, b. 895, l. 3.

⁵⁸⁸ Šv. *Nikodemo*, p. 513.

⁵⁸⁹ VUB RS, f. 4-A3842, l. 8v.

⁵⁹⁰ *Ibid.*, l. 16v.

⁵⁹¹ VUB RS, f. 5-F-32488, l. 49.

⁵⁹² *Ibid.*, l. 49v.

⁵⁹³ Šv. *Nikodemo*, p. 512.

⁵⁹⁴ LVIA, f. SA, b. 895, l. 8.

ir stabilias pajamas, tačiau praradęs pajamų šaltinį (šiuo atveju netekęs galimybės dirbti fizinį darbą) nebegali padengti savo pragyvenimo išlaidų⁵⁹⁵. Ūmios arba ilgalaikės ligos, negalios ar su amžiumi pasireiškiantis bendras kūno nusilpimas, dėl kurio žmogus nebegalėdavo dirbti įprasto darbo, nesant paremti galinčių artimųjų, giminaičių ar draugų, neabejotinai tapdavo pagrindine skurdo priežastimi. Būtent tokias savo skurdo priežastis įvardijo jau minėtas B. Brutkeris, kuris nuskurdo dėl „negalios ir ligos nebegalėdamas toliau užsiimti savo amatu“⁵⁹⁶.

Nors darbas buvo pagrindinis pajamų šaltinis tiek kvalifikuotiems, tiek nekvalifikuotiems darbininkams, vis dėlto tikėtina, kad vieni ir kiti „dugną“ pasiekdavo nevienodai greitai. Tam įtakos galėjo turėti tai, kad bent jau dalis špitolių globotinių sąrašuose minimų amatininkų priklausė cechams (11 buvo įvardyti kaip meistrai), pagal kurių statutus sunkiai besiverčiantys nariai – bent jau formaliai – turėjo būti remiami. Kaip matysime kituose skyriuose, cechų lėšomis galėjo būti apmokamos gydymo išlaidos, paremiami skurstantys amatininkai ar jų našlės (nors tikriausiai ribotą laiką). Tuo tarpu padienių darbininkų, samdinių ir kitų iš nekvalifikuoto darbo gyvenančių žmonių nevienijimo, taigi ir nerėmė, korporacijos, todėl jų socialinio pažeidžiamumo laipsnis turėjo būti didesnis ir jie anksčiau nei amatininkai ar kiti kvalifikuoti darbininkai būdavo priversti prašyti institucinės pagalbos.

Nors Vilniaus cechų vardijimo tvarką XVIII a. šaltiniuose galima interpretuoti kaip užuominas apie amatų „hierarchiją“⁵⁹⁷, tačiau dar reikėtų papildomų tyrimų, kurie patvirtintų, kad amato prestižiškumas buvo tiesiogiai susijęs su didesniu atlygiu ir apskritai geresne materialine padėtimi. Mūsų tyrimo kontekste svarbu atkreipti dėmesį ne tiek į cechų vardijimo tvarką, kiek į konkrečių cechų narių skaičių.

⁵⁹⁵ „Vulnerability“, in: *Poverty. An International Glossary*, second edition, ed. by P. Spicker, S. Alvarez Leguizamón & D. Gordon, London–New York, 2006, p. 219.

⁵⁹⁶ LVIA, f. SA, b. 5111, p. 190.

⁵⁹⁷ Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* (toliau – *Vilniaus naujieji miestiečiai*), Vilnius, 2005, p. 132–134.

Lentelė nr. 6. *Vilniaus amatininkų cechų narių skaičius (1795)*

Cechas	Narių
Batsiuvių	158
Odminių ir tymininkų	56
Kalvių ir varininkų	52
Mėsininkų	49
Siuvėjų	48
Mūrininkų	46
Stalių	38
Puodžių	34
Dailidžių	30
Kepėjų	22

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5152, l. 486v–491.

Pagal šį rodiklį 1795 m. penki didžiausi cechai buvo batsiuvių (158), odminių ir tymininkų (56), kalvių ir varininkų (52), mėsininkų (49) ir siuvėjų (48)⁵⁹⁸. Atsižvelgiant į tai, reikia pastebėti, kad būtent buvusių siuvėjų, batsiuvių ir kalvių liuteronų špitolėje buvo globojama daugiausiai. Sunkesnę materialinę jų padėtį galėjo nulemti ne tik specifinės aplinkybės, kaip kad sveikatos būklė, bet ir „sisteminiai“ veiksniai. Amato populiarumas galėjo turėti įtakos uždarbio dydžiui, o kartu ir padaryti žmogų socialiai pažeidžiamesnį. Kaip parodė O. Hufton tyrimas, XVIII a. Prancūzijos ar Didžiosios Britanijos miestuose batsiuviai ir skirtingų specializacijų tekstilininkai itin dažnai atsidurdavo iš paramos gyvenančių žmonių gretose. Istorikės manymu, tai nulėmė būtent šių amatų populiarumas: didelis tą patį darbą dirbančių žmonių skaičius gerokai apribodavo galimybes gauti pragyvenimui pakankamą atlygį⁵⁹⁹.

Pasinaudojus Vilniaus naujųjų miestiečių sąrašu, pavyko nustatyti, kad kai kurie amatininkai liuteronai priklausė miestiečių luomui. Be abejo, tarp globotinių galėjo būti ir senosioms miestiečių šeimoms priklausiusių žmonių, tačiau tai sudėtinga nustatyti neturint išsamesnių ir ilgesnį laikotarpį apimančių miestiečių luomo asmenų sąrašų ar genealoginių duomenų. Visgi būtini atskiri tyrimai, kad galėtume įvertinti, ar priklausymas miestiečių luomui leisdavo užsitikrinti stabilesnę materialinę gerovę, kuri apsaugotų dirbti nebegalintį žmogų nuo skurdo. Viena vertus, toks nedidelis miestiečių skaičius tarp globotinių lyg ir turėtų rodyti, kad jie buvo ne tokie socialiai pažeidžiami. Kita

⁵⁹⁸ LVIA, f. SA, b. 5152, l. 487–488v.

⁵⁹⁹ Hufton O., *Women*, p. 135.

vertus, iš kai kurių cechų meistrų reikalauta priklausyti miestiečių luomui⁶⁰⁰, todėl tapimas miestiečiu galėjo būti tik juridinis formalumas ir neturėti didesnės įtakos asmens socialinei padėčiai. Antai iš Karaliaučiaus kilęs auksakalys Benjaminas Kuceris (*Kutzer*), kaip kad reikalauta jo cecho statute⁶⁰¹, tapo Vilniaus miestiečiu 1736 m.⁶⁰² Vis dėlto tai neišgelbėjo jo nuo skurdo ir jis atsidūrė liuteronų špitolėje 1763 m., kur mirė po 6 metų⁶⁰³.

Anot A. Ragauskos, jau XVI a. viduryje dėl įvairių priežasčių mieste įsikuriantys kilmingieji, vertęsi palūkininkavimu, prekyba ar amatais, tapo įprasta miesto socialinės struktūros dalimi⁶⁰⁴. Matyt, atliepant į tokius pokyčius prie misionierių vienuolyno XVII a. pabaigoje pradėjo veikti ir specialiai bajorams skirta špitolė, iš kurios globotinių knygos sužinome apie daugiau nei septynias dešimtis čia ilgesnį ar trumpesnį laiką gyvenusių kilmingųjų. Vis dėlto šaltinių lakoniškumas – nė vienu atveju neužsimenama apie bajorų veiklos mieste pobūdį, sveikatos būklę, tik 20 kartų nurodytas apytikslis jų amžius⁶⁰⁵ – nesuteikia galimybių atlikti išsamesnę analizę, kuri leistų atsakyti į klausimą, dėl kokių priežasčių kilmingieji atsidurdavo špitolėse.

Vienas iš galimų paaiškinimų susijęs su bajorijos ekonominės padėties specifika. Nagrinėdamas skurdo ir turto kategorijų reikšmę istoriniams tyrimams, Jerzy Topolskis atkreipė dėmesį, kad baudžiava XVI a. sudarė sąlygas bajorijai padidinti savo pajamas 2–3 kartus, o nesugebėję prisitaikyti prie naujo ūkininkavimo modelio smulkieji bajorai buvo priversti parduoti savo nuosavybę ir tapo išstumti iš luomo⁶⁰⁶. Kitas veiksnys galėjo būti susmulkėjusi

⁶⁰⁰ Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai*, p. 76–77.

⁶⁰¹ *Akty cechów wileńskich 1495–1795* (toliau – ACW), cz. 1–2, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz, Poznań, 2006, cz. 1, nr. 1, s. 2.

⁶⁰² *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais: sąrašas* (toliau – VNM), par. A. Urbanavičius, Vilnius, 2009, nr. 1997, p. 219.

⁶⁰³ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 71v.

⁶⁰⁴ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 135.

⁶⁰⁵ Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 318-12776, l. 75v: „Simon Przeszkiewicz, nobilis ex districtu Lidensi, susceptus d(ie) 23 Februarii 1725, qui tandem anno 1733 d(ie) 4 Januarii exivit ex xenodochio”. Duomenys apie Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje globotus bajorus dar labiau riboti – žinomi tik jų vardai („Imiona ubogiej szlachty w szpitalu SS. Nikod(ema) i Jozefa pozostaiących od r(ok)u 1711 [...] Item seniculae feminae nobiles in eodem xenodochio manentes“) – LMAVB RS, f. 318-3109, l. 118v.

⁶⁰⁶ Topolski J., *Nędza*, s. 15.

žemėvalda, taigi ir iš jos gaunamų pajamų mažėjimas. Anot Roberto I. Frosto, nemagnatų giminėms buvo būdinga paveldėjimo sistema, kuomet tėvonija būdavo dalijama visiems vaikams, o ne koncentruojama kurio nors iš sūnų rankose. „Pertekliniams“ sūnams tekdavo ieškoti kitų pragyvenimo galimybių: tarnauti pas turtingesnius kilminguosius, nuomotis nedidelių žemės plotus, bandyti laimę kariuomenėje, migruoti į miestus arba apskritai palikti luomą⁶⁰⁷. Versiją, kad bajorų nuskurdimas galėjo būti susijęs su žemėvalda, paremia ir duomenys apie misionierių špitolėje globotų bajorų geografinę kilmę: daugiau nei trečdalis jų buvo kilę iš Ašmenos bei Lydos paviėtų, kur žemėvaldos smulkėjimo tendencijos XVIII a. 2 pusėje buvo labai ryškios⁶⁰⁸. Be to, Agniaus Urbanavičiaus tyrimai parodė, kad ketvirtadalis visų Vilniaus miestiečiais tapusių bajorų taip pat buvo kilę būtent iš šių dviejų paviėtų⁶⁰⁹. Taigi galima spėti, kad špitolėse atsidurdavo smulkieji bajorai, dėl sunkios materialinės padėties mieste ieškodavę jau nevisiškai „bajorišku“ pragyvenimo galimybių, o nuo to jų nebeatgrasydavo ir grėsmė netekti bajorystės⁶¹⁰. Vis dėlto šioms hipotezėms patvirtinti arba paneigti būtini išsamūs lokalinės paviėtų bajorijos tyrimai, kurie turėtų būti paremti labai plačia „lokalinių“ šaltinių baze (žemės, pilies teismų, krikšto ir mirties metrikų knygomis bei kitokio pobūdžio dokumentais), kad būtų galima išsiaiškinti, kiek iš tiesų žemėvalda smulkėdavo, kokia buvo bajorų šeimų vidinė strategija aprūpinant palikuonis žeme, kokia dalis jų būdavo priversti migruoti iš gimtojo pavieto, pagaliau dėl kokių priežasčių jie nebegrįždavo ten, kur jais galėtų pasirūpinti artimesni ar tolimesni giminaičiai. Akivaizdu, kad špitolėse globotų bajorų skurdas nereiškę vien tik nesugebėjimo patenkinti, J. Topolskio žodžiais tariant, „socialinius poreikius“⁶¹¹, t. y. gyventi taip, kaip pridera bajorams. Tai, kad apie juos sužinome iš špitolių dokumentacijos, liudija, jog bajorai dėl įvairių priežasčių

⁶⁰⁷ Frost R. I., „The Nobility of Poland–Lithuania“, in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2 edition, ed. by H. M. Scott, Vol. II: „Northern, Central and Eastern Europe“, Basingstoke, 2007, p. 280–281.

⁶⁰⁸ Козловский П. Г., *Землевладение и землепользование в Белорусии в XVIII – первой половине XIX в.*, Минск, 1982, с. 89, 100–101, 104.

⁶⁰⁹ Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai*, p. 333–334.

⁶¹⁰ Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 134.

⁶¹¹ Topolski J., *Nędza*, s. 11.

neišgalėdavo užsitikrinti net gyvenamosios vietos, o galbūt – patenkinti ir kitų būtinausių poreikių.

Jau ne kartą minėjome iš šeimos narių, giminaičių, draugų ir kaimynų sudarytus tarpasmeninius paramos tinklus, kurie neabejotinai buvo labiau paplitę ir efektyvesni už bet kokias karitatyvines institucijas. Taigi žmogaus socialinio pažeidžiamumo laipsnis priklausė ir nuo to, ar jis turėdavo šeimą bei vaikų. Kaip pastebėjo šeimos fenomeną Europos istorijos kontekste tyrusi Martine Segalen, „visuomenėje be socialinės apsaugos sistemos ar [institucionalizuotos] senų žmonių rūpybos vaikai suteikdavo tai, ką dabar suteikia socialinė apsauga“⁶¹². Neabejotina, kad daugumą senų žmonių būtent vaikai apsaugodavo nuo skurdo ir poreikio ieškoti paramos karitatyvinėse institucijose, vis dėlto špitolių šaltinių analizė atskleidžia ir kitokią perspektyvą. Nors kai kurie špitolininkai turėjo suaugusių vaikų (dažnai ir ne vieną), akivaizdu, kad šis „mechanizmas“, kai senais ir / ar neįgaliais tėvais pasirūpina vaikai, suveikdavo ne visada. Pavyzdžiui, Švč. Trejybės špitolės globotinės Barbora Kasperavičienė⁶¹³, Marijona Bžozovskienė⁶¹⁴ ir Rožė Bankovskienė⁶¹⁵ buvo globojamos sūnų (neaišku, kiek ilgai), tačiau galiausiai joms vis dėlto teko apsigyventi špitolėje.

Išsamesni duomenys apie špitolininkų vaikus atskleidžia, kodėl šis „mechanizmas“ nesuveikdavo apskritai arba tapdavo tik laikinu problemos sprendimu. Aiškiai matyti, kad špitolių globotinių vaikų socialinis statusas mažai tesiskirdavo nuo jų tėvų. Jie versdavosi smulkia prekyba, tarnaudavo pas kitus žmones ar kariuomenėje, taigi jų materialinė padėtis bei būtinybė migruoti ieškant darbo labai apribodavo jų galimybes padėti savarankiškai nebegalintiems gyventi tėvams. Iliustratyvus pavyzdys – Švč. Trejybės špitolės globotinė Petronėlė Ščablovskienė. Ji turėjo tris sūnus, iš kurių du gyveno skurde (*w ubogim stanie*), trečias prekiaavo muiļu, o abi dukterys tarnavo pas kitus

⁶¹² Segalen M., *Historical Anthropology of the Family* (toliau – *Historical Anthropology*), translated by J. C. Whitehouse and S. Matthews, Cambridge University Press, 1986, p. 175.

⁶¹³ LVIA, f. SA, b. 895, l. 6.

⁶¹⁴ Ibid., l. 12v.

⁶¹⁵ Ibid., l. 18.

žmonės – viena Žemaitijoje, kita – Vilniuje⁶¹⁶. Vargu ar daug galimybių padėti savo senai motinai turėjo ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje globotos Elenos Lotavičienės vienturtė duktė, prekiausi krakmolu Vilniuje⁶¹⁷.

Kol kas sudėtinga pasakyti, kiek prie individo socialinio pažeidžiamumo prisidėdavo ir kitas faktorius – geografinė kilmė. Šio veiksnio reikšmę lyg ir paliudija tai, jog dauguma špitolininkų, apie kurių geografinę kilmę žinome, buvo kilę ne iš Vilniaus (nors ir pragyvenę mieste ne vieną dešimtmetį). Jie atvykdavo į miestą iš sąlyginai artimų Vilniaus vaivadijos pavietai – Ašmenos, Lydos, Vilkmergės. Į liuteronų špitolę patekdavo ir žmonės, atkeliavę iš labiau nutolusių „vokiškų“ ATR regionų, kaip kad Prūsijos ar Kuršo. Taigi, manytume, galima kelti hipotezę, kad iš kitų vietovių į Vilnių atvykę žmonės, nors ir sukurdavo šeimas bei tapdavo visaverčiais bendruomenės nariais, vis dėlto galėjo turėti mažesnę ratą giminaičių ar draugų, kurie galėtų padėti iškilus sunkumams. Galbūt dėl šios priežasties globotiniai negalėdavo sulaukti pakankamos pagalbos iš artimiausios aplinkos ir būdavo priversti ieškoti paramos špitolėse.

e. Naujas statusas, nauja kasdienybė

Patekimas į špitolę žmogaus gyvenime žymėdavo didelius socialinius ir materialinius pokyčius. Visgi sunku vienareikšmiškai pasakyti, ar naujas statusas būdavo siejamas su pozityviais pokyčiais, ar visgi, kaip pastebėjo O. P. Grellas ir A. Cunninghamas, galėjo būti suprantamas kaip socialinio prestižo ir laisvės praradimas⁶¹⁸. Aukštesnio socialinio statuso asmenys galėjo tai suvokti kaip neigiamą dalyką, tačiau skurdžiai gyvenusiems žmonėms, kurie nuskurdavo dar labiau, kai prarasdavo galimybę dirbti, apsigyvenimas špitolėje galėjo reikšti ir teigiamus pokyčius ar net išsigelbėjimą. Kadangi nedisponuojame jokiais pačių globotinių patirtį ar savijautą liudijančiais

⁶¹⁶ LVIA, f. SA, b. 895, l. 16v.

⁶¹⁷ Šv. *Nikodemo*, p. 509.

⁶¹⁸ Grell O. P., Cunningham A., „The Reformation and Changes in Welfare Provision in Early Modern Northern Europe“, in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe*, p. 5.

šaltiniais, šį klausimą kol kas paliksime atvirą. Šiaip ar taip, apsigyvenimas špitolėje žmogaus gyvenimą pakeisdavo dvejopai. Pirma, pasikeisdavo materialinės žmogaus gyvenimo sąlygos – tiek bendra materialinė padėtis, tiek gyvenamoji erdvė. Antra, špitolėje apsigyvenęs asmuo įgydavo naują statusą savo konfesinėje bendruomenėje ir platesnėje miesto visuomenėje. Kartu jis turėdavo laikytis špitolės taisyklių bei paklusti institucijos administratoriams, nuo kurių priklausydavo ir jo kasdienio gyvenimo tvarka.

Pagrindinis špitolių tikslas buvo visų pirma patenkinti pagrindinius žmogaus materialinius poreikius – skirti lėšų maistui bei kitoms reikmėms ir užtikrinti pastogę. Tai liudija ir žymiai gausesnis su špitolių pajamomis ir išlaidomis susijusių šaltinių blokas. Špitolių administratorių rūpinimąsi visų pirma materialiniais špitolininkų gyvenimo aspektais atspindi ir tai, kad iš tokio pobūdžio šaltinių dažniausiai sužinome, ne kas ir kodėl buvo globojami špitolėje, bet kokį išlaikymą jie gaudavo. Neturint daugiau patikimų duomenų, kol kas sudėtinga pasakyti, kuris globotinių aprūpinimo modelis dominavo: kai špitolininkams periodiškai būdavo mokama konkreti pinigų suma, ar kai špitolių administratoriai „centralizuotai“ aprūpindavo globotinius maistu, apranga, kuru ir kitais būtiniais dalykais.

Iš sąlyginai gausiai išlikusių špitolių pajamų-išlaidų registrų gerai matyti, kaip dažnai ir kokio dydžio išmokos būdavo mokamos špitolininkams, o tai leidžia bent iš dalies spręsti apie jų materialinę padėtį. Kaip matyti iš lentelėje pateikiamų duomenų, skirtingų špitolių globotiniai gaudavo nuo vos keliolikos iki kelių šimtų auksinų per metus, o tokius skirtumus, panašu, nulemdavo ne būtiniausių produktų ar kuro kainos, bet fundacijos dydis ir – iš dalies – globotinių skaičius.

Bene mažiausią išlaikymą gaudavo Spaso špitolės globotiniai, kuriems mokėta po 1 auks. per mėnesį. Ne ką geriau buvo išlaikomi ir Šv. Marijos Magdalenos špitolės globotiniai, ne kartą skundęsi dėl blogos materialinės padėties. Pavyzdžiui, 1715 m. globotiniai kreipėsi į kapitulą, skųsdamiesi, kad „visai nebeturime iš ko gyventi, o, be to, tiek daug turime

ligonių, kurių negalime išlaikyti, [...] nes tokiais laikais jau ir išmaldos nebegalime surinkti“⁶¹⁹.

Lentelė nr. 7. Išmokos špitolių globotiniams (vienam asmeniui)

Špitolė	Mokėjimo periodiškumas	Iš viso per metus
Šv. Marijos Magdalenos	1 auks. 20 gr. / mėn. (1791)	20 auks.
Švč. Trejybės	8 gr. / sav. (1634)	13 auks. 9 gr.
	1 auks. 15 gr. / sav. (1672)	78 auks.
	20 gr. / sav. (1672)	34 auks. 6 gr.
	15 gr. / sav. (1672)	26 auks.
	10 gr. / sav. (1672)	17 auks. 3 gr.
	1 auks. / sav. (1684)	52 auks.
	1 auks. / sav. (1790)	52 auks.
Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo	1 auks. / sav. (1791)	52 auks.
Šv. Jokūbo ir Pilypo	2 auks. / mėn. (1773–1797)	24 auks.
Šv. Martyno	20 gr. / sav. (1766–1768, 1770–1773, 1776–1778)	34 auks. 6 gr.
Misionierių	2 auks. / sav. (1776)	104 auks.
Spaso	1 auks. / mėn. (1727–1747)	12 auks. + 1 auks. 15 gr. per Kalėdas
Liuteronų	1 auks. / sav. (1723–1799)	52 auks. + 1 auks. per Kalėdas
Kalvinistų	50 auks. / ketv. (1762–1793)	200 auks.

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 12, 150; LVIA, f. SA, b. 881, 882; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35; *Zbior*, s. 266; LMAVB RS, f. 43-19420, l. 3v; LMAVB RS, f. 267-2969; LMAVB RS, f. 43-241, p. 152; LMAVB RS, f. 43-3641, l. 6v; VUB RS, f. 5-F-32357; VUB RS, f. 5-F-33023, l. 6–189v; BUW, rkps 129, l. 152.

Tarp katalikų geriausią išlaikymą turėjo gauti misionierių špitolės globotiniai, kuriems fundatorių valia turėjo būti mokama po 2 auks. per savaitę. Vis dėlto taip ir lieka neaišku, ar šios nuostatos iš tiesų būdavo laikomasi, kadangi duomenys apie tai nefiksuojami špitolės išlaidų knygoje. Apskritai bene geriausią išlaikymą – nuo 53 iki 200 auks. per metus – gaudavo protestantų špitolių globotiniai. Panašu, kad daugiausiai įtakos tam galėjo turėti tiek gerai tvarkomi finansai, tiek griežtai ribojamas globotinių skaičius, kurį galbūt buvo lengviau sukontroliuoti ir dėl to, kad bendruomenės buvo sąlyginai nedidelės. Liuteronų špitolėje iki XVIII a. vidurio būdavo ne daugiau nei 8, o po to, kai sudegusi špitolė buvo atstatyta, – ne daugiau nei 12 globotinių⁶²⁰. Dar griežčiau ribotas kalvinistų bendruomenės išlaikomų našlių skaičius – institucijoje galėjo būti apgyvendintos tik 3 moterys. Tik išskirtiniais atvejais globotinių būdavo

⁶¹⁹ LMAVB RS, f. 43-20579, l. 1.

⁶²⁰ Jakulis M., „Vilniaus liuteronų špitolės globotiniai XVIII a.“ (toliau – *Vilniaus liuteronų špitolės*), *Lituanistica*, t. 61, nr. 2 (100), 2015, p. 104–105.

daugiau nei nustatyta. Pavyzdžiui, 1786 m. pavasarį po E. Zaborovskienės mirties viename kambaryje buvo apgyvendintos Šulcaitė (*Szulcowna*) ir jos dukterėčia Joana Klocaitė (*Klocowna*)⁶²¹. Kita vertus, Šv. Martyno špitolės atvejis parodo, kad špitolininkų skaičius ne visada galėjo turėti reikšmės išmokų dydžiui. Čia dažniausiai būdavo globojamos vos trys moterys, tačiau joms mokamos išmokos buvo vienos iš mažiausių. Taigi panašu, kad svarbiausiu veiksmu, nulemiančiu materialinę špitolininkų padėtį, reikėtų laikyti špitolės fundacijos dydį.

Iš špitolių pajamų-išlaidų knygų matyti, kad ne visada globotiniai gaudavo vienodas išmokas, o paskirų asmenų išmokos dydžiui įtakos galėjo turėti kitos aplinkybės. Didesnė išmoka kai kuriose špitolėse būdavo mokama globotinių vyresniesiems, kurie, matyt, funkcionuodavo kaip tarpininkai tarp provizorių ir špitolininkų ir turėdavo atlikti papildomas pareigas. Pavyzdžiui, 1634 m. Švč. Trejybės špitolės globotinių vyresnysis gaudavo 12 gr., kai tuo tarpu kiti – po 8⁶²². Tokia pati tvarka galiojo ir liuteronų špitolėje, kur vyresniajam ar vyresniajai kiekvieną mėnesį būdavo išmokama 15 gr. didesnė išmoka. Špitolininkai galėjo gauti daugiau pinigų ir už papildomus patarnavimus bažnyčioje ar špitolėje, kaip kad vienas Švč. Trejybės špitolės globotinis, kuris 1672 m. kas mėnesį gaudavo papildomus 25 gr. už tai, kad saugojo bažnyčią⁶²³. Tos pačios špitolės globotiniui Martynui atitekdavo pusė aukų, kurias jis surinkdavo mieste⁶²⁴. Už patarnavimus liuteronų špitolėje-ligoninėje globotinės, įvardijamos kaip *Krankenwächterin* arba *Krankenmutter*, ką galbūt jau reikėtų laikyti beveik atskira „moteriška“ profesija, galėdavo uždirbti iki 20 gr. per savaitę⁶²⁵.

Kaip matyti iš lentelės, 1672 m. Švč. Trejybės špitolėje pagal išmokos dydį globotiniai buvo suskirstyti į 4 grupes. Tuo metu špitolėje gyvenusiems 3 vyrams buvo mokama po 1 auks. 15 gr., o išmokos 24 moterims

⁶²¹ LMAVB RS, f. 40-827, p. 117.

⁶²² LVIA, f. SA, b. 5097, l. 12.

⁶²³ Ibid., l. 150: „[...] dziadowi co kosciola pilnował gr. 25 [...]“.

⁶²⁴ Ibid., l. 360: „Marcin, co [z] szkatulką chodzi, temu z szkatulki wiele wybierze, połowice się daie pieniędzy“.

⁶²⁵ Jakulis M., *Vilniaus liuteronų špitolės*, p. 107.

buvo paskirstytos taip: po 20 gr. gaudavo 10, po 15 gr. – 8, po 10 gr. – likusios 6 globotinės⁶²⁶. Šaltiniuose tokio lėšų perskirstymo priežastys nenurodomos ir galima tik numanyti, jog tam įtakos galėjo turėti keli veiksniai: a) socialinė padėtis iki patekimo į špitolę, b) amžius ir / ar sveikatos būklė, c) špitolėje praleistas laikas (galbūt gerai pažįstami ir prepozito bei provizorių pasitikėjimą įgiję senbuviai būdavo paremiami dosniau).

Nors globotiniai gaudavo vienodas išmokas bei gyvendavo tose pačiose patalpose, išlikę mirusių liuteronų špitolės globotinių daiktų sąrašai atskleidžia, kad jie turėdavo nevienodas materialines sąlygas, kurios galėjo padaryti gyvenimą špitolėje bent kiek patogesnę ir artimesnę įprastai buičiai. Kartu tai iš dalies parodo, kiek prieš patekdamas į špitolę žmogus buvo nuskurdęs. Du chronologiškai artimi ir labai kontrastingi pavyzdžiai – Ona Barbora Mejerienė (*Meyerin*), mirusi 1750 m. rugpjūčio 26 d., ir Jokūbas Olanskis, miręs kitų metų gegužės 20 d.⁶²⁷ Po Onos Barboros mirties liuteronų špitolėi atiteko jos turtas – daug įvairių drabužių, žirklių, dveji akiniai, du giesmynai (*Rogal(1)sche, Rigische*) bei kitos smulkmenos, – kurių pardavus, buvo gauta daugiau nei 83 auks. pajamų⁶²⁸. Tuo tarpu Jokūbo, kaip apibūdino provizorius, „menkas palikimas“ (*wenige Verlassenschaft*) – rudas apsiaustas ir senas apklotas – buvo įvertintas kiek daugiau nei 9 auks.⁶²⁹

Apie vidinę špitolininkų stratifikaciją šaltiniuose neužsimenama, nors, manytume, nėra didelio pagrindo abejoti, kad špitolių administratoriai juos vertindavo skirtingai. Gali būti, kad tai tapdavo reikšmingu veiksniu skiriant špitolininkų vyresnius. Pastebėtina, kad pusė žinomų liuteronų špitolininkų vyresniųjų (5 iš 10) priklausė miestiečių luomui, taigi bent jau formaliai buvo aukštesnės socialinės padėties. Matyt, neatsitiktinai špitolės vyresniuolu tapo ir vienu metu Trisdešimties vyrų tarybai priklausęs ir formaliai špitolę administravęs Jonas Simonas Volframas⁶³⁰. Tuo tarpu Šv. Juozapo Arimatiečio

⁶²⁶ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 150.

⁶²⁷ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 6.

⁶²⁸ Ibid., l. 11.

⁶²⁹ Ibid., l. 11v.

⁶³⁰ Ibid., l. 126.

ir Nikodemo špitolės vyresniųjų (atskirai vyrams ir moterims) pasirinkimui 1792 m. įtakos turėjo jau kiti veiksniai, aktualizuoti vykdomų reformų metu: vyresnieji buvo pasirinkti ne dėl socialinės padėties, bet dėl to, kad buvo ramaus būdo ir blaivininkai⁶³¹.

Kitas labai reikšmingas pokytis globotiniu tapusiam asmeniui būdavo gyvenamosios erdvės pasikeitimas. Išliko labai nedaug duomenų, iš kurių galėtume spręsti, kokios buvo špitolininkų gyvenimo sąlygos ir kaip būdavo suplanuota gyvenamoji erdvė. Iš paminėjimų šaltiniuose matyti, kad globotiniai dažniausiai gyvendavo bendrose patalpose. Jeigu špitolėje būdavo globojami abiejų lyčių žmonės, moterims ir vyrams būdavo suteikiamos atskiros erdvės. Taip suplanuota buvo liuteronų špitolė, nors sutuoktiniai, panašu, galėdavo turėti atskirą kambarį (*wo Mann und Frau zusammen ihren Ort haben*)⁶³². Po atskirą kambarį su kamara (ar greičiau salę) vyrams ir moterims buvo skirta ir Švč. Trejybės špitolėje⁶³³. Būtent taip perskirstyti špitolės erdvę buvo svarbu dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, tai leisdavo lengviau prisitaikyti prie kintančio špitolininkų skaičiaus. Be to, bendrų patalpų įrengimui nereikėdavo tiek daug lėšų. Kita vertus, tai neabejotinai veikė ir kaip disciplinavimo priemonė mišrioje špitolėse. Vis dėlto net ir gyvenamųjų erdvių atskyrimas ne visada padėdavo išlaikyti administratorių trokštamą tvarką. Antai XVIII a. 1 pusėje Švč. Trejybės špitolės prepozitui J. Donatui teko iškraustyti globotinius vyrus į kleboniją, nes „artima moterų ir vyrų kaimynystė sudarė sąlygas daugybei nešvankybių“⁶³⁴. Tačiau ne visada poreikį išplėsti špitolės gyvenamąsias erdves nulemdavo siekis palaikyti tvarką. Pavyzdžiui, „dėl ankštumo Šv. [Juozapo Arimatiečio ir] Nikodemo [prieglaudoje] ir kad būtų patogiau vaikščioti valgyti pas vienuolius karmelitus“⁶³⁵ špitolės prepozitui dalį globotinių vyrų (7) teko perkelti į atskirą pono Ridzevskio namą prie Rūdninkų vartų. Tikėtina, kad gyvenimas bendrose patalpose neužtikrindavo

⁶³¹ Šv. *Nikodemo*, p. 510–511.

⁶³² LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4v.

⁶³³ LMAVB RS, f. 43-20610, l. 4

⁶³⁴ Ibid.: „Bliskie sąsiedztwo bab z dziadami dawało okazyą wielu nieprzystoynosciom [...]“.

⁶³⁵ Šv. *Nikodemo*, p. 511.

špitolininkams didelio privatumo ir tik kai kurių špitolių globotiniai turėdavo griežčiau atskirtą asmeninę erdvę. Tai visų pirma pasakytina apie kalvinistes, kurios gyvendavo atskiruose kambariuose po vieną, nors kartais, aplinkybėms verčiant, tekdavo bent laikinai dalintis gyvenamąja erdve ir su kitomis globotinėmis. Daugiau privatumo špitolėje galėjo įgyti ir tie globotiniai, kurie galėdavo už tai papildomai užsimokėti, kaip kad liuteronės M. E. Banašienės atveju. Iš vizitacijų aktų bei kitų šaltinių matyti, jog špitolėse būdavo ir papildomų erdvių, kurios būdavo išnuomojamos kitiems gyventojams (plačiau apie tai 5 skyriuje).

Špitolės globotinio statusas buvo susijęs ne tik su specifine gyvenamąja vieta bei instituciniu išlaikymu, bet ir specifiskai suplanuota kasdienybe, primenančia vienuolyno gyvenimo tvarką. Vienas iš špitolės kasdienybės bruožų buvo apribota judėjimo laisvė. Liuteronai buvo numatę, kad globotiniui vakare negrįžus iki numatytos valandos, kuomet uždaromi špitolės vartai (vasarą – iki 21, o žiemą – iki 19 valandos), jis būtų baudžiamas 6 gr. bauda⁶³⁶. Tuo tarpu kalvinistų našlių namų globotinės apskritai negalėjo palikti institucijos be vyresnybės žinios, o už savavališką pasišalinimą grėsė bauda⁶³⁷. Kad tai nebuvo viso labo formalus reikalavimas, rodo ne tik neretai liuteronų špitolės knygose minimos 6 gr. nuobaudos globotiniams (nors, aišku, būdavo baudžiama ir už kitokius prasižengimus), bet ir kalvinistų sinodų aktuose užfiksuoti sprendimai už taisyklių nesilaikymą bausti globotines. Už tai, kad ilgiau nei buvo leista užtruko pas savo vaikus, iš S. Bergengriūnienės 1770 m. gruodžio 19 d.⁶³⁸ sinodo sprendimu buvo atimta išmoka už vieną ketvirtį, nors vėliau bausmė buvo sušvelninta⁶³⁹. Tokį *stabilitas loci* reikalavimą, matyt, reikėtų suprasti ne kaip siekį izoliuoti globotinius, bet kaip būdą palaikyti tvarką špitolėje, kad būtų aišku, kas ir dėl kokių priežasčių yra išlaikomas bendruomenės lėšomis. Manytume, nėra didelio pagrindo abejoti, kad panašus reikalavimas buvo įtrauktas ir į kitų špitolių taisykles.

⁶³⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 5v.

⁶³⁷ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 2.

⁶³⁸ LMAVB RS, f. 40-827, p. 74.

⁶³⁹ Ibid., p. 75.

Špitolės per visą aptariamą laikotarpį išlaikė religinės institucijos pobūdį, todėl įvairios religinės praktikos buvo špitolių kasdienio gyvenimo ašis. Sekmadienis špitolės kasdienybėje buvo svarbus ne tik religine prasme, bet ir dėl to, kad tą dieną būdavo mokamos savaitinės, dvisavaitinės ar mėnesinės išmokos globotiniams, taip kartu užtikrinant ir uolų špitolininkų dalyvavimą mišiose ar pamaldose. Be to, būtent per religines apeigas bendruomenių nariai galėdavo pamatyti išlaikytinius, o tai galbūt padidindavo tikimybę, kad špitolės gaus papildomų aukų iš pamaldžių žmonių. Globotiniai kartu su bažnyčias aptarnaujančiais kunigais ar vienuoliais aktyviai prisidėdavo prie mirusių geradarių atminimo saugojimo, už juos meldamiesi. Špitolininkų atliekamos religinės apeigos buvo svarbios ne tik geradariams, bet ir patiems globotiniams, kurie, gyvenimui einant į pabaigą, būtent čia galėjo užsiimti ir dvasine saviugda. Puikus pavyzdys – misionierių špitolės globotinis Viktoras Rodzevičius (globotas 1765–1772 m.), misionierių vienuolyne du kartus su ypatinga intencija atlikęs rekolekcijas⁶⁴⁰.

Špitolininkų indėlis į konkrečios bažnyčios (galbūt ir sinagogos?) veiklą neapsiribodavo vien tuo, kad jie būdavo pastovūs mišių ar pamaldų dalyviai. Iš Vilniaus parapijų krikšto metrikų knygų matyti, kad jie kartais tapdavo čia krikštijamų vaikų krikstatėviais. Antai 1737 m. sausio 4 d. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčioje pakrikštytos Daratos krikstatėviais tapo tos pačios špitolės globotiniai Matas ir Marijona Benkevičienė⁶⁴¹. Tuo tarpu Švč. Trejybės špitolės globotiniai kartais būdavo kviečiami atlikti šią pareigą Šv. Jonų bažnyčioje. Pavyzdžiui, 1793 m. birželio 16 d. krikštytos Benediktos Teklės krikstatėviais tapo Jonas Sudkevičius ir Marijona Niesilovska – „Švč. Trejybės špitolės vargšai“⁶⁴². Be to, globotiniai prisidėdavo prie tvarkos bažnyčioje palaikymo, taip tarsi atsidėkodami už išlaikymą. 1783 m. vizituodamas Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčią ir špitolę, vizitatorius taip trumpai aprašė špitolininkų kasdienybę:

⁶⁴⁰ LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 300, l. 86, 96v. Už nuorodą dėkoju dr. Liudui Jovaišai.

⁶⁴¹ LMAVB RS, f. 318-15002, l. 14.

⁶⁴² LVIA, f. 604, ap. 10, b. 19, l. 17.

„pareigos jų – kasdien bažnyčioje rožančių kalbėti, bažnyčią šluoti ir kitaip bažnyčioje patarnauti“⁶⁴³. Vėlesnės vizitacijos (1790) metu vizitatoriai konstatavo, kad špitolės globotinės turi užsiimti skalbimu bei dirbti klebonijai priklausančiuose daržuose, už tai negaudamos jokio atlygio⁶⁴⁴. Šv. Petro (Antakalnio) špitolėje gyvenę 6 vyrai vizitatoriaus 1786 m. buvo įvardyti kaip „bažnyčios seneliai“ (*ktorzy razem podobno dziadami są koscielnemi*), ką, matyt, reikėtų sieti su tuo, kad jie patarnaudavo bažnyčioje (rūpindavosi tvarka, skambindavo varpais ir pan.)⁶⁴⁵. Tuo tarpu kalvinistų našlių namų taisyklėse buvo nustatyta, kad globotinės turi rūpintis liturginių reikmenų švara⁶⁴⁶. Reikia pastebėti, kad liuteronų špitolės taisyklėse nebuvo apibrėžtos kokios nors globotinių pareigos, tik 9 punktu nustatyta, kad „įgalūs ir turintys jėgų turi patarnauti silpniems ir sergantiems“⁶⁴⁷.

Disciplinuotas, kone vienuoliškas gyvenimas, be abejo, buvo visų špitolių administratorių siekiamybė, tačiau šaltiniai atskleidžia ne visada ramią špitolių kasdienybę. Svarbu pastebėti, kad šaltiniuose dažniausiai fiksuojami tik tie konfliktai, kurie turėdavo kokių nors pasekmių globotiniams, nors neabejotina, kad kelių, keliolikos ar net keliasdešimties žmonių gyvenimas ne pačiose erdviausiose patalpose anksčiau ar vėliau privesdavo prie nesutarimų, kurie lieka neatspindėti šaltiniuose. Tik retais atvejais sužinome apie konfliktų, kilusių tarp špitolininkų, priežastis. Pavyzdžiui, 1765 m. sausį globotinė Stankaraitė (*Stankarowna*) kalvinistų sinodo sprendimu buvo laikinai iškeldinta į pastatą prie vartų, kadangi „jos mylista ponia Lazauskienė (*Łazewska*) bjaurisi jos gyvenimu pas save [kambaryje]“⁶⁴⁸.

Už, kaip galima suprasti, didesnius špitolės taisyklių pažeidimus globotiniai galėdavo susilaukti dvejopų sankcijų. Pirma, jiems galėjo būti skiriama piniginė bauda, kuri būdavo išskaičiuojama iš jiems skirtų išmokų.

⁶⁴³ LMAVB RS, f. 43-19428, l. 7.

⁶⁴⁴ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 15.

⁶⁴⁵ *Ibid.*, l. 18.

⁶⁴⁶ LMAVB RS, f. 267-2969, l. 2.

⁶⁴⁷ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 7, l. 4v.

⁶⁴⁸ LMAVB RS, f. 40-827, p. 39: „[...] poniewaz JM Pani Łazewska prz[y]kry rezyden[cji] oney u siebie“.

Liuteronų špitolės pajamų registruose baudos (*Straffgelder*) figūruoja kaip vienas iš įprastų pajamų šaltinių, – pavyzdžiui, 1723–1725 m. iš baudų buvo surinkta 5 auks. 20 gr.⁶⁴⁹ Antra, už prasižengimus globotiniai galėjo būti pašalinami iš špitolės. Iš liuteronų špitolės per 1723–1799 m. už nedrausmingą elgesį (tiksliai priežastis nurodoma ne visada) buvo pašalinti 6 globotiniai (4,25 %). Antai 1774 m. už muštynes (*durch ihre Schlächte*) buvo išvaryta Regina Domska⁶⁵⁰, o 1778 m. už blogą elgesį (*hat hinderlich gelebt*) pašalintas špitolininkų vyresnysis Augustas Groshofas (*Grosshoff*)⁶⁵¹. Iš misionierių špitolės, galbūt ir dėl specifinio šios institucijos pobūdžio, buvo pašalinti 38 globotiniai (32,75 %). Dažniausiai tokių sankcijų susilaukdavo girtaujantys ir besivaidijantys špitolininkai. 1746 m. lapkričio 30 d. į špitolę priimtas kalvis Adomas Markevičius greitai buvo „pašalintas dėl vaidų, kurie kilo dėl girtuoklystės“ (*dimissus ob rixas, quas causavit ebrietas*)⁶⁵². 1782 m., po 4 metų špitolėje, dėl „girtuoklystės ir kitų prasižengimų“ (*ob ebrietatem et alia crimina*) nepageidaujamas tapo ir Kazimieras Čaikovskis⁶⁵³. Kartais globotiniai šalinti ir dėl kitokių prasižengimų: 1741 m. balandžio 5 d. iš špitolės buvo pašalintas bajoras Kazimieras Mosčieckis, apkaltintas vagyste (*dimissus ob furtum*)⁶⁵⁴.

Panašu, kad špitolių administratoriams dažniausiai pavykdavo išlaikyti tvarką ir susitvarkyti su nepaklusniais globotiniais. Vis dėlto ne visada špitolininkai būdavo geranoriški savo išlaikytojų atžvilgiu. Tokią situaciją gerai iliustruoja kun. Novickio, vizitavusio Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolę, skundas Lietuvos špitolių komisijai (1797): „[...] prieš dvi savaites ta apsėsta (*kaduczna*) ir nenuolanki [?] (*fatalna*) moteris [Ona Jucevičienė] plūdo senąsias globotines, smaugė senelę (*babę*) Bžozovskienę, viešai plūdo ir provizorių, [tu] papiktindama visą špitolę. Taip pat gavau smūgių (*razy wytrzymywałem*) iš pasipūtusio ir įžūlaus Sarnovskio, kuriam, kaip turinčiam iš

⁶⁴⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 23.

⁶⁵⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 133.

⁶⁵¹ Ibid., l. 166.

⁶⁵² LMAVB RS, f. 318-12776, l. 73v.

⁶⁵³ Ibid., l. 72.

⁶⁵⁴ Ibid., l. 74.

ko gyventi, jau prieš tai buvo liepta išsikraustyti iš špitolės, tačiau sėdi ir nekreipia į mane dėmesio”⁶⁵⁵.

Nors špitolių globotiniai gyvendavo sąlyginai uždara gyvenimą ir turėdavo paklusti institucijos taisyklėms, o kai kuriais atvejais – ir iš anksto įsipareigoti palikti špitolei po mirties likusią turtą, vis dėlto apsigyvenimas špitolėje neturėtų būti suprantamas kaip „nuosprendis“ visam likusiam gyvenimui. Kai kurie, kaip galima suprasti, sveikesni ir galimybę judėti turintys globotiniai po kurio laiko savo noru palikdavo špitolę, bandydami sugrįžti į savarankišką gyvenimą. Iš ilgesnius laikotarpius apimančių liuteronų bei misionierių špitolių knygų matyti, kad dalis globotinių išeidavo savo noru (liuteronų – 19 iš 141, misionierių – 22 iš 116). Tiek iš vienos, tiek iš kitos špitolės žmonės dažniausiai išeidavo per pirmus dvejus metus, nors būta atvejų, kai globotiniai palikdavo instituciją ir po keliolikos čia praleistų metų. Šaltiniuose išėjimo priežastys plačiau apibūdinamos tik keletą kartų, visais kitais atvejais apsiribojant bendrais terminais, kaip kad „iškeliavo“, „išėjo“, „išėjo savo noru“ ir pan. (*verreist, ausgegangen, weg gegangen, exivit, abiit libenter / libere / voluntarie*). Ne visada tai įvykdavo su špitolės administratorių žinia. Pavyzdžiui, misionierių špitolės globotinis Matas Šiviarovskis 1737 m. spalio 10 d. „pasišalino mus nežinant“ (*disparuit nobis insciis*)⁶⁵⁶. Liuteronė Kristina Romanovienė 1742 m. liepą, po špitolėje praleistų 8 metų, išėjo „ir atsimetė į unitų tikėjimą“ (*und appostasiret aufs uniatsche Religion*)⁶⁵⁷, kita liuteronė Ona Barbora Radmanienė (*Radmannin*) po daugiau nei 13 metų „paslapčia išėjo iš špitolės“ (*still schwingend auß dem Hospithal gegangen*)⁶⁵⁸. Iš kelių kiek plačiau aprašytų atvejų sužinome, kokiomis kryptimis patraukdavo špitolę palikę globotiniai. Liuteronas Jonas Vilhelmas Lichtas, kilęs iš neidentifikuotos vokiečių kunigaikštystės (*natione Germanus ex Ducatu Langiembensi*)⁶⁵⁹, anot špitolės administratorių, „iškeliavo į savo tėvynę“ (*nach*

⁶⁵⁵ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 44.

⁶⁵⁶ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 74v.

⁶⁵⁷ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 50, l. 28.

⁶⁵⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 255.

⁶⁵⁹ VNM, nr. 2132, p. 231.

sein Vaterland verreyt)⁶⁶⁰, o jo bendratikis A. Truchlau – į Karaliaučių⁶⁶¹. Ta pačia kryptimi po kiek daugiau nei 9 mėnesių, praleistų misionierių špitolėje, iškeliavo ir bajoras iš Vilniaus vaivadijos Jonas Paulius Kalofas (*Kaloff*)⁶⁶². Šaltiniai neatskleidžia, dėl kokių priežasčių žmonės patraukdavo į kurį nors kitą miestą, nors galima numanyti, kad tai galėjo būti susiję su naujomis darbo ar kitokios veiklos galimybėmis. Kartu tai, kad špitolininkai išgalėdavo leisti į tolimas keliones, rodo ir sąlyginai gerą jų fizinę būklę. Tik tris kartus nurodomos konkretnės priežastys, kodėl globotiniai paliko misionierių špitolę. Antai Jonas Stažinskis po mažiau nei metų išvyko „į Žemaitiją pas žmoną“⁶⁶³, o Juozapas Zaraševičius ir Juozapas Lanevskis⁶⁶⁴ špitolę paliko dėl silpnos sveikatos ir, tikėtina, galėjo atsidurti pas šarites.

Ne visada špitolininkai palikdavo instituciją visam laikui. Pavyzdžiui, „buvęs leitenantas“ liuteronas Jokūbas Potas (*Pott*), priimtas į špitolę 1730 m. balandžio 3 d.⁶⁶⁵, dėl nežinomų priežasčių išėjo 1733 m. rugsėjo 7 d., tačiau grįžo po kiek daugiau nei 3 mėnesių⁶⁶⁶ ir mirė špitolėje po dar beveik 3 metų⁶⁶⁷. Liuteronė Ona Regina Gaurichienė (*Gaurichin*) buvo priimta į špitolę 1760 m. liepos 20 d.⁶⁶⁸, 1761 m. gegužės 27 d. ji išvyko pas leitenantą Beką (*Beck*)⁶⁶⁹ (greičiausiai tarnauti), tačiau grįžo jau tų pačių metų lapkričio 18 d.⁶⁷⁰ Panaši ir Eleonoros Zubovičienės (*Zubowiczowin*) istorija. Perkelta į špitolę iš našlių namų 1761 m. rugpjūčio 19 d.⁶⁷¹, 1765 m. vasario 7 d. ji išvyko tarnauti pas poną Manną, tačiau po jo mirties buvo priversta sugrįžti jau kovo 8 d.⁶⁷² Šie atvejai, manytume, gerai atspindi nesėkmingus špitolininkų bandymus vėl pradėti gyventi savarankiškai, kai „į pasaulį“ pavykdavo sugrįžti vos keliems

⁶⁶⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 29.

⁶⁶¹ Ibid., l. 221.

⁶⁶² LMAVB RS, f. 318-12776, l. 73v.

⁶⁶³ Ibid., l. 74v.

⁶⁶⁴ Ibid., l. 69.

⁶⁶⁵ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 45.

⁶⁶⁶ Ibid., l. 82.

⁶⁶⁷ Ibid., l. 127.

⁶⁶⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 66.

⁶⁶⁹ Ibid., l. 66v.

⁶⁷⁰ Ibid., l. 67.

⁶⁷¹ Ibid., l. 61v.

⁶⁷² Ibid., l. 88v.

mėnesiams. Pastaraisiais dviem atvejais moterų galimybės priklausė nuo konkrečių asmenų. Be jų paramos moterys vėl prarasdavo galimybes gyventi savarankiškai ir būdavo priverstos vėl prašyti bendruomenės pagalbos.

Iš šaltinių sužinome ir apie kelis globotinius, kurie bandydavo ne sugrįžti „į pasaulį“, bet judėdavo horizontaliai tarp špitolių. 1748 m. sausio 30 d. į misionierių špitolę buvo priimtas Pranciškus Ozorovskis, buvęs Švč. Trejybės špitolės globotiniu (*fuit jam in hospitali Vilnensi ad ecclesiam S(anctissimi)mae Trinitatis*)⁶⁷³. Tuo tarpu Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje gyvenęs Juozapas Volskis tuo pat metu teigė turįs pagalbę ir apklotą rokitų špitolėje⁶⁷⁴. Taigi špitoles kai kurie globotiniai galėdavo palikti ne tik bandydami sugrįžti į savarankišką gyvenimą, bet ir, matyt, ieškodami vis geresnių sąlygų kitose karitatyvinėse institucijose.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad špitolių globotiniams buvo daugiau ar mažiau būdinga savybių, priskiriamų „tikriesiems“ ar „nusipelnantiems“ vargšams, visuma – senyvas amžius (daugiau nei 60 metų), (nepagydomos) ligos ar negalios, našlės bei našlaičio statusas. Visa tai leisdavo traktuoti juos kaip „aplinkybių aukas“, neatsakingas už sudėtingą savo padėtį. Aiškią globotinių daugumą sudarydavo moterys, visų pirma našlės, kurių didesnę socialinę pažeidžiamumą nulemdavo jų socioekonominė padėtis visuomenėje (mažas užmokestis už „moteriškus“ darbus, ribotos galimybės imtis amato, kasdienė veikla, apribota namų erdve). Tarp globotinių matyti iš esmės visų fiziniu darbu besiverčiančių ir nedaug uždirbančių socialinių / profesinių grupių atstovų, kurie susidurdavo su skurdu, kai dėl amžiaus bei įvairių fiziologinių priežasčių prarasdavo galimybę dirbti. Vienintele išimtimi, panašu, galima laikyti kilminguosius, kurių skurdą, manytina, lemdavo ne tiek senatvė ir ligos ar negalios, kiek ekonominė konjunktūra. Apsigyvenimas špitolėje reikšdavo ne tik stabilesnę materialinę

⁶⁷³ LMAVB RS, f. 318-12776, l. 73v.

⁶⁷⁴ Šv. Nikodemo, p. 513.

padėti, bet ir naują gyvenamąją erdvę, naują statusą visuomenėje, o kartu – naujas teises, pareigas ir kasdienybę, kurios pagrindinė ašis buvo religinės praktikos.

4. 1. 2. Pamestinukai

Kaip jau aptarėme 2 skyriuje, XVIII a. Europoje, spartėjant migracijos, urbanizacijos procesams ir didėjant skurstančiųjų masėms, itin sparčiai daugėjo ir nesantuokinių vaikų (būtinai atskiri tyrimai, kad galėtume nurodyti tikslesnes nesantuokinių vaikų skaičiaus augimo Vilniuje priežastis). Nuo šio proceso buvo neatsiejamas ir žymiai išaugęs pamestinukų skaičius, kadangi nepalankus visuomenės požiūris į nesantuokinių vaikų motinas versdavo sudėtingoje padėtyje atsidūrusias moteris imtis radikalių veiksmų ir palikti juos svetimų žmonių malonei⁶⁷⁵. XVIII a. 2 pusėje ši socialinė problema darėsi vis pastebimesnė ir Vilniuje, o su tuo pirmiausia susiduriantys dvasininkai buvo priversti ieškoti būdų pasirūpinti beglobiais vaikais. Būtent šiuo laikotarpiu buvo įsteigtos ir pirmosios pamestinukų globos institucijos prie Šv. Jonų bažnyčios ir rokitų špitolės. Visgi to nepakako ir XVIII a. pabaigoje Vilnius tapo dar vienu Europos miestu, kuriame pradėjo veikti pamestinukams skirta Vaikelio Jėzaus špitolė. Lietuvos istoriografijoje ši įprasta ir jau daugeliu aspektų nagrinėta socialinės istorijos problema⁶⁷⁶ nesusilaukė didesnio istorikų dėmesio, o esamuose tyrimuose dėmesys sutelktas į Vaikelio Jėzaus špitolės įkūrimo aplinkybes, skiriant vos kelis sakinius pamestinukams, kurie dėl visiškos priklausomybės nuo aplinkinių turi būti suvokiami kaip specifinė grupė, aiškiai besiskirianti nuo „įprastų“ špitolių globotinių.

Toliau pamestinukais įvardysime motinų ir / arba tėvų paliktus kūdikius iki 2 metų, nepriklausomai nuo jų motinų šeiminės padėties⁶⁷⁷, nors

⁶⁷⁵ Kertzer D. I., „Gender Ideology and Infant Abandonment in Nineteenth-Century Italy“ (toliau – *Gender Ideology*), *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. XXII, No. 1, 1991, p. 12.

⁶⁷⁶ Plačiau apie istoriografiją šiuo klausimu žr. Ransel D. L., „Orphans and Foundlings“, in: *Encyclopedia of European Social History. From 1350 to 2000*, Vol. 3, New York, 2001, p. 497–505.

⁶⁷⁷ Miller J., *Abandoned*, p. 2.

neabejotina, kad nesantuokinės kilmės vaikai sudarė absoliučią jų daugumą. Pamestinukai šaltiniuose įvardijami keliais terminais: *expositus (-a)*, *inventus (-a)*, *infantes a parentibus derelicti*, *infantes parentum ignotorum*, *podrzutki*, *dzieci porzucone* ir *niewinne dziatki*. Iš karto būtina pabrėžti, jog šiame tyrime visą dėmesį skirsime katalikų įsteigtose institucijose globotiems vaikams. Palyginimas su kitomis krikščioniškomis konfesijomis bei žydais ir totoriais, tikėtina, suteiktų pagrindą visapusiškesniems palyginimams, tačiau tam reikalingi išsamesni tyrimai, ne visada įmanomi dėl šaltinių būklės.

Nors pamestinukai nebuvo vieninteliai remtini vaikai, vis dėlto nesiimsime tyrinėti našlaičių kategorijos. Tokį pasirinkimą lemia keli veiksniai. Pirma, Vilniuje nebuvo specialios špitolės, skirtos tik našlaičių globai. Nors Vaikelio Jėzaus špitolė formaliai buvo skirta ne tik pamestinukams, bet ir našlaičiams, ir žinoma, kad dalis iš šaričių špitolės perkeltų vaikų tikrai buvo našlaičiai, vis dėlto išlikusiuose špitolės dokumentuose dažniausiai minimi tik pamestinukai, kurie, panašu, ir sudarydavo didžiąją dalį špitolės globotinių. Tik iš 1799 m. balandžio 26 d. sudaryto špitolės globotinių sąrašo sužinome, kad prie špitolės veikusią mokyklą lankė (tačiau nebūtinai špitolėje gyveno) keliolika našlaičių⁶⁷⁸. Antra, kitų špitolių-prieglauđų dokumentuose taip pat beveik nematyti našlaičių. Vienas iš retų pavyzdžių – maždaug 10 metų (~1748–1758) liuteronų našlių namuose globotas našlaitis (*Wayse*) Andriejus Kiunas (*Kühn*)⁶⁷⁹. Kelis kartus našlaičiai paminimi ir bonifratrų bei šaričių špitolių ligonių knygose, tačiau jie figūruoja visų pirma kaip gydytis priimti ligoniai, o ne kaip ilgą laiką šiose institucijose gyvenantys globotiniai. Trečia, našlaičių globa, skirtingai nei pamestinukų, buvo miesto ar valstybės teisės problema ir tai būdavo ne karitatyvinių, bet teisminių institucijų rūpestis. Todėl jeigu špitolėse ir atsidurdavo našlaičių, tai visų pirma dėl materialinių sunkumų, o ne dėl paties našlaičio statuso, kuris galėjo būti tik viena iš skurdo priežasčių. Tuo tarpu pamestinuko statusas – priešingai – jau savaime reiškė priklausomybę nuo aplinkinių gailestingumo bei labdaros institucijų.

⁶⁷⁸ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 44v–46.

⁶⁷⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 50, l. 40, 44, 49, 54.

a. Skaičius

Nors šiame poskyryje dėmesys pirmiausiai skiriamas Vaikelio Jėzaus špitolėje globotiems pamestinukams, vis dėlto, manytume, svarbu atsižvelgti ir į tai, kaip pamestinukų skaičius augo per visą XVIII a. iki špitolės įkūrimo. Tai leidžia geriau suvokti šios problemos mastą to meto Vilniuje ir įvertinti, kokią įtaką turėjo naujosios institucijos veikla. Pagrindinis šaltinis pamestinukų skaičiaus dinamikai tirti – Vilniaus parapijų krikšto metrikų knygos. Svarbu pabrėžti, kad iš 5 mieste veikusių parapijų iki mūsų dienų išliko dviejų – Šv. Jonų ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo – krikšto metrikų knygos. Taigi, papildžius naujais duomenimis, tyrimo rezultatai galėtų būti iš dalies koreguojami. Nepaisant to, šie atvejai yra pakankamai reprezentatyvūs dėl dviejų priežasčių: 1) krikšto metrikų knygos gerai išlikusios ir be didesnių chronologinių pertrūkių apima didžiąją dalį XVIII amžiaus, 2) Šv. Jonų parapija tuo metu buvo vienintelė tarp miesto sienų, o Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapija yra geras priemiesčio parapijos pavyzdys. Iš karto reikia pabrėžti, kad į skaičiavimus buvo įtraukti ne tik pamestinukai, bet ir nesantuokiniai vaikai, kadangi jų skaičiaus didėjimas buvo tiesiogiai susijęs su pamestinukų skaičiaus augimu.

Kaip parodė krikšto metrikų knygų analizė (žr. priedus nr. 3–5), XVIII a. 1 pusėje nesantuokinių vaikų ir pamestinukų skaičius minėtose parapijose su didesniais ar mažesniais svyravimais išlikdavo panašus kiekvienais metais. Vidutiniškai Šv. Jonų parapijoje iki amžiaus vidurio būdavo pakrikštijama 2,2 % nesantuokinių vaikų ir 0,37 % pamestinukų, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo – atitinkamai 3,45 % ir 0,5 %. Nors pastarojoje parapijoje tiek nesantuokinių vaikų, tiek pamestinukų procentaliai būdavo pakrikštijama daugiau, visgi reikia turėti omenyje, kad parapijos buvo skirtingo dydžio ir Šv. Jonų bažnyčioje iš viso buvo pakrikštyta kone 4 kartus daugiau vaikų (33 505 ir 8660). XVIII a. 2 pusėje nesantuokinių vaikų ir pamestinukų skaičius išaugo kone dvigubai, o sparčiausiai jų skaičius didėjo 9 dešimtmetyje

(žr. priedą nr. 3). Iš viso per XVIII a. abiejose parapijose buvo pakrikštyta kiek daugiau nei 300 pamestinukų.

Lentelė nr. 8. *Pakrikštųjų pamestinukų skaičius parapijose ir Vaikelio Jėzaus špitolėje*

Šv. Jonų parapija (1700–1799)	Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo parapija (1711–1796)	Vaikelio Jėzaus špitolė (1791–1801)
242	65	438
307		

Pagal: LVIA, f. 604, ap. 10, b. 6, 9, 13, 19; LMAVB RS, f. 318, b. 12549, 15002, 9832, 5563.

Iš pirmo žvilgsnio tai nebuvo dideli skaičiai, tačiau reikia atsižvelgti ir į miesto dydį. Palyginimui: tiek pamestinukų būdavo pakrikštijama per ketvirtį amžiaus vienoje Varšuvos parapijoje⁶⁸⁰, o į Paryžiaus Hôpital des Enfants Trouvés špitolę patekdavo po 6000 vaikų per metus⁶⁸¹. Manytume, galima daryti prielaidą, kad augantis pamestinukų skaičius Vilniuje buvo intensyvėjančios imigracijos bei kitų augančiam miestui būdingų procesų padarinys.

Nors dažniausiai krikšto metrikų knygose nurodoma tik tiek, jog vaikas buvo paliktas, vis dėlto iš kai kurių įrašų sužinome ir apie konkrečias palikimo vietas. Dažniausiai vaikai būdavo paliekami prie vienuolynų, bažnyčių ir špitolių. Be šaričių ir rokitų špitolių, daugiausiai vaikų (po 7) buvo palikta prie karmelitų Šv. Jurgio, bernardinų Šv. Mykolo bei dominikonų Šv. Dvasios vienuolynų. Iš Šv. Jonų bažnyčios krikšto metrikų knygų matyti, jog kartais vaikai būdavo paliekami ir prie privačių namų. Pavyzdžiui, 1777 m. gegužę Joana buvo rasta „po ponios Sokolovskienės langu“ (*ad fenestram D(omi)nae Sokolowska*)⁶⁸², tuo tarpu Kristina, pakrikštyta 1761 m. gegužės 11 d., buvo palikta prie Flemingo rūmų (*ad palacium ill(ustrissi)mi Fleming*)⁶⁸³. Rečiau vaikai būdavo paliekami kitose viešose vietose – prie miesto vartų (Aušros, Vilijos, Subačiaus), miesto sienos bei gatvėse. Labai retai vaikai būdavo randami ne viešose vietose – laukuose ar miškuose. Tokie atvejai dažniau minimi

⁶⁸⁰ Kuklo C., „Attitudes procréatrices de la société dans l’ancienne Pologne“, *Obradoiro de Historia Moderna*, No. 13, 2004, p. 51.

⁶⁸¹ Miller J., *Abandoned*, p. 15.

⁶⁸² LVIA, f. 604, ap. 10, b. 13, l. 21v.

⁶⁸³ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 10, l. 233.

priemiestyje stovėjusios Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčios krikšto metrikų knygoje. 1721 m. vasarą Ona buvo rasta miške (*in silvis*)⁶⁸⁴, tuo tarpu 1781 m. liepos 22 d. Šv. Jonų bažnyčioje pakrikštytas Jokūbas buvo aptiktas totoriaus Safarovičiaus lauke Lukiškėse⁶⁸⁵. Palikimo vieta, manytume, bent iš dalies parodo motinų ir / arba tėvų požiūrį į vaiką. Dauguma siekė išsaugoti kūdikių gyvybes, todėl palikdavo juos prie vienuolynų, bažnyčių, namų ar kitose viešose vietose, kur jie būtų greitai surasti. Tuo tarpu kūdikio palikimas nuošalesnėje vietoje gali liudyti ir siekį be smurto nutraukti nepageidaujamo vaiko gyvybę. Vis dėlto galima pritarti vaikžudystės reiškinį XVII a. Anglijoje tyrinėjusios Lauros Gowing nuomonei, kad tokį elgesį galėjo nulemti ne tik sąmoningas siekis nesmurtiškai nužudyti naujagimį, bet ir išskirtinė slapta gimdančios moters psichologinė būseną⁶⁸⁶.

Duomenys apie pamestinukus špitolėse iki specialios institucijos įsteigimo yra sporadiški ir atspindi padėtį tik konkrečiu momentu, taigi nežinoma, kiek beglobių vaikų atsidurdavo špitolėse kasmet ir kaip tai koreliavo su bendra statistika. Prie Šv. Jonų bažnyčios veikusios fundacijos lėšomis 1771 m. pavasarį buvo išlaikomi 24 pamestinukai⁶⁸⁷. Rokitų špitolėje 1788 m. birželį buvo keturi 4–5 metų pamestinukai ir 15 kūdikių, atiduotų žindyvėms⁶⁸⁸, 1790 m. – atitinkamai 3 ir 18⁶⁸⁹, tais pačiais metais atliktos vizitacijos duomenimis, vienuoliai išlaikė 27 pamestinukus, kuriuos globojo žindyvės⁶⁹⁰. Iš maždaug 1790 m. datuojamo rokitų samdomų žindyvių sąrašo matyti, kad joms globoti buvo atiduotos 11 mergaičių ir 7 berniukai⁶⁹¹.

Per pirmąjį dešimtmetį į Vaikelio Jėzaus špitolę priimamų pamestinukų būrį papildydavo 30–60 vaikų (žr. priedą nr. 5). Nors pirmamečių

⁶⁸⁴ LMAVB RS, f. 318-12549, l. 34.

⁶⁸⁵ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 13, l. 83: „[...] in graminibus siliginis agri tartari Safarowicz dicti Luciscensi [...]“.

⁶⁸⁶ Gowing L., „Secret Births and Infanticide in Seventeenth-Century England“, *Past & Present*, No. 156, 1997, p. 88.

⁶⁸⁷ *Gazety Wileńskie*, 1771 03 02, nr. IX, p. [4].

⁶⁸⁸ LMAVB RS, f. 43-20590.

⁶⁸⁹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 58.

⁶⁹⁰ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v; Jakulis M., *Rokitai*, p. 77–78.

⁶⁹¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 58.

kūdikių mirtingumas turėjo būti didelis (XIX a. 1 pusėje siekė 20–30 %⁶⁹²), bendras vaikų skaičius špitolėje su kiekvienais metais tik didėdavo. Jeigu minėtose parapijose per visą XVIII a. buvo pakrikštyti daugiau nei 300 vaikų, tai špitolėje – 438 vien per pirmąjį veiklos dešimtmetį. Dar po keliasdešimties metų carinei Globėjų tarnybai teko imtis priemonių ir sudaryti kuo didesnes biurokratinės kliūtis bei įvesti papildomus mokesčius, kad sumažintų į špitolę priimamų vaikų skaičių⁶⁹³.

Taigi akivaizdu, kad žinia apie naująją instituciją ir galimybę saugiai ir anonimiškai palikti nepageidaujamą vaiką pasiekė tuos, kuriems tai buvo itin aktualu. Tai gerai iliustruoja faktas, kad po špitolės atidarymo parapijų krikšto metrikų knygos vis rečiau minėtos kitos vaikų palikimo vietos, o per pirmąjį dešimtmetį Vaikelio Jėzaus špitolėje buvo pakrikštyta daugiau vaikų nei dviejose parapijose per visą amžių (žr. lentelę nr. 8). Po špitolės atidarymo išryškėjo ir dar vienas svarbus pokytis. Kaip matyti iš Šv. Jonų bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapijų krikštų statistikos (žr. priedą nr. 4), per keletą metų po špitolės atidarymo ženkliai sumažėjo ne tik pamestinukų, bet ir nesantuokinių vaikų krikštų. Taigi panašu, kad Vaikelio Jėzaus špitolės veikla tik prisidėjo prie pamestinukų skaičiaus augimo, nes atsirado galimybė kur kas paprasčiau anonimiškai palikti nepageidaujamus vaikus, kuriuos kitu atveju motinos ir / arba tėvai būtų krikštiję ir auginę kaip nesantuokinius.

Nors pamestinukų mirtingumas buvo vienas iš svarbiausių faktorių, lemdavusių jų skaičiaus kaitą institucijose, vis dėlto apie tai neturime jokių tikslesnių duomenų. Iš kitų šalių istorikų tyrimų gerai žinoma, kad pamestinukų mirtingumas špitolėse būdavo labai didelis ir per pirmuosius metus dažniausiai mirdavo daugiau nei pusė vaikų. Nepaisant medicinos mokslo pasiekimų ir bandymų gelbėti vaikus, per visą XVIII a. mirtingumo procentas beveik nesumažėjo. Pamestinukų mirtingumui daugiausiai įtakos turėdavo bendros sanitarinės sąlygos, trumpas žindymo periodas, per kurį vaikas neįgydavo pakankamo imuniteto, dažnai ilga kelionė iš kaimiškų vietovių iki miestų,

⁶⁹² Korybut-Marciniak M., *Vilniaus labdarybės draugija*, p. 30.

⁶⁹³ *Ibid.*, p. 31.

kuriuose veidavo špitolės, ir visais atžvilgiais nauja aplinka, prie kurios kūdikio imunitetas nespėdavo prisitaikyti⁶⁹⁴. Iš įvairių šaltinių žinomi vos keli konkretūs pamestinukų mirties Vilniuje atvejai, todėl galime tik daryti prielaidą, jog ir čia pirmamečių pamestinukų mirtingumas būdavo didelis. Neatsitiktinai duodamas nurodymus kun. A. Ancipai, vyskupas I. J. Masalskis įpareigojo kleboną *kas mėnesį* informuoti „ir apie gyvus ir tavo parapijoje gerai auginamus, ir apie mirusius [vaikus]“⁶⁹⁵, – tai liudija, kad pamestinukų mirtys buvo visiškai įprastas reiškinys. Vienintelė tikslesne užuomina, iš dalies atskleidžiančia pamestinukų mirtingumo mastą, galima laikyti Vilniaus vaivadijos Špitolių komisijos 1795 m. birželio 16 d. posėdžio protokole užfiksuotą žinutę, kad Vaikelio Jėzaus špitolėje, nepaisant gailestingumo seserų atsidavimo ir pastangų, „per penkias savaites mirė septyni vaikai“. Pagrindine vaikų mirčių priežastimi Komisijos nariai įvardijo smarvę, kylančią nuo atliekų ir šiukšlių, verčiamų netoli špitolės⁶⁹⁶.

b. Lytis

Šaltiniai dažniausiai atskleidžia tik pamestinukų radimo vietą, krikšto datą bei vardą, tačiau net ir tokie lakoniški duomenys suteikia galimybę bent kiek išsamiau aptarti ir kai kuriuos kitus aspektus. Vienas iš jų – pamestinukų lytis.

Nors būdavo pakrikštijama daugiau nesantuokinių sūnų, vis dėlto dukros būdavo paliekamos dažniau. Ši tendencija aiškiai pastebima ir Vaikelio Jėzaus špitolėje (žr. lentelę nr. 9).

Lentelė nr. 9. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų lytis

	Šv. Jonų parapija (1700–1799)		Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapija (1711–1796)		Vaikelio Jėzaus špitolė (1791–1801)	
	<i>M</i>	<i>V</i>	<i>M</i>	<i>V</i>	<i>M</i>	<i>V</i>
Lytis						
Nesantuokinių	529	585	160	139		
Pamestinukų	129	113	37	28	248	190

Pagal lentelės nr. 8 šaltinius.

⁶⁹⁴ Levene A., „The Estimation of Mortality at the London Foundling Hospital, 1741–99“ (toliau – *The Estimation*), *Population Studies*, Vol. 59, No. 1, 2005, p. 94.

⁶⁹⁵ LMAVB RS, f. 273-1646, l. 1.

⁶⁹⁶ LVIA, f. SA, b. 896, l. 11v–12.

Tik 1792, 1796 ir 1800 metais pakrikštytų berniukų skaičius nežymiai viršijo mergaičių (žr. priedą nr. 5).

Neturint jokių duomenų apie vaikų motinas ir / arba tėvus, galima tik spėti, kad tokiai elgsenai daugiausiai įtakos turėdavo ekonominiai išskaičiavimai. Manytume, visiškai priimtina šį fenomeną tyrinėjusio D. I. Kertzerio išvada, kad tokį pasirinkimą nulemdavo tai, jog nuo mažumės sūnūs galėjo būti naudingi ūkyje, tuo tarpu dukrų, kurioms, be to, reikėdavo užtikrinti kraitį, indėlis į namų ūkį buvo laikomas ne tokiau vertingu, „neatperkančiu“ jų išlaikymo išlaidų. Būtent dėl to jos dažniau ir būdavo paliekamos aplinkinių malonei⁶⁹⁷. Visiškai tikėtina, kad tokios pačios nuostatos (šiuo atveju kultūriniai skirtumai vargu ar turėdavo didelės reikšmės) lemdavo ir Vilniuje vaikus palikdavusių motinų ir / arba tėvų sprendimus.

c. Kilmė

Kūdikiai absoliučia dauguma atvejų būdavo paliekami anonimiškai. Išlaikyti anonimiškumą siekė ne tik motinos ir / arba tėvai, bet ir dvasininkai, įsitikinę, kad tai padės apsaugoti nesusituokusių motinų reputaciją. Vis dėlto tai, kad ne visada pamestinukų motinos ir / arba tėvai likdavo anonimais, atskleidžia Vaikelio Jėzaus špitolės globotinių registracijos knyga ir kiti šaltiniai. Pavyzdžiui, 1792 m. lapkričio 2 d. į špitolę buvo atiduotas 2 mėnesių Karolis V., o 1795 m. sausio 15 d. – pusės metų Pranciška Bakuvičiūtė⁶⁹⁸. 1798 m. sausio 25 d. Lietuvos špitolių komisijos posėdyje buvo nuspręsta, kad Kristinos Nedzveckytės (*Niedzwiecka*) pusantrų metų sulaukusi duktė Petronėlė turi būti priimta į špitolę, o motina privalanti „susirasti tarnybą ar uždarbį“ (*ma się udać do służby lub zarobek*)⁶⁹⁹. Kaip matyti iš 1799 m. pavasarį sudaryto Vaikelio Jėzaus špitolės globotinių sąrašo, tarp pamestinukų buvo kun. Pilchovskio

⁶⁹⁷ Kertzer D. I., *Gender Ideology*, p. 9.

⁶⁹⁸ LMAVB RS, f. 318-12569, l. 1.

⁶⁹⁹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 10–10v.

atneštas 2 savaičių amžiaus Ignatas Jačkovskis, kuris, be to, esą buvo gimęs iš santuokos⁷⁰⁰, tačiau neužsiminta apie priežastis, kodėl tėvai atsisakė sūnaus.

Špitolės administratoriams atskleidami savo tapatybę, tėvai išsaugodavo ir galimybę po kurio laiko atsiimti vaikus. Antai 1807 m. kovą į špitolę atiduotą Magdalena motina atsiėmė po metų⁷⁰¹. Vis dėlto ir tokiais atvejais špitolės šaltiniuose apie kūdikio motiną ir / ar tėvą plačiau nekalbama. Vienintelis kol kas žinomas atvejis – minėta K. Nedzveckytė, kuri, kaip galima suprasti, buvo netekėjusi ir besiverčianti rankų darbu, iš kurio gaunamų pajamų nepakako išlaikyti dukrai. Istoriografijoje kiek plačiau aptariami chronologiškai vėlesni atvejai⁷⁰² atskleidžia panašias tendencijas, tad galima daryti prielaidą, kad vaikus dažniausiai palikdavo žemesnio socialinio statuso nesusituokusios moterys, kurios neturėdavo materialinių galimybių jais pasirūpinti. Kad pamestinukai dažniausiai būdavo nesantuokiniai vaikai, o kai kurių iš jų motinos galėjo būti ir prostitutės, manytume, liudija ir tai, kad jie sirgdavo ne tik vaikams įprastomis ligomis, bet ir kentėdavo nuo įvairių venerinių susirgimų. Apie venerinėmis ligomis sergančius vaikus Lietuvos špitolių komisiją 1799 m. rugsėjį informavo Vaikelio Jėzaus špitolės gydytojas Matusevičius, ragindamas nedelsiant skirti užsikrėtusiems vaikams atskirą patalpą, kad liga neišplistų⁷⁰³.

Pagrindinis veiksnys, nulemiantis pamestinuko statusą visuomenėje, *a priori* buvo jo nesantuokinė kilmė. Be abejo, vaiko palikimas galėjo tapti išeitimi ne tik labai sunkioje padėtyje atsidūrusioms nesusituokusioms moterims, bet ir vargingai gyvenančioms šeimoms, ypač kylant maisto kainoms ar karų metu, kai nepavykdavo išlaikyti mažų vaikų⁷⁰⁴. Vis dėlto neabejotina, kad absoliuti dauguma paliktų vaikų buvo nesantuokiniai. Tiek parapijų, tiek špitolės krikšto metrikų knygoje tik retais atvejais⁷⁰⁵ būdavo akcentuojama nesantuokinė pamestinukų kilmė, kadangi tai greičiausiai buvo

⁷⁰⁰ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 45.

⁷⁰¹ LMAVB RS, f. 318-12569, l. 1.

⁷⁰² Praspaliauskienė R., *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje* (toliau – *Nereikalingi*), Vilnius, 2000, p. 88.

⁷⁰³ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 88v–89.

⁷⁰⁴ Levene A., *The Estimation*, p. 90.

⁷⁰⁵ Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 318-5563, l. 18v–19.

savaime suprantamas dalykas. Špitolės globotiniai neabejotinai dėl savo kilmės patirdavo sunkumų, kadangi to meto visuomenėje nesantuokinė kilmė buvo suvokiama kaip didelė gėda, o asmens pavadinimas pavainikiu laikytas vienu iš didžiausių įžeidimų⁷⁰⁶. Prie nepalankaus požiūrio į pamestinukus galėjo prisidėti ir tai, jog, skirtingai nei Vakarų Europoje, LDK nebuvo apskritai atsisakyta „pamestinuko“ termino, visus beglobius vaikus vadinant našlaičiais. Jei pamestinukas jau savaime buvo tarsi visam gyvenimui „pažymėtas“ nuodėmės, tai našlaitis buvo suvokiamas kaip tas, kuriam tiesiog nepasisekė, todėl į juos būdavo žiūrima ne su panieka, bet su gailėsčiu⁷⁰⁷.

d. Globa

Šaltiniuose apie tolesnį pamestinukų likimą dažniausiai neužsimenama, vis dėlto tikėtina, kad bent dalis jų būdavo įvaikinami. Įtėviais, matyt, tapdavo bažnytinės institucijos, prie kurios buvo paliktas kūdikis, administratoriams gerai pažįstami žmonės. Prie trinitorių vienuolyno Antakalnyje rastą ir 1765 m. gruodžio 24 d. Šv. Jonų bažnyčioje pakrikštytą Joną Tomą krikštamotė Liudvika Slavinskienė „pripažino savu ir pridėjo jam Pientkovskio pavardę“⁷⁰⁸. 1781 m. birželio 17 d. toje pačioje bažnyčioje pakrikštyta pamestinukė Kotryna atsidūrė pas senelę (*babka*), buvusią jėzuitų samdinę Oną Rechlickienę, gyvenančią Kiaulių gatvėje (*na Swiniej ulicy*)⁷⁰⁹. Šaritės 1778 m. kovo 16 d., po daugiau nei 3 mėnesių, atidavė „maždaug dvejų metų“ pamestinuką Petrą globoti poniai Kosakovskienei, gyvenusiai už Vilniaus⁷¹⁰. Tuo tarpu 1779 m. spalio 28 d. „maždaug metų sulaukusią“ pamestinukę Teklę vienuolės atidavė globoti poniai Furlienei (*Furlowa*), kuri vaiką priėmė „kaip savą“ (*wzięło za swoie*)⁷¹¹.

⁷⁰⁶ Jakulis M., „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“ (toliau – *Pavainikiai*), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012 metai/2, 2013, p. 54.

⁷⁰⁷ Miller J., *Abandoned*, p. 2.

⁷⁰⁸ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 9, l. 270: „[...] Joannem Thomam, in Antocole inventum ad fertam [!] Vilnae religiosorum ordinis Sanct(issim)ae Trinitatis de redemptione captivorum, LL(evantes) PP(atrini) D(ominus) Casimirus Rzymiski et Ludovica Sławinska, quam prolem praefata levans accipit pro propria et cognomen eidem addidit Piętkowski“.

⁷⁰⁹ LVIA, f. 604, ap. 10, b. 13, l. 81.

⁷¹⁰ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 78v.

⁷¹¹ *Ibid.*, l. 89v.

Išaugus beglobių vaikų skaičiui, tokia praktika, matyt, jau nebeatitiko poreikių, todėl reikėjo naujų sprendimų. Atrodo, pirmasis iniciatyvos organizuoti pamestinukų globą ėmėsi Vilniaus vyskupas I. J. Masalskis, tuo rūpintis įpareigojęs Šv. Jonų bažnyčios kleboną A. Ancipą, kuris per keliasdešimt kunigavimo metų buvo pakrikštijęs ne vieną dešimtį pamestinukų ir neabejotinai žinojo apie padėtį kitose Vilniaus parapijose. Laikraščio *Gazety Wileńskie* 1771 m. kovo 2 d. numeryje buvo išspausdinta jo žinutė, kuria rekomenduota „nusidėjusioms motinoms pasigailėti savo vaisių (*żeby miały politowanie nad płodem swoim*). Kadangi iš 24 paliktų našlaičių, priimtų į naująją špitolę, beveik pusė [buvo] sužaloti“⁷¹². Tų pačių metų vasarą rašytame Vilniaus vyskupo laiške klebonui A. Ancipai atskleidžiama ir pamestinukų globos organizavimo tvarka – tai buvusi ne špitolė, bet fundacija, iš kurios lėšų turėjo būti išlaikomos žindyvės (*mamki*). Jas klebonas turėjo atrinkti iš „tikėjimo ir artimo meilės kupinų“ parapijiečių ir už darbą mokėti po 8 auks. per mėnesį⁷¹³. Vis dėlto čia žinios apie šią fundaciją nutrūksta, todėl kol kas lieka neaišku, kiek ilgalaikė ir sėkminga buvo jos veikla.

Pagal panašų modelį globa buvo organizuojama ir rokitų špitolėje, kuri kaip pamestinukų globos centras iškyla XVIII a. 9 dešimtmetyje. Vienuoliai taip pat samdydavo žindynes, atsilygindami joms už darbą tais pačiais 8 auks. per mėnesį⁷¹⁴. Žinant tai, jog Vilniaus vyskupai buvo vienuolijos globėjai, galima numanyti, kad prie Šv. Jonų bažnyčios buvusi fundacija buvo perkelta į tokiam darbui tinkamesnę špitolę. Čia kūdikiai galėjo būti saugiai paliekami ir vėliau perduodami globoti žindyvėms, o paūgėję bei specifinių poreikių (tai visų pirma susiję su jų maitinimu) jau nebeturintys vaikai galėjo būti sugražinami į špitolę, jei jų niekas neįsivaikindavo. Rokitų veiklos mastus šioje srityje atspindi tai, jog, pavyzdžiui, 1787 m. vienuoliai pamestinukų globai skyrė 752 auks., o tai sudarė beveik 8 % visų špitolės išlaidų⁷¹⁵. Panašiai pamestinukų globa turėjo

⁷¹² *Gazety Wileńskie*, 1771 03 02, nr. IX, p. [4].

⁷¹³ LMAVB RS, f. 273-1646, l. 1; Raila E., *Ignotus Ignotas*, p. 154: autorius terminą *fundusz* verčia kaip „prieglauda“.

⁷¹⁴ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v; Jakulis M., *Rokitai*, p. 77–78.

⁷¹⁵ LMAVB RS, f. 43-20589, l. 2. Tokia „lygi“ suma, matyt, ir rodo išlaidas žindyvėms – 94 kartus po 8 auks.

būti organizuojama ir šaričių špitolėje, apie kurią taip pat turėjo būti suburtas žindyvių tinklas. Žindyvės buvo neatsiejama ir Vaikelio Jėzaus špitolės organizacinės struktūros dalis. 1799 m. balandį joms buvo atiduoti 27 kūdikiai (13 berniukų ir 14 mergaičių). Visi vaikai buvo dar labai jauni, sulaukę nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. 4 iš jų buvo sulaukę daugiau nei metų, o dvi mergaitės buvo vyresnės nei 3 metų⁷¹⁶. Tarp jų buvo ir minėta Petronėlė Nedzveckytė, augusi špitolėje jau nuo 1798 m. sausio.

Žindyvės, be kurių pamestinukų gyvybių išsaugojimas buvo iš esmės neįmanomas, dažniausiai taip ir lieka anonimės. Kiek daugiau duomenų suteikia tik 1790 m. datuotinas jų ir joms globoti atiduotų vaikų registras⁷¹⁷. Sprendžiant iš pavardžių rašybos formų, visos žindyvės buvo susituokusios ir gyveno mieste bei priemiesčiuose. Pavyzdžiui, mergaitę Marijoną globojusi Lapkovskienė gyveno Užupyje pas Sokolovskį, o pilies jurisdikcijoje pas Kardžiuką gyveno Bielskienė, žindžiusi berniuką Vincentą. Nieko nežinome apie registre išvardytų moterų socialinę padėtį ir motyvus imtis tokio darbo, tačiau galima daryti prielaidą, kad neseniai pagimdžiusiai moteriai, kuri prižiūrėdama savo vaiką dar negalėjo skirti viso savo laiko darbui, visiškai pakankamas motyvas galėjo būti stabilus mėnesinis atlyginimas. Dalis pamestinukų atsidurdavo žindyvių namuose, tačiau po to, kai buvo įsteigta speciali špitolė, bent jau kai kurios moterys dirbdavo specialiai tam skirtuose „žindyvių kambariuose“⁷¹⁸.

Dalis Vaikelio Jėzaus špitolėje atsidūrusių naujagimių taip ir likdavo neįvaikinti ir toliau augdavo institucijoje. Taigi špitolės personalas buvo atsakingas ne tik už pagrindinių vaikų poreikių patenkinimą, bet ir už jų parengimą gyvenimui visuomenėje, arba socializaciją, – procesą, „kuris bejėgi kūdikį pamažu paverčia save suvokiančiu, pažiniu asmeniu, turinčiu gimtosios kultūros įgūdžių“⁷¹⁹. Kūdikystės ir vaikystės laikotarpiu svarbiausias

⁷¹⁶ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 44v–46.

⁷¹⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 58.

⁷¹⁸ LVIA, f. SA, b. 896, l. 11v: „[...] do izb mamek [...]“.

⁷¹⁹ Giddens A., *Sociologija*, p. 42.

socializacijos veiksnys yra šeima⁷²⁰, todėl špitolėje augantys vaikai išmokdavo kalbos ir pamatinių elgsenos modelių kitaip nei vaikai, gyvenantys šeimose. Neturint špitolės vidaus taisyklių ir kitų normatyvinių šaltinių, visgi sudėtinga pasakyti, kaip socializacija vykdavo institucijoje, kaip vaikams būdavo aiškinama jų kilmė ir vieta visuomenėje. Per 14 metų, kuriuos vaikai formaliai turėdavo praleisti špitolėje, jie įgydavo pradinį išsilavinimą misionierių mokykloje, kurią lankydavo nuo 5–6 metų⁷²¹. Čia berniukai būdavo mokomi ir kokio nors amato pagrindų, nors jie neturėdavo jokių galimybių tapti kvalifikuotais amatininkais dėl reikalavimo stojant į cechą patvirtinti kilmę iš teisėtos santuokos⁷²². Tuo tarpu mergaitės būdavo mokomos siuvimo ir kitų, to meto supratimu, „moterišku“ darbų⁷²³. Vienuolių dėmesys vaikų lavinimui, matyt, liudija jų nuostatą, kad tai padės špitolę palikusiam globotiniui lengviau integruotis į visuomenę ir išvengti gyvenimo klystkelių.

Špitolėse-prieglaudose žmonės dažniausiai atsidurdavo didėjant metų naštai ir gyvenimui artėjant prie pabaigos. Tuo tarpu pamestinukai, jei mirtis nepasiglemždavo per pirmus kelerius metus, iš špitolės išeidavo į gyvenimą. Mažai kas težinoma apie tai, kas jų laukdavo išoriniame pasaulyje. Panašu, kad bene vienintele išeitimi daugeliui tapdavo tarnyba kieno nors namuose ar ūkyje. Toks gyvenimo kelias teko 1797 m. į špitolę atiduotam Ignotui Žepackiui (*Rzepacki*), kuris po daugiau nei dešimties metų išėjo tarnauti (*wyszedł na służbę*)⁷²⁴.

Įdėmesnis žvilgnis į špitolės globotinius XIX a., kai vis daugiau jų palikdavo instituciją, leistų kur kas daugiau pasakyti apie tolesnį jų likimą. Tikėtina, kad jų gyvenimas buvo neatsiejamas ne tik nuo labai riboto socialinio mobilumo, socialinės izoliacijos bei skurdo, bet ir nuo nusikalstamumo, prostitucijos ar kariuomenės. Tokie atvejai turėtų būti įdomūs istorinės

⁷²⁰ Ibid., p. 43; Segalen M., *Historical Anthropology*, p. 67.

⁷²¹ Korybut-Marciniak M., *Vilniaus labdarybės draugija*, p. 30.

⁷²² Jakulis M., *Pavainikiai*, p. 53. Šv. Romos imperijoje 1731 m. cechams uždrausta diskriminuoti nesantuokinės kilmės asmenis, nors tai būdavo daroma ir toliau, – Ulbricht O., *The Debate*, p. 231.

⁷²³ Korybut-Marciniak M., *Vilniaus labdarybės draugija*, p. 30.

⁷²⁴ LMAVB RS, f. 318-12569, l. 1.

demografijos tyrinėtojams, nes atskleistų, kaip visuomenėje galėjo funkcionuoti žmonės „be šaknų“ ir kaip tai paveikdavo jų gyvenimo ciklą.

Kaip matyti iš statistikos, pamestinukai tapo aiškiai pastebima problema XVIII a. 2 pusėje. Tuo pačiu metu dvasininkai, kurie pirmiausiai su tuo ir susidurdavo, ėmėsi organizuoti pirmąsias pamestinukų globos institucijas, greitai užsipildžiusias dešimtimis beglobių vaikų. Po Vaikelio Jėzaus špitolės įsteigimo būtent ši institucija tapo pagrindine vieta, kur būdavo paliekami vaikai – per pirmąjį veiklos dešimtmetį čia buvo pakrikštyta daugiau pamestinukų nei Šv. Jonų ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapijose per visą amžių. Taip pat reikšminga tai, kad po to, kai duris atvėrė speciali špitolė, miesto parapijose buvo pakrikštijama mažiau nesantuokinių vaikų, kurie, matyt, ir atsidūrė Vaikelio Jėzaus špitolėje. Pamestinukų diferenciaciją pagal lytį greičiausiai nulemdavo ekonominiai išskaičiavimai: mergaitės būdavo paliekamos dažniau, kadangi berniukai jau nuo mažų dienų galėjo dirbti įvairius darbus, be to, jiems nereikėdavo kraičio. Nors vaiko palikimas galėjo tapti išėjimu ir sunkiai besiverčiančioms šeimoms, vis dėlto nėra didelio pagrindo abejoti, kad absoliučią daugumą pamestinukų sudarydavo nesantuokinės kilmės vaikai. Vaikai beveik visada būdavo paliekami anonimiškai, todėl lieka nežinoma jų motinų ir / arba tėvų socialinė kilmė, nors greičiausiai tai buvo žemesniems socialiniams sluoksniams priklausantys žmonės, negalėję išlaikyti savo vaikų dėl nepritekliaus. Kol pamestinukų skaičius nebuvo didelis, jų globą užtikrindavo juos įsivaikinę žmonės, tuo tarpu nuo XVIII a. 2 pusės institucinės globos pagrindu tapo iš fundacijų ar špitolių lėšų išlaikomos žindytės, be kurių pamestinukų globa būtų buvusi neįmanoma. Vaikelio Jėzaus špitolė funkcionavo ne tik kaip pamestinukų globos, bet ir kaip jų rengimo gyvenimui visuomenėje centras, kur vaikai įgydavo pradinį išsilavinimą bei kokio nors amato pagrindus.

4. 2. Ligoniai

Ligonio apibrėžimas lyg ir nereikalauja papildomų paaiškinimų, tačiau turint omenyje špitolių daugiafunkciškumą, būtina atsižvelgti į kelis dalykus. Vilniuje veikusios špitolės-ligoninės nebuvo institucijos, kuriose vien tik gydyta. Šio tipo špitolėse žmonės galėjo būti ir globojami. Lygiai taip pat tarp špitolių-prieglaudų globotinių galėjo būti ir ligonių, kuriems specifinė pagalba galėjo būti suteikiama toje pačioje špitolėje. Vis dėlto jeigu pasveikę špitolių-prieglaudų globotiniai ir toliau likdavo gyventi institucijose, tai ligoniai špitolėse-ligoninėse praleisdavo tik gydymui skirtą laikotarpį. Atsižvelgdami į šias išlygas, toliau skyriaus kontekste ligoniais laikysime žmones, kurie buvo *gydomi ribotą laiką* (iki kol bus laikomi pasveikusiais) keturiose – bonifratų, rokitų, šaričių ir liuteronų – špitolėse, kurių *pagrindinė* funkcija buvo gydymas. Nors žinoma, kad špitolę-ligoninę turėjo ir žydai, vis dėlto neturime jokių duomenų apie joje gydytus ligonius.

Poskyrio šaltinių bazę sudaro bonifratų, šaričių, liuteronų špitolių ligonių knygos ir pavieniai rokitų špitolės ligonių sąrašai, iš kurių sužinome apie daugiau nei 14 000 asmenų, besigydžiusių šiose institucijose. Lyginant su špitolėmis-prieglaudomis, špitolių-ligoninių veiklą atspindintys šaltiniai yra chronologiškai vientisesni, o tai suteikia galimybę pagrįstesniems apibendrinimams bei palyginimams. Vienintelė išimtis šiame kontekste – rokitų špitolė, kurios veiklą atspindi tik vienas XVIII a. pabaigos ligonių sąrašas ir lakoniški statistiniai duomenys. Vis dėlto šaltiniai yra nevienodai išsamūs. Jeigu apie bonifratų špitolėje gydytus ligonius turime labai daug ir įvairių duomenų – nuo socialinės padėties ar profesijos, ligos pobūdžio ir geografinės kilmės iki ligonio daiktų ar tėvų vardų, – tai apie kitose špitolėse gydytus žmones galime pasakyti kur kas mažiau. Natūralu, kad tai turi įtakos ir kiekvieno atvejo analizės apimčiai ir gyliui.

Tyrimo prieigos – tirti kiekvienos špitolės klientūrą atskirai – pasirinkimą nulėmė kelios priežastys. Pirma, duomenys apie skirtingų špitolių ligonius yra nevienodai išsamūs, todėl nagrinėjant kai kuriuos klausimus

(pavyzdžiui, socialinės ar geografinės kilmės), apie vienų špitolių ligonius duomenų būtų kur kas daugiau nei apie kitų. Su tokia problema dėl jau minėtų priežasčių buvo susidurta poskyryje 4. 1. 1, tačiau šiuo atveju svarbu tai, kad duomenų, nors ir nevienodai išsamų, turime apie visų špitolių ligonius. Antra, špitolės skyrėsi tiek dydžiu, tiek kitais atžvilgiais: špitolėje galėjo būti gydomi tik vienos lyties asmenys, taip pat kai kuriose špitolėse būdavo gydoma nuo specifinių ligų.

Nagrinėdami atskirus atvejus, kreipsime dėmesį į keturis pagrindinius aspektus, kurie nevienodai atsispindi paskirų špitolių šaltiniuose: ligonių 1) skaičių, 2) amžių, 3) socialinę padėtį bei 4) ligas.

4. 2. 1. Bonifratrų špitolės ligoniai

Vilniaus vyskupo A. Vainos rūpesčiu 1635 m. prie Šv. Kryžiaus bažnyčios įsteigtas bonifratrų konventas ir špitolė tapo pirmąja institucija, kurios pagrindinė funkcija buvo gydymas, o ne globa. Į špitolę neilgai trukus buvo priimti pirmieji ligoniai, tačiau žinios apie juos iki pat 1709 m., kai pradėta sistemingai vesti pirmoji šiuo metu žinoma ligonių knyga, yra labai ribotos. Neabejotina, kad ir iki tol špitolėje gydėsi ligoniai būdavo registruojami į tam skirtas knygas, tačiau jos, panašu, neišliko. Apie keletą pirmąjį dešimtmetį po špitolės įkūrimo gydytų ligonių sužinome iš konvento ir špitolės pajamų knygos, apimančios laikotarpį nuo 1642 m. liepos iki 1645 m. sausio. Pavyzdžiui, 1642 m. rugsėjo 12 d. ponas Obžinskis sumokėjo 3 auks. už savo sūnaus gydymą⁷²⁵, 1643 m. sausio 16 d. Vilniaus kanauninkas Martynas Mikalojus Žagelis už tarno gydymą vienuoliams atsidėjo 2 auks. 20 gr.⁷²⁶, o 1644 m. kovo 15 d. „iš geradario pono Simono Sandomierskio“ buvo gauti 5 auks. 10 gr. už neįvardyto pirklio gydymą⁷²⁷. Taigi, nors ir sužinome kai kuriuos faktus apie špitolėje XVII a. gydytus ligonius, vis dėlto duomenys yra pernelyg riboti, kad

⁷²⁵ ABKr, sygn. A-168, l. 5.

⁷²⁶ Ibid., l. 12v.

⁷²⁷ Ibid., l. 41v.

juos būtų galima įtraukti į sistemingą špitolės klientūros analizę. Dėl šios priežasties toliau tekste remsimės 1709–1799 m. laikotarpį apimančiomis ligonių knygomis, kuriose užfiksuoti duomenys apie 8914 ligonių (tik vyrų).

a. Skaičius

Pirmame vienuolyno aukšte veikusioje infirmerijoje vienu metu formaliai galėjo būti gydoma 14 ligonių, o išskirtiniais atvejais lovų skaičius galėjo būti padidintas iki 20⁷²⁸. Sprendžiant iš 1710–1799 m. metinių rodiklių, XVIII a. 2–5 dešimtmetyje špitolės aktyvumas buvo nedidelis: metinis ligonių skaičius retai kada siekdavo 80, o vienu metu dažniausiai būdavo gydomi 3–4 ligoniai. Nors vėliau ligonių skaičius išaugo, visgi pagal šį kriterijų iš visų trijų katalikiškų špitolių–ligoninių bonifratrų buvo mažiausia ir neprilygo nei rokitų, nei šaričių, kuriose vienu metu keliose infirmerijose galėjo būti gydoma iki 80 ar daugiau nei 100 ligonių⁷²⁹.

Atrodo, kad ligonių skaičiaus dinamikai daugiausiai įtakos galėjo turėti sunki konvento materialinė padėtis. Konvento susirinkimų knygoje XVIII a. 2–5 dešimtmetyje matome gausybę vyresniųjų skundų dėl vienuolyną užklupusių bėdų – nepritekliaus, skolininkų nemokumo, nederliaus, kariuomenių siautėjimo, gaisrų bei pačių vyresniųjų neūkiškumo (dažniausiai dėl to savo pirmtakams priekaištaudavo naujai išrinkti vyresnieji, „paveldėję“ jų skolas). Neabejotinai prie sunkios bonifratrų padėties turėjo prisidėti ir tai, kad XVIII a. pradžioje miestą buvo nusiaubęs maras. 1734 m. rugsėjo pabaigoje vyresnysis Pilypas Palubickis kalbėjo, kad bus sunku išlaikyti ligonius ir atsiskaityti su konvento šeimyna, jei ir toliau bus surenkama tiek mažai išmaldos bei nepavyks gauti pinigų iš Ostašino dvaro⁷³⁰. Laiške Radvilienei (Pranciškai Uršulei?) broliai skundėsi nepritekliais, dėl ko esą ligonių gydoma mažiau nei

⁷²⁸ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 3v. Kad lovos šioje špitolėje būdavo numeruojamos nuo 1 iki 14, liudija įrašai ligonių knygose.

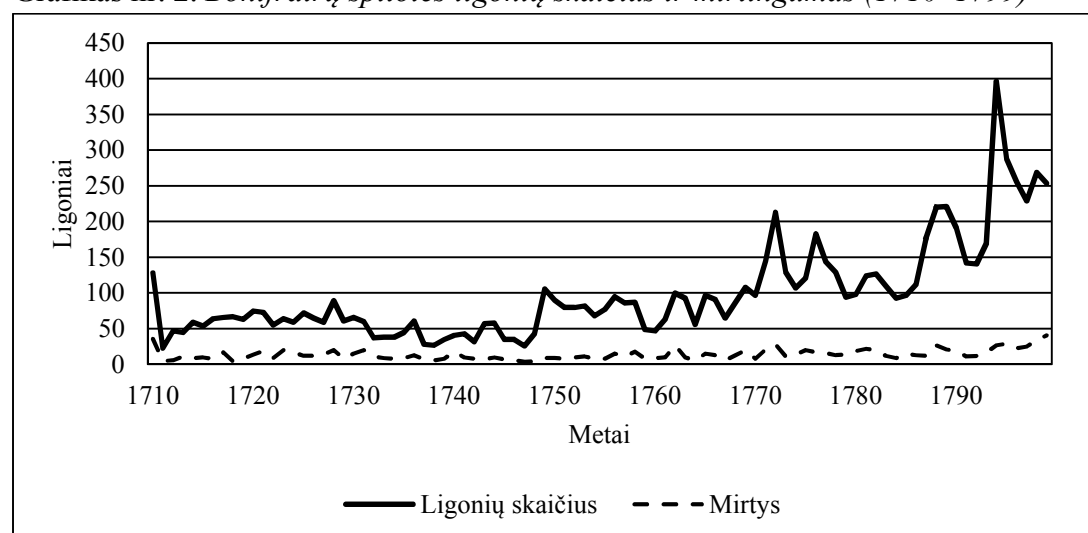
⁷²⁹ Jakulis M., *Rokitai*, p. 76–77.

⁷³⁰ VUB RS, f. 5-F-33028, l. 191.

nustatyta (*nie w takiey lecz więszosci liczby*)⁷³¹. Vos beišsiverčiančiai špitolei daug žalos padarė 1737 m. birželio pabaigoje kilęs Vilniaus gaisras, kurio metu sudegė ir infirmerija⁷³² – dėl to iki spalio pabaigos ligoniai apskritai nebuvo priimami, o per metus gydyti vos 28⁷³³.

Nuo amžiaus vidurio iki pabaigos su didesniais ar mažesniais svyravimais ligonių skaičius augo. Svarbu pastebėti, kad bonifratrų špitolėje ligonių skaičius didėjo, nepaisant to, kad kaip tik XVIII a. viduryje, be rokitų, pradėjo veikti ir didelė šaričių špitolė. Tai liudija, kad bonifratrų teikiamos paslaugos išliko paklausios net ir pradėjus veikti naujoms didelėms špitolėms. Kartu tai, matyt, atspindi ir apskritai išaugusį pigesnių gydymo paslaugų poreikį tarp gausėjančių miesto gyventojų.

Grafikas nr. 2. *Bonifratrų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1710–1799)*

Pagal: VUB RS, f. 5-F-32428; VUB RS, f. 4-A3827; VUB RS, f. 4-A3828. Pastaba: turime duomenų tik apie 1709 m. lapkritį ir gruodį, tad į bendrą statistiką šių metų duomenų neįtraukiame.

Ligonių skaičiaus didėjimui XVIII a. 2 pusėje įtakos galėjo turėti keli veiksniai. Visų pirma pagerėjo konvento materialinė padėtis – susirinkimų knygoje šiuo periodu retai kada beužsimenama apie itin didelius materialinius sunkumus. Be to, panašu, kad per šį laikotarpį išaugo ir gydymo efektyvumas: pavyzdžiui, 1736–1737 m. apie 40 % ligonių būdavo gydomi iki 14 dienų, tuo tarpu 1772 m. tokių atvejų būdavo daugiau nei pusė, taip pat gerokai sumažėjo

⁷³¹ AGAD. AR, dz. V, nr. 1132, l. 1–1v.

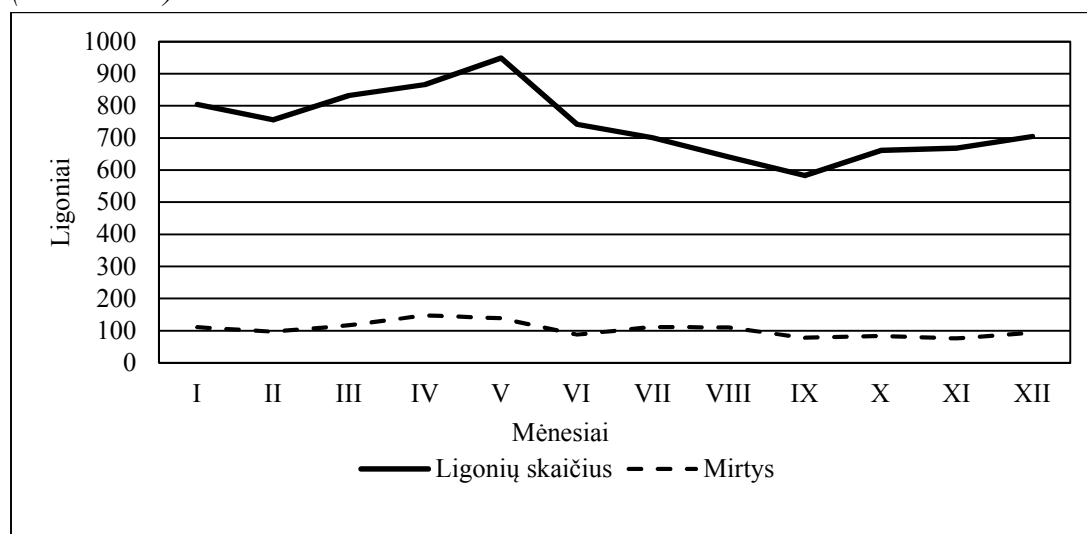
⁷³² VUB RS, f. 5-F-33028, l. 205v.

⁷³³ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 186v–190; Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. 73.

ilgiau nei 4 savaites gydomų ligonių skaičius, taigi vietos infirmerijoje atsilaisvindavo dažniau. Taip pat svarbu atsižvelgti ir į galimas „vidines“ priežastis: XVIII a. 7–8 dešimtmetyje bonifratrams vadovavo keletas vyresniųjų, kurie siekė didesnės drausmės vienuolyne ir špitolėje, o tai galbūt galėjo padidinti ir institucijos veiklos efektyvumą⁷³⁴.

Bonifratrų špitolė, skirtingai nei rokitų ar šaričių⁷³⁵, retai kada būdavo perpildyta, o ligoniams nereikėdavo dalintis lovų su kitais, kaip kad dažnai pasitaikydavo kitose katalikų špitolėse. Daugiausiai papildomų ligonių (įvardytų kaip *extra*) špitolėje buvo 1794 m. pavasarį, kai prie Vilniaus prasidėjo sukilimo kovos⁷³⁶. Vien balandžio 29 d. buvo priimti 17 kareivių⁷³⁷, o špitolė buvo perpildyta iki pat liepos pabaigos⁷³⁸. Visgi tai netapo labai didele našta, nes kareiviai buvo gydomi trumpai, o už tai vienuoliams buvo atsilyginta 406 auks.⁷³⁹

Grafikas nr. 3. Bonifratrų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1709–1799)

Pagal grafiko nr. 2 šaltinius.

⁷³⁴ Jakulis M., „Vilniaus bonifratrų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas“ (toliau – *Vilniaus bonifratrų*), *Bažnyčios istorijos studijos*, t. V, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 286–287.

⁷³⁵ Jakulis M., *Rokitai*, p. 76.

⁷³⁶ Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. 77.

⁷³⁷ VUB RS, f. 4-A3828, l. 62v–63.

⁷³⁸ *Ibid.*, l. 63–66v.

⁷³⁹ VUB RS, f. 5-F-32449, l. 2.

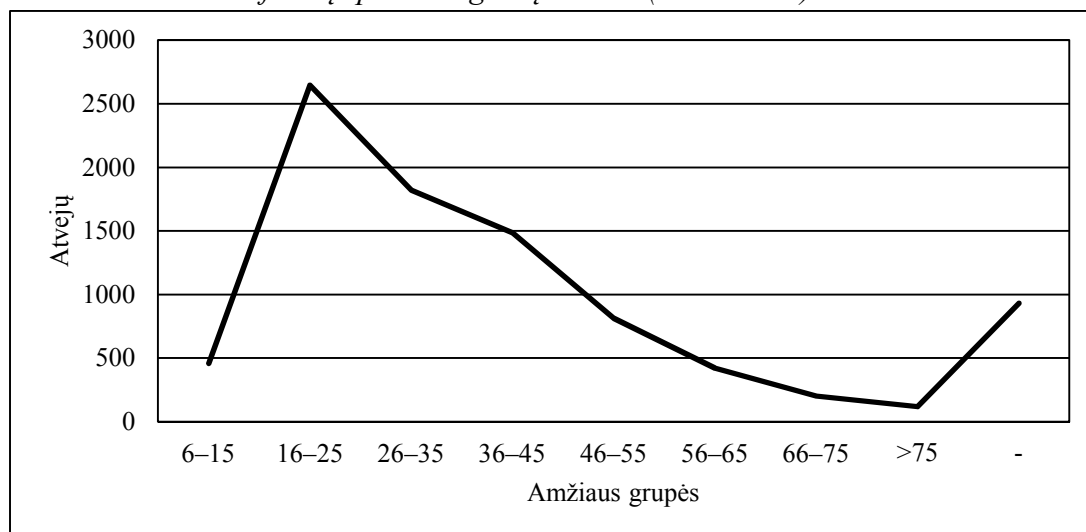
Daugiausiai ligonių į špitolę patekdavo kovo–gegužės mėnesiais. Iš karto svarbu atkreipti dėmesį, kad statistiką iš dalies iškreipia tai, kad būtent 1794 m. pavasarį ir vasarą špitolėje ligonių buvo gerokai daugiau nei įprasta. Kita vertus, koreliacijai tarp kai kurių mėnesių ir padidėjusio ligonių skaičiaus įtakos galėjo turėti tai, kad balandžio–liepos mėnesiais dažniausiai būdavo priimami karštinėmis sergantys žmonės, sudarę didžiąsą dalį visų ligonių. Galbūt tai lemdavo bendra miesto sanitarinė būklė ir užkrato plitimui palankios sąlygos. Kartu ligonių mirtingumo „sezoniškumas“ buvo tiesiogiai susijęs su tuo, kuriais mėnesiais į špitolę būdavo priimama daugiausiai žmonių.

b. Amžius

Priimant į špitolę–prieglaudą, žmogaus amžius turėdavo daug reikšmės, tačiau šis faktorius nebuvo svarbus priimant gydytis. Taigi ligoniai, nors ir skirtingomis proporcijomis, priklausydavo didesniai skaičiui amžiaus grupių nei globotiniai. Bonifratų špitolės, kaip ir visų kitų špitolių, ligonių knygų teikiami duomenys apie pacientų amžių turi kelis trūkumus: 1) dažnu atveju amžius apvalinamas (20, 25, 30, 35 ir t. t.), 2) infirmarijus, įrašydamas ligonį į knygą, pats kartais pažymėdavo, kad nurodytas amžius yra tik apytikslis (*plus vel minus*), 3) nurodytas ne visų ligonių amžius (o ir patys žmonės ne visais atvejais galėdavo nurodyti net apytikslį savo amžių). Visgi, manytume, šie trūkumai, kuriuos visada reikia turėti omenyje, nėra kliūtis aptarti bent jau bendresnes tendencijas.

Daugiau nei pusė ligonių patenka į 16–35 metų amžiaus grupę, o kartu su žmonėmis, sulaukusiais 36–45 metų, jie sudaro akivaizdžią daugumą (66,9 %). Jų procentas, tikėtina, būtų dar didesnis, jei žinotume ir likusio dešimtadalio ligonių amžių. Šioms amžiaus grupėms priklausančius žmones pagrįstai galima laikyti aktyviausia visuomenės dalimi – tai mobilūs, jau tėvų namus palikę ir iš fizinio darbo gyvenantys individai.

Grafikas nr. 4. *Bonifratrų špitolės ligonių amžius (1709–1799)*

Pagal grafiko nr. 2 šaltinius.

Svarbu atsižvelgti ir į dvi kraštutines – vaikų ir senų žmonių – amžiaus grupes, kurioms priskirtina kur kas mažesnė dalis ligonių. Nedidelį špitolėje gydytų vaikų skaičių, matyt, lėmė tai, kad jie būdavo gydomi namuose ir tik sunkesniais atvejais ieškota daugiau ar mažiau kvalifikuotos pagalbos. Vis dėlto ir vaikų (ypač nuo 10 metų) daugumą sudarė tie, kurie jau kam nors tarnavo ir, kaip matyti iš įrašų apie geografinę kilmę, jau nebegyveno tėvų namuose. Galbūt jų „darbdaviui“ būdavo paprasčiau atiduoti tokį ligonį į špitolę, kur jis būtų greičiau ir, tikėtina, efektyviau pagydytas, be to, nekeltų grėsmės užkrėsti kitus namiškius. Antai 1716 m. spalio 4 d. į špitolę gydytis galvos skausmų buvo priimtas 12–metis ginklakalio Savičiaus mokinys Jonas Jurevičius, kilęs iš Vilkmergės⁷⁴⁰. Tuo tarpu 1774 m. lapkritį nuo gerklės uždegimo (*inflammatio gutturis*) gydytas 9–metis Jonas Kandyzius, tarnavęs pas auksakalį Griunvaldą (*Grynwald*)⁷⁴¹. Taip pat svarbu pastebėti, kad didelę dalį vaikų iki 10 metų sudarė vieno arba abiejų tėvų netekę našlaičiai, kuriems vienuolių teikiama pagalba turėjo būti labai reikšminga dėl sunkios materialinės padėties.

Dar mažesnę dalį sudarė vyresni nei 65 metų ligoniai. Tam įtakos, matyt, turėjo bendros demografijos tendencijos – greičiausiai tokio amžiaus sulaukusių žmonių apskritai nebuvo daug. Be to, jie tikriausiai dažniau sirgdavo

⁷⁴⁰ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 54.

⁷⁴¹ VUB RS, f. 4-A3828, l. 157.

įvairiomis sunkiai pagydomomis arba apskritai to meto sąlygomis nepagydomomis ligomis. Gali būti, kad ir patys bonifratrai ne visada priimdavo ligonius, kuriems jau nebebūdavo įmanoma padėti, taip užtikrindami, kad vieta infirmerijoje bus skirta tam, kuris vis dar turi galimybių pasveikti. Svarbu atsižvelgti į tai, kad beveik 40 % šiai amžiaus grupei priskirtinų ligonių špitolėje ir mirdavo. Pavyzdžiui, vos dvi dienas špitolėje išgyveno neva 128 metų Grigalius, sirgęs „senatve“⁷⁴². Taigi, matyt, seni žmonės į špitolę galėjo būti priimami ne tiek norint juos išgydyti, kiek siekiant užtikrinti, kad jie galėtų tinkamai, t. y. priėmę visus reikiamus sakramentus, numirti.

c. Socialinė padėtis

Bonifratrų špitolė buvo atvira visiems, ieškantiems pagalbos, nepriklausomai nuo jų socialinio statuso ar materialinės padėties⁷⁴³. Taigi susiduriame su ligoniais, kilusiais iš labai įvairių socialinių sluoksnių: nuo visiškų vargšų iki kilmingųjų. Tarp ligonių nematyti tik didikų, miesto elito⁷⁴⁴ bei aukštosios dvasininkijos atstovų⁷⁴⁵.

Duomenys apie ligonių luominę priklausomybę ar profesiją yra reprezentatyvūs tik iš dalies dėl kelių priežasčių. Pirma, neturime duomenų apie trečdalį ligonių. Antra, dažniau įvardijama būtent profesija / užsiėmimas, o ne luomas, todėl sudėtinga visus ligonius priskirti tradicinėms luominės visuomenės kategorijoms.

Aiščiausia tik kilmingųjų ir dvasininkų luominė priklausomybė, tuo tarpu valstietišką ar miestietišką kilmę atspindintys terminai pasitaiko rečiau, nors vargu ar tai reiškia, kad iš šių sluoksnių kilusių ligonių buvo nedaug. Kaip jau aptarėme poskyryje 4. 1. 1, tarp ligonių taip pat galėjo būti ne tik „naujųjų“

⁷⁴² VUB RS, f. 5-F-32428, l. 179v.

⁷⁴³ Fundacijos akte kalbama tiesiog apie ligonius, neakcentuojant jų socialinės padėties: „[...] infirmorum ac valetudinariorum omnium, tam spiritualium quam saecularium [...]“ – Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. IV.

⁷⁴⁴ Galima paminėti tik Vilniaus vaitą Petrą Leonovičių, kuris špitolėje gydėsi 1783 m. gruodžio 4–9 d., – VUB RS, f. 4-A3828, l. 219v.

⁷⁴⁵ 1709 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 3 d. į špitolę vaistų atėdavo Smolensko kanauninkas Jonas Kocielas – VUB RS, f. 5-F-32428, l. 6.

miestiečių, bet ir tų, kurie priklausė „senosioms“ šeimoms. Lygiai taip pat tikėtina, kad daug valstietiškos kilmės žmonių galėjo būti tarp įvairiomis profesijomis besivertusių žmonių, tačiau tai vėlgi niekaip neatsispindi šaltiniuose. Taigi, įvertinus šias šaltinotyrimines problemas, į tokį ligonių skirstymą pagal socialinę padėtį reikėtų žiūrėti tik kaip į sąlyginį.

Lentelė nr. 10. *Bonifratrų špitolės ligonių luominė priklausomybė ir profesijos / užsiėmimai (1709–1799)*

Luominė grupė	Profesijos / užsiėmimai	%
Kilmingieji		9,4
Dvasininkai		7,8
Valstiečiai		5,7
Miestiečiai		0,8
	Tarnai ir padieniai darbininkai	19
	Amatininkai	12,7
	Kareiviai	5
	Studentai ir mokiniai	3,2
	„Vargšai“ / elgetos	1,7
	Kiti (pirkliai, muzikantai ir kt.)	1,4
	Nenurodoma	33,3

Pagal grafiko nr. 2 šaltinius. Pastaba: įtraukiami tik Vilniaus miestiečiai, kurių priklausymą miestiečių luomui buvo galima patvirtinti ir Vilniaus naujųjų miestiečių sąrašo duomenimis.

Nepaisant formalių skirtumų, daugumą ligonių vienijo ne tik ligos, bet ir skurdas, kuris, manytume, ir buvo pagrindinė priežastis, kodėl jie gydėsi būtent špitolėje (tik retas turėdavo grynųjų pinigų). Gausiausią grupę sudarydavo tarnai ir padieniai darbininkai (*služący, laboriosus, robotnik*), prie kurių būtų galima priskirti ir Vilniuje atsidūrusius valstiečius, greičiausiai ieškodavusius papildomo darbo (tai paliudija ir jų skaičiaus sumažėjimas sezoninių žemės ūkio darbų laikotarpiu). Juos, manytume, galima apibendrintai pavadinti „dirbančiais vargšais“, kurie, kaip pastebėjo Mary Lindemann, „turi ne ką daugiau nei savo pačių darbo jėgą, tačiau nėra nei elgetos, nei beturčiai“⁷⁴⁶. „Tarnais“ įvardijame labai heterogenišką grupę – į ją įtraukėme ir greičiausiai bent kiek geriau gyvenusius namų tarnus (liokajus⁷⁴⁷ ar virėjus), ir ne tokius

⁷⁴⁶ Lindemann M., „Medicine, Medical Practice, and Public Health“, in: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, p. 171.

⁷⁴⁷ Tarp jų pasitaiko ir nemažai užsieniečių, kaip kad, pavyzdžiui, medicinos daktaro Stepono Bizijaus liokajus Jonas Richteris, kilęs iš Gdanskio, – VUB RS, f. 4-A3827, l. 163.

kvalifikuotus darbus dirbančius žmones, kurie tarnaudavo ne tik pas konkrečius asmenis, bet ir institucijose (vienuolynuose, špitolėse).

Poskyryje apie globotinius pateikėme pavyzdžių, kiek galėdavo uždirbti samdiniai ir padieniai darbininkai. Ar ligos atveju jie turėjo galimybę kreiptis į barzdaskutį arba gydytoją? Vargu. Iš Lukiškių dominikonų konvento išlaidų knygos sužinome, kad, pavyzdžiui, tokia populiari procedūra, kaip kraujo nuleidimas, galėjo kainuoti 12 gr. ir 2 šilingus⁷⁴⁸, o vaistai vienam žmogui – 25 gr.⁷⁴⁹ Tokios, atrodytų, nedidelės išlaidos, kurios, sergant sunkesne liga, greičiausiai nebūtų vienkartinės, jau sudarytų apie 3 % minėtų tarnų metinių pajamų. Kiek galėjo atsieiti ilgalaikis gydymasis, liudija ir įrašas Vilniaus bazilijonų vienuolyno dienoraštyje. Už 1780 m. liepą–lapkritį sirgusio kun. Simonavičiaus gydymą vienuolynui teko sumokėti 135 auks. 21 gr.⁷⁵⁰

Dauguma padienių darbininkų ir tarnų buvo atvykę į Vilnių iš tolimesnių ar artimesnių LDK vietovių, tad, tikėtina, galėjo būti nevedę ir apskritai neturėti tvirtų socialinių kontaktų, kurie užtikrintų saugumą sunkios ligos (vadinasi, nedarbingumo) atveju. Anot migraciją į ankstyvųjų naujųjų laikų miestus tyrinėjusio Allano Sharlino, būtent imigrantai dėl savo statuso dažniausiai likdavo nevedę ir bevaikiai⁷⁵¹, taigi jie netapdavo ir savitarpio pagalbos tinklų dalimi. Todėl mažai uždirbančiam, šeimos ir tvirtesnių socialinių ryšių neturinčiam žmogui špitolė kritiniu gyvenimo momentu galėjo tapti ne tik pigesne gydymosi alternatyva, bet ir apskritai galimybe išlikti.

Matyt, dėl panašių priežasčių, visų pirma menkų finansinių galimybių, pagalbos špitolėje ieškodavo ir amatininkai, tarp kurių, kaip ir, pavyzdžiui, liuteronų špitolėje-prieglaudoje, būta daugiau mūrininkų, audėjų, siuvėjų ir batsiuvių. Simptomiška, kad špitolėje gydyti vos keli prestižiniais amatais užsiimantys amatininkai – auksakaliai bei laikrodininkai. Vis dėlto cechams priklausančių amatininkų atveju špitolė, matyt, būdavo pasirenkama

⁷⁴⁸ VUB RS, f. 5-F-32488, l. 47.

⁷⁴⁹ Ibid., l. 15.

⁷⁵⁰ LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 374, l. 80.

⁷⁵¹ Sharlin A., „Natural Decrease in Early Modern Cities: A Reconsideration“, *Past & Present*, No. 79, 1978, p. 127.

kaip pigesnė gydymosi alternatyva, kad korporacijai tai atsieitų kuo pigiau. Pavyzdžiui, už siuvėjo Martyno Lukaševičiaus gydymą mokėjo ne jis pats, o cecho meistras⁷⁵², kuriems neabejotinai rūpėjo, kad tai kainuotų kiek įmanoma mažiau. Reikia pastebėti, kad ypatingas susitarimas siejo bonifratrų špitolę ir barzdaskučių bei pirtininkų cechą – nusigyvenę arba tinkamos gyvenamosios vietos neturintys cecho nariai ligos atveju turėjo būti priimami į špitolę⁷⁵³. Iš ligonių knygų duomenų matyti, kad į špitolę ypač dažnai patekdavo pameistriai (*cyruliczek*), kas, matyt, liudija nelengvą rinkoje dar neįsitvirtinusių amatininkų padėtį.

Nors kareiviai buvo trečia pagal dydį profesinė grupė (5 %), visgi tam įtakos turėjo minėti 1794 m. pavasario–vasaros įvykiai. Iki tol kareiviai špitolėje gydyti retai – dažniausiai būdavo priimami tie, kurie keliaudavo pro Vilnių (pavyzdžiui, dezertyrai⁷⁵⁴), tarnaudavo mieste dislokuotuose daliniuose arba dalyvaudavo netoliese vykstančiuose karo veiksmuose. Neatsitiktinai, kai 1734 m. sausio 30 d. keliasdešimt generolo-leitenanto Levo Izmailovo korpuso kazokų ir pėstininkų įsiveržė į Vilnių⁷⁵⁵, per kelias ateinančias dienas špitolėje atsidūrė keli kareiviai su šautinėmis ir kirštinėmis žaizdomis⁷⁵⁶. Vėliau, rusų stovykloje prasidėjus epidemijai⁷⁵⁷, vasario pabaigoje į špitolę pateko dar du kareiviai, sergantys įvairiomis karštinėmis⁷⁵⁸.

Beveik dešimtadalį špitolės ligonių sudariusius kilminguosius (formaliai) vienijo luomas, tačiau jų materialinė padėtis buvo labai nevienoda: tarp ligonių matome ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolėje Vilniuje tarnaujantį Matą Hajevičių⁷⁵⁹, ir Konstantiną Godlevskį, kurio turimų daiktų sąrašas ligonių knygoje užėmė daugiau nei lapą⁷⁶⁰. Nors ir nežinome kiekvieno iš jų gyvenimo istorijos, visgi galbūt galima kelti hipotezę, kad tai buvo su tais

⁷⁵² VUB RS, f. 5-F-32428, l. 70v.

⁷⁵³ ACW, cz. 2, nr. 576, s. 46.

⁷⁵⁴ Pavyzdžiui, Prūsijos kariuomenės dezertyras Jonas Nedigeris – VUB RS, f. 4-A3828, l. 45v.

⁷⁵⁵ Sliesoriūnas F., „Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais“ (toliau – *Mūšis*), in: *Lietuva ir jos kaimynai*, p. 319–320.

⁷⁵⁶ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 165v–166.

⁷⁵⁷ Sliesoriūnas F., *Mūšis*, p. 321.

⁷⁵⁸ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 166.

⁷⁵⁹ VUB RS, f. 4-A3827, l. 144.

⁷⁶⁰ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 160v–161.

pačiais sunkumais, kuriuos aptarėmė poskyryje 4. 1. 1, susiduriantys bajorai, mieste ieškantys jau nevisiškai „bajorišku“ pragyvenimo alternatyvų. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad dauguma špitolėje gydytų bajorų, kaip ir tie, kurie buvo atsidūrę špitolėse-prieglaudose, buvo kilę iš Ašmenos ir Lydos paviėtų.

Be bonifratrų, didžiausią dalį špitolėje gydytų dvasininkų sudarė dieceziniai kunigai. Sunku pasakyti, kokios priežastys nulemdavo, kad jie būdavo gydomi būtent šioje špitolėje. Galbūt tai buvo vienas iš būdų bonifratrams atsidėkoti Vilniaus vyskupui ir katedros kapitulai už paramą. Šią versiją bent iš dalies patvirtina tai, jog dažną dvasininką priimti į špitolę rekomenduodavo būtent Vilniaus vyskupas arba kapitulos nariai. Pavyzdžiui, kun. Mikalojaus Rostovskio, mirusio špitolėje 1713 m. gruodžio 21 d., gydymu pasirūpino vyskupo oficijolas⁷⁶¹, o 1777 m. daugiau nei 7 mėnesius vyskupo rūpesčiu gydytas kun. Mykolas, kuris dėl psichinės ligos negalėjo pasakyti nei savo pavardės, nei iš kur kilęs⁷⁶². Galima numanyti, kad vienuolyno aplinka buvo suvokiama kaip tinkamiausia dvasininkams gydyti. Be to, tai buvo vienintelė špitolė, kurioje nebūdavo gydomos moterys. Atsižvelgiant į tai, kad kitose špitolėse-ligoninėse, bent jau kiek žinoma, dvasininkai nebūdavo gydomi, galima daryti prielaidą, kad būtent bonifratrų špitolė galėjo būti „rezervuota“ nuskurdusiems arba nuolatinės priežiūros reikalingiems dvasininkams. Be kelių buvusių jėzuitų, kuriuos visus slėgė melancholija, tarp špitolės ligonių matome vos kelis kitų ordinų vienuolius. Matyt, tai galima paaiškinti tuo, jog vienuolynai turėdavo savas infirmerijas, o ir patys vienuoliai išmąnydavo gydymo metodus. Kitų ordinų vienuoliai čia greičiausiai ieškodavo labiau kvalifikuoto gydymo nuo įvairių psichikos sutrikimų ir kitokių ligų. Pavyzdžiui, gydytis kažkokios psichinės ligos (*variatio*) iš Biarozos 1755 m. vasarą buvo atvykęs „didžiai gerbiamas eremitas“ kartūzas Juozapas Skirckis, už kurio gydymą ir išlaikymą sumokėjo kartūzai⁷⁶³, o 1779 m. liepos 5–10 d. hipochondriją gydėsi marijonas Valentinus Subernatovičius iš Mirosłavo vienuolyno⁷⁶⁴. 1769 m. sausį špitolėje

⁷⁶¹ Ibid., l. 35.

⁷⁶² VUB RS, f. 4-A3827, l. 180v.

⁷⁶³ Ibid., l. 51av.

⁷⁶⁴ Ibid., l. 196.

atsidūrė puse kūno paralyžiuotas trinitorius br. Mykolas Filipovičius, čia miręs vasario 21 d.⁷⁶⁵, tuo tarpu 1780 m. rugsėjį 3 dienas, gydydamasis pūlingą žaizdą, špitolėje praleido dominikonas br. Pantaleonas iš Vilniaus Kalvarijų vienuolyno⁷⁶⁶.

Suprantama, kodėl špitolėje gydydavosi tiek nedaug miestiečių, kurie laikytini aukštesniuojų miesto gyventojų sluoksniu⁷⁶⁷, tačiau kodėl tiek mažai vargšų / elgetų? Iš ligonių knygų matyti, kad didžioji dalis „vargšais“ (*pauper, ubogi*) įvardytų žmonių sirgo nepagydomomis ligomis (pavyzdžiui, epilepsija) arba buvo tiesiog nusilpę. Taigi gali būti, kad bonifratrai, kaip ir senų žmonių atveju, įvertindavo, ar apskritai verta priimti tokius beviltiškus ligonius, užuot gydžius tuos, kuriems vis dar galima padėti. Be to, ir atvejai, kai į špitolę žmonės būdavo priimami ne dėl ligos, bet dėl skurdo, būdavo itin reti. Vienas iš tokių pavyzdžių – 1769 m. kovą į špitolę „iš gailestingumo“ priimtas niekuo nesergantis 10 metų berniukas⁷⁶⁸.

Nors bonifratrų špitolė ir buvo atvira visų socialinių sluoksnių atstovams, vis dėlto gauti joje vietą, atrodo, nebuvo taip paprasta. Tai liudija paminėjimai, koks asmuo ligoniui suteikė rekomendaciją, kuri, tikėtina, paspartindavo priėmimą į špitolę. Rekomendacijomis, kurias dažniausiai suteikdavo socialiai aukštesnę poziciją užimantys asmenys⁷⁶⁹, panašu, būdavo įsipareigojama padengti laidojimo, o galbūt – ir papildomas gydymo išlaidas. Jau minėjome kapitulos narių ir Vilniaus vyskupų rekomendacijas, tačiau šio mechanizmo veikimą geriausiai iliustruoja labai iškalbingas špitolėje mirusio bajoro Juozapo Plotnickio atvejis. 1751 m. rugsėjo 25 d. pašautas Andriejaus Plato⁷⁷⁰, jis buvo atgabentas į špitolę kito bajoro Juozapo Jastrėmskio (*Jastrzembki*), kuris įsipareigojo apmokėti gydymo išlaidas. J. Plotnickiui

⁷⁶⁵ VUB RS, f. 4-A3827, l. 123.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, l. 201.

⁷⁶⁷ Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai*, p. 14.

⁷⁶⁸ VUB RS, f. 4-A3827, l. 124v.

⁷⁶⁹ Itin retas atvejis – šeimos narių rekomendacijos.

⁷⁷⁰ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 141v; VUB RS, f. 4-A3827, l. 29.

mirus, J. Jastrebskis turėjo sumokėti bonifratrų reikalaujamus 20 muštinių talerių – 10 už vaistus ir 10 už laidotuves⁷⁷¹.

Bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygoje užfiksuoti ligonių drabužių bei daiktų aprašymai atskleidžia, kokia buvo ligonių materialinė padėtis. Nors dauguma ligonių neturėdavo grynųjų pinigų (infirmarijus tokiu atveju pažymėdavo – *sine pecunia*), visgi jie būdavo nevienodai nuskurdę (galbūt tai turėdavo įtakos ir jų gydymui). Pavyzdžiui, 1727 m. rugsėjo pabaigoje špitolėje atsidūręs ir greitai miręs Danielius Žukas „[dėl] vaistų pardavė kontušą ir žiponą, taip pat kardą, tačiau viskas perniek“⁷⁷², tuo tarpu 1736 m. pradžioje po 8 dienų mirusio samdinio Joakimo turtą infirmarijus aprašė taip: „drabužiai nė grašio neverti, todėl daugiau ir neberašau“⁷⁷³. Nevienoda materialinė padėtis matyti ir iš to, kiek pinigų laidotuvėms būdavo gaunama pardavus mirusio ligonio daiktus: 1793 m. rugpjūčio 2 d. po ligonio laidotuvių liko dar 20 auks., o po kito – 6 auks. 20 gr.⁷⁷⁴

d. Ligos ir gydymas

Fundacijos akte nebuvo nustatyta, kokiomis ligomis sergantys žmonės turėtų būti gydomi šioje špitolėje arba kuriems ligoniams turėtų būti teikiama pirmenybė. Vis dėlto ligonių knygų duomenys atskleidžia tendencijas, kokiomis ligomis sergantys žmonės dažniausiai atsidurdavo špitolėje, o kartu tai sudaro sąlygas svarstymams apie tai, kokia galėjo būti jos specializacija.

Lentelėje nr. 11 minimų ligų skirstymas, be abejo, yra tik sąlyginis, kadangi šaltiniuose pateikiamos diagnozės dažniausiai apsiriboja vos vienu ar keliais žodžiais, o to tikrai nepakanka, kad galėtume klasifikuoti ligas pagal modernios klasifikacijos kriterijus.

⁷⁷¹ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 141v.

⁷⁷² VUB RS, f. 5-F-32428, l. 124v.

⁷⁷³ Ibid., l. 178v.

⁷⁷⁴ VUB RS, f. 5-F-32449, l. 1.

Lentelė nr. 11. *Bonifratrų špitolėje gydytos ligos (1709–1799)*

Liga	%
Vidaus ligos	66,5
<i>Iš jų karštinės</i>	32,5
Žaizdos	13
Traumos	5,6
Psichinės ligos	4,7
Odos ligos	0,7
Venerinės ligos	0,4
Maras	0,3
Nenurodyta	8,8

Pagal grafiko nr. 2 šaltinius.

Didžiausią dalį visų ligonių sudarė sergantys įvairiomis vidaus ligomis ir karštinėmis, kurios, nors taip pat laikytinos vidaus ligomis, sudarė aiškia atskirą grupę. Panašu, kad didelis karštinėmis sergančių ligonių procentas bonifratrų špitolėje buvo nulemtas ne atsitiktinumo. Jau XVI a. pabaigoje, netrukus po ordino įsteigimo, Florencijoje pradėjusioje veikti S. Maria della Umiltà špitolėje didžiąją dalį ligonių sudarė būtent sergantys karštinėmis⁷⁷⁵. Jie sudarydavo didžiąją dalį visų pacientų ir Lenkijos bei Austrijos miestuose XVII–XVIII a. veikusiose bonifratrų špitolėse⁷⁷⁶.

Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių knygos atskleidžia išsiaiškintą karštinių spektrą – nuo paprasčiausios „karštinės“ (*febris, gorączka, Fieber*) iki skirtingų jos rūšių. Karštinės galėjo būti klasifikuojamos pagal keletą kriterijų. Vienuoliai pagal jiems žinomus kriterijus nustatydavo karštinės laipsnį, – itin dažnai būdavo diagnozuojama ūmi karštinė, įvardijama kaip *febris maligna, acuta, ardens* arba *hitziges Fieber*. Karštinės rūšis galėjo būti nustatoma ir pagal simptomų pasireiškimo ritmiškumą, todėl susiduriame su kasdiene (*quotidiana, codzienna, tägliches*), tridienne (*tertiana*), besitęsiančia (*continua*) ar su pertrūkiaiais (*intermittens*) pasireiškiančiomis karštinėmis. Kartais minėtas ir vienas iš karštinių tipų – tulžinga karštinė (*febris bilosa*)⁷⁷⁷. Neturint išsamesnių

⁷⁷⁵ Henderson J., *Charity*, p. 74.

⁷⁷⁶ Komarynska H., *Szpital*, s. 236–259; Watzka C., „Die Krankenprotokolle der Barmherzigen Brüder in Graz 1730–1759: ein Beitrag zur steirischen Sozial- und Medizingeschichte des 18. Jahrhunderts“, in: *Rutengänge: Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag*, Graz, 2010, S. 326.

⁷⁷⁷ Apie karštinių tipologiją žr. Gentilcore D., „Contesting Illness in Early Modern Naples: Miracoli, Physicians and the Congregation of Rites“ (toliau – *Contesting Illness*), *Past & Present*, No. 148, 1995, p. 128.

aprašymų, sudėtinga pasakyti, ką vilniečiai bonifratrai identifikuodavo kaip karštines, kokius simptomus priskirdavo šio tipo susirgimams. Ankstyvųjų naujųjų laikų medikai manė, kad karštines sukeldavo sutrikusi kūno skysčių apytaka, nulemta žmogų apimančių emocijų – staigaus išgąščio ar baimės. Todėl jų tekstuose karštinės būdavo aprašomos kaip „apimančios“ kūną, o sveikstant – jį „paliekančios“⁷⁷⁸. XVIII a. Vakarų Europoje pradėjo įsigalėti nauja karštinės samprata ir jos imtos traktuoti jau nebe kaip atskiros ligos, bet kaip organizmo kovos su konkrečia liga požymis⁷⁷⁹. Vilniaus bonifratrų ligonių knygų duomenys rodo, kad iki pat XVIII a. pabaigos vienuoliai karštines ir toliau traktuodavo kaip atskiras ligas, nes skirtingos rūšies ar laipsnio *febris* dažniausiai ir būdavo vienintelė diagnozė. Išsilaikiusią senąją karštinės sampratą liudija ir to meto tekstai. Garsus ATR gydytojas bonifratras Liudvikas Perzyna (1742–1800) savo knygoje „Gydytojas valstiečiams, arba patarimas liaudžiai“ (1793)⁷⁸⁰, kuri neabejotinai turėjo daryti įtaką ir Vilniuje besidarbavusiems bonifratrams, karštinę apibūdino taip: „[t]ai yra **liga** [paryškinta mano – MJ], kai po krečiančio šalčio prasideda karščiavimas, padažnėja pulsas, o žmogus blogai jaučiasi“⁷⁸¹. Kaip jau minėjome, karštinėmis sergantys ligoniai špitolėje dažniausiai atsidurdavo šiltuoju metų laiku (į tai dėmesys atkreiptas ir užsienio istoriografijoje⁷⁸²), kai užkrato plitimą galėjo palengvinti oro sąlygos ir bendra miesto sanitarijos būklė. Prie bet kokio užkrato plitimo bet kuriuo metų laiku labai prisidėdavo ir ankštos vargingesnių žmonių gyvenamosios erdvės.

Į špitolę dažniausiai būdavo priimami ligoniai, sergantys „vidaus ligomis“, kurioms, be karštinių, galima priskirti labai platų spektrą ligų: nuo kvėpavimo takų, virškinamojo trakto (pavyzdžiui, dažniausiai detaliau neįvardijami negalavimai, susiję su sutrikusiu skrandžio darbu (*destructio*

⁷⁷⁸ Gentilcore D., *Contesting Illness*, p. 128.

⁷⁷⁹ Foucault M., *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*, translated by A. M. Sheridan, London and New York, 2003, p. 178.

⁷⁸⁰ Perzyna L., *Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospolstwa, w chorobach i dolegliwościach naszymu Kraiowi albo właściwych, albo po większej części przyswoionych, każdemu naszego Kraiu Mieszkańcowi do wiadomości potrzebna*, Kalisz, 1793.

⁷⁸¹ *Ibid.*, s. 41: „Jest to choroba, w ktorej po ograszce i niby zimnie przechodzącym, gorącość następuje, puls biie przędzey, a cały człowiek źle się ma”.

⁷⁸² Pavyzdžiui, Risse G. B., *Mending Bodies*, p. 214.

stomachis, zepsucie zolądka)) bei vidurių ligų (pavyzdžiui, dizenterija) iki įvairių krūtinės srities, galvos skausmų, džiovos ir t. t. Atsižvelgiant į tai, kad daugiau nei 66 % ligonių špitolėje buvo gydomi nuo vidaus ligų, galima teigti, jog tai buvo pagrindinė bonifratrų veiklos sritis. Bonifratrų špitolė tikrai nebūtinai turėjo būti vienintelė tokio tipo institucija Vilniuje, kadangi joje buvo gydomi tik vyrai. Neabejotina, kad rokitų arba šaričių špitolėje turėjo būti teikiama pagalba ir vidaus ligomis sergančioms moterims.

Žymi dalis ligonių kentėjo ir nuo įvairių – dažniausiai kojų – žaizdų (*ulcus, wrzody, rany*), kurias vargu ar galima laikyti atskira liga, nes šio tipo negalavimus galėjo sukelti įvairios priežastys – tiek specifinės ligos, tiek traumos. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad žaizdos šaltiniuose nesiejamos nei su traumomis (sumušimu, įkirtimu ir t. t.), nei su kokiomis nors kitomis ligomis. Taigi panašu, kad vienuoliai tai suvokė kaip atskirą ligą, o šiuo terminu būdavo įvardijamos piktžaizdės, votys, ilgai negyjančios žaizdos, nušalimai ir pan. Ypač dažnai minimos kojų žaizdos. Pavyzdžiui, 1749 m. lapkričio 26 d. – 1750 m. vasario 22 d. špitolėje gydytas žvejys Martynas Matulevičius tikino, kad žaizda kojoje neužgyjanti jau 16 metų (*mit einem 16jährigen Schaden im Fuß*)⁷⁸³. Kareivio Leono Rukevičiaus teigimu, žaizdos ant kojų atsiradusios „dėl kareiviškų užsiėmimų“⁷⁸⁴. Galima numanyti, kad tai buvo susiję su prasta avalyne, – neatsitiktinai daugumą tuo besiskundžiančių ligonių sudaro būtent valstiečiai, padieniai darbininkai bei kai kurie amatininkai (tarp jų, ironiška, – ir keliolika batsiuvių). Taip pat reikia atkreipti dėmesį, jog problemų su kojomis turintys žmonės į špitolę kreipdavosi būtent šaltuoju metų laiku, taigi neatmestina galimybė, kad dalis iš jų būdavo nušalę galūnes, nors apskritai nušalimai (*odmrozenie*) minėti tik labai retai.

Kitais negalavimais besiskundžiantys žmonės sudarydavo žymiai mažesnę dalį ligonių. Verta atkreipti dėmesį į dvi specifinių ligų rūšis – psichines ir venerines ligas. Ligonų knygoose bene dažniausiai minimos manija ir melancholija, taip pat hipochondrija bei kiti tiksliau neįvardinti psichikos

⁷⁸³ VUB RS, f. 4-A3827, l. 14v.

⁷⁸⁴ Ibid., l. 227.

sutrikimai (*variatio, variaticus, waryacia, wariat, mente captus, narrisch, pomieszanie*). Greičiausiai bonifratrų suvokimas apie tai per daug nesiskyrė nuo XVII a. pabaigoje Vakaruose nusistovėjusių šių ligų apibrėžimų⁷⁸⁵. Pagal juos tiek manijai, tiek melancholijai buvo būdingas kliedėjimas be karščiovimo, tačiau pirmuoju atveju ligoniai būdavo agresyvūs ir savo nekontroliuojamais judesiais keldavo pavojų aplinkiniams, o antruoju – ramūs⁷⁸⁶. Iš įrašų ligonių knygose matyti, jog psichinės ligos nebuvo būdingos išskirtinai aukštesnės socialinės padėties žmonėms – jos būdavo diagnozuojamos tiek bajorams ar dvasininkams, tiek amatininkams, padieniams darbininkams ar valstiečiams. Pavyzdžiui, 1752 m. birželio 16 d. į špitolę pateko bajoras (*nobilis*) Kazimieras Pulkovskis, kuriam vienuoliai diagnozavo maniją⁷⁸⁷. 1772 m. liepos 11 d. nuo manijos ir hipochondrijos (*mania cum hypochondria* [!]) pradėtas gydyti bonifratrų novicijus Kozmas Teodorovičius, esą išgijęs per dvi dienas⁷⁸⁸. 1792 m. balandį špitolėje atsidūrė melancholijos apimtas samdinys iš Kauno pavieto Karolis Golbičkis, kuris gydėsi daugiau nei 5 mėnesius⁷⁸⁹. Bendras psichinėmis ligomis sergančių ligonių skaičius nesiekė net 5 %, todėl galima tvirtai teigti, kad tai nebuvo bonifratrų špitolės pagrindinė funkcija. Tik pačioje XVIII a. pabaigoje, pradėjus veikti Lietuvos špitolių komisijai, pastebima tendencija psichinėmis ligomis sergančius ligonius siųsti į bonifratrų špitolę, o 1800 m. Komisijos protokolų knygoje akcentuota būtent ši špitolės veiklos sritis (*Szpital XX. Bonifratrow dla chorych na umyśle*)⁷⁹⁰. 1798 m. gegužę į špitolę Komisijos sprendimu buvo nusiųsti nebylys Petras Zacharevičius ir Petras Turlovas, esą sirgęs psichine liga. Jų gydymas ilgai neužtruko: bonifratrų vyresnysis ir Komisijos narys Paskalis Voidagas posėdyje pranešė, kad „pirmasis visiškai gali kalbėti, o antrasis turi visišką nuovoką“⁷⁹¹. Matyt, teiginių, kad bonifratrai buvo psichiatrijos Lietuvoje pradininkai, įsitvirtinimui

⁷⁸⁵ Foucault M., *History of Madness*, p. 314.

⁷⁸⁶ Ibid., p. 657–658.

⁷⁸⁷ VUB RS, f. 4-A3827, l. 35.

⁷⁸⁸ Ibid., l. 143v.

⁷⁸⁹ VUB RS, f. 4-A3828, l. 50a.

⁷⁹⁰ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 92.

⁷⁹¹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 59.

daugiausiai įtakos turėjo tai, kad, carinei Globėjų tarybai 1843 m. perėmus uždarytos špitolės fundaciją, buvo įsteigta psichiatrijos ligoninė.

Venerinėmis ligomis sergančių žmonių į bonifratrų špitolę patekdavo dar mažiau (0,4 %). Dažniausiai būdavo diagnozuojama gonorėja, o kitais atvejais apsiribota nekonkrečiais „prancūziškos“ (*morbis gallicus, na françe*) arba „venerinės“ ligos (*morbis veneris, veneria*) terminais, kuriais nebūtinai, kaip įtikinamai atskleidė K. P. Siena, būdavo apibūdinamas sifilis⁷⁹² (apie tai dar užsiminsime poskyryje apie rokitų špitolės ligonius). Šiomis ligomis sergančių ligonių skaičius buvo nedidelis visų pirma dėl to, kad netoliese veikė rokitų špitolė, kurios viena iš pagrindinių veiklos kryptių buvo venerinių ligų gydymas. Be to, įtakos galėjo turėti ir kitos priežastys. Pirma, tai galėjo būti kryptingos ordino „politikos“ nepriimti tokių ligonių dėl moralinių nuostatų rezultatas – jie traktuoti kaip „susitepę“, taip pat bijota užsikrėsti (iš užuominų šaltiniuose matyti, kad dar nebuvo iki galo suvokta, kaip plinta tokio pobūdžio ligos). Antra, tai galėjo nulemti ir praktinės priežastys – venerinių ligų gydymui reikėjo tiek specifi(škes)nio pasirengimo, tiek specialių gydymo priemonių, kurios galėjo papildomai kainuoti⁷⁹³.

Ligonių knygoose įrašytas diagnozes, ypač kai vartojami medicinos terminai, reikėtų vertinti kritiškai. Nustatant ligą, viskas priklausydavo nuo ligonius registruojančio infirmarijaus išsilavinimo. Pavyzdžiui, 1709 m. lapkritį – 1710 m. rugpjūtį visi ligoniai, sirgę kokia nors karštine, anot infirmarijaus, sirgo būtent ūmia karštine⁷⁹⁴. Tuo tarpu, pavyzdžiui, 1752 m. pabaigoje – 1753 m. pradžioje matome kur kas įvairesnes diagnozes, kurios dar patikslinamos ir papildomais terminais. 1753 m. sausį špitolėje atsidūręs Jurgis Zavlaskis, anot infirmarijaus, ne tik sirgo ūmia karštine, bet dar ir kosėjo su krauju (*febris maligna et haemoptisis*)⁷⁹⁵. Šiuo atveju infirmarijaus siekį kiek tiksliau diagnozuoti ligą ir gilesnį jo paties išmanymą, manytume, liudija tai, kad

⁷⁹² Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 15.

⁷⁹³ Dėl to venerinėmis ligomis sergančių ligonių nepriimdavo kai kurios Londono špitolės, žr. Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 104–105.

⁷⁹⁴ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 5–23v.

⁷⁹⁵ VUB RS, f. 4-A3827, l. 39.

negalavimai buvo apibūdinti ne savais žodžiais, atsižvelgiant į tai, kas matoma, bet „moksliniais“ terminais. Vis dėlto bene geriausiai ligos pobūdį atskleidžia diagnozės, susijusios su tuo, ką buvo galima tiesiog pamatyti arba ką labai paprastais žodžiais galėjo apibūdinti patys ligoniai, – įvairius sužalojimus ar skausmus. Apskritai ligų ūmumą, manytume, rodo jau vien tai, kad žmonės jas gydydavosi būtent špitolėje. Net, atrodytų, tokie menki negalavimai, kaip gerklės skausmas ar kosulys, iš tiesų galėjo būti labai ūmūs, nebeįveikiami namų gydymosi metodais ir kelti rimtą pavojų ligonio gyvybei.

Žinios apie špitolėje taikytus gydymo metodus – labai ribotos. Bonifratrai, kurie ligonius tik slaugydavo⁷⁹⁶, samdydavo barzdaskučius (pavyzdžiui, 1735 m. špitolėje darbavosi Antanas Majeuskis⁷⁹⁷), kurie taikydavo sau įprastus gydymo metodus, kaip kraujo nuleidimą ir kt. Visgi archeologiniai špitolės aplinkos tyrimai atskleidžia, kad būdavo taikomos ir sudėtingesnės procedūros. Iš špitolės kapinėse rastų dviejų kaukolių matyti, kad, gydant galvos traumas, būdavo atliekama ir trepanacija, kuomet galvoje būdavo pragręžiama skylė, kad būtų galima pašalinti smegenis spaudžiančias kaulų nuolaužas. Vienas iš tokiu metodu gydytų vyrų mirė iš karto, tuo tarpu kitas išgyveno dar bent kelias savaites (kaulas jau buvo šiek tiek regeneravęs)⁷⁹⁸.

Kiek objektyvesniais gydymo efektyvumo kriterijais galima laikyti mirtingumo procentą ir gydymo trukmę. Per visą laikotarpį pasveikę (ar bent jau tokiais laikyti) iš špitolės išėjo 85,9 % ligonių, mirė – 14,1 %. Ligonių gyvybes pasiglemždavo kone visos minimos ligos: nuo neįvardytų negalavimų (*rozne defekta*) iki psichikos sutrikimų. Žinoma, dažniausiai mirdavo tie, kurių skaičius būdavo didžiausias, – sergantys įvairiomis karštinėmis, dažniausiai mirtimi pasibaigdavo ir džiovininkų gydymas. Reikia atsižvelgti į tai, kad, augant

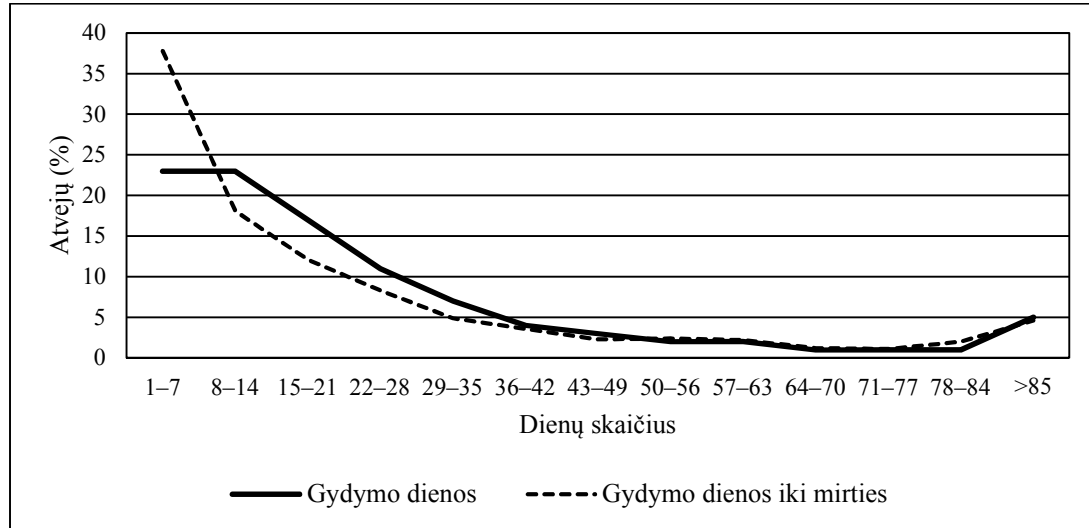
⁷⁹⁶ Žinoma tik apie vieną Vilniaus konvente gyvenusį vienuolį, kuris galėjo pats gydyti: 1733 m. iš Gdansko buvo atvykęs br. Laurynas Ostrovskis, kuris, anot vyresniojo, „gerai išmano mediciną ir barzdaskučių amatą“. Visgi jam neteko ilgai dirbuotis Vilniuje, nes jau 1734 m. sausio 13 d. vienuolis mirė, – VUB RS, f. 5-F-33028, l. 182v, 185v; VUB RS, f. 5-F-32428, l. 165v.

⁷⁹⁷ VUB RS, f. 5-F-33028, l. 196v.

⁷⁹⁸ Kaukolės saugomos VU Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedroje. Už suteiktą informaciją dėkoju Justinai Kozakaitei.

ligonių skaičiui, mirties atvejų skaičius proporcingai nedidėjo, ką galbūt galima laikyti vienu iš gydymo efektyvumo didėjimo požymių (žr. grafiką nr. 2).

Grafikas nr. 5. Gydymo trukmė bonifratų špitolėje (1709–1799)

Pagal grafiko nr. 2 šaltinius.

Kitas rodiklis, suteikiantis galimybę įvertinti špitolės veiklos efektyvumą, – gydymo dienų skaičius. Grafike nr. 5 užfiksuoti duomenys rodo, kad dažniausiai ligoniai būdavo išgydomi per 1–2 savaites, tuo tarpu ilgiau gydomų ligonių skaičius tolydžio mažėjo. Viena vertus, šie duomenys parodo gydymo efektyvumą – vienuoliams pavykdavo suvaldyti ligą ir pastatyti žmogų ant kojų per sąlyginai trumpą laiką. Kita vertus, reikia atsižvelgti ir į tai, kad patys vienuoliai turėjo būti suinteresuoti gydyti ligonius (ypač tuos, kurie negalėdavo užsimokėti) kuo trumpiau, taip taupydami lėšas. Be abejo, gydymo trukmei labai daug įtakos turėdavo ir bendra paciento fizinė būklė bei amžius, ir ligos sunkumo laipsnis. Per kelias dienas, kaip matėme, galėjo būti „išgydomos“ ir sunkios psichinės ligos, ir tos pačios karštinės. 1714 m. birželio 1 d. į špitolę priimtas Albrechtas Hiboldtas, kuriam buvo diagnozuota karštinė (*febra*), buvo išleistas jau tą pačią dieną⁷⁹⁹. O kartais ūmių ligų, nuo kurių kiti ligoniai mirdavo jau per pirmas kelias dienas, gydymas užsitęsėdavo ir kone pusę metų – 1773 m.

⁷⁹⁹ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 37v.

lapkričio 19 d. – 1774 m. gegužės 25 d. špitolėje nuo ūmios karštinės (*febris maligna*) gydytas Jonas Zagurskis galiausiai paliko špitolę sveikas⁸⁰⁰.

Per pirmas dvi savaites ligoniai dažniausiai ne tik pasveikdavo, bet ir numirdavo. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad dažniausiai mirdavo tie ligoniai, kurių apskritai būdavo priimama daugiausiai, o diagnozės nebūdavo tiek išsamios, kad galėtume spręsti, kokios būklės ligonis pateko į špitolę, vargu ar galima sieti konkrečias ligas su greitos mirties atvejais. Per kelias dienas ligonis galėjo mirti ir nuo dizenterijos, kaip kad trylikametis Jonas Šakelis⁸⁰¹, ir nuo paprasčiausio kosulio (nors greičiausiai tai buvo kur kas rimtesnės ligos, galbūt džiovos, simptomai), per tris dienas pasiglemžusio Dominyko Rimkevičiaus gyvybę⁸⁰². Tuo tarpu džiova, kurią tikriausiai galima laikyti viena iš mirtiniausių ligų to meto kontekste, sirgęs Vilniaus vyskupo trimitininkas Kazimieras Poplovskis mirė po septynių savaičių⁸⁰³.

Mirę ligoniai (visų pirma nevietiniai, neturintys artimųjų ir nepriklausantys kuriai nors parapijai Vilniuje) būdavo laidojami vienuolynui ir špitolei priklausiusios jurisdikos teritorijoje. 2000 m. atliktų archeologinių kasinėjimų metu vienuolyno teritorijoje surasti 114 vyrų kaulai. Sprendžiant iš to, kad anatomiškai netvarkingi kaulai buvo atkasti negiliose duobėse, ligoniai būdavo laidojami be karstų⁸⁰⁴. Kitų mirusių ligonių, kurie turėdavo šeimą, giminaičių ar draugų Vilniuje, kūnai galėjo būti laidojami ir kitose miesto kapinėse.

Ar galime kalbėti apie ryšį tarp žmogaus socialinio statuso ir ligos? Vargu. Pernelyg mažai žinome apie ligonių gyvenimo sąlygas ir kitus jų kasdienybės aspektus, kad galėtume bent jau pabandyti surasti ryšį tarp konkrečių ligų ir skirtingos kilmės žmonių. Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad absoliuti dauguma ligonių buvo kilę ne iš Vilniaus, tikėtina, kad jų sergamumui vienomis ar kitomis ligomis įtakos galėjo turėti ne tik gyvenimo sąlygos, bet ir

⁸⁰⁰ VUB RS, f. 4-A3827, l. 153v.

⁸⁰¹ Ibid., l. 88v.

⁸⁰² VUB RS, f. 5-F-32428, l. 13.

⁸⁰³ Ibid., l. 135.

⁸⁰⁴ Daminaitis V., „Tyrinėjimai Vilniuje, bonifratrų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2000 metai, Vilnius, 2002, p. 162.

geografinė kilmė. Koreliaciją tarp geografinės kilmės ir sergamumo įtikinamai patvirtino mirtingumą XVII–XIX a. Londone tyrinėjęs Johnas Landersas. Iš jo tyrimų aiškiai matyti, jog neseniai į miestą atvykę žmonės būdavo ne tokie atsparūs infekcinėms ligoms, skirtingai nei jau specifinį imunitetą įgavę vietiniai⁸⁰⁵.

Ligonio socialinė padėtis visgi turėdavo reikšmės tam, kaip liga paveikdavo jo kasdienybę. Tarnui ar padieniam darbininkui liga reiškė ne tik fizinius sunkumus, bet ir negalėjimą dirbti, o, – matyt, neretai – ir darbo praradimą: ligonių knygoje matyti įrašų, kuriuose nurodoma, kad ligonis nebe „tarnauja“, bet jau tik „tarnavo“. Tuo tarpu amatininkams papildomų garantijų suteikdavo narystė ceche: ranką susižalojusio siuvėjo Aleksandro Michalovskio gydymu pasirūpino siuvėjų cecho meistras⁸⁰⁶. Net ir labai ilgai sirgdamas, jis nebūtų praradęs vietos ceche, taigi ir savo darbo vietos. Lygiai taip pat niekas dėl prastos sveikatos negalėjo „atleisti“ ir į gatvę išmesti bonifratro br. Felikso Visloucho, kuris „serga kas savaitę, dėl senatvės negali dirbti jokio darbo“⁸⁰⁷.

Bonifratrų špitolė iš visų Vilniuje veikusių katalikų špitolių–ligoninių buvo pati mažiausia: vienu metu čia galėjo būti gydoma nuo 14 iki 20 ligonių. Iki pat amžiaus vidurio dėl sunkios materialinės padėties špitolėje vienu metu būdavo vos 3–4 ligoniai, o per metus retai kada būdavo gydomi daugiau nei 80. XVIII a. 2 pusėje, pagerėjus materialinei padėčiai, trumpėjant gydymo trukmei, o kartu daugėjant ir miesto gyventojų, bendras ligonių skaičius su didesniais ar mažesniais svyravimais nuolat didėjo.

Ligonių knygų analizė parodė, kad špitolėje buvo gydomi labai įvairios socialinės padėties žmonės: nuo visiškų vargšų iki dar savo statuso ženklus išlaikiusių bajorų. Nepaisant formalių socialinių skirtumų, visus ligonius vienijo ne tik liga, bet ir didesnis ar mažesnis skurdas, dėl kurio jie ir

⁸⁰⁵ Landers J., „Mortality and Metropolis: the Case of London 1675–1825“, *Population Studies*, Vol. 41, No. 1, 1987, p. 69.

⁸⁰⁶ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 61v.

⁸⁰⁷ Ibid., l. 44v.

ieškodavo pagalbos būtent špitolėje. Daugumą ligonių sudarė aktyviausia to meto visuomenės dalis – 16–45 metų vyrai, gyvenantys iš savo rankų darbo, – tarnai, padieniai darbininkai bei amatininkai. Specifine bonifratrų špitolės veiklos sritimi galima laikyti įvairių vidaus ligų, visų pirma karštinių, gydymą – nuo jų gydyti žmonės sudarydavo daugiau nei 60 % visų pacientų.

4. 2. 2. Rokitų špitolės ligoniai

1708–1709 m. prie Pilies vartų pradėjo veikti naujos ir tik LDK teritorijoje funkcionavusios rokitų vienuolijos aptarnaujama špitolė, kurios veiklą nutraukė greitai kilusi maro epidemija. Kai vienuolijos ir špitolės veikla buvo atnaujinta, institucija greitai tapo didžiausia špitole-ligonine mieste ir pozicijas išlaikė didelę XVIII a. dalį, kol aktyviau pradėjo veikti šaritės. Vis dėlto po daugiau nei 90 metų intensyvios veiklos, kaip minėjome įvade, išliko labai nedaug šaltinių, leidžiančių atlikti nuoseklesnę špitolės klientūros analizę. Daugiau detalių atskleidžia vienintelis ligonių sąrašas, atspindintis padėtį špitolėje 1797 m. spalį⁸⁰⁸. Iš kitų šaltinių geriausiu atveju sužinome ligonių skaičių konkrečiu momentu ir jų diferenciaciją pagal lytį.

a. Skaičius

Nors nežinoma, kiek žmonių rokitai globodavo iš pradžių, kai špitolė veikė kaip prieglauda, o ne ligoninė⁸⁰⁹, vis dėlto institucijos veiklos apimtis pirmaisiais metais iš dalies atskleidžia pastatų aprašymai. Po miestą nusiaubusio maro, kuris buvo pražūtingas visiems pirmosios kartos rokitams, būsimasis atnaujintos vienuolijos vyresnysis kun. K. Liutkevičius prie Pilies vartų rado „vieną namą su priemene nuo gatvės pusės“⁸¹⁰. Taigi vargu ar špitolė iš pradžių buvo didelė. Akivaizdu, kad esamų pastatų nepakako, todėl, vienuolijai atnaujinus veiklą,

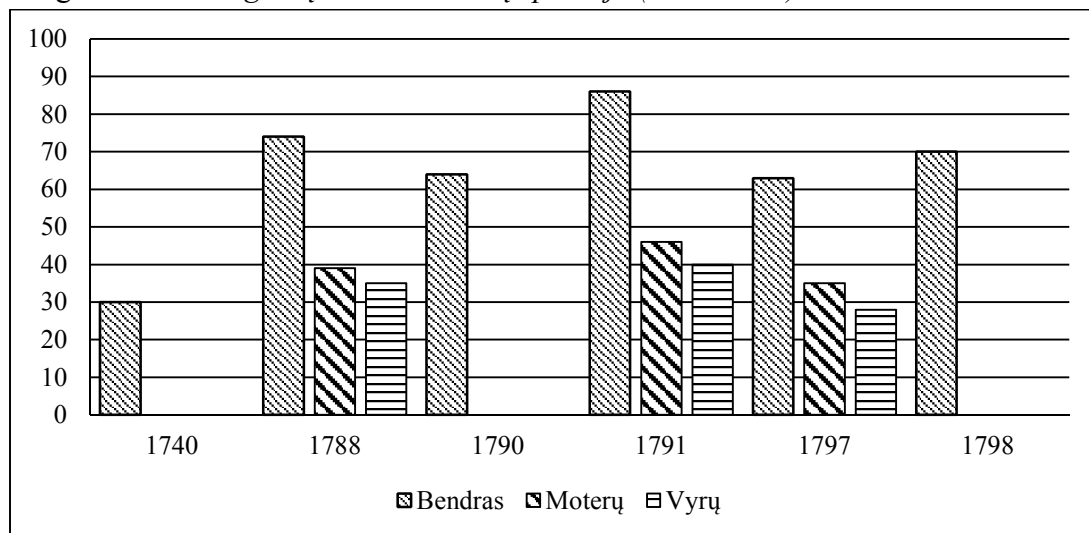
⁸⁰⁸ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65.

⁸⁰⁹ Jakulis M., *Rokitai*, p. 73.

⁸¹⁰ Drėma V., *Vilniaus bažnyčios: iš Vlodo Drėmos archyvų* (toliau – *Vilniaus bažnyčios*), sud. A. Lėverienė, A. Mickevičius, R. Mosiejienė, Vilnius, 2008, p. 872.

1711 m. prasidėjo komplekso plėtra. Vėlyvą rudenį iš Juozapo Ilkevičiaus buvo nupirktas gretimai stovėjęs namas, kuriame buvo įrengta infirmerija moterims⁸¹¹. Praėjus kiek daugiau nei dviem dešimtmečiams, reliacijoje Apaštališkajam Sostui (1733) jau rašyta, kad rokitai atskirose patalpose rūpinasi „didele daugybe“ (*magna copia*) sergančių vyrų ir moterų⁸¹². Pirmą kartą konkretesnis ligonių skaičius paminėtas 1740 m.: vienu metu špitolėje buvo gydoma daugiau nei 30 ligonių⁸¹³. Visi žinomi rokitų špitolės ligonių skaičiaus paminėjimai pateikiami diagramoje nr. 1.

Diagrama nr. 1. *Ligonių skaičius rokitų špitolėje (vienu metu)*

Pagal: LMAVB RS, f. 43-234, p. 166; LMAVB RS, f. 43-20590; LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v; LMAVB RS, f. 43-3642, l. 1; LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65, l. 1v–2v; Российский Государственный Исторический Архив, ф. 822, оп. 12, д. 2945, l. 493v (*mf*: LIIR, f. 50-61; už galimybę pasinaudoti mikrofilmu dėkoju Laimontui Karaliui).

Nors ir negalime to patvirtinti empiriniais duomenimis, panašu, kad ligonių skaičius rokitų špitolėje žymiai išaugo XVIII a. 2 pusėje ir ypač 8–9 dešimtmetyje. 1748 m. vasarą kilusio Vilniaus gaisro aprašymo autorius minėjo, kad špitolę tuo metu sudarė tos pačios dvi infirmerijos vyrams ir moterims, pastatytos dar XVIII a. 2 dešimtmetyje⁸¹⁴. Iš gerokai vėlesnės (1788) ataskaitos sužinome, kad tuo metu ligoniai buvo gydomi jau ne tik dviejose senosiose, bet

⁸¹¹ LMAVB RS, f. 43-20598, l. 13v.

⁸¹² *Relationes Status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. I. Dioeceses Vilnensis et Samogitiae* (toliau – *Relationes*, I), ed. P. Rabikauskas, Roma, 1971, p. 123.

⁸¹³ LMAVB RS, f. 43-234, p. 166.

⁸¹⁴ Jachimowicz B. B., *Relacya*, s. 4.

ir dviejose neseniai pastatytose mūrinėse infirmerijose⁸¹⁵. Jų statyba greičiausiai buvo finansuojama iš 1760 m. Vilniaus kapitulos paskirtos 20 000 auks. sumos⁸¹⁶. Visa tai rodo, kad didėjant ligonių skaičiui, jau nebepakako vietų seniausiai pastatytose infirmerijose, todėl špitolė buvo išplėsta.

Kadangi nėra ilgesnius laikotarpius apimančių šaltinių, neturime ir galimybės panagrinėti, kaip ir dėl kokių priežasčių kito ligonių skaičius bei ar špitolėje būdavo pakankamai vietų visiems pacientams. Tik iš užuominų kituose šaltiniuose sužinome, kad bent jau XVIII a. pabaigoje špitolė dažniausiai būdavo perpildyta ir turimų lėšų nepakakdavo visų ligonių išlaikymui. 1790 m. liepos 16 d. Vilniaus vyskupijos konsistorijos sesijoje tuometinis rokitų vyresnysis Uzdouskis dėl sunkios materialinės padėties prašė sumažinti ligonių skaičių iki 40, kaip kad buvo nustatyta špitolę 1786 m. vizitavusio kun. Grinevičiaus ordinacijoje, nes „dabar siekia 70, o dažnai – ir 80 asmenų“⁸¹⁷.

Per didelis ligonių skaičius iki pat špitolės uždarymo išliko aiškiai pastebima problema, kurią bandė spręsti tiek špitolę globojanti vyskupijos vadovybė, tiek patys vienuoliai. Kritiškai padėtį špitolėje 1790 m. įvertino ir Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos paskirtas vizitatorius, kurio teigimu, „infirmerijų ankštumas ir pernelyg didelė skirtingų ligonių spūstis jose, atrodo, užuot padėję, daro žalą sveikatai, ir didžiausia gydytojų patirtis ar rokitų uoliausias rūpestis niekada neužkirs tam kelio“⁸¹⁸. Be abejo, lieka neatsakytas klausimas, kodėl, mieste veikiant bonifratrų ir šaričių špitolėms, rokitai vis dėlto neturėdavo galimybių sumažinti ligonių skaičių iki tokio, kuris būtų tinkamas, atsižvelgiant į materialinę špitolės padėtį. Galima daryti prielaidą, kad miesto gyventojų skaičius, o kartu ir pigesnių specifinių gydymo paslaugų poreikis amžiaus pabaigoje augo taip sparčiai, kad tik dar viena nauja didelė špitolė būtų leidusi bent iš dalies sumažinti pastarųjų špitolių veiklos apimtį.

⁸¹⁵ LMAVB RS, f. 43-20590: „[...] w nowym infirmarium niedawno wymurowanym męzczyzn [...] w drugim nowym infirmarium kobiet wenerycznych [...]”.

⁸¹⁶ LMAVB RS, f. 43-236, p. 299.

⁸¹⁷ LMAVB RS, f. 17-162, l. 139.

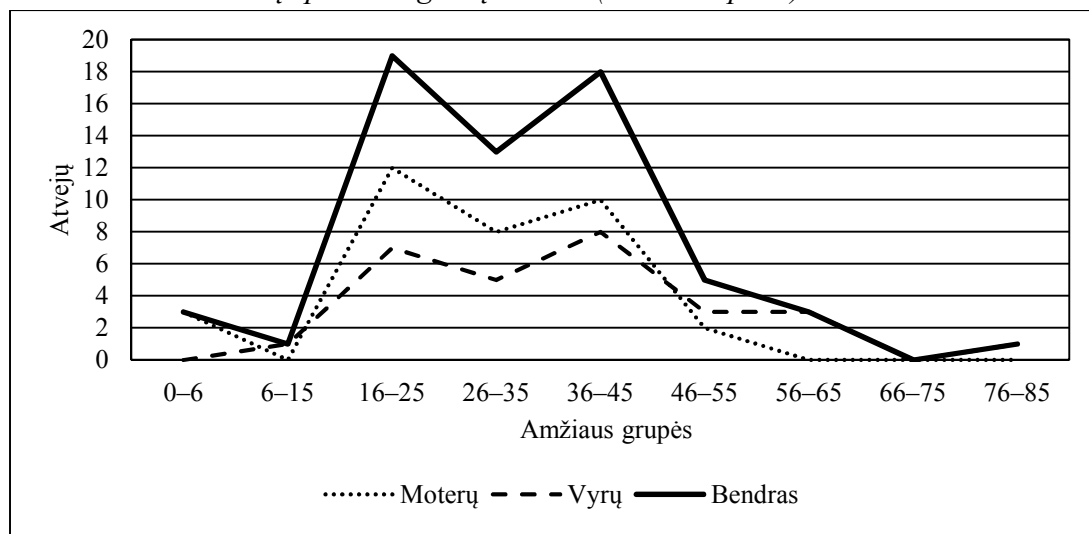
⁸¹⁸ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v: „Szczupłość infirmaryow, a w nich nieproporcjonalny nacisk rozmaitych chorych, zamiast pomocy zda się przeszkadzac zdrowiu, i naywiększe lekarskie doswiadczenia, naytroskliwsza rochitow pilność nigdy niezastąpi tey szkody [...]”.

b. Amžius

Duomenys apie rokitų špitolėje gydytų ligonių amžių dar labiau riboti. Apie tai sužinome tik iš jau minėto 1797 m. spalio mėnesį gydytų ligonių sąrašo bei Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo parapijos mirties metrikų knygos, kurioje užfiksuota, kad 1784 m. kovo 17 d. špitolėje mirė penkiametis Paulius⁸¹⁹. Iš karto reikia pastebėti, kad ligonių amžius, kaip ir bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygoje, dažniausiai apvalinamas, todėl duomenys yra tikslūs tik iš dalies.

Iš grafiko nr. 6 matyti, kad, kaip ir bonifratrų špitolėje, aiškia daugumą tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų sudarė 16–45 metų sulaukę žmonės. Tokią ligonių diferenciaciją pagal amžiaus grupes nulėmė ne tik tai, jog pagrindinė špitolės funkcija buvo gydymas, bet ir tai, jog, kaip matysime kituose poskyriuose, būtent čia būdavo gydomi venerinėmis ligomis sergantys žmonės.

Grafikas nr. 6. Rokitų špitolės ligonių amžius (1797 m. spalio)

Pagal: LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65.

1797 m. spalį daugiau nei pusė nuo venerinių ligų gydytų žmonių buvo sulaukę 16–35 metų, nors iki penicilino išradimo tokio pobūdžio ligos galėjo paūmėti ne tik didžiausio seksualinio aktyvumo metais. Todėl tarp venerinėmis ligomis sirgusių ligonių būta ir tokių kaip Kazimieras Šostakovskis,

⁸¹⁹ LMAVB RS, f. 318-3109, l. 96.

tuo metu ėjęs 80-uosius metus⁸²⁰. Kone identišką tendenciją, kalbant apie venerinėmis ligomis sergančius ligonius, atskleidžia ir K. P. Sienos atlikta Londono špitolių ligonių knyga, apimančių 1776–1781 m., analizė⁸²¹. Ligonų diferenciacijai pagal amžių įtakos turėjo ir tai, kad kai kurios venerinėmis ligomis sergančios moterys špitolėje atsidurdavo su ta pačia liga sergančiais mažamečiais vaikais, kaip kad Teresė Adomavičienė, besigydžiusi kartu su vos 3 savaičių sulaukusia dukra Rozalija⁸²². Sudėtinga pasakyti, kiek tokios diferenciacijos pagal amžiaus grupes tendencijos buvo būdingos iki tol, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad špitolė veikė visų pirma kaip ligoninė, galima teigti, kad šie rodikliai pernelyg nesiskyrė visą špitolės veiklos laikotarpį nuo 2 iki 10 XVIII a. dešimtmečio, net jei lytiškai plintančiomis ligomis sergančių ligonių skaičius nebūdavo didelis.

c. Socialinė padėtis

Nei ligonių sąrašuose, nei kitokio pobūdžio špitolės šaltiniuose nėra jokių duomenų apie ligonių socialinę padėtį. Kituose šaltiniuose pavyko surasti vos 3 atvejus, kai bent jau iš dalies aišku, kokiai socialinei grupei priklausė ligonis (-ė). 1753 m. Letyčio pavieta stalininkas Pranciškus Antanas Petraševičius rokitams testamentu paliko 2000 auks., atsidėkodamas už „atidžią priežiūrą savojoje špitolėje“ gydantis džiova⁸²³. 1757 m. už tai, kad buvo priimta į špitolę gydytis nuo priepuolių (paroksizmo), Marcijona Grickevičiūtė taip pat testamentu paliko 50 auks.⁸²⁴ Tuo tarpu iš Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų sužinome, kad 1799 m. kovą špitolėje buvo gydomas siuvėjas Jonas Novickis⁸²⁵. Papildomų detalių apie ligonių socialinę padėtį atskleidžia špitolės vizitatoriaus išsakytas priekaištas, kad rokitų špitolė ilginiui tapusi ne prieglobsčiu prie miesto sienų ir gatvėse gulintiems vargšams, o vieta, į kurią

⁸²⁰ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65, l. 1v

⁸²¹ Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 165.

⁸²² LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65, l. 2v.

⁸²³ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 637.

⁸²⁴ LVIA, f. SA, b. 5135, l. 850v.

⁸²⁵ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 28v–29.

galima patekti tik su įtakingesnio užtarėjo pagalba, vieta, kur gydomi tik ponų liokajai, vežikai, durininkai ir virėjai⁸²⁶. Taigi galima numanyti, kad rokitų špitolės ligonių socialinė kilmė nepernelyg skyrėsi nuo bonifratrų špitolėje besigydžiusių žmonių ir tarp ligonių pasitaikydavo tiek kilmingųjų ar amatininkų, tiek tarnų ar padienių darbininkų.

Špitolėje gydytų moterų pavardžių rašyba (priesaga *-ówna*) atskleidžia, kad beveik trečdalį visų ligonių moterų sudarė 16–25 metų amžiaus nesusituokusios moterys, o beveik pusė jų sirgo kokia nors venerine liga, kaip kad Marijona Eišmantaitė (18 metų) ar Viktorija Jasiukevičiūtė (20)⁸²⁷. Nuo tos pačios ligos besigydžiusi Barbora Rinkevičiūtė (25) špitolėje buvo atsidūrusi su pusės metų sulaukusia dukra Barbora⁸²⁸. Labai gali būti, kad dalis jaunų nesusituokusių ir venerinėmis ligomis sirgusių ligonių galėjo būti prostitutės ar visuomenės paribyje dėl įvairių priežasčių atsidūrusios moterys, – tokias tendencijas kitų šalių miestuose atskleidė tiek A. Karpińskio⁸²⁹, tiek K. P. Sienos⁸³⁰ tyrimai.

d. Ligos ir gydymas

Kaip minėjome, pirmaisiais veiklos metais nedidelė rokitų špitolė veikė kaip prieglauda, kurioje, panašu, dar nebuvo aktyviai užsiimama žmonių gydymu⁸³¹. Visgi rokitus (kurie tuo metu buvo pranciškonų tretininkai) išgarsino ne darbas špitolėje, tačiau aktyvi veikla paskutinės didelės maro epidemijos LDK metu. Per epidemiją vienuoliai darbavosi kaip sanitarai, valgydindami minias už miesto išvestų vargšų ir laidodami mirusiuosius⁸³², kurių, amžininko Andriejaus Krizostomo Zaluskio teigimu, „vien nuo liepos iki Didžiojo Šeštadienio buvo

⁸²⁶ LMAVB RS, f. 43–3641, l. 3: „[...] iednego chorego w całym szpitalu niema, któryby za biletem zwierzchności, albo rekomendacją znacznego pana tam nieprzyszedł. Iest to właściwie mówiąc teraz szpital samych lokayow, woznicow, forysiw i kuchtow pańskich”.

⁸²⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65, l. 2.

⁸²⁸ Ibid.

⁸²⁹ Karpiński A., *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa, 1995, s. 345.

⁸³⁰ Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 165.

⁸³¹ *O szpitalach*, s. 279.

⁸³² *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 m.*, par. I. Katilienė et al., Vilnius, 2004, p. 9, 19.

22 862⁸³³. Vienuoliai tęsė darbą tol, kol galiausiai patys vienas po kito mirė apsikrėtę maru, tik br. Stanislovas Stulpinevičius žiemą nuvažiavo nuo tilto su lavonų pilnu vežimu ir paskendo⁸³⁴. Apie 1710–1711 m. atnaujinus vienuoliją, jai buvo suteikta nauja veiklos kryptis ir apsispręsta, kad *de nova radice* steigiama špitolė bus nebe prieglauda, bet ligoninė vargšams (*szpital alias infirmarium dla ubogich Łazarzow*)⁸³⁵, o šį sprendimą po dar dvejų metų palaimino rokitų globėjas Vilniaus vyskupas K. K. Bžostovskis⁸³⁶.

Daugiau apie rokitų špitolėje gydytas ligas sužinome tik iš 1797 m. ligonių sąrašo, tuo tarpu ankstesnių šaltinių duomenys yra labai lakoniški. Jau minėtoje 1733 m. reliacijoje teigta, kad rokitai rūpinasi ligoniais, laidoja vargšus ir kitus, mirusius nuo maro arba „užkrečiamos ligos“⁸³⁷. Jau iš vėlesnių šaltinių matyti, kad specifinė rokitų špitolės veiklos kryptis buvo venerinių ligų, aptakiai apibūdinamų kaip „prancūziška liga“, gydymas. Šiuo terminu būdavo įvardijamas ne tik sifilis (nors neabejotina, kad dalis ligonių sirgo būtent juo), bet ir visos kitos lytiniu keliu plintančios ligos. K. P. Siena taikliai pastebėjo, kad „terminu „venerinė liga“ būdavo apibrėžiama daugybė ligų, kurias dabar atskiriame“, todėl, istoriko nuomone, reikėtų vengti retroaktyvių diagnozių, paremtų šiuolaikinio medicinos mokslo kategorijomis⁸³⁸. Sudėtinga pasakyti, ar venerinėmis ligomis sergantys ligoniai būdavo gydomi ir XVIII a. 1 pusėje, nors gali būti, kad reliacijoje minima „užkrečiama liga“ (*infirmitas contagiosa*) ir buvo eufemizmas, kuriuo šaltinyje buvo įvardyta venerinių ligų visuma. Neatmestina ir galimybė, kad rokitų špitolės specializaciją galėjo nulemti XVIII a. 2 pusės iššūkiai, kai, augant miesto gyventojų skaičiui, daugėjo ir

⁸³³ Laiškas neišaiškintam adresatui (1710 m. balandžio 24 d.) – Zaluski A. Ch., *Epistolarum Historico-Familiarum*, t. III, Brunsbergae, 1711, p. 904.

⁸³⁴ Jakulis M., *Rokitai*, p. 73. LMAVB RS, f. 43-20589, l. 4: „[...] tempore hiemali trahendo mortuorum corpora curru cum his corporibus cecidit de ponte et mortuus est [...]“.

⁸³⁵ *Vilniaus bažnyčios*, p. 872.

⁸³⁶ *O szpitalach*, s. 277–283.

⁸³⁷ *Relationes*, I, p. 123: „[...] et mortuos pauperes ac alios peste aut infirmitate contagiosa decedentes sepeliunt [...]“.

⁸³⁸ Siena K. P., *Veneral Disease*, p. 15.

šiomis ligomis sergančių žmonių, kuriems buvo reikalinga pigesnė medicinos pagalba⁸³⁹.

Venerinėmis ligomis sergantys ligoniai, kaip galima spręsti iš kelių registrų, sudarydavo kone pusę visų špitolės pacientų ir būdavo gydomi atskirose infirmerijose⁸⁴⁰. 1788 m. nuo venerinių ligų gydyta 16 vyrų ir 15 moterų iš 74, arba 41,9 %⁸⁴¹, 1790 m. – atitinkamai 16 ir 13 iš 64, arba 45,3 %⁸⁴², 1797 m. – 13 ir 17 (3 iš jų – mažametės dukros) iš 63, arba 47,6 %⁸⁴³. Taigi vyrų ir moterų skaičius mažai tesiskirdavo, o dauguma venerinėmis ligomis sirgusių žmonių, kaip jau minėjome, priklausė 16–35 metų amžiaus grupei.

Priežasčių, kodėl venerinių ligų gydymas buvo būtent rokitų špitolės specifinė funkcija, manytume, reikia ieškoti vienuolijos istorijos vingiuose. Be abejo, gali būti, kad ir šaritės gydydavo šiomis ligomis sergančius žmones, tačiau jokiuose šaltiniuose tai neakcentuojama taip aiškiai, kaip kalbant apie rokitus. Svarbu atsižvelgti į tai, kad pirmoji rokitų karta pagarsėjo kovoje su užkrečiama liga. Net tada, kai medikai galiausiai suvokė, jog venerinės ligos neplinta kaip bet koks kitas užkratas, jomis sergantys ligoniai ir toliau būdavo atskiriami nuo visų kitų ir gydomi atskirose infirmerijose⁸⁴⁴, ką aiškiai matome ir rokitų špitolėje. Taigi galbūt galima daryti prielaidą, kad marą, su kuriuo kovoti rokitai įsipareigodavo duodami įžadus⁸⁴⁵, pakeitė tiesiog užkrečiamos ligos (tuo jos ir buvo panašios į marą), iš kurių bene aiškiausiai tiek dėl specifinių požymių, tiek dėl su tokio pobūdžio susirgimais siejamų moralinių aspektų (o galbūt ir įsivaizdavimo, kad tai yra savotiškas maro atitikmuo) išsiskirdavo venerinės ligos. Mūsų prielaidą bent iš dalies patvirtina ir tai, kad XVIII a. maras, galima sakyti, išnyko iš europiečių gyvenimo, o jį, anot epidemijos

⁸³⁹ Venerines ligas „miestietiškomis“ laikė L. Perzyna, aiškinęs, kad į kaimus jas perneša atostogų iš tarnybos vietų miestuose grįžę kareiviai, – Perzyna L., „Przydatek o lubiezney chorobie“, in: *Lekarz dla włoscian*, s. 4.

⁸⁴⁰ LMAVB RS, f. 43-20590.

⁸⁴¹ Ibid.

⁸⁴² LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v.

⁸⁴³ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65.

⁸⁴⁴ Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 12.

⁸⁴⁵ *O szpitalach*, s. 284: „Ja N. N. ślubuję i przysięgam [...] iż mam podług ustawy w konfraternii, pod tytułem ś. Rocha erygowaney, chorym, ubogim wiernie i szczerze usługiwać, i choćby powietrzem zarażonych umarłych grześć [...]”.

fenomeną tyrinėjusio J. N. Hayso, pakeitė „naujos“ ligos – skorbutas, sifilis, rachitas ir įvairios „karštinės“⁸⁴⁶.

Be dviejų infirmerijų venerinėmis ligomis sergantiems pacientams, veikė ir dvi infirmerijos, kuriose buvo gydomi žmonės, sergantys įvairiomis kitomis ligomis, nuo kurių būdavo gydoma ir bonifratrų špitolėje. Paskutiniame prieš špitolės uždarymą sudarytame inventoriuje šios dvi (seniausios) infirmerijos buvo apibūdintos kaip tos, kuriose gydyta nuo karštinių (*infirmarz gorączkowy*)⁸⁴⁷. Kaip aiškėja iš vienintelio žinomo išsamaus ligonių registro, ligų spektras buvo kur kas platesnis: čia gydytos įvairios žaizdos, pasitaikė keli džiovos ar astmos atvejai, taip pat reumatas, artritas, angina, vidurių ligos bei įvairios traumos, kaip kad, pavyzdžiui, šautinės žaizdos (*na postrzał*). Tarp ligonių pasitaikė ir keli atvejai, kuomet liga buvo įvardinta kaip vėžys (*kancer, rak*)⁸⁴⁸, nors sunku pasakyti, koks buvo tokių negalavimų pobūdis.

Rokitų špitolėje pagalba buvo teikiama ir nėščiosioms ar neseniai pagimdžiusioms moterims. Pavyzdžiui, 1788 m. birželį špitolėje slaugytoja prižiūrėjo 5 gimdyves bei 3 naujagimius⁸⁴⁹. Turint tik tiek duomenų, lieka neaiškus gimdyvėms teikiamos pagalbos pobūdis: ar joms būdavo užtikrinama tik vieta špitolėje, kad jos galėtų saugiai pagimdyti (tai turėjo būti ypač aktualu nesusituokusioms moterims), ar visgi joms pagalbą teikdavo ir kvalifikuotesni akušeriai. Istoriografijoje pasitaiko teiginių, kad akušerijos mokslui Lietuvoje nusipelnęs prancūzų gydytojas Nicolas Regnier rokitų špitolėje įsteigė specialų skyrių dešimčiai nėščiųjų⁸⁵⁰, kuris, anot Arnaud Parent, veikė jau nuo 1775 m.⁸⁵¹ Visgi akivaizdu, kad Alina Kowalska–Śmigieliska (ir ja pasekę autoriai) suklydo,

⁸⁴⁶ Hays J. N., *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History* (toliau – *The Burdens*), Revised edition, Rutgers University Press, 2009, p. 109.

⁸⁴⁷ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 104, 106, 109, 110v.

⁸⁴⁸ *Ibid.*, l. 1v–2.

⁸⁴⁹ LMAVB RS, f. 43-20590.

⁸⁵⁰ Kowalska-Śmigieliska A., *Dzieje katedry anatomii w dawnym Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej w latach 1777–1842*, Wilno, 1938, s. 9; Szybiak I., *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, („Monografie z dziejów Oświaty”, t. XV), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973, s. 60 – pastaroji autorė jokiais šaltiniais nepagrindė teiginio, kad šia špitolės dalimi rūpinosi N. Regnier žmona. Autorėmis pasekė ir Eligijus Raila (*Ignotus Ignotas*, p. 154).

⁸⁵¹ Parent A., „The Work of French Surgeons in Disseminating Obstetrics in the Polish–Lithuanian Commonwealth in the 18th Century”, *Acta Medica Lituanica*, t. 20, nr. 3, 2013, p. 105.

teigdama, jog Šv. Roko špitolė buvo tiesiog pervadinta į Šv. Jokūbo (*w szpitalu św. Rocha nazwanym potem szpitalem św. Jakuba*). Kad autorė tiesiog supainiojo su rokitų špitolės uždarymu ir generalinės špitolės įsteigimu susijusius įvykius, rodo ir tai, jog būtent tiek lovų nėsčiosioms buvo skirta generalinėje špitolėje⁸⁵². Jeigu toks specializuotas skyrius būtų veikęs daugiau nei 20 metų, apie tai tikrai būtų buvę užsiminta kuriame nors vėlesniame špitolės inventoriuje. Atsižvelgiant į tai, kad šaritėms priimti nėsčiąsias draudė regula (žr. poskyrį 4. 2. 3), o bonifratrai gydė tik vyrus, galima konstatuoti, kad gimdančių moterų priežiūra buvo dar viena specifinė rokitų špitolės veiklos sritis.

Apie rokitų špitolėje taikytus gydymo metodus ar personalą žinoma labai nedaug. Tik 1790 m. atliktos vizitacijos akte užsimenama, kad rokitai, kurie patys darbuodavosi kaip slaugytojai, samdo du gydytojus (*felczer*), o vaistams kasmet išleidžia bent 2000 auks.⁸⁵³ Kadangi špitolėje būdavo gydomos ir moterys, vienuoliai turėdavo samdyti ir kelias slaugytojas. Neabejotina, kad venerinėmis ligomis sergantys žmonės būdavo gydomi įprastais laikmečio metodais – visų pirma gyvsidabriu, kraujo nuleidimu ir t. t.⁸⁵⁴

Rokitų špitolė ilgą laiką (kol žymiai išaugo šaričių veiklos apimtys) buvo didžiausia mieste veikusi špitolė-ligoninė, o keturiose infirmerijose vienu metu galėjo būti gydoma daugiau nei 60 ar 80 žmonių. Nepaisant to, žinių apie špitolėje gydytus ligonius išliko labai mažai ir tik iš retų paminėjimų galime spręsti, jog špitolės klientūros sudėtis tiek pagal amžių, tiek pagal socialinę padėtį nelabai skyrėsi nuo bonifratrų špitolėje gydytų ligonių. Vis dėlto rokitų špitolės ligonius iš kitų aiškiai išskiria tai, kad didelę jų dalį sudarydavo įvairiomis venerinėmis ligomis sergantys žmonės. Atsižvelgiant į tai, kad kitų špitolių ligonių knygoose bei kitokio pobūdžio šaltiniuose neminimi šiomis

⁸⁵² Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 255.

⁸⁵³ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v.

⁸⁵⁴ Perzyna L., *Przydatek o lubiezney chorobie*, s. 9–11; Siena K. P., *Venereal Disease*, p. 22.

ligomis sergantys ligoniai, galima teigti, kad jų gydymas, kaip ir pagalba nėsčiosioms, buvo viena iš specifinių rokitų veiklos sričių.

4. 2. 3. Šaričių špitolės ligoniai

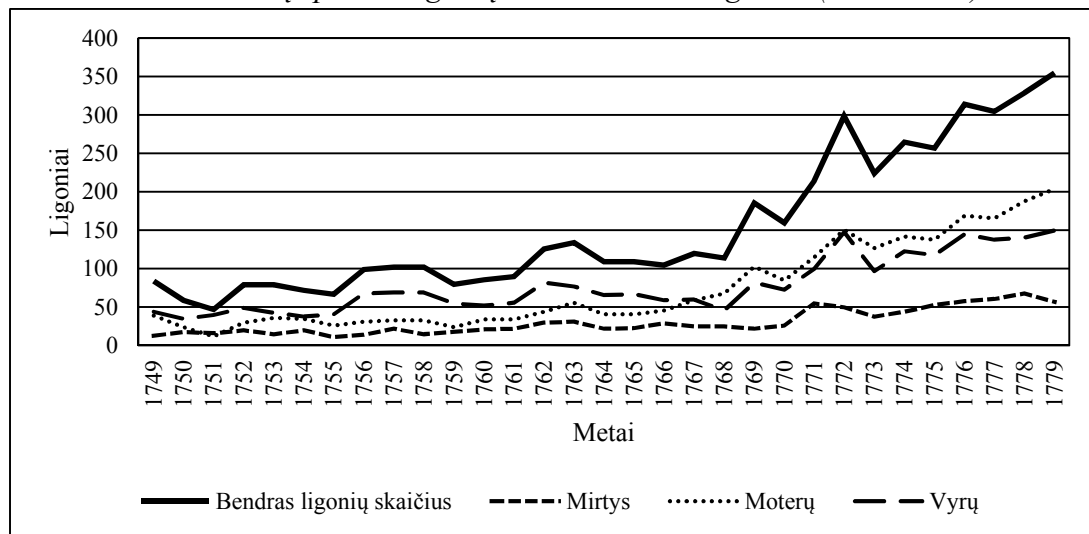
1744 m. Smolensko vyskupo B. Gosievskio fundacija jau po ketverių metų buvo galutinai realizuota ir Vilniuje duris atvėrė dar viena špitolė-ligoninė. Pakviestos misionierių, čia darbavosi jau daugiau nei 100 metų veiklos patirtį turinčios gailėstingumo seserys, arba šarītės, kurių špitolės buvo paplitusios po visą Europą. Baigiantis XVIII a., špitolė jau buvo didžiausia mieste, vienuolėms vėliau buvo patikėta prižiūrėti beglobius vaikus Vaikelio Jėzaus špitolėje, o XIX a. pradžioje – darbuotis ir Vilniaus generalinėje špitolėje. Nepaisant to, kad išlikusi ligonių knyga atspindi pirmuosius tris veiklos Vilniuje dešimtmečius (1748–1780), vis dėlto duomenys yra lakoniški: iš šaltinio sužinome 4842 ligonių vardus bei pavardes, priėmimo / išleidimo / mirties datą, tačiau beveik visiškai neatspindėti lieka kiti tyrimui reikšmingi aspektai – ligonių amžius, socialinė padėtis bei ligos. Taigi šiame poskyryje daugiausiai dėmesio teks skirti statistiniams duomenimis, o kiti rūpimi klausimai bus aptarti ne taip išsamiai. Svarbu pastebėti, kad analizė yra ribota ne tik probleminiu požiūriu, bet ir chronologiškai: nors neabejotina, kad egzistavo ligonių knyga ar knygos, apimančios 1780–1799 m. laikotarpį⁸⁵⁵, vis dėlto nežinoma, kur jos galėtų būti saugomos šiuo metu ir ar apskritai yra išlikusios.

a. Skaičius

Tik pradėjusios veikti špitolės veiklą po kelių mėnesių nutraukė 1748 m. vasarą miestą nuniokojęs gaisras (todėl ir pažymima, kad knyga pradėta vesti „po gaisro“ (*od požaru*)), o pirmieji trys ligoniai buvo priimti gydytis lapkritį, kai špitolė buvo atstatyta.

⁸⁵⁵ Ligonių knygoje minimas „naujasis registras“ (*do nowego rejestru*), į kurį įrašytos dvi ilgai špitolėje jau tikriausiai nebe gydytos, bet globotos moterys, – LMAVB RS, f. 318-17050, l. 28, 38, 71v.

Grafikas nr. 7. Šaričių špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1749–1779)

Pagal: LMAVB RS, f. 318-17050. Pastaba: dėl nepilnų duomenų 1748 ir 1780 m. į grafiką neįtraukti.

Kaip matyti iš grafiko nr. 7, ligonių skaičius pradėjo stabiliau augti nuo 1756 m. Tam daugiausiai įtakos turėjo tai, jog 1754 m. pabaigoje buvo atidarytos naujos infirmerijos⁸⁵⁶. Vis dėlto didžiausias šuolis įvyko 7 dešimtmečio pabaigoje – 8 dešimtmečio pradžioje: per 1769 m. priimtų ligonių skaičius viršijo 150, o 1772 m. pasiekė kone 300 ir po to su didesniais ar mažesniais svyravimais tik augo.

Taigi per kiek daugiau nei 20 metų špitolės veiklos mastas išaugo kone keturis kartus. Nors nuosekli statistika nutrūksta 1779 m., vis dėlto iš kitų šaltinių sužinome, kad metinis ligonių skaičius didėjo ir toliau: per 1789 m. į špitolę buvo priimti jau 1632 ligoniai⁸⁵⁷, taigi per 10 metų špitolės veiklos apimtys išaugo dar kone 5 kartus. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, jog dėl duomenų nenuoseklumo, neaišku, ar tai nebuvo vienkartinis kokių nors specifinių faktorių nulemtas padidėjimas, ypač žinant tai, kad ir bonifratrų špitolėje gydytų ligonių skaičius 1788–1789 m. buvo gerokai didesnis, palyginus su 1787 ir 1790 m.

Ligonių skaičiaus augimą, matyt, nulėmė tiek didėjantis gydymo paslaugų poreikis, tiek gerėjanti špitolės materialinė padėtis. Vienuolės jau 6 dešimtmečio viduryje turėjo galimybių atidaryti naujas infirmerijas, o dar po 10 metų buvo galutinai užbaigtas špitolės remontas ir šaritės jau galėjo susimokėti

⁸⁵⁶ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 10: „po przewodzeniu do nowych infirmariow“.

⁸⁵⁷ Drėma V., *Vilniaus namai archyvų fonduose*, kn. I (toliau – VN, I), Vilnius, 1998, p. 153.

amatininkams už koplyčiai reikalingo inventoriaus (varpų, monstrancijos ir t. t.) gamybą⁸⁵⁸. Ne ką mažiau reikšminga buvo tai, kad 1759–1760 m. baigta bylinėtis dėl fundacinės sumos išmokėjimo su B. Gosievskio paveldėtojais⁸⁵⁹. 1758 m. špitolė už 20 000 auks. įsigijo ir du palivarkus netoli Vilniaus⁸⁶⁰. Papildomų galimybių padėti didesniai ligonių skaičiui teikė ir specifiniai dovanojimai. Antai 1793 m. Kotryna Pilchovskytė–Bialozorienė fundavo vieną lovą vienam ligoniui⁸⁶¹, nors galiausiai jos valia nebuvo įvykdyta ir gauti pinigai buvo panaudoti namo statyboms⁸⁶². Tai yra kol kas vienintelis žinomas toks atvejis, tačiau galima numanyti, kad tokių specifinių dovanojimų galėdavo pasitaikyti ir dažniau.

Iki 1748 m. gaisro špitolėje veikė dvi infirmerijos (atskirai vyrams ir moterims) – „du kambariai su kamaromis, kur ligoniai gulėdavo“⁸⁶³, tačiau tikslesnis lovų skaičius lieka nežinomas. Tik iš generalinės Vilniaus špitolių vizitacijos akto (1790) aiškėja, jog jau keturiose infirmerijose (po 2 moterims ir vyrams) formaliai galėjo būti gydoma nuo 60 iki 86 (išaugus poreikiui) ligonių. Visgi iš užuominų šaltiniuose aišku, kad špitolė, kaip ir rokitų, būdavo perpildyta. 1790 m. sausį, be keliasdešimties beglobių vaikų, luošų globotinių bei psichinių ligonių, infirmerijose buvo gydomas 161 ligonis⁸⁶⁴. Tokia padėtis po keliolikos metų neliko nepastebėta ir gydytojo J. Franko, kuris apie sąlygas šaričių špitolėje savo atsiminimuose rašė: „[v]ienai lovai tekdavo du ligoniai, juos net guldydavo ant smėliu barstomų grindų [...]“⁸⁶⁵.

Lyginant su bonifratrų špitole, priimamų ligonių skaičiaus svyravimai skirtingais mėnesiais nebuvo tokie ryškūs, nors tam įtakos neabejotinai turi ir kone dvigubai mažesnis į analizę įtrauktų ligonių skaičius bei chronologiškai trumpesnis laikotarpis. Kadangi neturime jokių duomenų nei apie ligas, nei apie ligonių socialinę padėtį, galime tik daryti prielaidą, jog prie

⁸⁵⁸ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 204.

⁸⁵⁹ AKMKr, III/2, l. 21–22; LVIA, f. SA, b. 5138, l. 415–416.

⁸⁶⁰ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 205.

⁸⁶¹ AKMKr, III/3, l. 105.

⁸⁶² *Ibid.*, l. 105v.

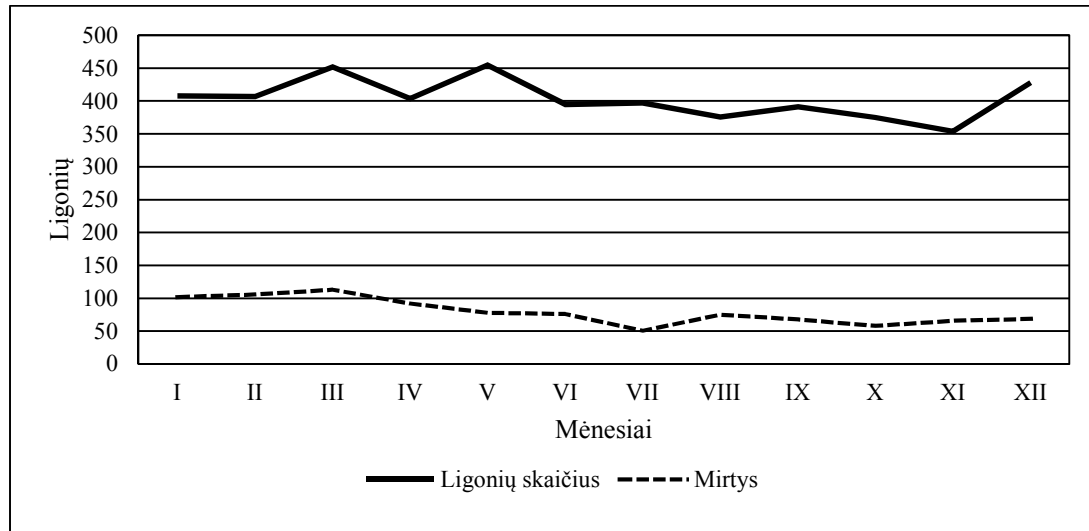
⁸⁶³ LMAVB RS, f. 318-3061, l. 95.

⁸⁶⁴ VN, I, p. 153.

⁸⁶⁵ Frankas J., *Atsiminimai*, p. 79.

svyravimų galėjo prisidėti specifinės ligos, kurių plitimui įtakos turėdavo tam tikros oro sąlygos (kaip matėme bonifratrų špitolės atveju, sergamumas karštinėmis padidėdavo būtent šiltuoju metų laiku). Kita vertus, neatmestina galimybė, kad sąlyginiam ligonių skaičiaus padidėjimui žiemą ir pavasarį įtakos turėdavo sezoninė migracija: šiuo metų laiku papildomo uždarbio į Vilnių galėjo atvykti daugiau žmonių iš kaimų, kurie palikdavo miestą vasarą–rudeni, vėl prasidėjus intensyviems žemės ūkio darbams. Dėsninga, kad dažniausiai ligoniai mirdavo tuo metu, kai jų būdavo priimama daugiausiai, taigi vargu ar galime kalbėti apie koreliaciją tarp tam tikrų mėnesių ir padidėjusio mirtingumo.

Grafikas nr. 8. Šaričių špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1748–1780)

Pagal grafiko nr. 7 šaltinius.

1748–1780 m. į špitolę buvo priimti 2482 vyrai ir 2360 moterų. Kaip matyti iš grafiko nr. 7, pirmus du dešimtmečius špitolėje būdavo gydoma daugiau vyrų, o po to – daugiau moterų. Iš 1790 m. atliktos vizitacijos akto sužinome, kad, nors infirmerijų skaičius buvo vienodas, visgi lovos jau iš anksto buvo paskirstytos nevienodai: moterims teko 50, o vyrams – 36 lovos⁸⁶⁶. Tai atsispindi ir vėlesnėje statistikoje: 1790 m. sausį špitolėje gydytas 41 vyras ir 120 moterų⁸⁶⁷, o 1791 m. (mėnuo nežinomas) – atitinkamai 82 ir 224⁸⁶⁸, taigi

⁸⁶⁶ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 4.

⁸⁶⁷ VN, I, p. 153.

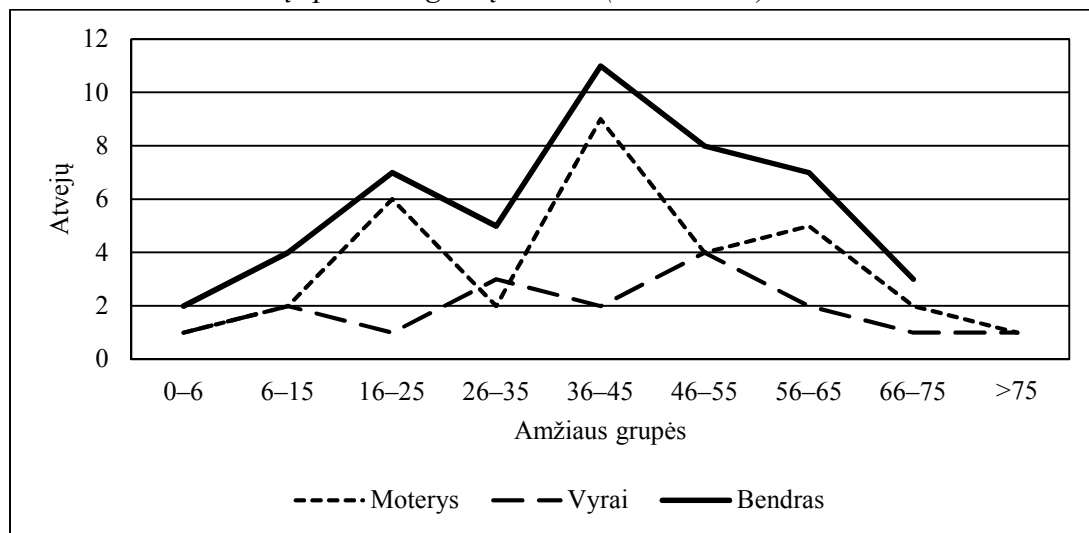
⁸⁶⁸ LMAVB RS, f. 43-3642, l. 1v.

moterų skaičius XVIII a. pabaigoje jau gerokai viršydavo vyrų skaičių. Vis dėlto, neturint daugiau duomenų apie ligonius, sudėtinga spręsti, kas galėjo nulemti tokias tendencijas.

b. Amžius

Duomenys apie ligonių amžių nebuvo fiksuojami sistemingai – ligonių registracijos knygoje tik 25 kartus paminimas špitolėje atsidūrusių vaikų amžius. Taigi aptardami šį klausimą, galime pasiremti tik labai specifiniais duomenimis, kuriuos pavyko rasti Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo parapijos mirties metrikų knygoje.

Grafikas nr. 9. Šaričių špitolės ligonių amžius (1795–1799)

Pagal: LMAVB RS, f. 318-3109, l. 67-71, 72-72v, 74-75v, 76v-77, 78, 79, 80, 81-82.

Be abejonės, jau vien šaltinio, iš kurio gauti šie duomenys, pobūdis nulemia tam tikras tendencijas. Kadangi turime duomenų tik apie mirusius ligonius, nieko stebėtino, kad matome daugiau vyresnių žmonių, kurių didelė dalis, kaip minėta poskyryje apie bonifratrų špitolės ligonius, špitolėje mirdavo taip ir nepasveikę. Kita vertus, reikia atsižvelgti ir į tai, kad bendrai daugumą visgi sudaro 16–45 metų sulaukę žmonės. Tai bent jau iš dalies leidžia teigti, kad šiai amžiaus grupei priklausantys žmonės, kaip ir bonifratrų špitolėje, sudarydavo didžiąją dalį ligonių. Kur kas didesnis mirusių moterų skaičius tik

dar kartą patvirtina, jog amžiaus pabaigoje aiškia daugumą špitolėje gydytų ligonių sudarydavo būtent moterys.

c. Socialinė padėtis

Nedaug duomenų ir apie ligonių socialinę kilmę, profesiją ar šeimines padėtis – apie tai užsimenama vos keliose dešimtyse įrašų. Tarp ligonių būta amatininkų bei jų artimųjų⁸⁶⁹, sodininkų⁸⁷⁰, skalbėjų⁸⁷¹, tarnų⁸⁷² ar kareivių⁸⁷³. Aptariamu laikotarpiu špitolėje buvo gydomas ir vienas kunigas – 1757 m. balandžio 18 d. į špitolę buvo priimtas Pranciškus Saskevičius, kuris mirė po keturių dienų⁸⁷⁴. Be abejo, tokių ribotų duomenų negalima laikyti statistiškai reikšmingais, tačiau svarbu tai, kad jie visgi atskleidžia ligonių socialinės kilmės įvairovę.

Nors pagrindinė šaričių špitolės funkcija buvo gydymas, vis dėlto iš šaltinių žinoma, kad žmonės čia būdavo ir globjami. Be vaikų, špitolėje prieglobstį rasdavo ir neįgalūs žmonės. Pavyzdžiui, iš 1793 m. sudaryto Marijonos Tobijanovičienės testamentu sužinome, kad ji, „[būdama] sveiko proto, [...] tik dėl savo metų naštos nusilpusi [...]“, tuo metu gyveno šaričių špitolėje, kuriai užrašė 200 auks. ir visus savo daiktus⁸⁷⁵. Tuo tarpu 1795 m. pas šarites taip pat „dėl senatvės“ gyveno 60 metų sulaukęs stalius Mikalojus Piotrovskis⁸⁷⁶.

Iš kai kurių špitolėje gydytų moterų pavardžių rašybos (priesaga - *ówna*) matyti, kad 700 iš 2360, arba beveik 30 %, turėjo būti nesusituokios. Be abejo, dalis galėjo būti tiesiog mažametės miesto gyventojų dukros, tačiau dalis buvo ir iš savo rankų darbo gyvenančios nesusituokios moterys, kaip kad, pavyzdžiui, sodininkė (*hortyanka*) Elena Maharevičiūtė⁸⁷⁷.

⁸⁶⁹ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 16v, 24a, 76v, 78v.

⁸⁷⁰ Ibid., l. 85v, 86v.

⁸⁷¹ Ibid., l. 38v.

⁸⁷² Ibid., l. 30v, 41, 78.

⁸⁷³ Ibid., l. 12v, 20v.

⁸⁷⁴ Ibid., l. 14v.

⁸⁷⁵ LVIA, f. SA, b. 5356, l. 483–483v.

⁸⁷⁶ VN, I, p. 152.

⁸⁷⁷ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 86v.

d. Ligos ir gydymas

Vienintelė užuomina apie galimą šaričių špitolės specializaciją užfiksuota fundacijos akte. B. Gosievskis, kaip jau minėjome 2 skyriuje, išreiškė valią, kad špitolėje būtų rūpinamasi vargšais, kurie vis dėlto neserga „užkrečiama liga“ (*nie zaraźliwą iednak chorobą maiących*)⁸⁷⁸. Tai, kad buvo pavartota vienaskaitinė forma, leidžia kelti hipotezę, kad tai yra eufemizmas, kuriuo įvardijamos venerinės ligos. Vis dėlto, neturėdami pakankamų empirinių duomenų, negalime to patvirtinti ar apskritai teigti, kad šaričių špitolė turėjo kokią nors specifinę veiklos kryptį.

Nepaisant to, kad į ligonių knygą buvo įrašyti beveik 5000 ligonių, šaltinyje tik retai kada užsimenama apie jų sveikatos būklę: dažniausiai minimi tik sunkūs sveikatos sutrikimai ar negalios, kaip paralyžius⁸⁷⁹, aklumas⁸⁸⁰, kurtumas⁸⁸¹, nebylystė⁸⁸², luošumas⁸⁸³ ar psichinės ligos⁸⁸⁴, arba pažymima, kad ligonis (-ė) sugrįžo gydytis iš naujo, prie jo(s) vardo prirašant „recydywa“ arba „powtornie“. Taip pat svarbu atsižvelgti į tai, kad XIX a. pradžioje (1804) Vilniaus šaritės priešinosi siekiamis jų špitolėje įsteigti akušerijos skyrių, motyvuodamos tuo, kad nėščiąjų priežiūrą joms draudžianti regula⁸⁸⁵, taigi galima numanyti, kad į špitolę retai kada būdavo priimamos ir gimdyvės.

Be abejo, tokių lakoniškų duomenų nuoseklesnei špitolės klientūros analizei tikrai nepakanka, todėl galima kiek išsamiau panagrinėti tik kai kuriuos špitolės veiklos aspektus, atsispindinčius bendroje statistikoje, – ligonių mirtingumą bei gydymo trukmę.

Daugiau nei pusė (59 %) ligonių šaričių špitolėje būdavo gydomi 1–4 savaites, kai bonifratrų špitolėje per tą patį laiką būdavo išgydomi 74 % visų ligonių. Viena vertus, tai, matyt, galima bent jau iš dalies vertinti kaip mažesnio

⁸⁷⁸ LMAVB RS, f. 43-20600, l. 1.

⁸⁷⁹ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 50, 72v, 76v, 81, 90.

⁸⁸⁰ Ibid., l. 16v.

⁸⁸¹ Ibid., l. 73.

⁸⁸² Ibid., l. 58.

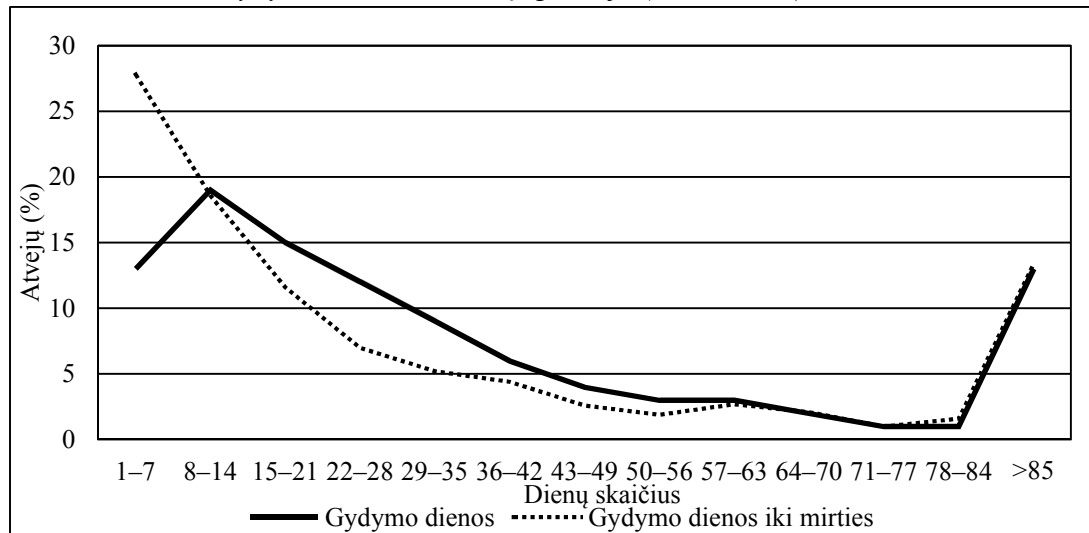
⁸⁸³ Ibid., l. 16.

⁸⁸⁴ Ibid., l. 15, 78v, 80, 81v, 89v.

⁸⁸⁵ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 111.

špitolės veiklos efektyvumo rodiklį. Kita vertus, neatmestina galimybė, kad gydymo trukmei įtakos galėjo turėti ir specifinės ligos, nuo kurių galėjo būti gydoma būtent šaričių špitolėje, tačiau to neįmanoma patvirtinti jokiais duomenimis.

Grafikas nr. 10. Gydymo trukmė šaričių špitolėje (1748–1780)

Pagal grafiko nr. 7 šaltinius.

Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad 13,4 % ligonių praleisdavo šaričių špitolėje daugiau nei 12 savaičių, kai tokių ligonių bonifratrų špitolėje buvo 5 %. Šią tendenciją nulėmė tai, kad į šaričių špitolės ligonių knygas būdavo įrašomi ne tik ligoniai, bet ir globotiniai, kurie čia praleisdavo ne vienerius metus. Pavyzdžiui, 1755 m. kovo 29 d. į špitolę priimta Marijona Senkevičiūtė čia mirė po beveik 7 metų – 1762 m. kovo 12 d.⁸⁸⁶ Tuo tarpu 1765 m. rugpjūčio 11 d. priimtas Stanislovas Lukoševičius špitolėje išgyveno iki pat mirties 1783 m. birželio 27 d.⁸⁸⁷ Kartu šie duomenys parodo ir šaričių špitolės daugiafunkciškumą, kuris nebuvo būdingas bonifratrams.

Nevisiškai sėkmingą šaričių kovą su ligomis rodo tai, jog, skirtingai nei bonifratrų špitolėje, mirtingumo procentas proporcingai didėjo augant ligonių skaičiui (žr. grafiką nr. 7). Per metus špitolėje vidutiniškai mirdavo apie 21 % ligonių, kai bonifratrų špitolėje – 16,3 %. Matyt, daugiausiai prie to

⁸⁸⁶ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 10v.

⁸⁸⁷ Ibid., l. 29.

prisidėjo didelis vienu metu špitolėje gydomų ligonių skaičius – mirtingumo riziką padidindavo tai, ką savo prisiminimuose labai kritikavo J. Frankas, – blogos sanitarinės sąlygos (prastas vėdinimas, nešvara), lovų trūkumas ir bendra netvarka⁸⁸⁸. Neturint išsamesnių duomenų, sunku paaiškinti, kodėl moterų špitolėje mirdavo daugiau (511 iš 954 mirusiųjų, arba 53,6 %), nors per aptariamą laikotarpį jų gydyta mažiau.

Duomenų apie šaričių špitolėje taikytus gydymo metodus išliko nedaug. Vienuolės, lygiai kaip bonifratrai ir rokitai, špitolėje darbuodavosi kaip slaugytojos, o gydymu užsiimdavo profesionalūs gydytojai. Pavyzdžiui, 1798–1799 m. špitolėje dirbusiam medicinos daktarui Jonui Hektorui Bobe kasmet mokėta po 700 auks.⁸⁸⁹ Atsižvelgiant į ligonių skaičių, šaritės turėdavo vaistams išleisti nuo keliolikos iki keliasdešimties auksinų per mėnesį.

Iš užuominų šaltiniuose vis dėlto aiškėja, kad seserys buvo konservatyvios, sunkiai priimdavo medicinos mokslo naujoves bei nenoriai įsileisdavo gydytojus (visiškai gali būti, kad tokios nuostatos buvo būdingos ir bonifratrams bei rokitams). Tai liudija vienuolyno vyresniosios Marijos Egiptietės Šubskos 1799 m. lapkričio 24 d. laiškas J. N. Kosakovskiui, kuriame aiškinama, esą seserys niekaip negalinčios rizikuoti į špitolę įsileisti gydytojus (*my zadnym sposobem nie mozemy się azardowac do usług [...] Panow Doktorow*). Vyresnioji teigė, kad jos ir pačios žinančios, kaip prižiūrėti ligonius ir prašė vyskupą užtarti vienuoles, nes „jokiu būdu negalima leisti, kad jaunos įžadus davusios seserys suktųsi tarp jaunųjų felčerių, vaistininkų ir ponų daktarų“⁸⁹⁰. Su pasipriešinimu Vilniuje susidūrė ir gydytojas J. Frankas, savo atsiminimuose atsiliepęs apie vienuoles kaip apie „tamsias moteris“⁸⁹¹. Jam užsiminus apie numatomus pokyčius Savičiaus špitolėje, tuometinė vyresnioji Ona Pušaitė (*Puszówna*) pareiškė: „Pone, mes nenorime pakeitimų, kuriuos ketinat čia daryti“. Iš gydytojo ir vyresniosios konflikto aprašymo taip pat

⁸⁸⁸ Frankas J., *Atsiminimai*, p. 79.

⁸⁸⁹ LMAVB RS, f. 318-5567, l. 6, 9.

⁸⁹⁰ Marijos Egiptietės Šubskos laiškas J. N. Kosakovskiui (1799 m. lapkričio 24 d.) – LMAVB RS, f. 43-3767, l. 1v.

⁸⁹¹ Frankas J., *Atsiminimai*, p. 81.

akivaizdu, kad gydymo būdus seserys suvokė kaip „savo reikalą“, o už tai jos pačios manė esančios atskaitingos tik misionieriams⁸⁹². Toks uždarumas ir priešiškas profesionalių medikų veiklai špitolėse buvo būdingas ne tik Vilniuje veikusioms šaritėms: dėl konservatyvumo ir nenoro taikyti medicinos mokslo pasiekimus špitolėse jos kritikuotos ir kitose šalyse, pirmiausia Prancūzijoje, kur ordinui XVIII a. pabaigoje priklausė 15 % visų vienuolių, o špitolėse buvo gydoma apie 100 000 ligonių⁸⁹³.

Per 50 veiklos metų šaričių špitolė tapo didžiausia mieste: keturiose infirmerijose formaliai vienu metu galėjo būti gydoma 60–86 ligoniai, metinis jų skaičius nuo XVIII a. 8 dešimtmečio viršydavo 300 ir toliau tik didėjo. Iš sporadiškų paminėjimų šaltiniuose galima spręsti, kad ligoniai tiek amžius, tiek socialinės padėties atžvilgiu pernelyg nesiskyrė nuo bonifratrų ir rokitų špitolėse gydytų ligonių. Kadangi nėra išlikusių patikimų duomenų apie dažniausiai gydytas ligas, sudėtinga spręsti, ar šaričių špitolė turėjo specifinę veiklos sritį. Špitolės veikla neapsiribojo tik gydymu: institucijoje būdavo globjami tiek seni ir / ar neįgalūs žmonės, tiek beglobiai vaikai.

4. 2. 4. Liuteronų špitolės ligoniai

Ligšiolinėje istoriografijoje visiškai nepastebėta liko dar viena mieste veikusi špitolė-ligoninė, kurioje būdavo gydomi tik liuteronai. Bendruomenės išlaikoma ir administruojama špitolė, kaip ir špitolė-prieglauda, stovėjo tame pačiame sklype už Vilijos vartų – vadinamajame „Saksų sode“⁸⁹⁴. Vis dėlto nežinoma, ar ši institucija veikė atskirame pastate, ar buvo įsteigta tose pačiose patalpose kaip ir prieglauda. Ankstyviausi žinomi šaltiniai, liudijantys špitolės veiklą, siekia

⁸⁹² Frankas J., *Atsiminimai*, p. 80.

⁸⁹³ Hufton O., *Women*, p. 140–142.

⁸⁹⁴ Apie teritorijos archeologinius tyrimus žr. Butėnas E., „Kapinės Vilniuje, Liejyklos g. 4–24“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 164–166. Iš pateikiamos medžiagos vargiai galima ką nors spręsti apie liuteronų institucijose globotus ar gydytus žmones.

1709 m., tačiau vargu ar tai galima laikyti jos įkūrimo data. Liuteronų špitolės-ligoninės veiklą, kaip jau minėjome įvade, atspindi dvi knygos, apimančios chronologiškai vientisus laikotarpius – 1709–1735 ir 1766–1798 m. Primename, kad šie šaltiniai yra išsamesni nei šaričių špitolės ligonių knyga, nes, be 390 ligonių vardų ir pavardžių bei priėmimo / išleidimo / mirties datų, sužinome ir jų profesiją bei kitas detales (pavyzdžiui, ar ligonis pats užsimokėjo už gydymą). Vis dėlto knygose nefiksuojami tyrimui labai reikšmingi duomenys – ligonių amžius ir ligos. Svarbu pastebėti, kad, skirtingai nei prieš tai minėtais atvejais, yra išlikusios šios špitolės vidaus taisyklės (1748?), kurios parodo, kaip, administratorių nuomone, špitolė turėjo funkcionuoti, kam joje turėjo būti teikiama pagalba.

a. Skaičius

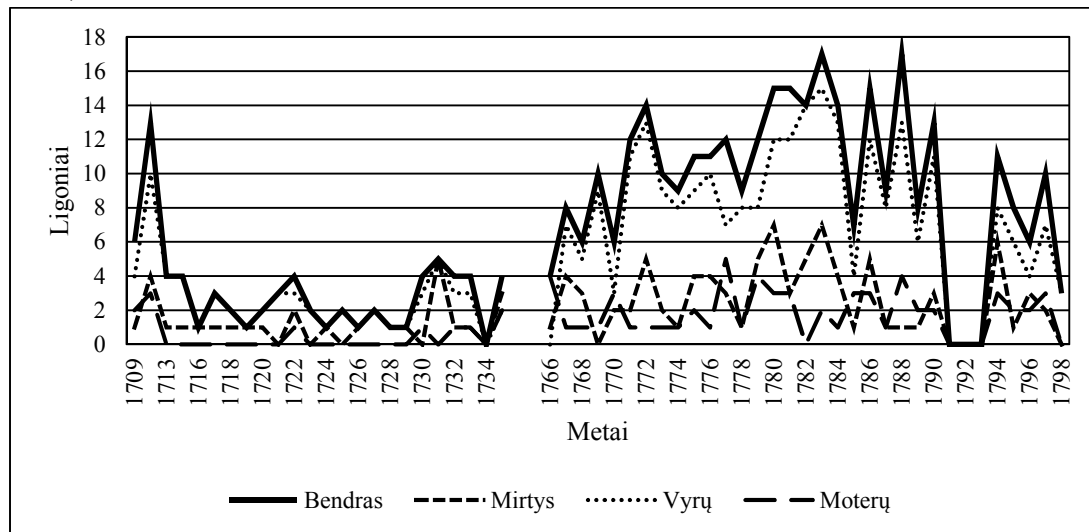
Špitolės erdvė buvo padalinta į tris skirtingo dydžio kambarius: pirmajame galėjo būti gydomi 3, antrajame, mažesniame (*Stublein*), – 2, o trečiajame, didžiausiame, – 7 ligoniai⁸⁹⁵, taigi iš viso 12 pacientų. Špitolės erdvė buvo padalinta būtent tokiu principu ne dėl specifinių poreikių izoliuoti vienus ligonius nuo kitų, kaip, pavyzdžiui, rokitų špitolėje, bet atsižvelgiant į ligonių profesijas ir socialinę padėtį (plačiau apie tai žr. šio poskyrio c dalyje).

Ligonių knygų analizė parodė, kad liuteronų špitolė nė vienerius metus nebuvo perpildyta ir retai kada joje būdavo gydoma daugiau nei 10 ligonių *per metus*. Lyginant XVIII a. 1–4 dešimtmečio ir 7–10 dešimtmečio duomenis, matyti, jog pagal metinį ligonių skaičių šie du laikotarpiai buvo kontrastingi. Jeigu pirmuoju *metinis* ligonių skaičius retai būdavo didesnis nei 4 ir tik maro metu ligonių buvo daugiau nei 10⁸⁹⁶, tai antruoju *per metus* dažniausiai gydydavosi jau 8 ar 12 žmonių.

⁸⁹⁵ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 6.

⁸⁹⁶ Dauguma ligonių špitolėje atsidūrė būtent 1710 m. vasarą, nors mirtingumas nebuvo toks didelis, kaip, pavyzdžiui, bonifratų špitolėje, kur, be ligonių, išmirė ir visi vienuoliai.

Grafikas nr. 11. *Liuteronų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1709–1735, 1766–1798)*

Pagal: LDMA, be sign.; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30.

Toki metinio ligonių skaičiaus padidėjimą antroje šimtmečio pusėje, matyt, reikėtų sieti su bendru miesto gyventojų skaičiaus, o kartu ir Vilniaus liuteronų bendruomenės, augimu, kai radosi daugiau žmonių, kuriems buvo reikalinga medicinos pagalba prieinamesnėmis kainomis. Kita vertus, galbūt tai galima sieti ir su gydymosi įpročių kaita (tai galiotų ir kitoms špitolėms-ligoninėms), kai gydymasis špitolėje (ypač tokioje, kaip matyti iš taisyklių, gerai aprūpintoje ir tvarkingoje) jau nebebuvo siejamas su socialiniu nuosmikiu ir skurdu. Gali būti, kad ligonių skaičiaus išaugimui XVIII a. 2 pusėje įtakos turėjo ir špitolės perstatymas po 1748 m. gaisro: šiuo laikotarpiu vietų skaičius padidėjo ir greta arba tame pačiame pastate veikusioje špitolėje-prieglaudoje⁸⁹⁷. Šiaip ar taip, galima teigti, kad špitolė visiškai patenkindavo Vilniaus liuteronų bendruomenės poreikius: institucija nė vienu momentu nebuvo perpildyta taip, kaip būdavo perpildytos katalikų špitolės-ligoninės, o keletą metų špitolėje apskritai nebuvo gydomas nė vienas ligonis.

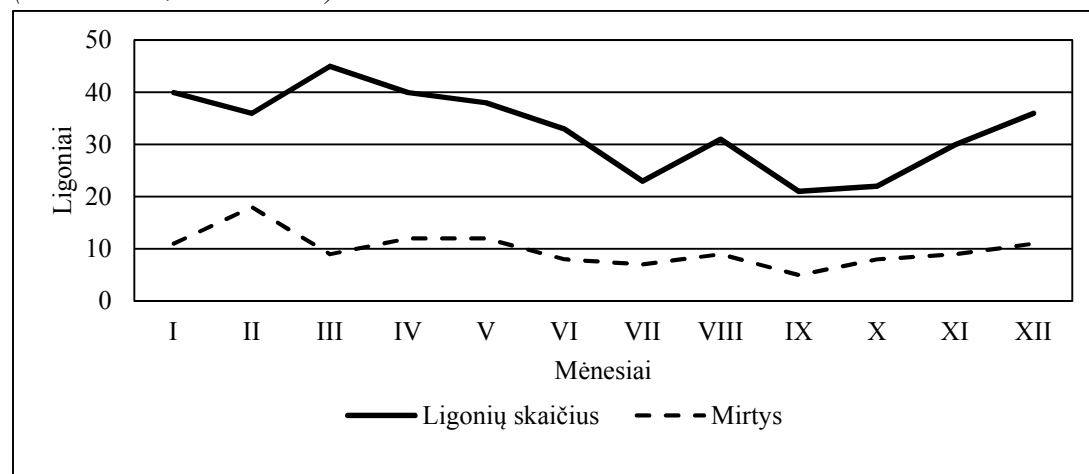
Vis dėlto reikia pastebėti, kad, nepaisant nedidelio ligonių skaičiaus, ne visi liuteronai gaudavo vietą savo bendruomenės špitolėje: XVIII a. 125 liuteronai gydėsi netoliese veikusioje bonifratų, o 7 – šaričių špitolėse. Reikšminga ir tai, kad „tuščiais“ 1791–1793 metais, kai į špitolę

⁸⁹⁷ Jakulis M., *Vilniaus liuteronų špitolės*, p. 105.

nebuvo priimtas nė vienas ligonis, pas bonifratrus gydėsi 10 liuteronų⁸⁹⁸. Sudėtinga paaiškinti, kodėl jie neturėjo galimybės gydytis bendruomenės špitolėje. Versiją, kad tai galėjo nulemti finansiniai sunkumai, matyt, reikia atmesti, kadangi, lyginant su ankstesniais ir vėlesniais metais, špitolės pajamos nebuvo sumažėjusios tiek, kad nebūtų pakakę lėšų ligonių gydymui⁸⁹⁹. Kita vertus, gali būti, kad tai nulėmė jų ligų specifika: 5 iš jų sirgo karštinėmis, vienas – gonorėja, o visi kiti – kvėpavimo takų ligomis, nuo kurių dėl kokių nors priežasčių galbūt nebūdavo gydoma liuteronų špitolėje.

Nors špitolėje galėjo būti gydomi abiejų lyčių ligoniai, vis dėlto formaliai moterims buvo skirtos tik dvi lovos. Ir statistika paliudija, kad vyrų špitolėje buvo gydoma beveik 4,5 karto daugiau (318 ir 72). Vis dėlto neturint išsamesnių empirinių duomenų apie amžių ar ligas, išties sudėtinga paaiškinti, kodėl vyrų ir moterų skaičius kontrastavo taip ryškiai. Šis atvejis ypač įdomus turint omenyje šaričių špitolę, kurioje XVIII a. pabaigoje matome priešingus procesus.

Grafikas nr. 12. *Liuteronų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1709–1735, 1766–1798)*

Pagal grafiko nr. 11 šaltinius.

Daugiausiai ligonių į liuteronų špitolę, panašiai kaip ir į bonifratrų, būdavo priimama žiemą ir pavasarį. Tai greičiausiai buvo susiję su išaugusiu

⁸⁹⁸ VUB RS, f. 4-A3828, l. 45v, 46, 48, 49, 50v, 50a–50av.

⁸⁹⁹ 1788–1790 m. – 1082 auks. 20 gr.; 1790–1792 m. – 764 auks. 5 gr.; 1792–1794 m. – 820 auks. 25 gr., – LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 122, 129, 136.

sergamumu specifinėmis ligomis, tačiau tam patvirtinti būtini išsamesni duomenys. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad ligonių skaičius per 60 metų buvo nedidelis (vidutiniškai vos po 6,5 ligonio per metus), tai galėjo lemti ir atsitiktinumas.

b. Socialinė padėtis

Kaip jau minėjome, liuteronų špitolės erdvės suskirstymas buvo nulemtas ne specifinių poreikių izoliuoti vienus ligonius nuo kitų, bet bendruomenės struktūros. Kartu tai parodo, kokios socialinės padėties žmonės, administratorių manymu, turėtų dažniausiai kreiptis pagalbos. Pirmajame kambaryje stovėjusios lovos, pažymėtos raidėmis A, B ir C, turėjo būti skirtos atitinkamai studentams, vaistininkams ir barzdaskučiams (?) (*vor [!] die Chirurgi*). Mažiausiame kambaryje dvi vietos (lovos D ir E) turėjo būti skirtos pirkliams arba miestiečiams ir auksakaliams. Trečiajame kambaryje septynios lovos (F, G, H, I, K, L, M) buvo skirtos amatininkams, samdiniams bei moterims⁹⁰⁰. Vietos špitolėje buvo paskirstytos būtent taip dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, taip akcentuota skirtinga ligonių vieta bendruomenės struktūroje. Taip paskirsčius špitolės erdvę, buvo užtikrinta, kad turtingesni ar prestižinėmis profesijomis besiverčiantys bendruomenės nariai nebus gydomi kartu su žemesnio socialinio statuso žmonėmis. Kita vertus, atsižvelgta ir į bendruomenės sudėtį pagal užsiėmimus (natūralu, kad amatininkų turėjo būti daugiau nei, pavyzdžiui, studentų ar auksakalių). Taigi špitolės administratoriai aiškiai suvokė, kad pagalbos dažniau ieškos būtent žemesnės socialinės kilmės liuteronai (visgi reikia pastebėti, jog šaltiniuose jie neįvardijami kaip „vargšai“, nors taip ligoniai neretai apibūdinami katalikų špitolių dokumentuose), todėl jiems ir skyrė daugiausiai lovų. Tai aiškiai matyti ir iš žemiau pateikiamos statistikos.

Būtina pabrėžti, kad lentelėje pateikiama statistika nėra visiškai reprezentatyvi dėl dviejų priežasčių. Pirma, nežinoma daugiau nei ketvirtadalio

⁹⁰⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 6.

ligonių socialinė priklausomybė (daugiausiai moterų, tarp kurių bene aiškiausiai išsiskiria tik tarnaitėmis (*Dienstmagd*) įvardijamos ligonės). Antra, turime tikslesnių duomenų apie vos kelių dešimčių ligonių luominę priklausomybę (6,66 % visų ligonių). 15 miestiečių pavyko surasti tik pasinaudojus Vilniaus naujųjų miestiečių sąrašu⁹⁰¹, nors visiškai gali būti, kad jų galėjo būti daugiau. Į špitolę galėjo patekti ir kitų miestų miestiečiai, kaip kad Drezdeno miestiečiu (*Dreßener Bürger*) prisistatęs Zigismundas Dollertas, atsidūręs špitolėje kelionės iš Varšuvos į Rygą metu⁹⁰². Lygiai taip pat gali būti, kad tarnai bei padieniai darbininkai galėjo būti kilę iš valstiečių, tačiau to negalime patvirtinti patikimais duomenimis.

Lentelė nr. 12. *Liuteronų špitolės ligonių luominė priklausomybė ir profesijos*

Luominė grupė	Profesija	%
Miestiečiai		3,8
Valstiečiai		2,1
Bajorai		0,76
	Amatininkai	48,9
	Tarnai, samdiniai, padieniai darbininkai	5,6
	Kareiviai	5,4
	Kiti (gydytojai, pirkliai, muzikantai ir kt)	7,2
Nenurodyta		26,24

Pagal grafiko nr. 11 šaltinius.

Dauguma ligonių buvo amatininkai, kurie, panašu, ir sudarydavo Vilniaus liuteronų bendruomenės branduolį. Pagal amato specifiką, kaip ir bonifratrų špitolėje, jie daugiausia buvo batsiuviai ir siuvėjai, taip pat reikia paminėti stalius, kepėjus, šaltkalvius, auksakalius, račius, dailides bei odminius. Špitolėje gydęsi amatininkai dažniausiai būdavo eiliniai cechų nariai (*Gesell*), tačiau pasitaikydavo ir meistrų (*Meister*). 1727 m. vasario 9 d. į špitolę pateko ir po 5 dienų mirė siuvėjų cecho meistras Viumanas (*Wühmann*)⁹⁰³, tuo tarpu

⁹⁰¹ VNM, nr. 1504, p. 171, nr. 2305, p. 248; nr. 2733, p. 299; nr. 2780, p. 306; nr. 3036, p. 345; nr. 3045, p. 346; nr. 3075, p. 350; nr. 3118, p. 356; nr. 3132, p. 358; nr. 3248, p. 375; nr. 3409, p. 399; nr. 3434, p. 402; nr. 3645, p. 432; nr. 3816, p. 458; nr. 3859, p. 464.

⁹⁰² LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 26.

⁹⁰³ LDMA, be sign., l. 45v.

1795 m. vasario 3 d. – gegužės 14 d. špitolėje gydėsi batsiuvių cecho meistras Jonas Treptau⁹⁰⁴.

Antrą pagal dydį grupę sudarė nekvalifikuoti darbininkai – namų ir ūkio tarnai, samdiniai bei padieniai darbininkai (*Bedienter, Dienstmensch, Dienstmagd, Loquai*). Panašų procentą sudarė ir kareiviai, tarp kurių pasitaikydavo ir kitų valstybių karių. Be šių kiek labiau konsoliduotų grupių, kurių atstovų pasitaikydavo ir tarp špitolės-prieglaudos globotinių, špitolėje gydydavosi ir kitų profesijų atstovai: gydytojai, pirkliai, muzikantai, dailininkai, vaistininkai ar mokytojai. Tarp ligonių buvo ir keletas valstiečių (*Mensch, Knecht*) bei bajorų (*Adel, Edelmann, Herr*), kurie nebuvo atskirai paminėti špitolės taisyklėse kaip viena iš ligonių kategorijų, nes, matyt, nebuvo įprasta „miestietiškos“ liuteronų bendruomenės dalis.

Įrašai špitolės knygose iš dalies atskleidžia ir ligonių materialinę padėtį. Absoliuti dauguma pacientų turėjo galimybių atsilyginti už gydymą ir tik 22 paliko špitolę „neatsidėkoję“ (*unbedankt*) arba buvo palaidoti bendruomenės lėšomis. Pavyzdžiui, anonimas bajoras iš Vilkmergės pavieto, visą gydymo laikotarpį gyvenęs „iš savo provizijos“, išeidamas sumokėjo dar 8 auks. 15 gr.⁹⁰⁵ Tuo tarpu Gotlibas Šoršteinas (*Schorstein*), kuris „neturi iš ko gyventi“ (*von nichts zu leben hat*), gaudavo 30 gr. savaitinę išmoką ir galiausiai buvo palaidotas špitolės lėšomis⁹⁰⁶. Taip pat ir knygrišys Jonas Haffas, miręs 1767 m. balandžio 22 d., buvo palaidotas špitolės lėšomis, „kadangi nieko [po jo] neliko ir dėl didelio našlės skurdo“⁹⁰⁷. Kai kurių nepasiturinčių amatininkų laidotuvėmis, o galbūt ir gydymo išlaidomis pasirūpindavo cechai. 1767 m. rugsėjo 1 d. špitolėje miręs račius Frydrichas Stokas buvo palaidotas cecho, kuriam atiteko ir mirusiojo daiktai, lėšomis⁹⁰⁸. Keli ligoniai buvo palaidoti

⁹⁰⁴ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 138v.

⁹⁰⁵ LDMA, be sign., l. 14v.

⁹⁰⁶ Ibid., l. 61v.

⁹⁰⁷ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 26: „Und weil nichts nach geblieben, und umb der grossen Armuth der Wittwen, wurde er von der Cassa begraben“.

⁹⁰⁸ Ibid.

draugų ar, kaip muzikanto Jono Kiuno (*Kühn*) atveju, „kolegų“ (*Dienstcameraden*)⁹⁰⁹.

Svarbu atsižvelgti į tai, jog dauguma špitolėje gydytų ligonių buvo migrantai, atvykę iš Prūsijos ir Kuršo miestų – Karaliaučiaus, Gdansko, Tilžės, Rygos – bei miestelių ar kaimų, taip pat iš protestantiškų Europos kraštų – Šv. Romos imperijos (Saksonijos, Tiuringijos), Švedijos, Danijos ar Nyderlandų. Taigi liuteronų špitolėje gydytų ligonių geografinė kilmė sąlyginai ryškiai skyrėsi nuo ligonių, gydytų bonifratrų špitolėje, tarp kurių dažniausiai pasitaikydavo kilusių iš LDK ir Vilniui artimų vietovių. Matyt, tai pirmiausiai nulėmė vokiečių etnokonfesinės grupės, kuriai, galima numanyti, buvo būdingas „miestietiškas“ ir mobilumas, ypatybės. Kol kas sudėtinga pasakyti, kokia dalis jų buvo tiesiog pro Vilnių keliaujantys žmonės, o kurie jau buvo tapę nuolatiniais miesto gyventojais, kuriems galima priskirti ir keliolika Vilniaus naujųjų miestiečių sąrašė minimų asmenų. Pavyzdžiui, iš Stokholmo kilęs auksakalys Kristijonas Widebergas, tapęs miestiečiu 1775 m.⁹¹⁰, ligonių knygoje 1794 m. jau buvo įvardytas kaip „čionykštis“ (*hiesiger*)⁹¹¹. Galima numanyti, jog špitolėje teikiamos paslaugos turėjo būti aktualios ne tik skurdžiau gyvenantiems vietiniams, bet ir ilgesniam ar trumpesniam laikotarpiui į Vilnių atvykusiems žmonėms, kuriems gydymo periodu špitolė tapdavo ir laikiniais namais, už kuriuos nereikėdavo papildomai mokėti. Be ekonominės motyvacijos, įtakos turėjo turėti ir tapatinimasis su vietine konfesine bendruomene. Apskritai tokia ligonių geografinės kilmės įvairovė, būdinga tiek liuteronų, tiek (mažesniu mastu) bonifratrų špitolių ligoniams, neturėtų stebinti. Tai visiškai sutampa su padėtimi kitų Europos kraštų sostinių ar didesnių miestų špitolėse, kurių klientūrą didele dalimi sudarydavo būtent geresnio gyvenimo ieškantys migrantai⁹¹².

⁹⁰⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 85v.

⁹¹⁰ VNM, nr. 3434, p. 402.

⁹¹¹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 138.

⁹¹² Jones C., Sonenscher M., *The Social Functions*, p. 184; Gentilcore D., *Cradle*, p. 143; López Terrada M. L., *Health Care*, p. 188.

c. Ligos ir gydymas

Kaip jau minėjome, į liuteronų špitolės knygas nebūdavo įrašomas ne tik ligonių amžius, bet ir ligos, – apie poreikį fiksuoti šiuos duomenis neužsimenama ir špitolės taisyklėse. Administratoriams nurodyta „į savo knygas kruopščiai surašyti, kada ligonis buvo priimtas, kuriuo laiku ir [kurią] dieną, asmens vardą, užsiėmimą ir kilmę, taip pat kada jis pasveiko ir sugrižo, arba visgi buvo Dievo valia pašauktas per mirtį“⁹¹³. Neužsimenama ir apie kokias nors specifines ligas, nuo kurių turėtų būti gydoma šioje špitolėje, o bendruomenei, atrodo, buvo svarbiausia tik tai, kad nebūtų priimtas „joks tinginys ar simuliantas“⁹¹⁴.

Apie ligonių negalavimus labai miglotai užsimenama vos keletą kartų. 1733 m. balandžio 14 d. į špitolę priimtas Joakimas Penšas (*Pensch*) mirė po „varginančios ligos“ (*nach langwüriger Krankheit*)⁹¹⁵, o 1774 m. spalio 17–23 d. koją gydėsi anonimas batsiuovys (*wegen lahmen Fußes*)⁹¹⁶. Papildomų duomenų apie ligas, kuriomis galėjo sirgti pacientai, suteikia bonifratrų špitolės ligonių knygos. 1788 m. gruodžio 10 d. į bonifratrų špitolę gydytis vočių (*wrzody*) buvo priimtas Jonas Seyfertas, praleidęs čia daugiau nei mėnesį ir išleistas 1789 m. sausio 22 d.⁹¹⁷ Tą pačią dieną, tikėtina, gydytis tos pačios ligos jis buvo priimtas į liuteronų špitolę, iš kurios kaip pasveikęs (*gesund*) buvo išleistas vasario 6 d.⁹¹⁸ Jonas Frydrichas Paulsenas 1789 m. gegužės 24 d. – birželio 30 d. bonifratrų špitolėje gydėsi žaizdas (*rany*)⁹¹⁹. Tą pačią dieną jis buvo priimtas į liuteronų špitolę, kur mirė (tikriausiai gydydamasis nuo tos pačios ligos) po beveik 2 mėnesių – rugpjūčio 24 d.⁹²⁰ 1795 m. gruodžio 26–31 d. bonifratrų špitolėje nuo karštinės (*febris catharalis [!] maligna*) gydytas

⁹¹³ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 5v: „[...] in ihren Buche fleißig aufzeichnen, wenn ein Kranker eingenommen wird, welche Zeit und Tag, der Perschonen Nahmen, Thun und Herkommen, item wann er gesund worden und wiederum außgehet oder aber nach Gottes Willen durch den Todt abgefördert wird“.

⁹¹⁴ Ibid., l. 5: „Es soll aber auch kein Müsiggänger, oder Faul-Kranker darinen beliegen bleiben [...]“.

⁹¹⁵ LDMA, be sign., l. 80.

⁹¹⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 64.

⁹¹⁷ VUB RS, f. 4-A3828, l. 25.

⁹¹⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 117v.

⁹¹⁹ VUB RS, f. 4-A3828, l. 29v.

⁹²⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 117v.

Mykolas Dombrovskis⁹²¹ dar kartą nuo tos pačios ligos (*recidiva*) toje pačioje špitolėje buvo gydytas 1796 m. sausio 5–30 d.⁹²² Tų pačių metų sausio 31 d. jis buvo priimtas į liuteronų špitolę, kur mirė po 12 dienų, vėlgi, tikėtina, nuo tos pačios chroniškos ligos⁹²³. Vis dėlto šie pavieniai atvejai tikrai nėra reprezentatyvūs tiek, kad galėtume ką nors daugiau pasakyti apie špitolės veiklos specifiką (ar jos nebuvimą). Kita vertus, tai galbūt atspindi tam tikrą špitolių „hierarchiją“: jei tik turėdavo galimybę, kai kurie globotiniai pirmiau kreipdavosi pagalbos į galbūt efektyvesnius gydymo metodus taikydavusius vienuolius ir tik paskui, kai pritrūkdavo lėšų, atsigreždavo į bendruomenę.

Apie kai kurių ligonių sveikatos būklę kiek daugiau pasakyti leidžia tai, jog jie po ilgesnio ar trumpesnio gydymo laikotarpio būdavo galiausiai priimami į špitolę-prieglaudą. 1717 m. lapkričio 1 d. – gruodžio 5 d. gydytas anonimas kareivis iš pilies įgulos (*Schloss Soldate*) buvo galiausiai perkeltas į špitolę⁹²⁴. Tokio paties likimo sulaukė ir 1765 m. rugsėjį gydytas Olafas Westromas⁹²⁵ bei Mykolas Blankenbergas, špitolėje gydėsis 1788 m. kovo 17 d. – balandžio 25 d.⁹²⁶ Manytume, tai rodo, kad šie žmonės sirgo sunkiai pagydomomis arba apskritai tuo metu nepagydomomis laikytais ligomis ir jiems buvo reikalingas jau nebe intensyvus gydymas, bet tik slauga.

Nepaisant lakoniškumo, špitolės knygų duomenys visgi suteikia galimybę išsamiau panagrinėti kitus su gydymu susijusius rodiklius – gydymo trukmę ir mirtingumą. Daugiau nei pusė ligonių liuteronų špitolėje būdavo gydomi 1–4 savaites (53,3 %). Pagal šį rodiklį liuteronai pernelyg neatsiliko nuo šaričių (59,6 %), tačiau tikrai neprilygo bonifratrams (74 %). Visgi šį rodiklį galima sieti nebūtinai tik su gydymo metodų efektyvumu: pustuštėje špitolėje ligonius būdavo galima gydyti ir ilgesnį laiką, kai tuo tarpu bonifratrai ir juo labiau šarītės būdavo priversti greičiau atlaisvinti vietas špitolėje ne tik tam, kad būtų galima priimti naujus ligonius, bet ir siekdami sutaupyti lėšų.

⁹²¹ VUB RS, f. 4-A3828, l. 80v.

⁹²² Ibid.

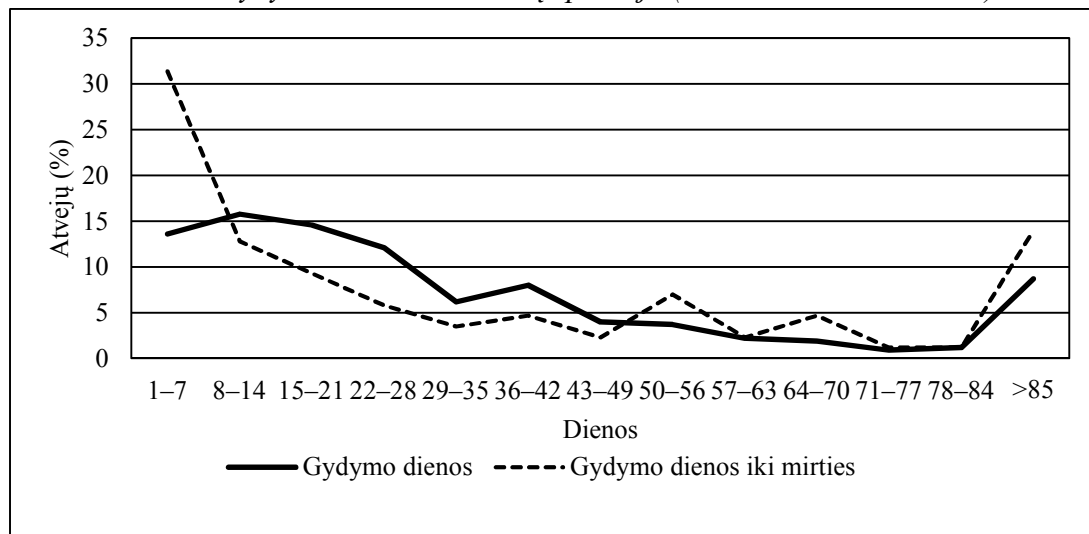
⁹²³ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 138v.

⁹²⁴ LDMA, be sign., l. 16v.

⁹²⁵ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 19.

⁹²⁶ Ibid., l. 111.

Grafikas nr. 13. Gydomo trukmė liuteronų špitolėje (1709–1735, 1766–1798)

Pagal grafiko nr. 11 šaltinius.

Per pirmas dvi savaites mirdavo 44,2 % visų špitolėje mirusių ligonių (bonifratrų – 55,9 %, šaričių – 46,4 %), kas, manytume, bent iš dalies liudija ligų, kuriomis jie sirgo, ūmumą. Dėl nedidelio bendro ligonių skaičiaus vidutinis mirtingumas siekdavo apie 25 %, nors, pavyzdžiui, 1719 m., kai į špitolę buvo priimtas tik vienas ligonis, kuris mirė po dienos⁹²⁷, mirtingumas formaliai siekė 100 %.

Liuteronų špitolė buvo mažiausia iš visų Vilniuje veikusiu špitolių-ligoninių: per 60 metų joje gydyta 390 ligonių, o infirmerijos dažniausiai būdavo pustuštės. Jeigu į katalikų špitoles būdavo priimami gydytis ne tik katalikai, bet ir kitų konfesijų atstovai, tai liuteronų špitolė buvo skirta tik šios konfesijos išpažinėjams. Špitolės klientūros socialinė sankloda atspindėjo bendruomenės sudėtį: daugumą špitolėje gydytų ligonių sudarė amatininkai, būta tik labai nedaug katalikų špitoles užpildydavusių samdinių ar padienių darbininkų. Duomenys nei apie ligonių amžių, nei apie ligas nebūdavo fiksuojami, todėl neįmanoma pasakyti, ar špitolė turėjo kokią nors specifinę funkciją. Pagal gydymo dienų ir iki mirties špitolėje praleisto laiko rodiklius institucijos veikla

⁹²⁷ LDMA, be sign., l. 17.

pernelyg nesiskyrė nuo bonifratrų ir ypač šaričių špitolių, nors ilgesnį gydymo laiką galėjo nulemti ne tiek gydymo neefektyvumas, kiek mažas ligonių skaičius ir galimybė juos gydyti ilgiau.

5. ŠPITOLIŲ MATERIALINIS APRŪPINIMAS

Kiekvienos špitolės veiklai užtikrinti buvo būtinas stabilus materialinis aprūpinimas. Taigi neatsitiktinai špitolių fundacijų aktuose greta krikščioniško gailėstingumo manifestacijų fiksuoti ir labai „žemiški“ įsipareigojimai užtikrinti stabilias pajamas. Nors fundacijos aktu būdavo garantuojami pagrindiniai pajamų šaltiniai ir tai apskritai leisdavo institucijai pradėti veikti, vis dėlto labai daug svarbos turėdavo ir kitų geradarių aukos.

Kad špitolių materialinei padėčiai būdavo skiriama daug dėmesio, liudija tai, jog vizitacijų aktuose ne visada būdavo surašomi tuo metu špitolėje globojamų žmonių vardai, tačiau dažnai labai kruopščiai registruota institucijos nuosavybė ir iš jos kasmet gaunamos pajamos. Dėl nuosavybės nevengta įsivelti į ilgus metus trunkančius teisminius ginčus, nelikdavo pamiršti ir dešimtmečių ar net šimtmečių senumo įsiskolinimai, nuosekliai registruotas kiekvienas gautas ar išleistas grašis, o blogas špitolės materialinis aprūpinimas galėjo tapti argumentu tiek prašant papildomos paramos, tiek priekaištaujant dėl netinkamo nuosavybės valdymo. Tikriausiai dėl šių priežasčių galime naudotis ir ankstyvesniais šaltiniais, nei, tarkime, tyrinėdami špitolių klientūrą. Pavyzdžiui, žinių apie bonifratrų špitolės veiklą praėjus vos keleriems metams po įsteigimo teikia pajamų registracijos knyga, pradėta pildyti dar 1642 m.⁹²⁸ Vis dėlto ilgesnius laikotarpius atspindinčių serijinių šaltinių nėra daug, o dažniausiai jie atspindi tik kurį nors vieną iš špitolių materialinio aprūpinimo aspektų, taigi sužinome arba apie išlaidas, arba apie pajamas. Dėl to sudėtinga įvertinti ne tik pajamų iš konkretaus šaltinio reguliarumą ir tos rūšies įplaukų reikšmę bendroms metinėms pajamoms, bet ir bendrą pajamų-išlaidų balansą.

Pagrindinis šaltinis tyrinėjant špitolių materialinį aprūpinimą – pajamų ir / arba išlaidų knygos bei registrai, kuriuos papildė vizitacijų aktai, inventoriai, nuomos sutartys ir kitokio pobūdžio šaltiniai. Nors iš generalinės špitolių vizitacijos akto (1790)⁹²⁹ sužinome apie beveik visų tuo metu mieste

⁹²⁸ ABKr, sygn. A-168.

⁹²⁹ LMAVB RS, f. 43-3641.

veikusių karitatyvinių institucijų nuosavybę bei pajamų šaltinius, vis dėlto nuoseklesnei pajamų-išlaidų analizei galime pasitelkti tik aštuonių špitolių pajamų ir / arba išlaidų knygas / registrus⁹³⁰. Svarbu iš karto konstatuoti, kad dėl šaltinių chronologinio nevientisumo ir nevienodo informatyvumo statistiškai reikšmingas palyginimas tampa vargiai įmanomas. Kartu nėra galimybių stebėti, kuriais laikotarpiais konkrečios špitolių aprūpinimo formos buvo populiareesnės ir kada špitolių nuosavybė didėjo sparčiausiai (siejant tai, pavyzdžiui, su religinio ar ekonominio gyvenimo suintensyvėjimu), kadangi dažnu atveju, be fundacijų aktų, nėra išlikusių su tuo susijusių šaltinių.

Atsižvelgdami į šaltinių teikiamos informacijos pobūdį ir trūkumus, šiame skyriuje sieksime įgyvendinti du kuklesnius uždavinius: 1. atskleisti pagrindinius špitolių pajamų šaltinius ir įvertinti jų reikšmę bendroms metinėms pajamoms; 2. aptarti špitolių išlaidų pobūdį.

5. 1. Pajamos

Špitolių nuosavybę sudarydavo per ne vienerius metus sukauptos daugelio geradarių donacijos įvairiais pavidalais, tad galime kalbėti apie kelis pagrindinius špitolių pajamų šaltinius: 1) nekilnojamąjį turtą: a) žemės valdas, b) tiltus, keltus, pirtis, karčemas, c) namus Vilniuje, 2) palūkanas, 3) kitus šaltinius. Tokia pajamų šaltinių įvairovė bei tai, kad špitoles paremdavo ne vienas asmuo ar institucija, bent jau iš dalies turėjo užtikrinti jų finansinį saugumą. Netekus kurios nors rūšies pajamų (pavyzdžiui, sudegus vienam iš nuomojamų mūrinių), institucijos veiklos tęstinumą užtikrindavo iš kitų

⁹³⁰ I. Pajamų-išlaidų knygos / registrai: (1) Švč. Trejybės (1664–1683) – LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v–160v; (2) Spaso (1700–1701, 1728–1748) – LVIA, f. SA, b. 881, 882, 883; (3) liuteronų špitolėsligoninės (1709–1735, 1766–1798) – LDMA, be sign., LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30; (4) liuteronų špitolėsprieglaudos – (1723–1750, 1750–1792, 1792–1818) – LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35; (5) Šv. Martyno (1743–1779) – VUB RS, f. 5-F-32357; (6) rokitų (1786 m. gruodis – 1787 m. rugsėjis) – LMAVB RS, f. 43-20589.

II. Pajamų knygos: (1) bonifratrų (1642–1645) – ABKr, sygn. A-168; (2) bonifratrų II (1793–1797) – VUB RS, f. 5-F-32449.

III. Išlaidų knygos: (1) bonifratrų (1691–1698) – VUB RS, f. 4-A3842; (2) misionierių (1748–1772) – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 2–60; (3) šaričių (1748–1772) – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 95–102v; (4) šaričių II (1797–1799) – LMAVB RS, f. 318-5567.

šaltinių gaunamos pajamos. Kiek žinoma, tik misionierių ir Vaikelio Jėzaus špitolės (neaiški lieka žydų ir 4 unitų špitolių padėtis) gaudavo tik vienos rūšies pajamų, nors išsamesni šių institucijų pajamų registrai galbūt parodytų kitokią padėtį.

Ne visos špitolės gaudavo visų minėtų rūšių pajamų, taigi tam, kad nekiltų klausimų dėl kituose poskyriuose nagrinėsimų atvejų, susistemino šiuos duomenis žemiau pateikiamoje lentelėje. Klaustukais sužymėjome atvejus, apie kuriuos neturime jokių tikslesnių duomenų. Be lentelėje minimų pajamų šaltinių, špitolės gaudavo ir nereguliarių pajamų, kurias aptarsime poskyryje 5.1.3.

Lentelė nr. 13. *Špitolių pajamų šaltiniai*

Špitolė	Nekilnojamasis turtas			Palūkanos
	Žemės valdos	Ūkinės paskirties objektai	Namai mieste	
Šv. Marijos Magdalenos	+	+	+	+
Švč. Trejybės	–	+	+	+
Spaso	–	+	+	?
Švč. Trejybės (u)	–	–	+	?
Šv. Jurgio	?	?	?	?
Kalvinistų	–	–	+	+
Liuteronų	–	–	+	+
Šv. Stepono (Lozoriaus)	+	–	+	?
Šv. Petro (u)	?	?	?	?
Piatnicos	?	?	?	?
Skaisčiausiosios Dievo Motinos	?	?	?	?
Šv. Petro (Antakalnio)	+	+	–	–
Kristaus Gimimo	?	?	?	?
Šv. Juozapo Arimaticiečio ir Nikodemo	–	–	+	+
Bonifratų	+	+	+	+
Žydų	?	?	+	?
Šv. Dvasios	–	–	–	–
Šv. Martyno	–	–	+	+
Misionierių	+	–	–	–
Šv. Roko	+	–	+	+
Šv. Jokūbo ir Pilypo	–	–	–	+
Šaričių	+	–	–?	+
Vaikelio Jėzaus	–	–	–?	+
23	7	5	12	11

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v–160v; LVIA, f. SA, b. 5152, l. 494–495v; LVIA, f. SA, b. 881, 882, 883; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35; LMAVB RS, f. 43-3641; LMAVB RS, f. 43-20589; LDMA, be sign.; VUB RS, f. 5-F-32357; ABKr, sygn. A-168; AKMKr, III/3, p. 27–28; AGAD, AR, dz. VIII, nr. 615; BUW, rkps 129.

5. 1. 1. Pajamos iš nekilnojamojo turto

Špitolėms pajamų atnešdavo kelių rūšių nekilnojamasis turtas: 1) žemės valdos (dvarai, dvareliai, palivarkai, kaimai), 2) ūkinės paskirties objektai (tiltai, keltai, pirtys, karčemos), 3) namai Vilniuje, 4) špitolių patalpų nuoma. Svarbu pabrėžti, kad visa nuosavybė buvo dovanota fundatorių arba geradarių, o ne įsigyta špitolių administratorių už institucijos lėšas. Vienintelė žinoma išimtis – 1758 m. šaričių už 20 000 auks. įsigyti Jačiūnų ir Bialūnų palivarkai⁹³¹.

a. Žemės valdos

Įvairaus dydžio žemės valdos, kurios agrarinėje visuomenėje neabejotinai buvo ne tik didžiausias, bet ir patikimiausias turtas, priklausė kelioms špitolėms (žr. lentelę nr. 14). Stambesnės valdos (palivarkai, dvarai, dvareliai, kaimai) atnešdavo špitolėms pajamų čiuš (matyt, ne tik pinigais, bet ir natūra, nors tai neatsispindi šaltiniuose), tuo tarpu smulkesnė nuosavybė (daržai, miškai, sklypai) būdavo naudojama pačių špitolių reikmėms arba nuomojama.

Tai, kad sąlyginai nedidelė dalis špitolių gaudavo pajamų iš žemės nuosavybės, matyt, reikėtų sieti tiek su fundatorių ir geradarių socialiniu statusu bei finansinėmis galimybėmis, tiek su institucijos tipu. Bonifratų, rokitų ir šaričių špitolėms gausnis materialinis aprūpinimas buvo būtinas ne tik dėl intensyvios veiklos bei didelio ligonių skaičiaus, bet ir dėl to, kad iš surenkamų pajamų reikėdavo išlaikyti ir nuolat čia gyvenančias vienuoles ar vienuolius bei gausų aptarnaujantį personalą. Tikriausiai neatsitiktinai špitolėms-prieglaudoms priklausiusi žemės nuosavybė buvo kur kas kuklesnė. Antai 1530 m. Šv. Marijos Magdalenos špitolei ponja Didelevičienė dovanuoja Neviaškovičių palivarką, iš kurio XVIII a. pabaigoje jau nebebuvo gaunama jokių pajamų⁹³², Antakalnio špitolei priklausė du valakai žemės su dviem valstiečiais, o misionierių – vienas kaimas.

⁹³¹ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 203–204.

⁹³² LMAVB RS, f. 43-3641, l. 4v.

Lentelė nr. 14. Špitolėms priklausiusios žemės valdos

Špitolė	Palivarkai, dvarai, dvareliai, kaimai	Sklypai, miškai, daržai
Šv. Marijos Magdalenos	Neviaškovičių (<i>Niewiaszkowicze</i>) palivarkas (nelokaluotas) – ?	
Šv. Stepono		Konkrečių žinių nėra, tik užsiminama apie špitolei priklausančius „sklypus“
Šv. Petro (Antakalnio)	2 valakai su 2 valstiečiais – ?	8 sklypai prie Neries Antakalnyje – ? dalis miško – ? kun. Korkano įgyti „laukai ir sklypai“ – ? prelato Jasinskio dovanotas daržas ir sklypai – ?
Bonifratų	Šiukštulės (<i>Szuksztule</i>) palivarkas (Vilniaus pav., dab. Vilniaus raj.?), Ostašino dvaras (Naugarduko pav., dab. Асташына, Gardino apskr., Baltarusija) – 2536 auks. / m. (iš abiejų)	
Misionierių	Videniškių, arba Baltadvario (<i>Widziniszki alias Biały Dwór</i>), kaimas (Vilniaus pav., dab. Molėtų raj.) – ?	
Rokitų	Žodiškių palivarkas Riešėje (Vilniaus pav., dab. Vilniaus m.) – 250 auks. / m. dalis Lešnos (<i>Leszna</i>) palivarko (Ašmenos pav., dab. Лешна, Minsko apskritis, Baltarusija) – ? Arijonų ir Lukovičių (Naugarduko pav., dab. Лукаўцы, Minsko apskritis, Baltarusija) kaimas – 3000 auks. / m. Tuputiškių (<i>Tupaciszki</i>) kaimas (Vilniaus pav., dab. Vilniaus m., Naujosios Vilnios seniūnija) – ? Dvarelis su sklypu už Rūdninkų vartų – ? Dvarelis su sklypu papilyje, priešais karališkąjį malūną – ? Grabovščinos dvarelis su sklypu Derevnictve (už Neries, priešais Antakalnį) – ?	Du tušti sklypai prie Pilies vartų – ? Didelis daržas su sklypu Užupyje – ?
Šaričių	Jačiūnų palivarkas (Vilkmėgės pav., Kaišiadorių raj.), Bialūnų palivarkas (Vilniaus pav., dab. Vilniaus raj.) – 1100 auks. / m. (iš abiejų) Rojaus (<i>Ray</i>) palivarkas (dab. Vilniaus m.) – ?	

Pagal lentelės nr. 13 šaltinius.

Dėl šaltinių skurdumo sudėtinga įvertinti, kokią dalį bendrų konkrečios špitolės pajamų sudarydavo įplaukos iš žemės valdų, – duomenys nurodomi retai, be to, dažniausiai fiksuojama suma, kurią špitolė turėtų gauti. Galime paminėti vos du konkretesnius pavyzdžius. Nuo 1786 m. gruodžio 14 d. iki 1787 m. rugsėjo 19 d. rokitų špitolės pajamos siekė 13 953 auks. 22 gr. Iš

žemės nuosavybės buvo gauta 863 auks. 20 gr., taigi kiek daugiau nei 6 % visų pajamų⁹³³. Tuo tarpu bonifratrai, per 1794 m. surinkę 7397 auks. 23 gr. pajamų, iš Ostašino dvaro ir Šiukštulės palivarko gavo 1434 auks. 18 gr., o tai sudarė jau beveik 20 % metinių pajamų⁹³⁴. Taigi, špitolės nuosavybės struktūra nulemdavo ir tai, kokią dalį metinių pajamų sudarydavo pajamos iš žemės valdų. Nepaisant to, kad iš žemės valdų gaunamos lėšos turėdavo skirtingą reikšmę konkrečios špitolės metinėms pajamoms, vis dėlto svarbiausia buvo tai, kad ši nuosavybė užtikrindavo bent jau sąlyginai reguliarias pajamas.

Iš dalies su pajamomis iš žemės valdų galima sieti natūriniais produktais gaunamas dešimtines, nors špitolėms pačios žemės valdos, iš kurių jos būdavo mokamos, nepriklausydavo. Kiek žinoma, dešimtines gaudavo tik Šv. Marijos Magdalenos špitolė, kuri tokio pobūdžio pajamomis buvo aprūpinta jau pirmaisiais veiklos metais: 1519 m. LDK kancleris Mikalojus Radvila užrašė špitolėi kviečių dešimtinę iš Buivydiškių dvaro⁹³⁵, o 1520 m. valdovo raštininkas Paulius Narušaitis įsipareigojo iš Ašmenos dvaro špitolėi kasmet skirti 4 statines kviečių ir kiaulę⁹³⁶. Visgi, kaip XVIII a. pabaigoje teigė špitolės vizitatorius, „minėtų dešimtinių jau seniai nebegaunama“⁹³⁷.

b. Ūkinės paskirties objektai

Penkių špitolių išda papildydavo ūkinės paskirties objektų – tiltų, perkėlų (*przewoz*), karčemų bei pirčių – nuoma. Iš visų šių objektų daugiausiai pelno duodavo ekonomiškai labai reikšmingi tiltai ir perkėlos. Valdovai suteikdavo privilegijas, ne tik atleisdami nuo mokesčių į valstybės išda, bet ir pasirūpindami, kad šie tiltai ar perkėlos neturėtų konkurentų. Suteikdamas privilegiją Švč. Trejybės špitolėi, Žygimantas Senasis nustatė, kad nei bajorai, nei dvasininkai nestatytų perkėlų ar tiltų per Nerį nuo Bistryčios iki pat

⁹³³ LMAVB RS, f. 43-20589, l. 1.

⁹³⁴ VUB RS, f. 5-F-32449, l. 1v–2v.

⁹³⁵ Rowell S. C., *The Role*, p. 53.

⁹³⁶ *Ibid.*, p. 55–56.

⁹³⁷ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 4v: „Pomienione wzwyż dziesięciny od dawna już niedochodzą“.

Kernavės, taip pat buvo uždrausta naudotis keltais nuo Verkių iki Panerių, taip paliekant špitolei priklausančią perkėlą / tiltą pagrindiniu keliu į miestą⁹³⁸.

Lentelė nr. 15. *Špitolėms priklausę tiltai, perkėlos, karčemos, pirtys*

Špitolė	Objektai
Šv. Marijos Magdalenos	Perkėla per Nerį
Švč. Trejybės	Perkėla / tiltas per Nerį, pirtis Užupyje
Spaso	Pirtis
Šv. Petro (Antakalnio)	Perkėla per Nerį – 800 auks. / m., greta esanti karčema
Bonifratrų	Karčema – 320 auks. / m.

Pagal lentelės nr. 13 šaltinius.

Nuo mokesčių valstybei buvo atleista ir prie Nemenčinės buvusi perkėla, priklausiusi Antakalnio špitolei⁹³⁹. Tikėtina, kad panašiai privilegijuota buvo ir Šv. Marijos Magdalenos špitolei priklausiusi perkėla, buvusi Vilniaus kapitulos valdose prie Nemenčinės.

Nors tokio tipo nuosavybė priklausė trimis špitolėms, vis dėlto tilto (nors dalį aptariamo laikotarpio jis įvardijamas kaip perkėla (*przewoz*)) per Nerį reikšmę galime įvertinti pasiremdami tik Švč. Trejybės špitolės pajamų-išlaidų registrais. Špitolei priklausiusį tiltą, kuris stovėjo dabartinio Žaliojo tilto vietoje, su prepozito pritarimu išnuomodavo provizoriai. Nuomininkui būdavo suteikiama visiška laisvė gauti pajamas iš tilto be jokių papildomų sąlygų, tačiau be provizoriaus žinios nebuvo galima keisti paties statinio. Špitolei tekdavo tik sutarta suma, kuri galėjo būti gerokai mažesnė nei bendros metinės pajamos. Tuo tarpu nuomininkui tekdavo visos iš tilto gaunamos pajamos – įvairaus dydžio mokestis turėjo būti mokamas nuo skirtingus krovinius gabenančių vežimų, nustatytą mokestį už savo mirusiųjų vežimą į kapines kitoje upės pusėje turėdavo mokėti ir Vilniaus žydai⁹⁴⁰. Kai 1670 m. Varšuvos seime buvo nutarta, kad per 2 metus Vilniaus miestas turi pastatyti (arba atstatyti) mūrinį tiltą, buvo numatyta, jog bajorai dar 6 metus mokės po grašį nuo kiekvieno vežimo⁹⁴¹.

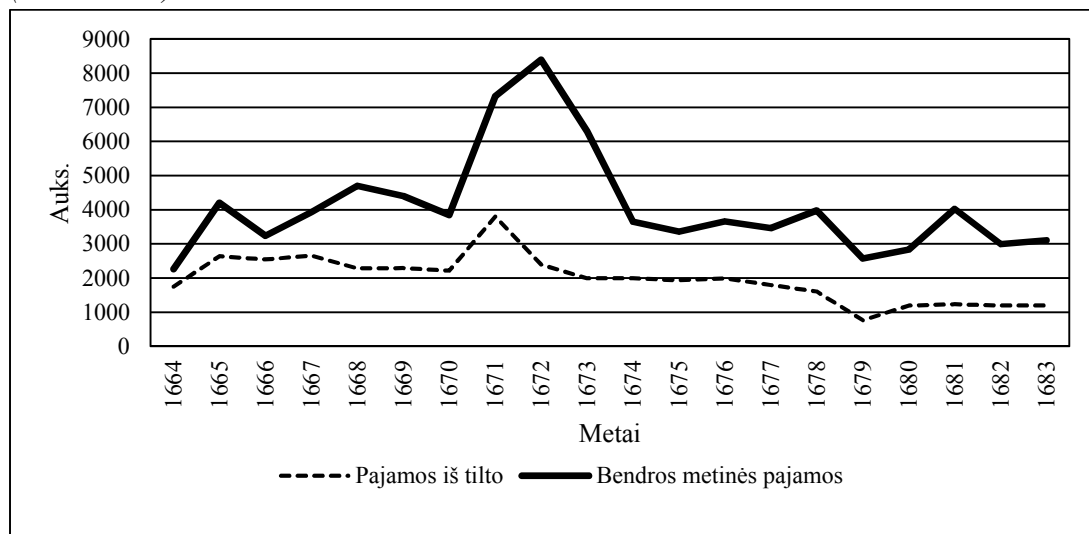
⁹³⁸ J. D., *Wiadomość*, s. 244.

⁹³⁹ LMAVB RS, f. 273-224, l. 1v.

⁹⁴⁰ ABAK, t. 29, № 225, c. 452.

⁹⁴¹ *Volumina Legum*, t. V, s. 54.

Grafikas nr. 14. Pajamos iš Švč. Trejybės špitolei priklausiusios perkėlos / tilto nuomos (1664–1683)

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v–160v.

Pajamų-išlaidų registruose nuomininkų pavardės dažniausiai nefiksuotos, taip pat nėra daug į magistrato aktų knygas įrašytų nuomos sutarčių, todėl sunku pasakyti, kaip dažnai tiltas pereinavo iš rankų į rankas. Iš pajamų-išlaidų registru matyti, kad bent po keletą metų perkėlą / tiltą nuomėjosi Vilniaus tiltininkas Baltramiejus Zigmontovičius (1664, 1666–1667, 1678)⁹⁴² ir Kristupas Matulevičius (1671, 1674–1676)⁹⁴³. Iš vėlesnių šaltinių žinomi ir dar du nuomininkai – Vilniaus miestietis ir pirklys Grigalius Jachimovičius⁹⁴⁴ bei Vilniaus miestietis Jonas Borodzicas⁹⁴⁵, nuomavęsi tiltą atitinkamai 1683 ir 1684 m.

Bent jau 1664–1683 m. perkėlos / tilto nuomos kaina tik keletą metų iš eilės būdavo tokia pati arba nedaug skirdavosi nuo praėjusių metų, taigi galima numanyti, kad dėl to būdavo tariamasi kasmet iš naujo. Vienodos sumos špitolės išdą papildydavo 1673–1676 m. (po 2000 auks.) ir 1680–1683 m. (po 1200 auks.), tuo tarpu kitais metais sumokėtos sumos būdavo įvairios (pavyzdžiui, 1668 m. sumokėti 2283 auks.), kas galbūt rodo ir tai, kad tais

⁹⁴² LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v, 143v, 144v, 155v.

⁹⁴³ Ibid., l. 148v, 151v, 152v, 153v.

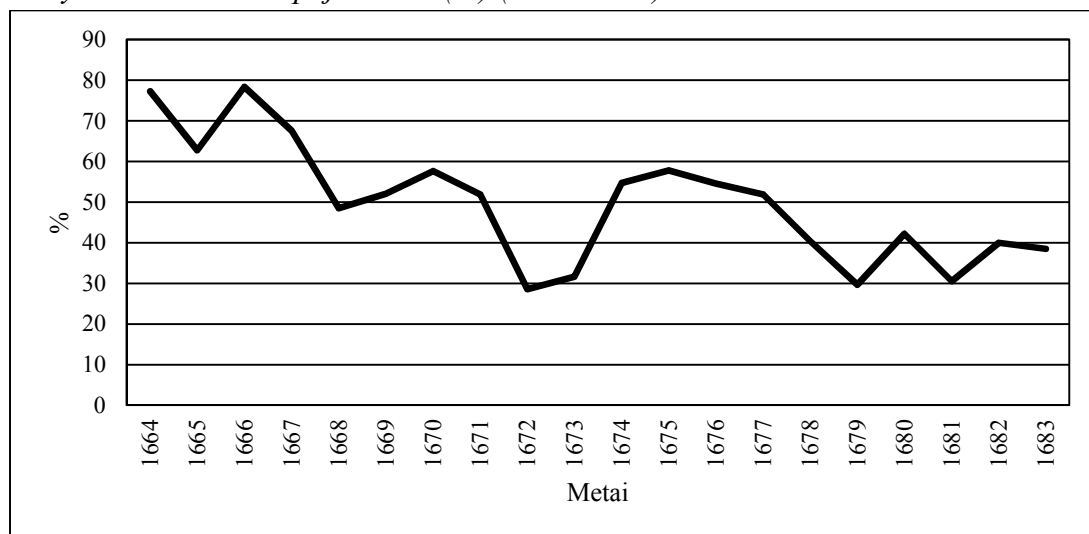
⁹⁴⁴ LVIA, f. SA, b. 5113, l. 492–492v.

⁹⁴⁵ LVIA, f. SA, b. 5115, l. 97–97v.

metais nebuvo sumokėta visa sutarta nuoma arba grąžinti praėjusių metų įsiskolinimai.

Dėl nevienodų nuomos kainų bei iš kitų šaltinių gaunamų pajamų netolygumo šios rūšies pajamų santykis su bendromis metinėmis pajamomis kiekvienais metais būdavo skirtingas. Tai iliustruoja grafikas nr. 15, iš kurio matyti, kad 1664–1671 ir 1674–1677 m. iš perkėlos /tilto gaunamos lėšos sudarydavo daugiau nei pusę visų metinių špitolės pajamų.

Grafikas nr. 15. Pajamų iš Švč. Trejybės špitolėi priklausiusios perkėlos / tilto nuomos santykis su metinėmis pajamomis (%) (1664–1683)

Pagal grafiko nr. 14 šaltinius.

Paskutiniaisiais aptariamojo laikotarpio metais tilto nuomos reikšmė sumažėjo (tam įtakos turėjo ir sumažėjusi nuomos kaina), nors už ją surinkti pinigai ir toliau sudarydavo daugiau nei 30 % bendrų pajamų. Nors laikui bėgant keitėsi šio pajamų šaltinio reikšmė, vis dėlto reikia turėti omenyje, kad lėšos būdavo gaunamos iš vieno objekto, taigi tilto nuoma ir toliau išliko svarbi špitolės materialiniam aprūpinimui.

Kadangi nėra išlikusių pajamų-išlaidų registru, atspindinčių tiek likusią XVII a. dalį, tiek XVIII a., sudėtinga pasakyti, kokia buvo iš tilto nuomos gaunamų pajamų reikšmė vėliau. Atrodo, XVIII a. tiltas jau nebeduodavo tiek daug pajamų, kurios, be to, ne visada pasiekdavo globotinius. 1726 m. generalinės kapitulos metu kanauninkai ir prelatai kreipėsi į vyskupą, prašydami

pasirūpinti, kad špitolei būtų grąžintas tiltas, kuris „jokia teise, vien jėga“ (*nullo jure sed sola potentia*) yra užimtas Vilniaus vaivados Liudviko Konstantino Pociejaus⁹⁴⁶. Prašymas buvo pakartotas ir kitais metais, o vyskupas pasižadėjo sugrąžinti tiltą, „iš kurio šviesiausių karalių fundacijos ir privilegijų galia Švč. Trejybės špitolėje būdavo išlaikomi vargšai“⁹⁴⁷. XVIII a. pradžioje dar sąlyginai neseniai perstatytas tiltas jau buvo smarkiai apgriuvęs, o nuo 1732 m. vietoje jo špitolei toliau pajamas nešė tik perkėla. 1739 m. buvo susitarta su Lietuvos didžiuoju išdininku Jonu Mykolu Solohubu, kuris savomis lėšomis atstatė tiltą. Pagal susitarimą per tą laiką, kol susigrąžins už statybas sumokėtus pinigus, J. M. Solohubas turėjo kasmet mokėti špitolei 561 auks. 22 gr.⁹⁴⁸ Praėjus kone dviems dešimtmečiams, 1757 m., jau Vitebsko vaivada J. M. Solohubas vis dar buvo vadinamas špitolės „geradariu“ ir tik su jo pritarimu Vilniaus vaitas Anupras Minkevičius galėjo nustatyti, kiek žydu laidojimo brolija turėtų mokėti už mirusiųjų vežimą į kapines⁹⁴⁹. XVIII a. pabaigoje vizitatorius neigiamai atsiliepė apie tokią tilto būklę, dėl ko špitolėje esą galėjo būti globojama vos keliolika vargšų. Anot jo, tai, kad iš tilto per XVIII a. būdavo gaunama tiek nedaug pajamų, buvo „didžiausias smūgis, visiškai sužlugdęs tokią seną šiame krašte fundaciją“⁹⁵⁰.

Vilniečiai Šveikauskai, 1620 m. Antakalnio špitolei dovanodami perkėlą prie Nemenčinės, papildė A. von Embdeno ir jo žmonos fundaciją, o tais pačiais metais valdovas perkėlai suteikė ir privilegijų⁹⁵¹. Kokia galėjo būti iš šio objekto gaunamų pajamų reikšmė špitolės materialiniam aprūpinimui, galime spręsti tik iš užuominų XVIII a. pabaigos šaltiniuose: perkėlos nuoma turėjusi papildyti institucijos išdą 800 auks. per metus⁹⁵².

⁹⁴⁶ LMAVB RS, f. 43-230, p. 133.

⁹⁴⁷ LMAVB RS, f. 43-231, l. 32: „[...] ex quo vigore foundationis & privilegiorum serenissimor(um) regum, alebantur pauperes in xenodochio SS.mae Trinitatis [...]“.

⁹⁴⁸ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 6.

⁹⁴⁹ ABAK, t. 29, № 225, c. 451–452.

⁹⁵⁰ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 6: „[...] to było naysroźszym ciosem, który do szczętu zniszczył tak dawny w kraju fundusz“.

⁹⁵¹ LMAVB RS, f. 273-224, l. 1–2; *Volumina Legum*, t. III, s. 209.

⁹⁵² LMAVB RS, f. 43-3641, l. 18; LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 97v.

Apie Šv. Marijos Magdalenos špitolei priklausiusią perkėlą bei iš jos gaunamas pajamas tikslesnių žinių nėra⁹⁵³. Visgi atsižvelgiant į tai, kokia sudėtinga buvo špitolės materialinė padėtis XVIII a., visiškai tikėtina, kad iš šio objekto jau nebebūdavo gaunama jokių pajamų. Be to, perkėla jau nebeminima ir 1800 m. Lietuvos špitolių komisijos sudarytame (nebe)veikiančių špitolių nuosavybės sąvade⁹⁵⁴.

Stabilias pajamas turėjo užtikrinti ir karčemos. Antakalnio špitolei priklausiusi karčema veikė prie perkėlos, taigi greičiausiai iš jos gautos lėšos būdavo įskaičiuojamos į bendras pajamas. Tuo tarpu bonifratrai nuomodavo karčemą jiems priklausiusiame Šiukštulės palivarke. Kaip matyti iš XVIII a. pabaigos pajamų-išlaidų knygos, karčemos nuoma atnešdavo sąlyginai nedidelę dalį pajamų: 1794 m. per du kartus sumokėta 320 auks., arba 4,3 % visų metinių pajamų, 1795 m. – 6,9 % (nes mokėjo ne 320, o 480 auks.), 1796 m. – 4,3 %, 1797 m. – 5 % (per 10 mėnesių)⁹⁵⁵.

Dalį pajamų katalikų Švč. Trejybės ir unitų Spaso špitolės gaudavo iš joms priklausiusių pirtčių Užupyje. 1634 m. Švč. Trejybės špitolės vizitacijos akte užsimenama, kad už pirtį tuometinis nuomininkas Protazas Ješvoinskis mokąs po 60 kapų gr. per metus⁹⁵⁶, tačiau vėlesniuose registruose iš šio šaltinio gaunamos pajamos jau nebeminimos. Nedaug duomenų ir apie Spaso špitolės pirties, stovėjusios „einant nuo Subačiaus vartų iki tymininkų“⁹⁵⁷, nuomą. 1700 m. Paulius Nekraševičius buvo įsiskolinęs 90 auks. už pusę metų⁹⁵⁸, vadinas, per metus špitolė turėjo gauti 180 auks. Vis dėlto vėlesniuose šaltiniuose šis objektas taip pat nebeminimas.

Apibendrinant reikia pastebėti, kad tik kelioms špitolėms priklausę ūkinės paskirties objektai užtikrindavo ne visada dideles, tačiau reguliarias

⁹⁵³ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 4v.

⁹⁵⁴ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 96v.

⁹⁵⁵ VUB RS, f. 5-F-32449.

⁹⁵⁶ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 13v.

⁹⁵⁷ *Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1990, s. 55. Nors šaltinyje pirtis įvardijama kaip priklausanti prie Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvės veikusiai špitolei, vis dėlto beveik neabejotina, kad tai buvo Spaso špitolės pirtis, kadangi ir XVIII a. pradžios šaltiniuose nurodoma, kad pastaroji špitolė veikianti ne prie mažosios Spaso, bet prie Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvės (žr. poskyrį 2. 1).

⁹⁵⁸ LVIA, f. SA, b. 881, l. 3v.

pajamas. Geriausias pavyzdys – Švč. Trejybės špitolei priklausęs tiltas, kurio nuoma špitolei atnešdavo didelę dalį pajamų XVII a. 2 pusėje. Nors karčemų nuoma, kaip matyti bonifratrų špitolės atveju, sudarydavo sąlyginai nedidelę dalį bendrų metinių pajamų, vis dėlto tai buvo reikšminga paspirtis, kadangi pinigai reguliariai papildydavo išdą du kartus per metus.

c. Namai Vilniuje

Jeigu žemės valdos ar ūkinės paskirties objektai buvo tik kelių špitolių nuosavybėje, tai kur kas didesniai skaičiui institucijų priklausė vienas ar keli namai Vilniuje. Tai, matyt, buvo susiję su tuo, jog špitolės savo esme buvo „miestietiškos“ institucijos, o čia pat esančios nuosavybės, skirtingai nei toliau už miesto esančių žemės valdų ar kitų objektų, administravimui nereikėdavo papildomo personalo⁹⁵⁹.

Tokios nuosavybės gausa išsiskyrė kalvinistų špitolė, kuriai iki 1640 m. priklausė 9 arba 10 nedidelių namų. Vis dėlto nežinoma, koks buvo jų likimas po to, kai bažnyčia su špitole bei mokykla buvo iškelta už miesto ribų. 1641 ir 1643 m. kalvinistų Lietuvos provincijos sinoduose buvo ne kartą užsiminta apie sunkią bažnyčios (taigi ir špitolės) materialinę padėtį, o dalis vargšų buvo išsiųsti į kitas bendruomenes⁹⁶⁰. Tai, matyt, liudija, kad iš špitolei priklausiusių namų jau nebebūdavo gaunama jokių pajamų. Iki XVIII a. pabaigos mūrnaniai neišliko ir liuteronų špitolės nuosavybėje: institucijai tuo metu priklausė vienas kelis kartus įkeistas mūrniamis Sereikiškėse. Taip pat nežinoma, kas nutiko su unitų Švč. Trejybės bei Šv. Marijos Magdalenos špitolėms priklausiusiais namais, minimais 1636 m. Vilniaus namų surašyme. Nors yra duomenų, kad XVII a. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolei buvo užrašytas mūrniamis Rūdninkų g.⁹⁶¹, vis dėlto vėlesniuose šaltiniuose jis neminimas.

⁹⁵⁹ Pavyzdžiui, misionieriai turėdavo kasmet atsilyginti ne tik špitolėje dirbantiems žmonėms, bet ir jų valdose dirbančiai šeimynai, – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 45v.

⁹⁶⁰ LMAVB RS, f. 40-1136, p. 41, 60.

⁹⁶¹ *Karaliaus dvarui*, p. 130.

Lentelė nr. 16. Špitolėms priklausę namai Vilniuje

Špitolė	Namai
Šv. Marijos Magdalenos	1 arba 2 (1 mūrnamis, 1 medinis namas)
Švč. Trejybės	6 (4 mūrnamiai, 2 mediniai namai)
Spaso	3 (XVIII a. pradžioje visi buvo mūriniai)
Švč. Trejybės (u)	4 (3 mūrnamiai, 1 medinis namas)
Kalvinistų	9 arba 10 (1 arba 2 mūrnamiai, apie kitus nėra žinių)
Liuteronų	3 arba 4 (visi mūrnamiai)
Šv. Stepono	Tikslus mūrnamių skaičius nenurodytas
Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo	1 mūrnamis, tačiau nežinoma, ar tikrai atiteko špitolėi
Bonifratrų	1 mūrnamis
Žydų	Tikslus medinių namų ir mūrnamių skaičius nenurodytas; nedidelis Rybnickio namas Mėsinių gatvėje
Šv. Martyno	1 mūrnamis
Rokitų	1 mūrnamis

Pagal lentelės nr. 13 šaltinius, *Karaliaus dvarui*, p. 85, 89, 91, 94, 102, 105, 113, 124, 129, 130, 146, 152, 160, 167, 169, 171, 174, 179–181, 194, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 28; ABAK, t. 20, № 315, c. 480.

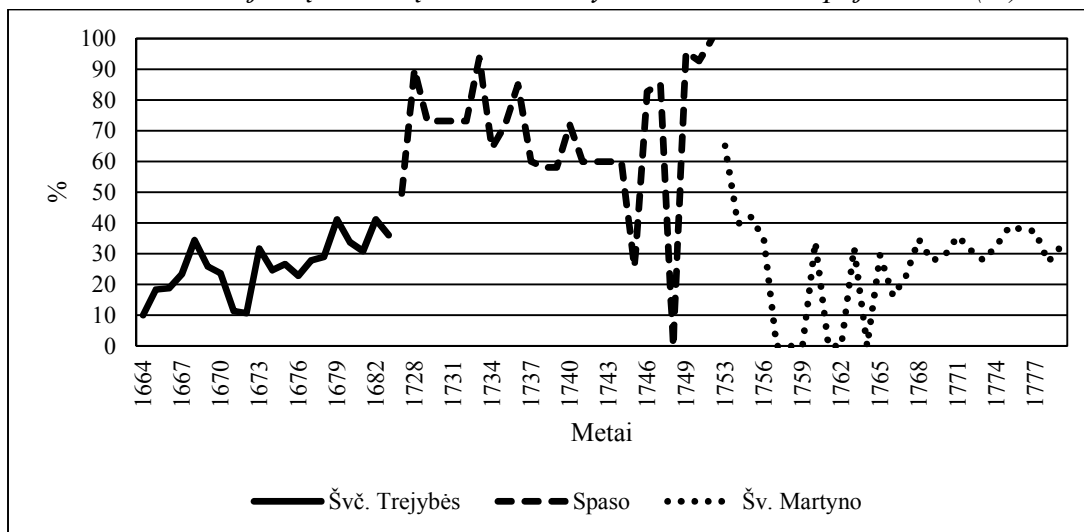
Bene stabiliausiai šios rūšies nuosavybę išlaikė katalikų Švč. Trejybės špitolė, kuriai tiek XVII a. pradžioje, tiek XVIII a. pabaigoje su keliomis išimtimis priklausė tie patys namai. Iš jų vertingiausi buvo Jarmalų (posesija nr. 69 pagal Karolio Grunerto Vilniaus planą (1808)), Kaletnikų (nr. 207) ir Kevličių (nr. 41) mūrnamiai, nors 1790 m. vizitatorius atkreipė dėmesį, kad dėl vienu namų vyksta teisminiai procesai, kiti yra apgriuvę ir nebeneša tiek daug pajamų, o „dalis Kaletnikų mūrnamio keliasdešimt metų neteisėtai uzurpuota įvairių veikėjų“⁹⁶². Tris mūrnamius savo dispozicijoje išlaikė ir Spaso špitolė. Kiek galima patvirtinti šaltinių duomenimis, bent jau 1753–1779 m. Šv. Martyno brolija ir špitolė gaudavo pajamų iš „špitolės namu“ (*Spitahl Hauß*) vadinamo mūrnamio Vilijos gatvėje⁹⁶³. Nėra išlikusių detalesnių šios špitolės vizitacijos aktų ar inventorių, todėl nežinoma, ar špitolė, kur (formaliai) reguliariai rinkdavosi ir brolijos nariai, veikė tame pačiame name, ar jai buvo skirtos kitos patalpos. Už namų nuomą gaunamos lėšos, atsižvelgiant į skirtingų špitolių nuosavybės struktūrą, sudarydavo nevienodą dalį bendrų metinių pajamų (žr. grafiką nr. 16). Tiek Švč. Trejybės, tiek Šv. Martyno špitolės didesnę dalį pajamų gaudavo iš kitų šaltinių, tuo tarpu trijų mūrnamių nuoma buvo pagrindinis Spaso špitolės pajamų šaltinis.

⁹⁶² LMAVB RS, f. 43-3641, l. 7: „[...] od lat kilkudziesiąt nieprawnie od różnych aktorow uzurpowana“.

⁹⁶³ Nors dar 1636 m. minimas šiai špitolėi užrašytas namas Skapo gatvėje, vis dėlto XVIII a. 2 pusės šaltiniuose apie jį neužsimenama – *Karaliaus dvarui*, p. 171.

Atsižvelgiant į namų vietą mieste bei dydį, metinės pajamos svyravo nuo keliasdešimties iki kelių šimtų auksinų. Švč. Trejybės špitolei priklausę Kaletnikų, Jarmalų ir Kevličių mūrniamiai buvo išsidėstę aplink turgaus aikštę, taigi už jų nuomą būdavo gaunamos didžiausios pajamos. Pavyzdžiui, 1669 m. už Jarmalų mūrniamo nuomą buvo gauta 690 auks., o už Kaletnikų – 450, iš viso 1140 auks., t. y. daugiau nei ketvirtadalis visų metinių pajamų⁹⁶⁴. Tuo tarpu 1681 m. mediniame name prie špitolei priklausiusio tilto gyvenę nuomininkai sumokėjo vos 28 auks. 15 gr.⁹⁶⁵

Grafikas nr. 16. Pajamų iš namų nuomos santykis su metinėmis pajamomis (%)

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141v–160v; LVIA, f. SA, b. 882; VUB RS, f. 5-F-32357.

Skirtingo dydžio pajamos būdavo gaunamos ir iš Spaso špitolei priklausiusių namų. Už mūrniamo *Rogowa*, stovėjusio „einant nuo Spaso vartų, Savičiaus gatvės dešinėje pusėje“ (greičiausiai nr. 56), nuomą aptariamam laikotarpiu būdavo mokama 90 auks. Tuo tarpu Bzolų (ar Bzulų, *Bzłowska*) mūrniamo, kuris stovėjo „Žvejų gale, netoli Pacų rūmų“⁹⁶⁶ (nr. 199), nuoma atnešdavo 400 auks. per metus. Trečiasis mūrniamis – *Bracka*, – stovėjęs Savičiaus gatvės skersgatvyje, bent jau XVIII a. 3–4 dešimtmetyje buvo apgriuvęs ir negyvenamas, todėl vienas kitas auksinas špitolei tekdavo tik už

⁹⁶⁴ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 146v.

⁹⁶⁵ Ibid., l. 158v.

⁹⁶⁶ LVIA, f. SA, b. 882, l. 7v.

greta buvusio daržo nuomą⁹⁶⁷. Kaip jau minėta, Šv. Martyno špitolei pajamų atnešdavo tik vienas mūrnamis, už kurio nuomą špitolė kasmet (tik su keliomis išimtimis) gaudavo 350–400 auks., o tai dažniausiai sudarydavo apie 30 % metinių pajamų. Nėra tikslesnių duomenų, kiek pajamų žydų špitolei atnešdavo namų nuoma. Tik 1790 m. vizitacijos akte užsimenama, kad iš visų (tikslus skaičius nenurodytas) namų špitolei surenkama ne daugiau nei 458 auks. 20 gr. per metus⁹⁶⁸.

Nors namų nuoma buvo reikšmingas visų trijų špitolių (tikėtina, kad ir kitų) pajamų šaltinis, visgi matyti, kad dažniausiai nebūdavo surenkamos visos numatytos lėšos. Viena vertus, dėl ne visada aiškių priežasčių pajamų būdavo gaunama ne iš visų špitolėms priklausiusių namų. Kita vertus, sumokamos skirtingo dydžio sumos rodo, kad ne visada būdavo laikomasi sutarties sąlygų, dėl ko špitolės turėdavo mažiau pajamų. Iš trijų pagrindinių Švč. Trejybės špitolės mūrnamių stabiliai beveik visą aptariamą laikotarpį (išskyrus 1664 ir 1673 m.) buvo nuomojamas vienintelis Kaletnikų mūrnamis, brangesni Jarmalų bei Kevličių mūrnamiai būdavo nuomojami paeiliui ir tik 1665 m. pajamų gauta iš visų trijų⁹⁶⁹. Taip pat matyti, kad už stabiliausias pajamas nešdavusio Kaletnikų mūrnamio nuomą dažniausiai būdavo mokama mažesnė suma nei sutarta sudarant kontraktą – vienoda suma špitolės išdą kelis metus iš eilės papildė 1665–1669 m. Tuo tarpu kitais metais pajamos skirdavosi nuo kelių iki keliasdešimties auksinų: 1674–1677 m. už mūrnami atitinkamai gauta 300, 295, 240 ir 367 auks.

Kur kas prastesnė buvo nuo šio pajamų šaltinio žymiai labiau priklausomos Spaso špitolės padėtis: per visą aptariamą laikotarpį stabiliai pajamų (90 auks.) būdavo gaunama tik iš mūrnamio *Rogowa*, tuo tarpu kur kas brangiau kainavusio Bzolų mūrnamio nuoma buvo sumokėta tik 5 kartus, ir tik vieną – tiek, kiek nustatyta kontrakte (400 auks.)⁹⁷⁰. Išskyrus keletą metų,

⁹⁶⁷ Pavyzdžiui, 1733 m. St. Stefanovičius-Vargalovskis už tai sumokėjo špitolei 4 auks. – LVIA, f. SA, b. 882, l. 16.

⁹⁶⁸ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 13v.

⁹⁶⁹ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 142v.

⁹⁷⁰ LVIA, f. SA, b. 882, l. 16.

kuomet už namo nuomą apskritai nebuvo gauta jokių pajamų, Šv. Martyno špitolė dažniausiai gaudavo visą nustatytą sumą, kuri dėl vienokių ar kitokių priežasčių galėjo skirtis iki keliasdešimties auksinų.

Galima kalbėti apie kelias priežastis, kodėl pajamos iš namų nuomos ne visada pasiekdavo špitolių išdą. Visų pirma tai galėjo būti susiję su nuomininkų nemokumu. Pavyzdžiui, 1728 m. Bzolų mūrnamiš už 400 auks. per metus buvo išnuomotas Vilniaus tarėjui Kazimierui Grabovskiui⁹⁷¹. Per visą 1729–1735 m. laikotarpį jis pilną nuomą sumokėjo tik 1733 m.⁹⁷², nors po to dar dvejus metus gyveno šiame name. Kita vertus, šiomis lėšomis galėjo būti apmokamos įvairios skolos (nebūtinai špitolės) arba namų remonto išlaidos. Antai 1729 m. tas pats K. Grabovskis pusę nuomos kaip skolą turėjo sumokėti Vilniaus bazilijonų vikarui⁹⁷³. Tuo tarpu 1737 m. naujasis mūrnamiš nuomininkas Jokūbas Jastemskis 300 auks. dėl neaiškios priežasties turėjo sumokėti ne špitolės provizoriui, bet burmistrui A. Minkevičiui⁹⁷⁴. 1739–1747 m. mūrnamiš nuomojėsis Kristijonas Freistas (*Freyst*) nepilną nuomą sumokėjo 3 kartus, kadangi didžiąją laikotarpio dalį iš savo lėšų mokėjo už remontą, kuriuo neteko ilgai pasidžiaugti, nes jau po metų namas sudegė per didįjį Vilniaus gaisrą. Dėl panašių priežasčių keletą metų pinigai už mūrnamiš nuomą nepapildydavo ir Šv. Martyno špitolės išdo. Vis dėlto, skirtingai nei Spaso špitolės atveju, administratoriams pavykdavo išsireikalauti skolas, todėl nuostoliai nebūdavo tokie dideli. Nors 1757–1759 m. už mūrnamiš nuomą nebuvo gauta jokių pajamų, tačiau jau kitais metais nuomininkas už pusantrų metų sumokėjo 1000 auks.⁹⁷⁵ Tikėtina, kad dėl panašių priežasčių ne visus pinigus už namų nuomą surinkdavo ir Švč. Trejybės špitolė.

Nors XVII a. namai priklausė keliolikai špitolių, vis dėlto panašu, kad XVIII a. pabaigoje tokios nuosavybės turėjo tik kelios institucijos. Neabejotina, kad dalis namų pražuvo miestą siaubusiuose gaisruose, sugriuvo

⁹⁷¹ LVIA, f. SA, b. 882, l. 4v.

⁹⁷² Ibid., l. 16.

⁹⁷³ Ibid., l. 7v.

⁹⁷⁴ Ibid., l. 23.

⁹⁷⁵ VUB RS, f. 5-F-32357, l. 55.

arba buvo parduoti. Chronologiškai ribotais šaltiniais paremta nevienodai gerai aprūpintų Švč. Trejybės, Spaso ir Šv. Martyno špitolių pajamų analizė parodė, kad už namų nuomą gauti pinigai sudarydavo skirtingą dalį bendrų metinių pajamų ir turėdavo nevienodą reikšmę institucijų materialiniam aprūpinimui. Taip pat matyti, kad špitolės dėl skirtingų priežasčių – nuomininkų nemokumo, šiomis lėšomis padengiamų skolų bei namų remonto išlaidų – gaudavo tik dalį galimų pajamų.

d. Špitolių patalpų nuoma

Nors špitolių globotiniai ir ligoniai formaliai turėdavo laikytis griežtų vidaus gyvenimo taisyklių ir špitolės iš pažiūros buvo uždaros institucijos, vis dėlto gyventi atliekamose jų patalpose būdavo priimami ir miesto gyventojai, šaltiniuose vadinami „kaimynais“ (*sąsiedzi*). Kiek žinoma, gyvenamąsias patalpas nuomodavo Švč. Trejybės, Spaso, Šv. Jokūbo ir Pilypo bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės, tačiau visiškai tikėtina, kad tokio pobūdžio pajamos papildydavo ir kitų špitolių išdus. Nors žinoma, kad nuomininkus taip pat priimdavo rokitai⁹⁷⁶ ir bonifratrai⁹⁷⁷, tačiau greičiausiai jie būdavo apgyvendinami vienuolyne, o ne infirmerijose ar greta esančiose patalpose.

Kad špitolėje gyvenantys „kaimynai“ nebūdavo tiesiog laikini gyventojai, liudija tai, jog tie patys asmenys minimi po kelis ar net keliolika metų iš eilės. 1634 m. Švč. Trejybės špitolėje kaip „kaimynai“ gyveno 6 žmonės, o vėlesniuose pajamų-išlaidų registruose minimas nuolat čia gyvenantis barzdaskutys Jurgis Grosas, mokėdavęs po 60 auks. per metus, ir perpus mažesnę nuomą mokantys kas kelerius metus besikeičiantys nuomininkai. Spaso špitolėje 1727–1747 m. (nors gali būti, kad ir ilgiau) kambarį antrame aukšte nuomojosi Jonas Čarniavskis su žmona ir dar trys skirtingą laiko tarpą špitolės kepykloje gyvenę nuomininkai, mokėdavę po 30 auks. per metus. Šv. Jokūbo ir

⁹⁷⁶ 1792 m. už 80 auks. per metus gyveno kalvis, vargondirbys ir malūnininkas bei bajoras Majeuskis, mokėjęs 94 auks., – LMAVB RS, f. 43-20591, l. 1.

⁹⁷⁷ 1794–1797 m. ponas Puškinas kasmet mokėdavo po 1080 auks. „už kambarį, stalą [t. y. maistą] ir kitus poreikius“ – VUB RS, f. 5-F-32449, l. 1v, 2v, 3v, 4v.

Pilypo špitolėje po keletą metų 1773–1781 m. laikotarpiu gyveno du nuomininkai, mokėdavę nuo 15 iki 40 auks. per metus⁹⁷⁸. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės prepozitas į antrąjį špitolės kambarį 1790 m. už 100 auks. per metus buvo priėmęs gyventi skalbėją, nors šešios špitolės globotinės buvo labai nepatenkintos tuo, kad kartu su jomis toje pačioje patalpoje gyveno ir vienintelis tuo metu globotas vyras⁹⁷⁹. Kol kas nėra tyrimų apie tai, kokios būdavo vidutinės namų bei kambarių Vilniuje nuomos kainos, todėl sudėtinga pasakyti, dėl kokių priežasčių – tik finansinių, o galbūt ir kokių nors kitų, – žmonės apsigyvendavo špitolėse.

Iš neilgus laikotarpius apimančių šaltinių matyti, jog, vėlgi atsižvelgiant į konkrečios špitolės nuosavybės struktūrą, už patalpų nuomą gaunamos lėšos turėdavo skirtingą reikšmę institucijų materialinei padėčiai. Šios rūšies pajamos dažniausiai sudarydavo tik kiek daugiau nei 2 % visų Švč. Trejybės špitolės pajamų, tuo tarpu kur kas kukliau aprūpintai Spaso špitolei patalpų nuoma turėdavo žymiai didesnę reikšmę, ypač kai nebūdavo gaunama pajamų iš mūrnamų nuomos: 1737–1739, 1741–1744 m. špitolės patalpų nuoma sudarė net 40 % metinių pajamų⁹⁸⁰. Šv. Jokūbo ir Pilypo dominikonų konventas, kurio lėšomis būdavo išlaikoma ir špitolė, per metus surinkdavo ne vieną tūkstantį auksinų pajamų, taigi špitolėje gyvenančių nuomininkų mokama nuoma nesiekdavo nė procento bendrų pajamų. Vis dėlto akivaizdu, kad vienuoliai siekė gauti lėšų visais įmanomais būdais ir taip, nors ir labai nežymia dalimi, sumažinti konvento išlaidas globotinių išlaikymui.

5. 1. 2. Pajamos iš palūkanų

Be nekilnojamojo turto, špitolių materialiniam aprūpinimui buvo labai reikšmingos ir geradarių užrašytos sumos, nuo kurių kasmet turėjo būti

⁹⁷⁸ VUB RS, f. 5-F-33023, l. 217v, 219, 221, 226, 228, 229v.

⁹⁷⁹ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 15: „[...] w tym murowanym szpitalu dwie mieszkalne maiącym izby, mieści się w jedney 6 niewiast y 1 męszczyzna [!] z wielkim tychże niewiast nieukontentowaniem, w drugiey zaś mieszka praczka trzymająca arędę y płaci za rok zł(o)t(y)ch 100”.

⁹⁸⁰ LVIA, f. SA, b. 882, l. 23, 27, 29, 32v, 34v, 36, 38.

mokamos (dažniausiai 7 %) palūkanos (*summa, procenty, Interessen*). Šios sumos dažniausiai būdavo susiejamos su nekilnojamuoju turtu, o kartais – išnuomojamos konkreitiems asmenims ar asmenų grupėms. Kol kas žinoma, kad šios rūšies pajamų gaudavo 12 špitolių, nors visiškai tikėtina, kad institucijų skaičius galėjo būti kur kas didesnis. Tikslėsius skaičius sudėtinga nustatyti dėl dviejų priežasčių. Pirma, neišliko vientisi špitolių archyvai (kaip matyti iš 1790 m. vizitacijos akto, tokio pobūdžio dokumentų nuorašus bei originalus turėdavo špitolių administratoriai⁹⁸¹), dėl ko dažniausiai taip pat neįmanoma nustatyti ir datos, kada viena ar kita suma buvo užrašyta. Antra, dalis tokių užrašymų, ypač ankstyvesnių, galėjo būti įvairiomis aplinkybėmis pradingę, tad jie jau nebeminėti informatyvesniuose XVIII a. šaltiniuose⁹⁸². Taigi lentelę greičiausiai būtų galima papildyti ne tik kitomis špitolėmis, bet ir kitomis sumomis, kurios buvo užrašytos lentelėje minimoms institucijoms.

Lentelė nr. 17. *Špitolėms nuo užrašytų sumų mokamos palūkanos*

Špitolė	Suma, kasmet mokama suma (procentas)	Kas užrašė?	Kur / kam įkeista?
Šv. Marijos Magdalenos	170 kapų gr., 13 kapų gr. (~7,6 %)	Vilniaus kapitula	Neįvardytas palivarkas
	7500 auks., ?	Albertas Žabinskis, Vilniaus katedros dekanas	Nemenčinės dvaras
	1000 auks., ?	Konstantinas Kazimieras Bžostovskis, Vilniaus vyskupas	Paulavos dvaras (Trakų pav., dab. Šalčininkų raj.)
Švč. Trejybės	2000 auks., ?	?	Berkinovičių mūrnamis
	350 auks., ?	Simonas Romanovičius, Vilniaus burmistras	?
	200 auks., ?	?	„Vaito“ (<i>Woytowa</i>) mūrnamis
	15 000 auks., ?	Antanas (?) Mirskis, Breslaujos pakamaris	?
	12 073 auks., ?	Liudvikas Pociėjus, Vilniaus vaivada	?
	1000 auks., ?	Vilniaus kapitula	Klarovskių (<i>Klarowska</i>) mūrnamis

⁹⁸¹ Pavyzdžiui, minima, kad žinių apie Švč. Trejybės špitolei priklausiusią perkėlą / tiltą prepozitas ieškojęs „savo popieruose“ (*w papierach swoich*), – LMAVB RS, f. 43-3641, l. 6.

⁹⁸² Geras pavyzdys – Vilniaus burmistro Stepono Žepnickio 1666 m. Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolei užrašyta 600 kapų gr. suma, apie kurią jau nebeužsimenama vėlesniuose šaltiniuose, – LVIA, f. SA, b. 5104, p. 119.

Spaso	300 auks., ?	?	1700, 1701 m. buvo įkeista Vilniaus burmistrui Mykolui Stefanovičiui-Vargalovskiui
Kalvinistų	1000 muštų talerių, 480 auks.	?	Neįvardytos žemės valdos Prūsijoje
Liuteronų	900 auks., 63 auks. (7 %)	?	Rakliškių dvaras (Lydos pav., Šalčininkų raj.)
Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo	1000 auks., ?	Stanislovas Beinartas, karališkasis sekretorius	Kietaviškių dvaras (Kauno pav., dab. Vilniaus apskr.)
	5000 auks., ?	? Kosakovskis	Fenendo / Von Embdeno (?) (<i>Fenędzińska</i>) mūrnamis Pilies g.
	3000 auks., 250 auks. (~8 %)	? Zahorskis	Skuminų mūrnamis
	4500 auks., ?	Baltramiejus Ciešinskis, Vilniaus kanauninkas	Vilniaus kahalas
	5000 auks., ?	Tomas Piaseckis, Vilniaus kanauninkas	Vilniaus kahalas
	3000 auks., 210 auks. (7 %)	T. Piaseckis, Vilniaus kanauninkas	Vilniaus kapitulos mūrnamis Pilies ir Skapo g. kampe
	6120 auks., ?	Mykolas Jonas Zenkovičius, Vilniaus vyskupas	Kun. Duševskio skola, Slucko kahalas
	1000 auks., ?	? Chreptavičius	Višnevo (<i>Wiszniew</i>) dvaras (Ašmenos pav., dab. Вишнева, Minsko apskr., Baltarusija)
	2000 auks., ?	?	Stročinskių (<i>Stroczyńska</i>) mūrnamis
	900 kapų gr., 72 (8 %)	Steponas Žepnickis, Vilniaus burmistras	Krečkovičių dvaras (nelokaluotas)
Bonifratrų	12 000 auks., 840 auks. (7 %)	Abraomas Vaina, Vilniaus vyskupas, Kristupas Radvila, Vilniaus vaivada	Ostašino dvaras
	18 000 auks., ?	Steponas Bokša, Vincentas Laminskis, Ašmenos teisėjas	?
	8900 auks., ?	Koščicas, Vilniaus žemės raštininkas, Aleksandras Giedraitis, Juozapas Bohomolecas	?
	1800 auks., ?	Kun. Antanas Bohdzevičius	Kajetono Podbereskio valdose
	11 000 auks., 770 auks. (7 %)	Daukša	?
	18 000 auks., 1260 auks. (7 %)	Bžostovskienė (<i>Brzostowska</i>)	?
	1000 auks., ?	Kotryna Packevičienė	?
	1000 auks., ?	Morozienė, Vilniaus vaitienė	?

Šv. Martyno	?, 24 auks.	Leišeriai (<i>Leyszerowska</i>)	?
Rokitų ⁹⁸³	12 000 auks., 840 auks. (7 %)	M. J. Zenkovičius, Vilniaus vyskupas	Žirmūnų (<i>Žirmuny</i>) dvaras (Lydos pav., dab. Жырмуны, Gardino apskritis, Baltarusija)
	1000 auks., 70 auks. (7 %)	Juozapas Puzina, Vilniaus kanauninkas	?
	?, 1213 auks. (7 %?)	Juozapas Kazimieras Kosakovskis, Livonijos vyskupas	?
	?, 70 auks.	Augustijonai	?
Šv. Jokūbo ir Pilypo	4000 auks., ?	Steponas Slizienis, Ašmenos žemės raštininkas	Kermeliškių (<i>Kiermeliszki</i>) dvaras (Trakų vaiv., tiksliau nelokalizuotas)
Šaričių ⁹⁸⁴	100 000 auks., ?	Boguslovas Gosievkis, Smolensko vyskupas	Juozapas Gosievskis, Smolensko vaisks, ir jo brolis Anupras, Kotryna Gosievskienė, Poiniakas, Ašmenos stalininkas, grynaisiais (<i>w monecie zlotey</i>) ⁹⁸⁵
Vaikelio Jėzaus	50 000 auks., 3500 auks. (7 %)	Jadvyga Teresė Zaluskytė-Oginskienė, Trakų vaivadienė	Hanutos (<i>Hanuta</i>) dvaras (Ašmenos pav., dab. Rudčicos kaimo dalis, Minsko apskr., Baltarusija)
	8000 auks., 560 auks. (7 %)	Kun. Bohdzevičius	?
	6000 auks., 420 auks. (7 %)	Borovskis, Livonijos kanauninkas	Traupio (<i>Troupie</i>) dvaras (Vilkmėgės pav., dab. Anykščių raj.)
	100 000 auks., ?	J. T. Zaluskytė- Oginskienė, Trakų vaivadienė	Rietavo seniūnija (Žemaitijos kunigaikštystė)
	2000 raudonųjų auks., 140 raudonųjų auks. (7 %)	Juozapas Volodkovičius, rotmistras	Hujos (<i>Huja</i>) dvaras (Minsko pav., Minsko vaiv., dab. Гуя, Minsko apskr., Baltarusija)
	8000 auks., 560 auks. (7 %)	Juozapas Lopacinskis, Tripolio vyskupas	Kairėnų (<i>Kojrany</i>) dvaras (Vilniaus pav., dab. Vilniaus raj.)
	550 raudonųjų auks., 38,9 raudonųjų auks. (7 %)	Stanislovas Prošinskis, generolas-adjutantas	Svirėnų (<i>Šwirany</i>) dvaras (Ašmenos pav., dab. Вялікія Свіраны, Gardino apskr., Baltarusija)

⁹⁸³ Špitolės „kapitalą“ esą sudarė 92 316 auks., taigi didžioji dalis užrašymų lieka nežinomi, – LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2.

⁹⁸⁴ Špitolei esą priklausė palūkanų nuo 120 800 auks., tačiau apie kitus 20 800 auks. špitolės „kapitalo“ nieko nežinoma, – LMAVB RS, f. 43-3641, l. 3v.

⁹⁸⁵ AKMKr, III/2, l. 21.

	3000 auks., 210 auks. (7 %)	Kolbai (Kolbowie), Smolensko pilies teisėjai	Mūrnamis Rūdninkų gatvėje Vilniuje
	6000 auks., 420 auks. (7 %)	Antanas Tyzenhauzas, Vilniaus vaivadijos vėliavininkas	?

Pagal: LVIA, f. SA, b. 881; LVIA, f. SA, b. 5104, p. 119; LMAVB RS, f. 43-485; LMAVB RS, f. 43-503; LMAVB RS, f. 43-3641; LMAVB RS, f. 43-26584; LMAVB RS, f. 43-20589; LMAVB RS, f. 43-20591; LMAVB RS, f. 43-20600; LMAVB RS, f. 318-169; LMAVB RS, f. 318-12784; LMAVB RS, f. 273-85; VUB RS, f. 5-F-32449; AGAD, AR, dz. VIII, nr. 615, l. 1; AKMKr, III/2, l. 21–22; AKMKr, III/3, p. 27–28; Rosiak S., *Bonifratrzy*, s. IX; *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, część druga: „Źródła historyczne” (toliau – KZ, II), oprac. J. Kurczewski, Wilno, 1910, s. 338, 341.

Špitolėms užrašytos sumos svyravo nuo kelių šimtų iki keliasdešimties ar net šimto tūkstančių auksinų. Tokie ryškūs skirtumai susiklostė ne tik dėl skirtingų geradarių finansinių galimybių, bet ir dėl auksino vertės, ypač po to, kai 1766 m. Varšuvos seime buvo priimti nutarimai dėl pinigų vertės ir santykio su kitomis valiutomis⁹⁸⁶. Matyt, tuo ir galima paaiškinti, kodėl XVIII a. pabaigoje špitolėms būdavo užrašomos kur kas didesnės sumos. Iliustratyvus pavyzdys – Vaikelio Jėzaus špitolė, kurios „kapitalas“ vos per 6 metus išaugo iki 234 100 auks. Panašu, kad įtakos turėdavo ir tai, ar špitolė būdavo administruojama specialios vienuolijos, – matyt, neatsitiktinai daugiausiai sumų buvo užrašyta šaričių (abiems), rokitų bei bonifratrų špitolėms. Galbūt tai papildomai motyvuodavo geradarius, kadangi taip jie užtarimo maldomis sulaukdavo ne tik iš ligonių ar globotinių, bet ir vienuolių.

Špitolės šios rūšies pajamomis dažniausiai aprūpindavo ekonomiškai stipriausia visuomenės dalis – aukštieji dvasininkai (vyskupai ir kanauninkai) bei pasauliečiai kilmingieji. Geradarių socialinis statusas turėdavo reikšmės ir tam, kad sumos dažniau būdavo įkeičiamos įvairiose žemės valdose, o ne mieste esančiuose nekilnojamojo turto objektuose.

Dėl objektyvių priežasčių sudėtinga įvertinti, kokią reikšmę šios rūšies pajamos turėdavo špitolių materialiniam aprūpinimui. Pavyzdžiui, rokitai 1786 m. gruodį – 1787 m. rugsėjį iš palūkanų gavo 38,4 % visų pajamų (nors šiuo atveju įtakos turėjo tai, kad palūkanos nuo vienos sumos buvo sumokėtos už trejus metus)⁹⁸⁷. Bonifratrų špitolės išdą papildžiusios palūkanos 1794–

⁹⁸⁶ *Volumina Legum*, t. VII, s. 198–200.

⁹⁸⁷ LMAVB RS, f. 43-20589, l. 1.

1796 m. laikotarpiu sudarė atitinkamai 21,8, 23,3 ir 38,2 % metinių pajamų. Taigi akivaizdu, kad ir be šios rūšies pajamų minėtos špitolės būtų galėjusios veikti toliau, kadangi lėšų būtų gavusios iš kitų šaltinių. Priešinga buvo Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo špitolės padėtis, kadangi tai buvo bene pagrindinis jos pajamų šaltinis, iš kurio gaunamos lėšos, atsižvelgiant į sunkią materialinę padėtį, matyt, ne visada užtikrindavo pakankamą institucijos aprūpinimą.

Nesant nuoseklių ir ilgesnius laikotarpius apimančių šaltinių, nėra galimybių įvertinti, kiek reguliariai būdavo mokamos palūkanos. Iš paminėjamų šaltiniuose galima spręsti, kad išsireikalauti palūkanas ne visada būdavo paprasta, o tam įtakos turėdavo ne tik konkrečių asmenų elgsena, bet ir kitos, objektyvesnės, priežastys. Kadangi palūkanos dažniausiai turėjo būti mokamos nuo lėšų, surekamų iš žemės valdų, daug nuostolių padarydavo įvairios negandos – nuo nederlių iki žygiuojančių kariuomenių ar epidemijų. Antai 1655–1660 m. bonifratrai „dėl [maskvėnų] žygiavimo ir nuniokojimo“ (*ratione hostilitatis y desolatiey*) negavo pinigų nuo Ostašino dvare įkeistos sumos⁹⁸⁸. Dėl maro epidemijos vienuoliai iš to paties dvaro negavo pinigų 1710–1711 m.⁹⁸⁹

Vis dėlto panašu, kad dažniausiai dėl skirtingų priežasčių palūkanų nesumokėdavo konkretūs asmenys. XVIII a. pabaigoje, kai buvo kruopščiai suregistruotas Vilniaus špitolių turtas, paaiškėjo, kad daugelis institucijų jau seniai nebeauga palūkanų. Pavyzdžiui, dar nuo XVI a. pradžios sąlyginai gerai aprūpinta Šv. Marijos Magdalenos špitolė XVIII a. pabaigoje susidurdavo su dideliais finansiniais sunkumais, kadangi, be to, kad nebebuvo gaunama pajamų iš špitolei priklausiusios žemės nuosavybės, „procentų išmokėjimas užsitęsias metus arba dar ilgiau, dėl ko neįmanoma [mokėti] reguliarių išmokų špitolėje [gyvenantiems] vargšams“⁹⁹⁰. Švč. Trejybės špitolei priklausanti 100 kapų gr. suma, įkeista viename iš Vilniaus mūrnamių, anot provizoriaus, „jau daugiau nei

⁹⁸⁸ AGAD, AR, dz. VIII, nr. 615, l. 1.

⁹⁸⁹ Ibid., l. 14.

⁹⁹⁰ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 4v.

šimtą metų“ buvo prarasta, o dėl Jarmalų mūrnamyje magistrato įkeistos 11 000 auks. sumos teko ilgai bylinėtis su Visų Šventųjų vienuolyno karmelitais⁹⁹¹. Nors Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolė, atsižvelgiant į užrašytų sumų gausą, pasirodė „gerai aprūpinta“, vis dėlto ir šiuo atveju iš sumų mažai kas tebuvo gaunama, todėl prepozitui, kaip minėta, teko priimti gyventi į špitolę nuomininkę, o dėl lėšų trūkumo daugelį bažnyčios priežiūros darbų neatlygintinai turėjo atlikti globotinės⁹⁹².

5. 1. 3. Kiti pajamų šaltiniai

Špitolių išdus, be minėtų šaltinių, papildydavo ir kitokio pobūdžio, dažniausiai (nors ne visada) neregulios, pajamos. Jas galima skirti į kelias sąlygines grupes: a) vienkartiniai užrašymai / dovanojimai, b) aukos ir išmalda, c) įvairaus pobūdžio pajamos iš globotinių ar ligonių.

a. Nereguliarūs užrašymai

Dalį pajamų špitolėms gaudavo iš nereguliarių užrašymų, už kuriuos špitolių globotiniai ar ligoniai bei personalas manais dažniausiai įsipareigodavo melstis už geradarius. Atrodo, populiariausia tokių užrašymų forma būdavo testamentai, nors žinoma ir apie paskirus tik šiuo tikslu sudarytus dokumentus⁹⁹³. Užrašymai špitolėms ar „vargšams“ minimi toli gražu ne visuose tyrimui pasitelktuose testamentuose. Iš 625 Vilniaus suolininkų teismo, miesto tarybos, Vilniaus kapitulos jurisdikos bei posėdžių protokolų ir aktų knygose įrašytų testamentų karitatyvinio pobūdžio užrašymai fiksuoti 124-iuose, arba 19,8 % (tikslios nuorodos pateikiamos po lentele nr. 18)⁹⁹⁴. Be abejo, tai nėra galutiniai skaičiai

⁹⁹¹ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 7.

⁹⁹² Ibid., l. 14v–15.

⁹⁹³ Pavyzdžiui, po Brastos vaivadienės Sofijos Kirdiejūtės-Kamarauskienės mirties 1709 m. birželio 18 d. bonifratų špitolei buvo išmokėta 1713 auks. – LMAVB RS, f. 273-86, l. 1.

⁹⁹⁴ Į tyrimą neįtraukėme Urszulos Augustyniak publikuotų kalvinistų didikų testamentų (*Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, wyd. II popr. i rozsz., wyd. U. Augustyniak, Warszawa, 2014). Viena vertus, šie testamentai buvo sudaryti tik kalvinistų. Kita

ir imtis nėra tokia didelė, kokia galėtų būti, kadangi neįtraukėme ir gausių Vilniaus žemės teismo aktų knygų, kurių gausa ir apimtys reikalauja atskiro tyrimo. Kita vertus, vargu ar apskritai galima nustatyti visų XVI–XVIII a. užrašymų skaičių dėl gaisruose pražuvusių archyvų. Visgi net ir tokia nedidelė imtis, manytume, leidžia kalbėti apie kai kurias tendencijas.

Lentelė nr. 18. *Testamentu paliktų sumų dydžiai (auks.)*

Suma	Visų žinomų atvejų (%)
<50	27,6
50–100	9,8
100–200	14,3
200–300	3,6
300–500	5,3
500–600	3,6
>1000	3,6
>2000	2,7
Palikti daiktai, pastatai ir pan.	3,8
Nenurodyta	25,7

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5096, 5097, 5098, 5099, 5103, 5104, 5105, 5108, 5110, 5111, 5112, 5113, 5115, 5116, 5118, 5119, 5120, 5121, 5122, 5123, 5124, 5126, 5127, 5129, 5130, 5131, 5132, 5133, 5134, 5135, 5136, 5137, 5139, 5140, 5141, 5143, 5146, 5147, 5148, 5150, 5152, 5153, 5154, 5333, 5334, 5335, 5338, 5339, 5340, 5341, 5342, 5343, 5344, 5345, 5346, 5347, 5348, 5349, 5350, 5351, 5352, 5353, 5354, 5355, 5356, 5357, 6475, 6476, 6477; LMAVB RS, f. 43-225, 227, 228, 234; *Археологический сборник*, т. 10, № 6, с. 227; ABAK, т. 20, № 168, с. 220; MOLŠ, t. 1, p. 130, 133, 154, 168, 241, 281, 308, 338, 531, 578; *Wilnianie*, nr. 197, s. 543–546; nr. 199, s. 549–553; KZ, II, s. 130–138.

Testamentais špitolėms paliekamos sumos dažniausiai būdavo sąlyginai nedidelės ir svyrudavo nuo 10 iki kelių šimtų auksinų (žr. lentelę nr. 18). Pavyzdžiui, 1665 m. kovo 18 d. sudarytu testamentu liuteronas Vilniaus miestietis Hanusas Magdeburgas paliko Švč. Trejybės, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bei liuteronų špitolėms po 5 auks.⁹⁹⁵ Savo ruožtu 1770 m. balandžio 6 d. ponia Rožė Žuromskienė šaričių, rokitų bei bonifratrų špitolėms skyrė po 40 auks.⁹⁹⁶ Žinoma, tai ne visada reikšdavo, kad špitolei šie pinigai ir atiteks. Jei būtų išlikę ilgesnius laikotarpius apimantys „populiariausių“ šiuo aspektu špitolių (plačiau apie tai poskyryje 6. 1) pajamų-išlaidų registrai, būtų galima patikrinti, kokia dalis testamentais paliktų pinigų galiausiai pasiekdavo špitoles.

vertus, dauguma jų buvo didikai, todėl šie šaltiniai visgi nedaug ką tepasako apie Vilniaus kalvinistų bendruomenės, kurią sudarė įvairios socialinės padėties žmonės, nuostatas ir elgseną mirties akivaizdoje.

⁹⁹⁵ LVIA, f. SA, b. 5103, l. 126; Frick D., *Kith*, p. 396.

⁹⁹⁶ LVIA, f. SA, b. 5352, l. 1119v.

Visgi net ir fragmentiškuose šaltiniuose yra užuominų apie testamentų vykdytojų špitolėms išmokėtas sumas. 1673 m. Švč. Trejybės špitolei atiteko 20 auks., kuriuos testamentu bažnyčios atnaujinimui paliko burmistras Mikalojus Kličevskis⁹⁹⁷. 1755 m. liuteronų špitolei išmokėti 100 auks., užrašyti pono Saliamono von Segferto⁹⁹⁸. Tuo tarpu 1774 m. po pono Švobos mirties Vilniaus kalvinistų našlių namams atiteko 60 auks. kasmetinė išmoka iš velioniui priklausiusio Švobiškio dvaro (Pasvalio raj.)⁹⁹⁹. Taigi testamentu paliekamos sumos sudarydavo tik labai nedidelę dalį bendrų špitolių pajamų, kadangi tai turėjo daugiau simbolinę, o ne pragmatinę reikšmę (plačiau apie tai poskyryje 6. 1).

Kartais pasitaiko ir paskirų užrašymų, kuriais globotiniai ar ligoniai būdavo įpareigojami melstis už geradari. Tokiu pavidalu špitolėms skiriamos sumos dydžiu pernelyg nesiskirdavo nuo sumų, paliekamų testamentu. Pavyzdžiui, 1729 m. Aleksandras Cieravskis bonifratrams ir jų špitolėje gydomiems ligoniams užrašė 240 auks., už kuriuos turėjo būti atlaikyta 30 mišių¹⁰⁰⁰. Špitolės galėjo būti nereguliariai paremiamos ne tik pinigais, bet ir natūra. Antai 1729 m. Mykolas Kazimieras Radvila-Žuvelė įpareigojo savo tarną Radziševskį perduoti Vilniaus rokitams 5 statines rugių, nors ir nereikalavo koku nors būdu už tai atsilyginti (galbūt tai buvo savaime suprantama)¹⁰⁰¹.

b. Aukos ir išmalda

Špitolės, kaip bažnytinės institucijos, dalį pajamų surinkdavo ir iš aukų ar išmaldos (*jalmužna, eleemosyna, Almosen*), anonimiškai paliekamos tam skirtose dėžutėse, skardinėse ar lėkštėse arba atiduodamos mieste išmalda renkančiam špitolininkui.

⁹⁹⁷ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 155v.

⁹⁹⁸ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 34.

⁹⁹⁹ LMAVB RS, f. 40-827, p. 289.

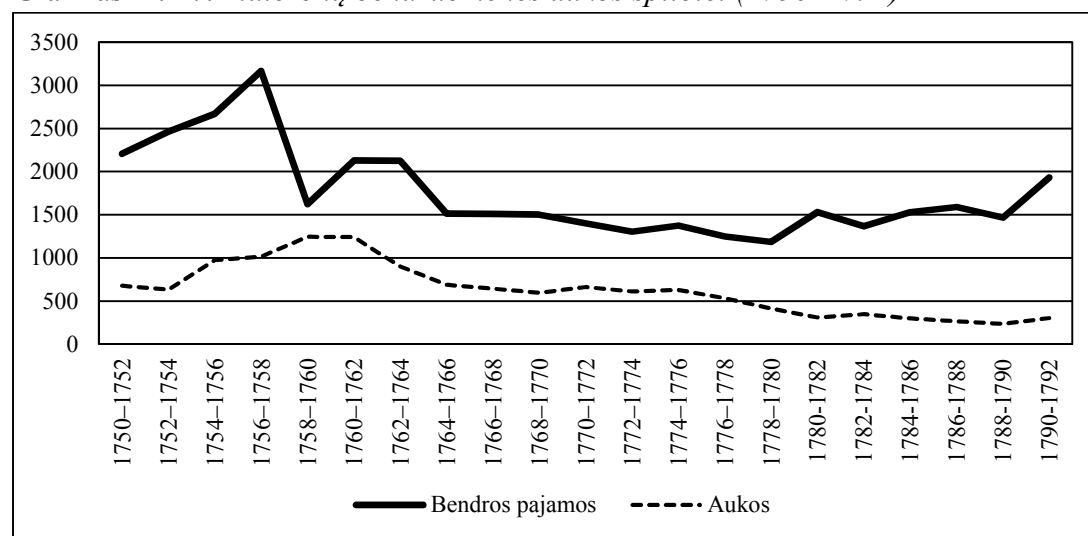
¹⁰⁰⁰ LMAVB RS, f. 273-87.

¹⁰⁰¹ AGAD, AR, dz. VIII, nr. 625.

Iš sporadiškų paminėjimų šaltiniuose matyti, kad šios rūšies pajamos turėdavo skirtingą reikšmę konkrečioms špitolėms. 1642 m. liepą–gruodį bonifratrai iš aukų dėžučių, pritvirtintų prie infirmerijos bei šventoriaus vartų (*ex arca infirmariae et ad portam*), surinko 34 auks. 12 gr., taigi kiek daugiau nei 2 % laikotarpio pajamų¹⁰⁰². 1668–1683 m. Švč. Trejybės špitolės išdą *kasmet* papildydavo 40–80 auks. išmaldos, kuri būdavo paliekama „špitolės skrynelėje“ (*skrzynka szpitalna*)¹⁰⁰³ ar per Velykas prie „Dievo kapo“ (*grob Pański*) padėtoje atskiroje dėžutėje.

Visai kitokią reikšmę tikinčiųjų aukos turėdavo liuteronų špitolės aprūpinimui. Aukos špitolininkams būdavo paliekamos keliose vietose: bažnyčioje padėtoje specialioje dėžutėje (*Kästchen*), prie špitolės durų pritaisytoje vadinamojoje „Lozorius dėžutėje“ (*Lazarus Büchse*), o pamaldų metu – „vargšų lėkštelėje“ (*Armen Schaale*). Jeigu į bažnyčioje bei špitolėje esančias dėžutes patekdavo vos keli ar keliolika auksinų per metus, tai pamaldų metu surinktos lėšos sudarydavo žymią dalį visų špitolės pajamų ir buvo vienas iš svarbiausių pajamų šaltinių (žr. grafiką nr. 17).

Grafikas nr. 17. *Liuteronų bendruomenės aukos špitolei (1750–1792)*

Pagal: LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31.

¹⁰⁰² ABKr, sygn. A-168, l. 3, 4v, 6, 7v, 9v, 11.

¹⁰⁰³ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 145v–160v.

Toki, lyginant su kitomis špitolėmis, tikrai žymų bendruomenės indėlių į institucijos materialinį aprūpinimą visų pirma turėjo lemti jos nuosavybės struktūra: špitolei nepriklausė jokios žemės valdos ar ūkinės paskirties objektai, o iš vienintelio kelis kartus įkeisto mūrnamo būdavo gaunama vos keliasdešimt auksinų per metus. Taigi pagrindinė globotinių išlaikymo našta tekdavo bendruomenei. Žvelgiant į surinktų aukų registrus, susidaro įspūdis, kad tikintieji vargšams aukodavo daugiau ar mažiau reguliariai (ypač aukų padaugėdavo per Kalėdas ir Velykas), o gal net privalomai. Galbūt taip dosniai aukoti vertė ir specifinis liuteronų požiūris į artimo meilės darbus ir griežtas nusistatymas prieš elgetavimą. Nors XVIII a. 9 dešimtmetyje šios pajamų rūšies reikšmė sumažėjo, vis dėlto net ir tada pamaldų metu surinktos aukos sudarydavo beveik penktadalį visų pajamų.

Prie vargšų išlaikymo prisidėdavo ir besituokiantys bendruomenės nariai, kurie, kaip galima suprasti, privalėdavo paaukoti didesnę ar mažesnę (atsižvelgiant į socialinį statusą¹⁰⁰⁴) sumą našlių namams. Pavyzdžiui, 1768–1770 m. laikotarpiu institucija iš besituokiančiųjų gavo 83 auks. 24 gr. Be šių aukų, kartais liuteronų špitolė būdavo paremiama ir vienkartinėmis neanoniminėmis išmokomis „iš geros širdies“ (*auß gutten Herten*). Antai 1750–1752 m. iš bendruomenės narių buvo surinkta 95 auks. 8 gr.¹⁰⁰⁵

Nors dažniausiai tokio pobūdžio pajamos būdavo neregulios, o jų dydis priklausydavo nuo įvairių aplinkybių, vis dėlto kai kurios špitolės gaudavo ir reguliarių aukų. Nuo XVIII a. vidurio Vilniaus kapitulos pajamų išlaidų registruose atsiranda grafa, į kurią būdavo sistemingai surašomi kapitulos paskiroms bažnyčioms, vienuolynams bei špitolėms reguliariai išmokėti pinigai (*Ad alias ecclesias; Religiosis et monialibus; Pro hospitalibus*), kurie nebuvo traktuojami kaip palūkanos. Iki tol nuo pat pirmosios špitolės įsteigimo vienkartinės aukos špitolėms būdavo išmokamos atsižvelgiant į poreikius. Pavyzdžiui, 1579 m. kapitulos prokuratorius išmokėjo Šv. Marijos Magdalenos

¹⁰⁰⁴ Pavyzdžiui, vaistininkas Kristijonas Geelhaaras paaukojo 23 auks. 7 gr., tuo tarpu skrybėlininkas Frydrichas Bachmingas – 5 auks. 28 gr., – LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 32, l. 4.

¹⁰⁰⁵ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 10.

špitolės prepozitui ir globotiniams 10 kapų gr., už kuriuos turėjo būti tęsiami ir statybos darbai¹⁰⁰⁶. 1602 m. 2 kapos gr. iš kapitulos lėšų buvo išmokėtos toje pačioje špitolėje globojamai nebylei¹⁰⁰⁷. Nuo XVIII a. vidurio, be kapitulos globojamų rokitų, kuriems būdavo išmokami procentai nuo kelių anksčiau minėtų sumų, reguliariai būdavo paremiamos Šv. Marijos Magdalenos, Šv. Stepono bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolės. Pirmajai kapitula mokėdavo 56 auks., o likusioms dviems – po 52 auks. 15 gr. per metus¹⁰⁰⁸. Svarbu pastebėti, kad visą XVIII a. 2 pusę išmokos špitolėms nedidėjo, nepaisant kainų augimo ir infliacijos, kuri atsispindi kapitulos pajamų-išlaidų registruose¹⁰⁰⁹, taigi šios išmokos buvo visų pirma simbolinės, turėjusios parodyti kapitulos susirūpinimą ir gailestingumą, nors vargu ar žymiai pagerindavo špitolių materialinę padėtį.

Tam tikra aukojimo špitolėms forma, matyt, galima laikyti kelių cechų (tymininkų, kalvių, adatininkų, batsiuvių ir kt.¹⁰¹⁰) įsipareigojimą atiduoti špitolėms gaminius, konfiskuotus iš neteisėtai gaminančių ir prekiaujančių amatininkų. 1666 m. tymininkų cecho statuto 20 straipsniu nustatyta, kad „[ž]monės, atvykę iš kitų miestų, turguje arba rūsiuose ir karčemose visai nepardavinėtų tymo, o jeigu būtų įrodyta, kad kuris nors iš svečių [prekiavo], [cecho nariai] turi pranešti urėdui, atimti tuos gaminius bei odas ir atiduoti špitolėi“¹⁰¹¹. Greičiausiai tokios normos būdavo nusirašomos nuo Lenkijos miestuose veikusių amatininkų cechų statutų, – manytume, neatsitiktinai nebuvo tiksliai nurodyta, kuriai špitolėi turėtų atitekti konfiskuotos prekės. Visgi panašu, kad cechų statutuose minima „špitolė“ turėjo būti magistrato administruojama

¹⁰⁰⁶ LMAVB RS, f. 43-452, l. 29v.

¹⁰⁰⁷ LMAVB RS, f. 43-493, l. 18.

¹⁰⁰⁸ Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 318: b. 17135, l. 6v (1752–1753); b. 17136, l. 6v (1754–1755); b. 12782, l. 8v (1755–1756); b. 171, l. 7v–8 (1757–1758); b. 12783, l. 7v (1758–1759); b. 12784, l. 7v (1770–1771); b. 176, l. 7v (1772–1773); b. 12744, l. 5v (1788–1789); b. 169, l. 5v–6 (1790–1791).

¹⁰⁰⁹ Jakulis M., „Vilniaus katedros kapitulos pajamos XVI a. antroje pusėje–XVIII a. pajamų-išlaidų registrų duomenimis“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 175.

¹⁰¹⁰ ABAK, t. 10, № 11, c. 78; № 24, c. 138; № 25, c. 143, 147; № 26, c. 156; № 29, c. 190; № 33, c. 210.

¹⁰¹¹ ABAK, t. 10, № 11, c. 78: „Aby ludzie z inszych miast przyjezdzy nie ważyli się skór wyprawnych safianowych pojedynkiem, ani po rynku nosząc, chiba w sklepach, y gościnnych domach ogułem przedawać, w czym ieśli by którzy z gości był przeświadczony, maią dać znać do urzędu, takową robotę y skóry grabić, do szpitala oddać wolno będzie”.

katalikų Šv. Trejybės špitolė, o Vilniaus kapitulos jurisdikijoje – kapitulos globojama Šv. Marijos Magdalenos špitolė. Kai 1607 m. vasario 7 d. kapitulos posėdyje buvo nutarta bausti jurisdikijoje neteisėtai prekiaujančius audėjus 20 kapų gr. bauda, kaip pinigų gavėja buvo įvardyta būtent Šv. Marijos Magdalenos špitolė¹⁰¹². Kad šių cechų statutų nuostatų bent jau kartais būdavo laikomasi, liudija 1666 m. byla tarp batsiuvių cecho ir neteisėtai batais prekiausio pirklio Teodoro Kačanovskio. Amatininkai reikalavo, kad batai būtų konfiskuoti ir atiduoti „[Šv. Trejybės?] špitolėi arba Šv. Onos koplyčiai“¹⁰¹³. Vargu ar tokios aukos labai prisidėdavo prie špitolių materialinio aprūpinimo (juo labiau kad nėra žinomų atvejų, kuomet konfiskuotos prekės būtų tikrai atitekusios špitolėms) ir tikriausiai buvo reikšmingesnės patiems amatininkams, kurie tokiu būdu išreikšdavo savo krikščionišką gailingumą. Principo, kuomet sumokėtos baudos atitenka špitolėi, veikimą paliudija Vilniaus kalvinistų sinodų protokolai. Ne kartą matyti, kad sprenddami konfliktus bendruomenės viduje, jie sumokėtas baudas taip pat perleisdavo špitolėi. Antai 1616 m. sinode išsprendus bylą tarp pono Seniutos ir kun. Chociševskio, buvo nutarta, kad pastarasis jam skirtą 25 auks. baudą turįs sumokėti būtent špitolėi¹⁰¹⁴.

Dalį pajamų surinkdavo ir išmaldos prašantys špitolių globotiniai, kurie būdavo traktuojami kaip elgetaujantys „legaliai“. Iš dalies šiai grupei, matyt, galima priskirti bonifratrus, rokitus ir žydų kvestorius¹⁰¹⁵, kurie tokiu būdu rinkdavo pinigus špitolėms. 1636 m. steigiant elgetų „korporaciją“ / „broliją“ / „cechą“, siekta ne tik suteikti globą daliai paramos nusipelnančių vargšų ir apriboti bendrą elgetų skaičių, bet ir nustatyti elgetavimo mieste taisykles¹⁰¹⁶. Vienu iš privilegijos punktų buvo nustatytos ir špitolėse globojamų vargšų teisės elgetauti: „[š]pitolių vargšai, kurie gali, iš savo lovų pakilę, sėdėti gatvėse, per gavėnią ir per visas Velykų šventes iki oktavos, taip

¹⁰¹² LMAVB RS, f. 43-216, l. 93v.

¹⁰¹³ ABAK, t. 10, № 70, c. 319: „Proszą tedy szewcy, aby te bóty były na urzędzie pokładane, które są iudicialiter zaaresztowane, aby podług praw y przywileiów na szpital albo na kaplicę ś. Anny byli oddane [...]“.

¹⁰¹⁴ *Monumenta Reformationis*, s. 35.

¹⁰¹⁵ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 13v.

¹⁰¹⁶ Ragauskas A., *Iš Vilniaus miesto*, p. 17; Frick D., *Kith*, p. 323;

pat savaitę prieš Visus Šventuosius ir tris dienas per Kalėdas, neturi būti trukdomi [...]“¹⁰¹⁷. Vis dėlto nėra jokių duomenų, kad šių taisyklių būtų buvę laikomasi. Špitolių pajamų-išlaidų registruose neužsimenama apie konkrečias dienas, kai špitolininkai mieste rinkdavo išmalda, ir fiksuojama tik per metus surinkta suma. Pavyzdžiui, Švč. Trejybės špitolės pajamų-išlaidų registre tik pažymima, kad globotinis Martynas Opuškevičius, vaikščiodamas po miestą su „skardine“ (*puszka*), 1678 m. surinko 29 auks. 4 gr.¹⁰¹⁸ Panašu, kad išmalda buvo reikšmingas pajamų šaltinis ir Šv. Marijos Magdalenos špitolės globotinėms, kurios 1715 m. skundėsi kapitulai, jog „tokiais laikais nebegalime ir išmaldos suelgetauti“¹⁰¹⁹.

Būtina pabrėžti, kad toks būdas gauti papildomų pajamų buvo priimtinas tik katalikų, unitų bei stačiatikių špitolių globotiniams, tuo tarpu protestantai, kurie, kaip jau aptarėme 1 skyriuje, buvo „ideologiškai“ nusistatę prieš elgetavimą ir siekė su šaknimis išrauti šį reiškinių, griežtai draudė savo globotiniams elgetauti. Matydami, kaip sunkiai pragyvena liuteronų našlių namų globotinės, kalvinistai, tarsi solidarizuodamiesi su kitais miesto protestantais, XVIII a. pabaigoje nusprendė kasmet šiai institucijai aukoti po 370 auks., „nenorėdami matyti, kad to tikėjimo vargšai elgetautų ir valkatautų gatvėse“¹⁰²⁰.

Apibendrinant galima pasakyti, kad iš tam skirtų vietų surenkamos ar pačių špitolininkų suelgetaujamos aukos sudarydavo labai nedidelę dalį bendrų metinių pajamų ir tik labai menkai teprisidėdavo prie špitolių materialinio aprūpinimo. Vienintele išimtimi reikėtų laikyti liuteronų špitolę, kurios žymią dalį pajamų sudarydavo pamaldų metu surenkamos aukos. Kadangi ši institucija neturėjo daug kitokio pobūdžio turto, jos materialiniam aprūpinimui vietinės bendruomenės parama turėdavo labai didelę reikšmę.

¹⁰¹⁷ ABAK, t. 10, № 27, c. 165: „Szpitalnym ubogim, którzy mogą z łózek swych wstawszy po ulicach siedzieć przez post wielki y przez wszystkie święta wielkonocne do oktawy, także tydzień przed wszytkiemmi świętami, y na Boże Narodzenie trzy dni maią mieć pokóy [...]“.

¹⁰¹⁸ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 155v.

¹⁰¹⁹ LMAVB RS, f. 43-20579, l. 1.

¹⁰²⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 239, l. 25: „[...] niechąc patrzeć, aby ubodzy tegoż wyznania włącząc się y zebrząc się po ulicach narazali [...]“.

c. Pajamos iš globotinių ir ligonių

Špitolių globotiniai bei ligoniai ne tik būdavo paramos gavėjai, bet ir patys prisidėdavo prie institucijų materialinio aprūpinimo. Iš globotinių ir ligonių pajamų būdavo gaunama keliais būdais: 1) globotiniai arba ligoniai patys (arba juos rekomenduojantys asmenys) kartais užsimokėdavo už priėmimą į špitolę arba padengdavo gydymo išlaidas (ar jų dalį); 2) dalį pajamų sudarydavo pinigai, gauti už parduotus mirusių globotinių ar ligonių daiktus; 3) už įvairius nusižengimus špitolininkai mokėdavo baudas, kurios taip pat papildydavo špitolės išdą (tiksliau, dalis išlaidų taip sugrįždavo atgal).

Nors špitolės buvo labdaringos institucijos, vis dėlto į jas gyventi ar gydytis žmonės ne visada būdavo priimami visiškai nemokamai. Tiek M. Boguckos, tiek D. Prucnalio tyrimai parodė, kad būsimoji globotiniai konkuruodavo dėl vietų, pavyzdžiui, Gdansko ar Liublino špitolėse, o šią kovą dažnai laimėdavo tie, kurie galėdavo užsimokėti¹⁰²¹. Tai, anot M. Boguckos, vedė prie kontroversiškos padėties, kai labiausiai nuskurdusių žmonių priėmimas į špitolę buvo labai apribotas¹⁰²².

Duomenų apie už tam tikrą mokestį į špitolę Vilniuje priimtus globotinius nėra daug, nors tai nebūtinai reiškia, kad tokia praktika nebuvo paplitusi. Pavyzdžiui, 1678 m. Ona Gudelienė ir Buivydienė susimokėjo 50 auks. už tai, kad buvo priimtos į Švč. Trejybės špitolę¹⁰²³. Neabejotinai papildomai turėjo susimokėti ir liuteronų špitolės globotinė M. E. Banašienė, kelerius metus turėjusi galimybę gyventi atskirame kambaryje¹⁰²⁴. Panašu, kad mokestis už priėmimą gydytis į špitolę-ligoninę buvo daugiau ar mažiau savaimė suprantamas dalykas, jeigu tik ligonis turėdavo tokią galimybę. Atsižvelgiant į tai, kad ligoniai už gydymą mokėdavo skirtingas sumas, galima daryti prielaidą, kad nebūdavo nustatomas konkretus mokestis, tačiau ligonių būdavo prašoma,

¹⁰²¹ Prucnal D., *Szpital*, s. 91; Bogucka M., *Health Care*, p. 202; Bogucka M., *Organizacja*, s. 148.

¹⁰²² Bogucka M., *Organizacja*, s. 148.

¹⁰²³ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 155v: „Od Anny Gudelowey y Buywidowskiey, babek, jałmuzny za to, ze do szpitala przyięto, dostało f. 50”.

¹⁰²⁴ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 255.

esant galimybei, paaukoti špitolei, taip bent jau iš dalies padengiant gydymo išlaidas. Pavyzdžiui, 1642 m. rugsėjį bonifratrams už pono Kazimiero Ježinskio gydymą buvo sumokėti 6 auks.¹⁰²⁵, po mėnesio gydęsis ginklakalys atsilygino 1 auks. 15 gr.¹⁰²⁶, o 1795 m. rudenį už vieno ligonio gydymą ponia Pliaterienė bonifratrams sumokėjo net 46 auks. 20 gr.¹⁰²⁷ Kad už gydymą būdavo užsimokama liuteronų špitolėje, liudija tai, jog dažniausiai ligoniai išeidavo „atsidėkoję“ (*hat sich bedankt*). Atrodo, už tam tikrą mokesį žmonės būdavo priimami gydytis ir į šaričių špitolę: 1799 m. spalį ir lapkritį už 4 ligonių priėmimą vienuolėms buvo sumokėta po 20 auks.¹⁰²⁸, nors, be abejo, tai galėjo būti tik vienkartiniai atvejai, neatspindintys bendresnių tendencijų. Neabejotina, kad už priėmimą gyventi ar gydytis globotiniai bei ligoniai susimokėdavo dažniau, vis dėlto šie duomenys šaltiniuose fiksuojami ne visada, todėl sudėtinga įvertinti, kokią reikšmę šios pajamos turėdavo špitolių materialinei padėčiai.

Kaip jau minėjome 4 skyriuje, į liuteronų bei kalvinistų špitoles priimami globotiniai įsipareigodavo, kad po mirties jų daiktai atiteks šioms institucijoms. Iš šaltinių matyti, kad tokios tvarkos ištis būdavo laikomasi ir globotinių nuosavybė po mirties būdavo parduodama iš varžytinių, o gauti pinigai patekdavo į špitolės išdą. Atsižvelgiant į globotinio (-ės) materialinę padėtį, taigi ir turimų daiktų kiekį bei kokybę, špitolės tokiu būdu galėdavo uždirbti nuo kelių iki daugiau nei 100 auksinų (konkrečius pavyzdžius žr. poskyryje 4. 1. 1). Dažniausiai to pakakdavo globotinio laidotuvėms, o kita dalis pinigų likdavo špitolės aprūpinimui. Galima numanyti, kad panaši tvarka buvo susiklosčiusi ir kitose špitolėse (ypač jei globotinė (-is) neturėdavo vaikų ar giminaičių, kurie galėtų pretenduoti į palikimą), tokiu būdu, matyt, būdavo apmokamos ir dalies špitolėse-ligoninėse mirusių pacientų laidotuvės (šaltiniuose esama užuominų, kad tokios tvarkos būdavo laikomasi bonifratrų špitolėje (žr. poskyrį 4. 2. 1.)).

¹⁰²⁵ ABKr, sygn. A-168, l. 5v.

¹⁰²⁶ Ibid., l. 7v.

¹⁰²⁷ VUB RS, f. 5-F-32449, l. 3v.

¹⁰²⁸ LMAVB RS, f. 318-5567, l. 9v–10.

Dalį pajamų špitolės netiesiogiai gaudavo ir iš globotinių mokamų baudų. Liuteronų špitolės pajamų sąrašuose tam būdavo skiriama ir atskira grafa – „baudos“ (*Straff Gelder*). Globotiniams skirtos baudos nebūdavo didesnės nei savaitinė išmoka, todėl špitolė už tai negaudavo papildomų pajamų, tik patirdavo keliais auksiniais mažiau išlaidų. Pavyzdžiui, globotinė O. M. Šlėgeliene 1755 m. gruodžio 22 d. susimokėjo 12 gr. ir 2 šilingų baudą, o 1756 m. vasario 1 d. špitolininkų vyresnysis – visą savaitinę išmoką (1 auks. 15 gr.)¹⁰²⁹. Retai kada iš baudų būdavo surenkama daugiau nei 5 auks. per dvejus metus, tik 1738–1740 m. špitolės išdą papildė 13 auks. 5 gr. ir 2 šilingai, nes kapitonas Lehrbachas buvo kelis kartus nubaustas 1 auks. bauda už „ekscesus“¹⁰³⁰. Nors nėra patikimų duomenų, neatmestina galimybė, kad tokiu būdu bent dalį pajamų gaudavo ir kitos špitolės.

Apžvelgus pagrindinius špitolių pajamų šaltinius, matyti, kad karitatyvinių institucijų materialinę bazę sudarydavo kelių rūšių nuosavybė. Tokia špitolių turto įvairovė leisdavo užtikrinti institucijų veiklą ir tais atvejais, kai dėl kokių nors priežasčių būdavo prarandamos pajamos iš kurio nors šaltinio. Konkrečių pajamų rūšių reikšmė skirtingų špitolių metinėms pajamoms būdavo nevienoda, o tai nulemdavo visų pirma jų nuosavybės struktūrą. Bene labiausiai paplitusi špitolėms priklausančio nekilnojamojo turto rūšis buvo namai (tiek mūriniai, tiek mediniai), kurių nuoma atnešdavo žymią dalį pajamų, o kai kuriais atvejais (pavyzdžiui, Spaso) buvo ir pagrindinis pajamų šaltinis. Kitas ne ką mažiau paplitęs pajamų šaltinis buvo palūkanos (dažniausiai 7 %), mokamos nuo geradarių užrašytų sumų. Žemės valdų bei įvairių ūkinės paskirties objektų turėjo tik kelios špitolės, kurių geradariai buvo aukštieji dvasininkai, diduomenė ar miesto elitas. Simptomiška, kad daugiau žemės valdų turėjo specializuotos katalikų špitolės-ligoninės, – iš šių lėšų turėjo būti išlaikomi ne tik ligoniai, bet ir vienuoliai bei kur kas gausesnis aptarnaujantis personalas. Nedidelę dalį

¹⁰²⁹ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 34v.

¹⁰³⁰ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, l. 142.

špitolių pajamų sudarydavo ir nereguliarūs vienkartiniai užrašymai, taip pat specialiose dėžutėse paliekamos aukos bei tikinčiųjų bendruomenių parama. Iš špitolių pajamų-išlaidų knygų bei registrų matyti, kad administratoriai išnaudodavo visas galimybes surinkti daugiau pajamų – nuo patalpų nuomos iki mirusių globotinių ar ligonių daiktų pardavinėjimo.

5. 2. Išlaidos

Špitolių išlaidų pobūdį nulemdavo keletas veiksnių: globotinių arba ligonių skaičius, jų aprūpinimo būdas (ar išlaikytiniai aprūpinami centralizuotai, ar mokamos reguliarios išmokos) bei špitolės funkcija (akivaizdi skirtis tarp špitolių-prieglaudų ir špitolių-ligoninių). Špitolių išlaidas galima skirti į tris pagrindines grupes: a) išlaidos globotinių ir ligonių poreikiams, b) špitolių personalo samda ir c) išlaidos špitolių nuosavybės remontui.

Špitolių išlaidų analizė atskleidžia jų administravimo bei vidaus gyvenimo organizavimo ypatumus, taip pat, kas ne mažiau svarbu, parodo miesto ir karitatyvinių institucijų santykį. Analizuodamas špitolės-miesto santykį ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje, A. Klonderis atkreipė dėmesį į dvilypę karitatyvinių padėtį. Viena vertus, tai buvo uždaros ir nuo miesto sąlyginai izoliuotos, tvoromis apjuostos ir pagal specifinę tvarką funkcionuojančios institucijos. Kita vertus, špitolės ir miestą siejo glaudūs ekonominiai ryšiai: iš vietinių prekybininkų būdavo įsigijami dideli kiekiai maisto produktų, reikšminga buvo ir miesto amatininkų paslaugų pasiūla, be to, špitolės galėjo tapti darbo vieta keliems, keliolikai ar net keliasdešimčiai asmenų¹⁰³¹. Taigi dėl špitolių nuosavybės struktūros (visų pirma negausių žemės valdų), lokalizacijos miesto socioekonominėje aplinkoje ir poreikių įvairovės jos neišvengiamai tapdavo daugiau ar mažiau aktyviomis miesto ūkinio gyvenimo dalyvėmis.

¹⁰³¹ Klonder A., *Szpital*, s. 137.

Kadangi kiekvienos institucijos išlaidų struktūra skirdavosi priklausomai nuo minėtų veiksnių, o šaltiniai dažnu atveju atspindi skirtingus laikotarpius, šiame poskyryje sieksime tik bendrais bruožais aptarti pagrindines išlaidų rūšis ir atskleisti ryškesnius skirtumus.

5. 2. 1. Globotinių ir ligonių poreikiai

Didelės įtakos išlaidų pobūdžiui turėdavo špitolės funkcija. Špitolėse-ligoninėse ligoniais būdavo pasirūpinama visokeriopai: suteikiama patalynė bei naktiniai drabužiai¹⁰³², aprūpinama maistu, vaistais, patenkinami kiti poreikiai. Tuo tarpu špitolių-prieglaudų globotinių poreikiai, kaip matyti iš žemiau pateikiamų pavyzdžių, galėjo būti patenkinami dviem būdais (dėl šaltinių skurdumo negalime pasakyti, kuris būdas buvo labiau paplitęs). Vienose špitolėse globotiniams būdavo užtikrinama tik pastogė ir reguliarios išmokos, o šaltuoju metų laiku pagelbstima įsigyjant kuro. Tuo tarpu kitų špitolių globotiniai būdavo aprūpinami centralizuotai. Du skirtingus globotinių aprūpinimo modelius gerai iliustruoja misionierių ir liuteronų špitolių pavyzdžiai.

Lentelė nr. 19. *Misionierių ir liuteronų špitolės išlaidos globotinių reikmėms 1752 m. (be išmokų)*

Maisto produktai, kita	Misionierių špitolė	Liuteronų špitolė
Grūdinės, ankštinės ir kitos kultūros (kviečiai, miežiai, avižos, griekiai, lęšiai, žirniai)	342 auks. 2 gr. (~34,6 %)	–
Mėsa	353 auks. 9 gr. (~35,7 %)	–
Kiaušiniai	50 auks. 14 gr. (~5,1 %)	–
Pieno produktai	88 auks. 1 gr. (~8,9 %)	–
Vynas	9 auks. (~1 %)	–
Žuvis	62 auks. 29 gr. (~6,4 %)	–
Druska	18 auks. (~1,8 %)	–
Aliejus	31 auks. (~3,1 %)	–
Grybai	4 auks. (~0,4 %)	–
Daržovės	30 auks. (~3 %)	–
Kuras	–	20 auks. 20 gr. (~19,1 %)

Pagal: LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 15v–16; LMAVB RS, f. 318-3061, l. 6v–8.

Panašiai kaip liuteronų špitolėje, būdavo aprūpinami ir kitų špitolių globotiniai (žr. poskyrį 4. 1. 1), už išmokas įsigydavę viską, ko reikia

¹⁰³² Šaričių špitolė, augant ligonių skaičiui, kasmet tam išleisdavo nuo keliasdešimties iki kelių šimtų auksinų – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 95–102v.

pragyvenimui. Neatsitiktinai, pavyzdžiui, Švč. Trejybės ar Spaso špitolių išlaidų sąrašuose nematome jokių įrašų apie perkamus maisto produktus, o administratoriai globotinius aprūpindavo tik kuru. Tik Švč. Trejybės špitolės provizoriai buvo įpareigoti kiekvieną ketvirtadienį patiekti globotiniams kuklius pietus – „mėsos gabalėlį, daržovių ir stiklinę alaus“¹⁰³³. Matyt, tiek vienas, tiek kitas špitolininkų aprūpinimo modelis turėjo savų privalumų ir trūkumų. Reguliaros išmokos, nepriklausomai nuo kainų kaitos ar kitų veiksnių, leisdavo geriau planuoti špitolės išlaidas, o administratoriai nebūdavo apkraunami papildomu darbu. Kita vertus, pasirinkus „centralizuoto“ aprūpinimo būdą, buvo galima reguliuoti špitolininkams patiekiamo maisto kiekį ir taip sutaupyti, o administratorių įsipareigojimai nebūdavo taip aiškiai apibrėžti.

Kaip matyti iš lentelės, misionierių špitolė pirkdavo daugumą reikalingų maisto produktų, išskyrus čia pat kepamą duoną ir savame bravore verdamą alų. Žymiausia dalis išlaidų tekdavo įvairioms grūdinėms ar ankštinėms kultūroms, kurių dideliais kiekiais būdavo perkama kelis kartus per metus (dažniausiai rudenį). Jų laikymas nebuvo toks sudėtingas kaip mėsos, kuri skirtingais kiekiais (atsižvelgiant į liturginį kalendorių) būdavo perkama kiekvieną mėnesį. Tai, kad būdavo įsigijami sąlyginai dideli kiekiai kiaušinių bei įvairių daržovių, matyt, rodo, kad iš špitolei priklausančių žemės valdų visų pirma būdavo gaunamas piniginis činšas, o ne maisto produktai.

Panašios kaip misionierių špitolės būdavo ir špitolių-ligoninių išlaidos, tačiau, be viso to, iš vaistininkų bei gydytojų būdavo įsigijama vaistų. 1691 m. bonifratrai per kelis kartus vaistams išleido vos kiek daugiau nei auksiną¹⁰³⁴. Tuo tarpu šaritės, augant ligonių skaičiui, vaistams išleisdavo nuo keliasdešimties iki kelių šimtų auksinų, o dalį jų atsigabendavo net iš Karaliaučiaus¹⁰³⁵. Rokitai XVIII a. pabaigoje per metus vaistams išleisdavo apie 2000 auks.¹⁰³⁶, o 1787 m. už juos buvo įsiskolinę 1800 auks.¹⁰³⁷ Tai, kad

¹⁰³³ *Zbior*, s. 260.

¹⁰³⁴ VUB RS, f. 4-A3842, l. 4, 9–9v.

¹⁰³⁵ Pavyzdžiui, 1762 m. buvo išleisti 265 auks. „už įvairius dalykus vaistinei iš Karaliaučiaus“ (*za rzeczy rozne z Krolefca do aptyki*) – LMAVB RS, f. 318-3061, l. 99v.

¹⁰³⁶ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 2v.

¹⁰³⁷ LMAVB RS, f. 43-20589, l. 2.

vienuoliai vaistams turėdavo išleisti tokias sumas, galbūt nulemdavo ir specifinių vaistų, skirtų venerinių ligų gydymui, poreikis.

5. 2. 2. Atlyginimai personalui

Efektyviam didesnių špitolių funkcionavimui buvo reikalingas ir gausus aptarnaujantis personalas. Dalis jų špitolės ūkyje atlikdavo įprastus darbus: prižiūrėdavo gyvulius, dirbdavo daržuose, atlikdavo smulkesnius ir kvalifikacijos nereikalaujančius pastatų remonto darbus arba darbuodavosi virtuvėje. Kita dalis, visų pirma moterys, dirbdavo kaip slaugės ar pribuvėjos. Neatsiejama špitolių-ligoninių personalo dalis buvo gydytojai. Neabejotina, kad špitolė nebūdavo pagrindinė jų darbovietė, tačiau dėl šaltinių skurdumo sunku pasakyti, kiek laiko jie čia praleisdavo, kaip dažnai keisdavosi (ar būdavo sudaromi ilgesni nei metiniai kontraktai ir pan.). Tik iš kelių paminėjimų sužinome, kad, pavyzdžiui, 1798–1799 m. šaričių špitolėje dirbusiam Jonui Hektorui Bobe kasmet būdavo mokamas 700 auks. atlyginimas¹⁰³⁸.

Rokitų špitolės „šeimynos“ sudėtis gerai parodo, kas galėjo sudaryti didelės špitolės aptarnaujantį personalą: 1788 m., be 8 vienuolių, čia dirbo virėjas su padėjėju, batsiuovys ir siuvėjas, 3 ūkio darbininkai (*parobki*), šeimininkė ir samdinė bei dvi moterų slaugytojos (*posługaczki*), taigi iš viso 11 žmonių¹⁰³⁹. Mažesnių špitolių „šeimynos“ nebūdavo tokios gausios: misionieriai samdydavo 1–2 samdinius, kurie dirbdavo špitolės ūkyje, liuteronų špitolėse (tiek prieglaudoje, tiek ligoninėje) darbuodavosi ligonių prižiūrėtoja (*Krankenwächterin* arba *Krankenmutter*), kalvinistų našlių namų globotinėms taip pat patarnaudavo viena moteris. Specifinį personalą turėjo išlaikyti rokitų ir Vaikelio Jėzaus špitolės, kuriose būdavo globojami pamestinukai, – jų samdomoms žindyvėms dažniausiai būdavo mokama stabili 8 auks. mėnesinė išmoka. Kaip pastebėjo A. Klonderis, špitolės galėjo tapti laikina darbo vieta ir

¹⁰³⁸ LMAVB RS, f. 318-5567, l. 6, 9.

¹⁰³⁹ LMAVB RS, f. 43-20590.

sezoninius ūkio darbus dirbantiems žmonėms¹⁰⁴⁰. Pavyzdžiui, bonifratrai rudenį samdydavo darbininkus, dirbdavusius konventui ir špitolei priklausiusiuose daržuose¹⁰⁴¹.

Aptarnaujančiam personalui būdavo atsilyginama keliais būdais: 1) jie galėdavo nemokamai gyventi špitolėje, 2) kasmet už darbą gaudavo porą batų bei aprangą ir 3) kasmet jiems būdavo išmokama ir atitinkama pinigų suma. Darbininkams mokamas atlyginimas svyrudavo nuo 20 iki 40 auks., nepriklausomai nuo kainų kaitos ar infliacijos. Kalvinistų našlėms patarnaudavusi moteris uždirbdavo 20 auks. per metus¹⁰⁴², liuteronų ligonių prižiūrėtojos atlygis siekdavo 20 gr. per savaitę¹⁰⁴³, arba beveik 35 auks. per metus. Ūkyje dirbantys vyrai dažniausiai per metus uždirbdavo 40 auks., kaip kad rokitų špitolėje dirbęs Leonas¹⁰⁴⁴ ar misionierių špitolės samdiniai¹⁰⁴⁵. Iš nekvalifikuoto personalo formaliai bene didžiausią atlygį turėdavo gauti žindytės, kurios per mėnesį uždirbdavo 8 auks.

5. 2. 3. Špitolių pastatų ir nuosavybės remontas bei statyba

Be reguliarių išlaidų globotinių ir ligonių poreikiams bei personalo atlyginimams, špitolių administratoriams tekdavo apmokėti ir įvairias nereguliaras išlaidas, kurių žymią dalį sudarydavo pinigai, skirti špitolių pastatų, bažnyčių bei nuosavybės remontui. Svarbu pastebėti, kad iš špitolės išdo dažniausiai būdavo apmokamos tik špitolės pastatų ar bažnyčios remonto išlaidos, tuo tarpu namų ar kitos nuosavybės remontą dažniausiai (nors ne visada) apmokėdavo nuomininkai.

Nors tokio pobūdžio išlaidos nebūdavo dažnos, vis dėlto jos tapdavo nemaža našta ne visada stabilias pajamas gaunančioms špitolėms. Iliustratyvus pavyzdys – 1672 m. vykusi Švč. Trejybės špitolei priklausančio

¹⁰⁴⁰ Klonder A., *Szpital*, s. 137.

¹⁰⁴¹ VUB RS, f. 4-A3842, l. 8v.

¹⁰⁴² LMAVB RS, f. 43-3641, l. 12v.

¹⁰⁴³ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 30, l. 22v.

¹⁰⁴⁴ LMAVB RS, f. 43-20591, l. 2.

¹⁰⁴⁵ Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 318-3061, l. 32.

mūrinio tilto statyba¹⁰⁴⁶. Tais metais, palyginus su ankstesniais ar vėlesniais, špitolė surinko kur kas daugiau pajamų iš įprastų šaltinių, taip pat institucijai buvo perleisti dar 2800 auks. iš magdeburgijos jurisdikos surinktų mokesčių, o dar 9000 auks. paskolino tarėjas Petras Procevičius¹⁰⁴⁷ (iš viso tų metų pajamos sudarė 17 401 auks.). Vis dėlto tai nebuvo pakankama suma. Kaip matyti iš išlaidų registro, vien tilto statyba (statybinės medžiagos ir darbininkų samda) atsiėjo 22 463 auks. 22 gr., o globotinių išlaikymui ir kitoms įprastoms išlaidoms teko išleisti dar 1503 auks. 15 gr.¹⁰⁴⁸, taigi išlaidos viršijo pajamas daugiau nei 6500 auksinų.

1727 ir 1728 m. sąlyginai menkas pajamas gaunančios Spaso špitolės provizoriui taip pat teko apmokėti vieno mūrnamio ir pačios špitolės patalpų remontą¹⁰⁴⁹. 1727 m. skolų išvengti nepavyko: bendros špitolės išlaidos viršijo pajamas daugiau nei 28 auks., tuo tarpu po špitolės remonto institucija nepatyrė jokių nuostolių. Brangiai špitolėi atsiėjo Bzolų mūrnamio remontas, kurį vykdė tuometinis nuomininkas K. Freistas. Šiuo laikotarpiu išlaidos viršydavo nedidėjančias pajamas net kelis kartus, nors dalį šių lėšų padengdavo pats nuomininkas.

Kaip jau minėta, namų ar kitokios nuosavybės remontas dažniausiai būdavo apmokamas ne iš špitolių pajamų. Ne vienu atveju šias išlaidas bent jau iš dalies padengdavo tuometiniai nuomininkai, kurie įgydavo lengvatų už tai, kad imdavosi organizuoti remonto darbus, kaip kad, pavyzdžiui, Spaso špitolėi priklausiusio Bzolų mūrnamio atveju. Visgi buvo galimi ir kitokie susitarimai. Antai 1759 m. Švč. Trejybės špitolės prepozitas P. Kononovičius bei provizorius B. Hromovičius sudarė Kevličių mūrnamio nuomos sutartį su pirkliu Steponu Domanskiu, kuris įsipareigojo atstatyti gaisro nuniokotą mūrnamį. Nors nuomininkas turėjo kasmet mokėti 200 auks. nuomą, visgi visas remonto

¹⁰⁴⁶ Dar 1621 m. Varšuvos seime buvo nuspręsta, kad dėl bajorų patogumo būtų pastatytas tiltas per Nerį, kurio, kaip galima suprasti, bent jau tuo metu nebuvo (*Volumina Legum*, t. III, s. 208–209). Panašu, kad tai nebuvo įvykdyta, nes dar kartą beveik identiškas reikalavimas buvo išreikštas 1670 m. Varšuvos seime (*Volumina Legum*, t. V, s. 54). Pagal seimo nutarimą miestas turėjo pasirūpinti, kad tiltas iškiltų per 2 metus, kas galiausiai ir buvo įvykdyta.

¹⁰⁴⁷ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 149v.

¹⁰⁴⁸ Ibid., l. 150.

¹⁰⁴⁹ LVIA, f. SA, b. 882, l. 2–2v, 6–6v.

išlaidas, kurios bus nurodytos nuomininko pateikiamuose registruose, turėjo padengti provizoriai¹⁰⁵⁰.

Nors špitolės buvo sąlyginai uždaros institucijos, kasdieniai poreikiai darė jas integralia ne tik religinio ar socialinio, bet ir ekonominio miesto gyvenimo dalimi. Špitolių išlaidų knygų / registrų analizė parodė, kad tai nebuvo autarkiškos institucijos. Tam daugiausiai įtakos turėjo tai, jog tik kelioms špitolėms priklausė žemės valdos, iš kurių buvo galima gauti maisto produktų. Taigi špitolių administratoriai arba patys špitolininkai reguliariai pirkdavo didelius kiekius (tai visų pirma pasakytina apie špitoles-ligonines) įvairių maisto produktų bei kitų reikalingų prekių. Špitolės galėjo tapti ir darbo vieta tiek nekvalifikuotiems, tiek kvalifikuotiems darbininkams. Viena vertus, personalas dirbdavo įprastus darbus špitolės ūkyje arba slaugydavo ligonius. Kita vertus, špitolių, bažnyčių, namų, tiltų ir kitos nuosavybės remontas tapdavo gera proga užsidirbti amatininkams.

5. 3. Pajamų-išlaidų balansas

Aptarę špitolių pajamų ir išlaidų pobūdį, turime skirti dėmesio ir pajamų-išlaidų balansui. Šis rodiklis leidžia įvertinti, kaip špitolių administratoriams sekdavosi suderinti pajamas ir išlaidas. Dėl šaltinių fragmentiškumo galime apskaičiuoti tik kelių špitolių pajamų-išlaidų balansą ilgesniais laikotarpiais. Vientisesni serijiniai duomenys galbūt atskleistų ir kiek kitokią, nors vargu ar iš esmės skirtingą, situaciją. Procentinė pajamų-išlaidų balanso išraiška gauta apskaičiavus, kokią dalį pajamų konkrečiais metais sudarydavo išlaidos.

¹⁰⁵⁰ LVIA, f. SA, b. 5137, l. 121v.

Lentelė nr. 20. Špitolių pajamų-išlaidų balansas

	Švč. Trejybės (1664–1683)	Liuteronų (1723–1800)	Spaso (1727–1747)	Šv. Martyno (1744–1779)
Teigiamo balanso atvejai	8	40	12	30
Neigiamo balanso atvejai	12	0	9	6
Iš viso pajamų	91 630 auks. 5 gr.	72 538 auks. 3 gr.	5351 auks. 28 gr.	40 794 auks. 12 gr.
Iš viso išlaidų	99 694 auks. 16 gr.	72 538 auks. 3 gr.	6359 auks. 27 gr.	31 708 auks. 15 gr.

Pagal: LVIA, f. SA, b. 5097, l. 141–160v; LVIA, f. SA, b. 882; LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 48, 31, 35; VUB RS, f. 5-F-32357.

Kaip matyti iš lentelėje pateikiamų duomenų, visų, išskyrus Švč. Trejybės, špitolių administratoriams dažniau pavykdavo išlaikyti teigiamą pajamų-išlaidų balansą. Visgi reikia atkreipti dėmesį, kad ir Švč. Trejybės špitolės išlaidos pajamas kartais viršydavo vos keliais ar keliasdešimčia auksinų, todėl institucijos materialinė padėtis nebuvo tokia bloga, kaip galėtų pasirodyti (nors palyginus bendras laikotarpio pajamas ir išlaidas, matyti, kad galiausiai susidarydavo nemažas skirtumas).

Pajamų-išlaidų balansas būdavo teigiamas surinkus visas špitolei priklausančias pajamas (ar bent jau didžiąją jų dalį), susigrąžinus skolas arba kuomet žymiau sumažėdavo išlaidos. 1666 m. Švč. Trejybės špitolės pajamos buvo daugiau nei 1200 auks. mažesnės nei 1665 m., tačiau dėl nežinomų priežasčių išlaidos buvo sumažėjusios 1283 auks., todėl pajamos viršijo išlaidas daugiau nei 11 %¹⁰⁵¹. 1733 m. Spaso špitolės pajamos viršijo išlaidas daugiau nei 4 kartus, kadangi buvo gauta visa suma už Bzolų mūrnamio nuomą (400 auks.)¹⁰⁵². Panašiai ir 1760 m. Šv. Martyno špitolės pajamos viršijo išlaidas daugiau nei 4 kartus, nes mūrnamio nuomininkas sumokėjo nuomą už pustrėčių metų (1000 auks.)¹⁰⁵³.

Išlaidos viršydavo pajamas, t. y. balansas būdavo neigiamas, visų pirma dėl brangiai atsieinančio špitolėms priklausančių namų ar kitos nuosavybės remonto ar statybų. Jau minėjome Švč. Trejybės špitolei

¹⁰⁵¹ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 143v–144.

¹⁰⁵² LVIA, f. SA, b. 882, l. 16.

¹⁰⁵³ VUB RS, f. 5-F-32357, l. 55.

priklausiusio tilto statybą, dėl kurios 1672 m. išlaidos viršijo pajamas daugiau nei 27 %¹⁰⁵⁴. Spaso špitolės išlaidos žymiai (kartais ir daugiau nei 80 %) viršydavo pajamas 1736–1742 m., kuomet buvo remontuojami špitolei priklausantys mūrnami ir pati špitolė. Šv. Martyno špitolės pajamų-išlaidų balansas buvo neigiamas (arba, palyginus, nežymiai teigiamas) 1749–1753 m., kuomet buvo atstatinėjamas per 1748 m. gaisrą sudegęs mūrnamis¹⁰⁵⁵, iš kurio nuomos šiuo laikotarpiu nebuvo gaunama jokių pajamų. Sunku pasakyti, ką špitolei reikšdavo neigiamas pajamų-išlaidų balansas: bent jau minėtais atvejais nematyti, kad dėl to kitamet būtų, pavyzdžiui, sumažėjusios išmokos globotiniams ar nebūtų apmokamos kitos būtiniausios išlaidos.

Akivaizdi išimtis šiame kontekste – liuteronų špitolė (tą patį galima pasakyti ir apie špitolę-ligoninę bei našlių namus). Nepaisant to, kad institucijos išlaikymas labai priklausė nuo bendruomenės paramos, o globotiniai gaudavo bene didžiausias išmokas, 1723–1799 m. išlaidos nė karto neviršijo pajamų. Be to, po galutinių skaičiavimų išde dažniausiai likdavo (*Pro saldo bleibet*) nuo keliasdešimties iki kelių šimtų auksinų. Tik apskaičiavę 1766–1768 m. laikotarpio pajamas ir išlaidas, špitolės administratoriai konstatavo, kad išde nieko (*nichts*) nebeliko¹⁰⁵⁶. Tokiam sėkmingam pajamų-išlaidų derinimui daugiausiai įtakos, tikėtina, turėjo griežtai ribojamas globotinių skaičius¹⁰⁵⁷ – tai leisdavo geriau planuoti špitolės išlaidas ir išvengti papildomų ilgalaikių finansinių įsipareigojimų. Kita vertus, tai, kad špitolė neturėjo beveik jokio nekilnojamojo turto, šiuo atveju išėjo į naudą, nes nereikėdavo skirti lėšų remontui ar statyboms.

¹⁰⁵⁴ LVIA, f. SA, b. 5097, l. 149v–150.

¹⁰⁵⁵ B. B. Jachimovičiaus „Reliacijoje“ įvardytas kaip „Šv. Ignoto noviciato špitolės mūrnamis“ (*kamienica szpitalna do nowicyatu ś. Ignacego*), kadangi brolijos nariai meldavosi Šv. Ignoto bažnyčioje, – Jachimowicz B. B., *Relacya*, s. 7.

¹⁰⁵⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 31, l. 104.

¹⁰⁵⁷ Jakulis M., *Vilniaus liuteronų špitolės*, p. 104–105.

6. ŠPITOLĒS IR RELIGINIS GYVENIMAS

Globa ir gydymas buvo pagrindinēs špitolių funkcijas, tačiau jų veikla neapsiribodavo vien tuo. Kaip parodē špitolių pajamų ir išlaidų analizē, karitatyvinēs institucijos įsiliedavo ir į miesto ūkinį gyvenimą. Kartu špitolēs, kaip ir visos kitos labdaros institucijos ankstyvaisiais naujaisiais laikais, buvo ir religinēs institucijos, neatsiejamos nuo maldos namų bei kasdienių religinių praktikų, o dėl to, ar žmogus yra vertas bendruomenēs pagalbos ir vietos špitolėje, būdavo sprendžiama atsižvelgiant ne tik į fizinę būklę ar materialinę padėtį, bet ir į moralines jo(s) savybes, kurios anuomet būdavo neatsiejamos nuo uolaus tikėjimo. Dėl biblinio priesako padėti kenčiantiems ir įsitikinimo, kad už gailestingumą ir artimo meilēs darbus bus atlyginta anapusiniame pasaulyje, špitolēs greta vienuolynų ir kitų bažnytinių institucijų tapo dar viena vieta, kur būdavo saugomas mirusiųjų – visų pirma konkrečių geradarių – atminimas.

Kaip religinēs institucijos špitolēs buvo ir reikšmingas tarpkonfesinių kovų elementas. Viena vertus, teikiant paramą pažeidžiamiausiems bendruomenēs nariams, jie būdavo apsaugomi nuo galimos kitatikių įtakos. Kita vertus, špitolēs, kurių kasdienis gyvenimas buvo persmelktas reguliarių religinių praktikų, būdavo tinkama erdvė ruošti katalikais panorusius tapti kitatikius gyvenimui naujoje bendruomenėje. Be to, špitolēs galėjo funkcionuoti ir kaip disciplinavimo institucijos nuo tikėjimo bandantiems atsimesti asmenims ar bausmēs nusipelnusiems dvasininkams.

Galbūt dėl to, kad tai laikyta savaime suprantamu dalyku, ši špitolių veiklos pusē istoriografijoje taip ir liko plačiau netyrinēta. Taigi šiame skyriuje sieksime aptarti špitolių kaip religinių institucijų funkcijas bei jų reikšmę miesto religiniam gyvenimui. Pirmajame poskyryje, pasiremdami XVII a. 2 pusēs – XVIII a. testamentais, aptarsime špitolių ir mirusiųjų atminimo fenomeno sąsajas. Antrajame sieksime išryškinti ne taip dažnai šaltiniuose atsispindinčią katalikų špitolių veiklą – „darbą“ su konvertitais bei apostatais ir prasikaltusių katalikų auklėjimą.

6. 1. Špitolės ir mirusiųjų atminimas

Mirusiųjų atminimas, arba *memoria*, tapo reikšminga liturgijos dalimi jau pirmaisiais krikščionybės amžiais¹⁰⁵⁸, o Karolingų laikais benediktinų vienuolynuose pradėti sudarinėti ilgi gyvųjų ir mirusiųjų, kuriuos derėjo paminėti mišių metu, sąrašai – vadinamosios *libri vitae*, arba gyvenimo knygos¹⁰⁵⁹. Ankstyvaisiais viduramžiais greta dvasininkų, kurie buvo atsakingi už mirusiųjų atminimo saugojimą, kaip dar viena „besimeldžiančiųjų“ kategorija iškyla vargšai. Tai visų pirma buvo susiję su siekiu „išplatinti“ geradarių atminimą ir užsitikrinti vargšų, kurie buvo laikomi Kristaus „mažiausiais“ (pagal Mt 25, 35–45), užtarimą. Su noru materialiai padėti skurstantiems tai galima sieti tik iš dalies. Kaip pastebėjo Ottas Gerhardas Oexle, tapdami mirusiųjų atminimo kultūros dalimi, vargšai iš tų, kurie tik „gauna“, tapo tais, kurie už geradarių materialines dovanas galėjo atsilyginti savitomis „dvasinėmis“ dovanomis – maldomis ir užtarimu prieš Dievą¹⁰⁶⁰. B. Geremekas atkreipė dėmesį, kad viduramžiais „labdaringa veikla, nors ir motyvuota nuoširdžios užuojautos, tuo pačiu buvo apgalvoto išskaičiavimo rezultatas: tai buvo puikus būdas „pirkti“ išganymą ir pretenzingai demonstruoti savo turtą ir krikščioniškąsias vertybes“¹⁰⁶¹.

Kaip jau aptarėme 1 skyriuje, XII–XIII a. „evangelinio atbudimo“ kontekste ypač sparčiai daugėjo špitolių, kurios tapo pagrindinėmis karitatyvinėmis (tiek globos, tiek išmaldos dalinimo) institucijomis suklestėjusiuose miestuose, o į labdaringą veiklą kaip administratoriai ir geradariai vis dažniau įsitraukdavo ir miestiečiai. Su „evangeliniu atbudimu“ sutapo ir tai, kad nuo XII a. testamentuose vis dažniau pasikartodavo frazė *pro*

¹⁰⁵⁸ Oexle O. G., „Memoria i przekaz memoratywny we wczesnym sredniowieczu” (toliau – *Memoria*), in: Oexle O. G., *Spoleczeństwo sredniowiecza: mentalność, grupy społeczne, formy życia*, Toruń, 2000, s. 46–47. Apie mirusiųjų atminimo kultūros užuomazgas Vilniuje ir LDK žr. Rowell S. C., „Winning the Living by Remembering the Dead? Franciscan Tactics and Social Change in Fifteenth-Century Vilnius“, in: *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 87–121; Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis-struktūra-valdžia*, Vilnius, 2003, p. 136–140.

¹⁰⁵⁹ Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės*, p. 111.

¹⁰⁶⁰ Oexle O. G., *Memoria*, s. 72.

¹⁰⁶¹ Geremek B., *Poverty*, p. 17.

remedio animae, kuria buvo išreiškiamas noras gauti užtarimą skaistykloje¹⁰⁶², o tai suteikė vargšų maldoms dar didesnę reikšmę. Toks požiūris į vargšus, špitoles ir jų „pareigas“ dominavo iki Reformacijos. M. Liuteris ir kiti reformatoriai, kaip minėjome, jau kitaip žiūrėjo tiek į neturtą, tiek į vargšus, tiek į artimo meilės darbus, taigi špitolių globotinių maldos ir toliau išliko reikšmingos – tai aiškiai matyti iš formuluočių testamentuose – tik katalikams, unitams ir stačiatikiams.

Kad jau nuo pat pirmosios špitolės įsteigimo globotinių maldos sietos su greitesnio išganymo viltimi, liudija anksčiausi žinomi užrašymai. Neatsitiktinai jau pirmuosiuose dovanojimuose neseniai įsteigtai Šv. Marijos Magdalenos špitolei būdavo išreiškiama geradarių viltis, kad tai jiems padės po mirties. 1519 m. Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila apdovanojo špitolę, norėdamas „sau ir savo pirmtakams pamaldžiais darbais užtikrinti ramią amžinąją ir dabartinę gerovę“ (*sibi tranquillam salutem eternam et presentem piis operibus conquirere et suis predecessoribus*)¹⁰⁶³. Šios tradicijos tąsą liudija ir kur kas vėlesni paminėjimai šaltiniuose. Vilnietis pirklys Stanislovas Krasnickis 1781 m. testamentu paliko šaričių, rokitų, bonifratrų špitolėms ir „įvairiems vargšams“ (*na rozne ubogie*) po 50 auks. „už mano sielą“ (*za duszę moią*)¹⁰⁶⁴.

Bene geriausiai špitolių ir mirusiųjų atminimo kultūros sąsajas atspindi testamentai¹⁰⁶⁵. Žinoma, testamentai neatskleidžia *visų* privačios labdaros aspektų, kadangi žmonės karitatyvines institucijas paremdavo ir kitais būdais, kaip, pavyzdžiui, anonimiškai palikdami auką specialioje dėžutėje, aukodami per mišias ar paremdami elgetaujančius špitolininkus. Vis dėlto tai nesumažina testamentų kaip šaltinių reikšmės šios problemos tyrimui, kadangi būtent juose užfiksuoti labdaringi užrašymai buvo neabejotinai labiau paplitę nei užrašymai kita forma, kuriuos aptarėme 5 skyriuje. Taip pat svarbu tai, kad

¹⁰⁶² Le Goff J., *Skaistyklos gimimas*, Vilnius, 2005, p. 381–382.

¹⁰⁶³ Rowell S. C., *The Role*, p. 53.

¹⁰⁶⁴ LVIA, f. SA, b. 5353, p. 1683.

¹⁰⁶⁵ Plačiau apie testamentus iš šaltiniotyrynės perspektyvos žr. Karalius L., „Testamentai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*, p. 714–723.

būtent testamentuose išreikšti geradarių finansiniai įsipareigojimai ir prašymai špitolių globotiniams įgydavo konkretnę pavidalą. Taigi pasiremdami testamentais, galime kalbėti apie konkretnes špitolėms ar vargšams paliekamas sumas, kurios, matyt, koreliuodavo su donatoriaus lūkesčiais ir pageidavimais.

Jau minėjome, kad labdaringi užrašymai fiksuoti 124 iš 625, arba 19,8 %, testamentų, apimančių XVI a. pabaigos – XVIII a. (nors daugiausiai XVII a. 2 pusės – XVIII a.) laikotarpį. Labdaringais užrašymais¹⁰⁶⁶ šiame tyrime laikome tokius užrašymus, kuriais konkrečios pinigų sumos ar kitokios aukos buvo dovanotos Vilniuje veikusioms špitolėms bei aiškiau neįvardytiems „vargšams“ (*pauperibus, na ubogie*). Į statistiką neįtraukėme testamentuose pasitaikančių užrašymų giminaičiams, draugams ar tarnams, kadangi tokio pobūdžio aukos, kaip pastebėjo XVII a. Liono bei Nîmes'o gyventojų testamentus tyrinėjusi W. J. Pugh, susijusios ne tiek su labdara, kiek su asmeniniais įsipareigojimais¹⁰⁶⁷. Nors tyrimui pasitelktų testamentų imtis dėl 5 skyriuje minėtų priežasčių tikrai nėra tokia didelė, kokia galėtų būti, vis dėlto manome, kad šie duomenys bent iš dalies atspindi bendresnes tendencijas.

W. J. Pugh, ištyrusi daugiau nei 2000 minėtų Prancūzijos miestų gyventojų testamentų, priėjo prie išvados, kad nederliaus metai, epidemijos ar staigūs miestų ekonominės padėties pokyčiai koreliuodavo su padažnėjusiais labdaringais užrašymais¹⁰⁶⁸. Žvelgiant į Vilniaus atvejo statistiką (grafikas nr. 18), susidaro įspūdis, kad miestui negatyviai atsiliepdavę įvykiai (gaisrai, epidemijos, karo veiksmai ir pan.), neturėjo įtakos labdaringų užrašymų skaičiaus dinamikai. Vienintelę sąlyginai ryškesnę koreliaciją galima įžvelgti tik 1657–1658 m., kai rusų užimtame mieste prasidėjo maro epidemija¹⁰⁶⁹, o kartu sąlyginai išaugo ir labdaringų užrašymų skaičius (1657 m. – 3, 1658 m. – 4).

¹⁰⁶⁶ Šiame tyrime nevartojame termino „maldingasis legatas“ (kaip kad Karalius L., *Testamentai*, p. 720), siekdami atskirti užrašymus špitolėms ir „vargšams“ nuo užrašymų apskritai bet kokioms religinėms institucijoms – bažnyčioms, vienuolynams ir t. t.

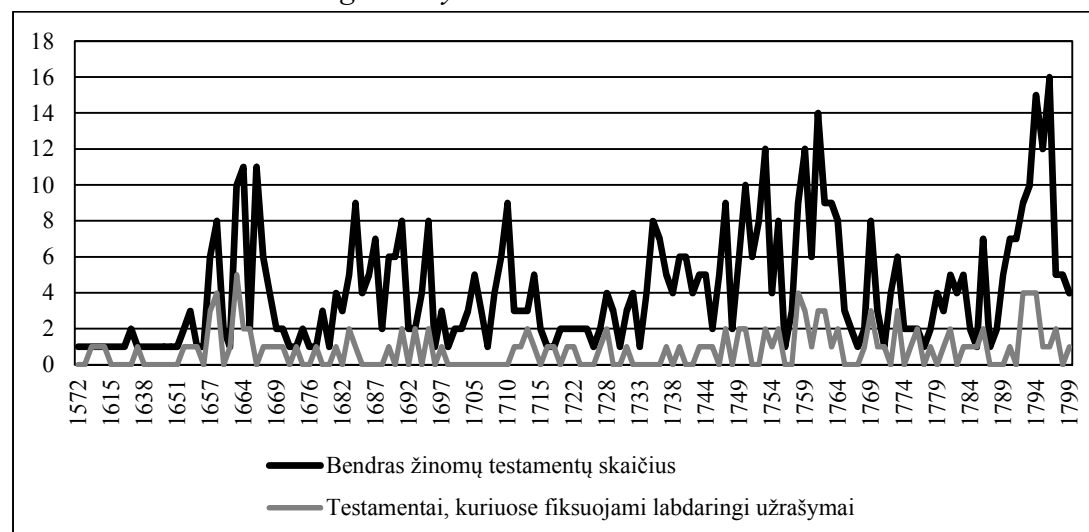
¹⁰⁶⁷ Pugh W. J., „Catholics, Protestants, and Testamentary Charity in Seventeenth-Century Lyon and Nîmes“ (toliau – *Catholics*), *French Historical Studies*, Vol. 11, No. 4, 1980, p. 481.

¹⁰⁶⁸ Pugh W. J., *Catholics*, p. 485.

¹⁰⁶⁹ Meilus E., *Rusų okupacinė valdžia*, p. 283–284.

Visgi nė vienas iš jų nebuvo skirtas, pavyzdžiui, mirusiųjų nuo maro laidojimo išlaidoms padengti, todėl tai taip pat reikėtų laikyti tik sutapimu. Keli ryškesni pakilimai pastebimi 1758 ir 1792–1794 m., tačiau ir šiais atvejais vargu ar įmanoma šiuos konkrečius metus susieti su kokiais nors labai neigiamai miesto gyventojų padėtį paveikusiais įvykiais, o didėjančią bendrą sudaromų testamentų skaičių reikėtų laikyti gyventojų skaičiaus augimo ir rašytinio dokumento reikšmės didėjimo rezultatu. Akivaizdu, kad labdaringų užrašymų testamentuose nepadaugėjo nei dėl 1710–1711 m. epidemijos, nei dėl 1748 m. gaisro, kai nemažai žmonių turėjo prarasti namus. Kad – bent jau turtingesni – miesto gyventojai dėl šių nelaimių būtų gausiau parėmę špitoles, nematyti ir iš pajamų–išlaidų registrų.

Grafikas nr. 18. *Labdaringi užrašymai XVI–XVIII a. testamentuose*

Pagal lentelės nr. 18 šaltinius.

Špitolės testamentuose minėtos nevienodai dažnai (žr. lentelę nr. 21), o įtakos tam galėjo turėti keletas veiksnių. Visų pirma reikia pastebėti, kad tarp „populiariausių“ špitolių buvo visos specializuotų vienuolijų – bonifratrų, rokitų ir šaričių – špitolės. Vienas iš faktorių, lėmusių būtent šių špitolių „populiarumą“, galėjo būti galimybė paaukoti, ne tik vargšams, bet ir vienuolėms ar vienuoliams ir taip užsitikrinti „kokybiškesnes“ maldas. Kita vertus, svarbu atsižvelgti į tai, kad dauguma tyrimui pasitelktų testamentų buvo

įrašyti į Vilniaus miesto savivaldos institucijų aktų knygas. Todėl neturėtų stebinti tai, kad dažnai minimos ir Švč. Trejybės, Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo, Šv. Stepono bei unitų Švč. Trejybės špitolės, kurios buvo susijusios su miesto valdančiuoju elitu ir, matyt, užėmė specifinę vietą miesto gyventojų mąstysenoje. Neatsitiktinai visos arba bent jau kuri nors viena iš šių institucijų minimos miesto valdančiojo elito narių testamentuose. Pavyzdžiui, 1667 m. burmistras Grigalius Kličevskis gausiai apdovanojo Šv. Stepono ir Švč. Trejybės špitolės, o dar po 10 auks. paliko Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo, Šv. Petro ir unitų Švč. Trejybės špitolėms¹⁰⁷⁰. 1714 m. burmistras S. L. Romanovičius po keliasdešimt auksinų paliko Švč. Trejybės, Šv. Stepono ir bonifratrų špitolėms¹⁰⁷¹. Lygiai taip pat ir katalikų hierarchai (vyskupai, prelatai, kanauninkai) palikdavo didesnes ar mažesnes sumas kapitulai pavaldžioms Šv. Marijos Magdalenos ir rokitų špitolėms.

Lentelė nr. 21. Špitolių paminėjimai XVI–XVIII a. testamentuose

Špitolė	Paminėjimų	Špitolė	Paminėjimų
Bonifratrų	24	Spaso	3
Švč. Trejybės (k)	22	Šv. Petro (u)	2
Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo	18	Šv. Martyno	2
Rokitų	18	Misionierių	2
Šv. Dvasios	15	Kalvinistų	1
Švč. Trejybės (u)	13	Šv. Jurgio (u)	1
Šaričių	13	Piatnicos	1
Liuteronų	12	Skaisčiausiosios Dievo Motinos	1
Šv. Stepono	11	Kristaus Gimimo	1
Šv. Marijos Magdalenos	10	Žydų	1
Šv. Petro (Antakalnio) (k)	8	„Špitolėms“	12
Šv. Jokūbo ir Pilypo	4	„Vargšams“	62
Vaikelio Jėzaus	4		

Pagal grafiko nr. 18 šaltinius.

Špitolių minėjimo dažnumui įtakos turėjo ir tai, jog, išskyrus katalikus ir unitus, mieste buvo po vieną visų kitų konfesinių bendruomenių

¹⁰⁷⁰ LVIA, f. SA, b. 5333, l. 511–511v; Frick D., *Kith*, p. 393.

¹⁰⁷¹ LVIA, f. SA, b. 5344, l. 103.

špitolę. Taigi, matyt, neatsitiktinai pagal paminėjimų dažnumą atitinkamai 5 ir 7 vietoje buvo stačiatikių ir liuteronų špitolės. Be to, apskritai dauguma donatorių buvo katalikai (žr. lentelę nr. 22).

Lentelė nr. 22. *Špitolių donatorių konfesinė priklausomybė*

Konfesija	Atvejų (%)
Katalikai	71
Stačiatikiai	14,5
Liuteronai	8,9
Unitai	4
Nenustatyta	1,6

Pagal grafiko nr. 18 šaltinius.

Atsižvelgiant į tai, kad tarp špitolėms ar vargšams aukojusių donatorių buvo vos keli unitai ir nė vieno kalvinisto¹⁰⁷² ar žydo (jų testamentai, matyt, būdavo aktuojami kitose institucijose), taip pat aišku, kodėl pastarųjų konfesijų špitolės minėtos rečiausiai. Pastebėtina, kad 5 rečiausiai minėtos unitų špitolės veikė vos kelis dešimtmečius iki XVII a. vidurio, taigi, tikėtina, kad įrašai pražuvusiose XVII a. 1 pusės aktų knygose atskleistų, kad jos geradarių testamentuose būdavo minimos dažniau.

Dažniausiai testamentuose minėta kuri nors viena špitolė arba nekonkretūs „vargšai“, nors pasitaikydavo ir atvejų, kuomet buvo paminimi ir daugiau nei du labdaros gavėjai. 1683 m. Vilniaus miestietė Ona Bobaitė Grigalienė Apanavičienė (*Bobowna Grzegorzowa Hapanowiczowa*) šešioms katalikų špitolėms paliko po 10 auks.¹⁰⁷³ Kur kas didesniu turtu disponavęs Vilniaus vyskupas M. J. Zenkovičius 1762 m. septynioms katalikų špitolėms užrašė 1500 auks.¹⁰⁷⁴ Išskirtinis Vilniaus kapitulos jurisdikijoje gyvenusio dailidės Pranciškaus Fleišerio atvejis. 1769 m. jis testamentu paliko po kelis auksinus net dvylikai špitolių (įskaitant žydų) ir „vargšams“¹⁰⁷⁵. Tokią elgseną, matyt, reikėtų sieti ne tik su donatorių siekiu (simboliškai) paremti kuo daugiau

¹⁰⁷² Tai nereiškia, kad kalvinistų našlių namams nebūdavo aukojama testamentu. Kaip minėta 5 skyriuje, iš distrikto sinodų protokolų žinoma apie institucijai testamentu paliktas sumas.

¹⁰⁷³ LVIA, f. SA, b. 5338, l. 487v.

¹⁰⁷⁴ KZ, II, s. 132–133.

¹⁰⁷⁵ LVIA, f. SA, b. 6475, l. 188v.

vargšų, bet ir noru gauti kuo didesnio skaičiaus žmonių užtarimą bei „išplatinti“ savo atminimą po mirties¹⁰⁷⁶.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad ne visada špitolėms būdavo paliekama po lygiai ir geradariai dėl priežasčių, kurių tikriausiai niekada taip ir nepavyks išsiaiškinti, vienas špitolės apdovanodavo gausiau nei kitas (galbūt dėl to, kad, pavyzdžiui, gyveno arčiau konkrečios špitolės arba pažinojo kunigą, provizorių, o gal ir kurį nors globotinį, arba buvo naudojęsi paslaugomis (kaip matėme iš poskyriuose 4.2.2 ir 4.2.3 pateiktų pavyzdžių)). Pavyzdžiui, 1684 m. burmistras Steponas Karasis testamentu Švč. Trejybės špitolei paliko 400, Šv. Petro – 300, o Šv. Stepono ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo – po 200 auks.¹⁰⁷⁷ Tuo tarpu 1737 m. karaliaus sekretorius Teodoras Dorofejevičius paliko 100 auks. Švč. Trejybės, po 50 – rokitų ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo, 40 – Šv. Stepono, 30 – Antakalnio ir 20 – Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolėms¹⁰⁷⁸.

Dažniau nei bet kuri špitolė testamentuose, ypač nuo XVIII a. 2 pusės, būdavo minimi „vargšai“ (*pauperes, ubodzy*). Tokio pobūdžio donacijos sudaro daugiau nei pusę atvejų, kai būdavo paliekama pinigų tik vienam gavėjui. Kol kas visgi sudėtinga pasakyti, kokios priežastys galėjo nulemti tokį donacijų „vargšams“ skaičiaus išaugimą. Vargu ar tai galima sieti su špitolių reikšmės miesto religiniame gyvenime mažėjimu. Galbūt viena iš galimų versijų galėtų būti tai, jog už „vargšų“ maldas reikėjo mokėti mažiau – tokiu būdu testatoriai vis tiek atlikdavo savo pareigą, nors ir neturėdavo tam pakankamai lėšų. Tai liudija ir įrašai testamentuose: „vargšams“ dažniausiai būdavo paliekamos mažesnės arba apskritai nenustatytos pinigų sumos („pagal išgales“, „kiek liks“ ir pan.), kai tuo tarpu špitolėms, be kelių išimčių, būdavo paliekamos konkrečios ir dažniausiai didesnės pinigų sumos. Koks galėjo būti donatorių aukojimo aiškiau neįvardytiems „vargšams“ turinys (nors dėl donatorės dosnumo tai tikrai

¹⁰⁷⁶ Oexle O. G., *Memoria*, s. 72.

¹⁰⁷⁷ LVIA, f. SA, b. 5339, l. 18v; Frick D., *Kith*, p. 392.

¹⁰⁷⁸ LVIA, f. SA, b. 5346, l. 764v.

nėra tipiškas atvejis), gerai iliustruoja Vilniaus kapitulos jurisdikos gyventojos Miškelevičienės laidotuvių išlaidų registro fragmentas (1780):

„Vargšams už giedojimą naktį	6 auksinai
Birželio 3 d. vargšams	16 auksinų
Birželio 10 d. vargšams	8 auksinai
Per egzekvijas ketvirtis telyčios vargšų pietums	10 auksinų
6 gorčiai degtinės vargšams	16 auksinų
Vargšams išdalinta per pietus	24 auksinai
[...]	
6 gorčiai degtinės vargšams per antrąsias egzekvijas	16 auksinų
Vargšams už pietus išleista	37 auksinai 18 grašių
[...]	
Iš 8 didelių kiaulių 7 parduotos už 112 auksinų, o aštunta atiduota vargšams ¹⁰⁷⁹ .	

Špitolių globotiniams dažniau aukojamos didesnės sumos galbūt rodo ir tai, kad, gyvendami dvasininko administruojamoje špitolėje, jie buvo suvokiami kaip patikimesni donatoriaus valios vykdytojai. Dvasininko vadovavimas taip pat buvo tarsi garantas, kad geradarių vardai tikrai bus minimi globotinių / ligonių maldose. To niekaip nebuvo įmanoma primesti nuo bažnyčios prie bažnyčios keliaujantiems elgetoms.

Špitolių rėmėjais dažniausiai tapdavo didesniu turtu disponuojantys žmonės, kurių daugumą (71 %) sudarė vyrai. Tai buvo pirkliai, kurių nemaža dalis dalyvaudavo miesto savivaldoje, kilmingieji, dvasininkai (tik katalikų), amatininkai bei kitokiais būdais pragyvenimui užsidirbantys asmenys (žr. lentelę nr. 23). Daugiau nei pusės donatorių statusas visgi lieka nežinomas, todėl lentelėje pateikiamą statistiką reikia vertinti su išlygomis.

Lentelė nr. 23. *Špitolių donatorių socialinis statusas*

Socialinė / profesinė grupė	Atvejų (%)
Pirkliai	20,2
Kilmingieji	8,9
Dvasininkai	6,4
Amatininkai	4,9
Kiti (gydytojai, kareiviai ir kt.)	4,8
Nenurodyta	54,8

Pagal grafiko nr. 18 šaltinius.

¹⁰⁷⁹ LVIA, f. SA, b. 6476, l. 46–47.

Kaip matyti iš šaltinių, asmens socialinis statusas dažniausiai – nors ne visada – koreliuoja su špitolėms ar vargšams paliktų sumų dydžiu. Kita vertus, pastebimi ir ryškūs skirtumai tarp panašios socialinės padėties asmenų. Vienas burmistras galėjo palikti keliasdešimt auksinų, tuo tarpu kitas – kelis tūkstančius. Nedažnai pasitaikančios amatininkų aukos svyruodavo nuo kelių iki 500 auks. Beveik be išimčių dosniausi būdavo katalikų dvasininkijos užrašymai, kone visais atvejais viršydavę 100 auks. Visgi akivaizdus donatorių noras, net ir neturint pakankamai lėšų, bent keliais ar keliolika auksinų paremti vieną ar kitą špitolę ir taip bent jau maža dalimi užsitikrinti užtarimą po mirties – neatsitiktinai didžiausia dalis labdarinių užrašymų nesiekdavo 50 auks. (žr. lentelę nr. 18).

Turtingesnių asmenų dominavimas tarp špitolių geradarių, matyt, atspindėjo ir tai, ką Maxas Weberis apibūdino kaip socialiai ir ekonomiškai pozityviai privilegijuotų sluoksnių siekį per religiją „legitimuoti“ jų pačių gyvenimo būdą bei padėtį gyvenime¹⁰⁸⁰. Kitaip tariant, tie, kuriems (Dievo valia) pasisekė būti turtingesniems, privalėjo „legitimuoti“ savo sėkmę, padėdami tiems, kurie negalėjo tuo pasigirti¹⁰⁸¹. Tuo, matyt, galima bent iš dalies paaiškinti ir špitolių reikšmę miesto valdančiajam elitui bei dėl špitolių administravimo (ir, be abejo, nuosavybės) kildavusius konfliktus tarp dvasininkų ir pasauliečių¹⁰⁸². Būti vargšų globėju¹⁰⁸³ krikščioniškoje visuomenėje reiškė ne tik konkrečius įsipareigojimus, bet ir neabejotiną socialinį prestižą.

XVII–XVIII a. testamentuose retai būdavo detaliau apibrėžiama, kaip špitolių globotiniai ir vargšai turėtų „atsidėkoti“ už geradarių gailestingumą, ir kuo jų maldos yra pastarajam reikšmingos. Tik keletą kartų apsiribojama labai nekonkrečiais prašymais, kaip kad „melsti Viešpatį Dievą už mano sielą“ ar tiesiog „už mano sielą“. Kiek konkretesnis reikalavimas

¹⁰⁸⁰ Weber M., *Religijos sociologija*, iš vokiečių kalbos vertė Z. Norkus, Vilnius, 2000, p. 125.

¹⁰⁸¹ van Leeuwen M. H. D., *Logic of Charity*, p. 596.

¹⁰⁸² Ragauskas A., *Vilniaus miestas*, p. 332, 334.

¹⁰⁸³ Manytume, iškalbingas Šv. Stepono špitolės provizoriaus J. Romanovičiaus įsivardijimas ne tik špitolės, bet ir vargšų provizoriumi – *provisor xenodochii et pauperum ad ecclesiam S. Stephani degentium* – LVIA, f. SA, b. 5110, p. 1540.

užfiksuotas tik 1760 m. kovo 27 d. sudarytame pirklio Jokūbo Kaveckio testamente. Palikdamas rokitų špitolėi 40 auks., jis įpareigojo ligonius (čia vadinamus „vargšais“) už jo sielą kalbėti rožančių¹⁰⁸⁴. Toks užrašymų špitolėms ir vargšams lakoniškumas ir nekonkretumas, matyt, rodo, kad tiek motyvai, tiek siekiamas gauti atlygis, tiek jo forma, atsižvelgiant į paliktos sumos dydį, buvo tapę savaime suprantamais ir pernelyg giliai ne(be)reflektuojamais dalykais, kurių detalesni aprašymai nebeturėjo didelės prasmės.

Dar vienas klausimas, kurį svarbu aptarti, kalbant apie testamentus ir labdaringus užrašymus, – tai užrašymai kelių skirtingų konfesijų špitolėms. D. Frickas, aptardamas vilniečių laikyseną mirties akivaizdoje ir labdaringus užrašymus testamentuose, atkreipė dėmesį į, jo teigimu, dažnai šioje sferoje peržengiamas konfesines ribas. Ne (tik) savos konfesijos institucijų minėjimas testamentuose esą buvęs toks įprastas, kad stačiatikio pirklio Pauliaus Kosobuckio, kuris 1689 m. paliko pinigų tik stačiatikių institucijoms, atvejis buvo apibūdintas kaip *neįprastas*, nes „dauguma palikdavo daugiau nei vienai konfesijai“¹⁰⁸⁵. Žvelgiant į XVII a. 2 pusės testamentus, kurie ir sudarė D. Fricko tyrimo pagrindą, akivaizdu, kodėl istorikas priėjo būtent tokią išvadą: iš tiesų tokie užrašymai fiksuoti beveik pusėje visų šiuo laikotarpiu sudarytų testamentų, kuriais buvo paremtos špitolės.

XVIII a. matome jau kitokią situaciją. Išskyrus kelis atvejus, kitų, nei geradario, konfesijų špitolės remtos kur kas rečiau (turint omenyje ir apskritai didesnę testamentų skaičių). Vaizdas neabejotinai skirtųsi dar labiau, jei įtrauktume ir atvejus, kai būdavo paremiami „vargšai“, – beveik neabejotina, kad tokia labdara būdavo dalinama prie geradario konfesijos bažnyčių, todėl pirmiausia pasiekdavo to paties tikėjimo vargšus. Mūsų duomenimis, daugiau nei vienos konfesijos špitolės XVII a. 2 pusėje – XVIII a. iš viso minėtos 19-oje testamentų. Tai sudarė 15,3 % visų testamentų, kuriuose fiksuojami labdaringi užrašymai (XVII a. 2 pusėje – 12 (9,7 %), XVIII a. – 7 (5,6 %)).

¹⁰⁸⁴ LVIA, f. SA, b. 5351, l. 1157v.

¹⁰⁸⁵ Frick D., *Kith*, p. 391: „[...] most gave to more than one confession [...]“.

Tokio pobūdžio užrašymai, kai minimos ne vienos konfesijos špitolės, atspindi ir savotiškas konfesijų „sajungas“. Katalikai dažniausiai paremdavo sau instituciškai / ideologiškai artimus unitus. Kelis kartus katalikų labdara atiteko liuteronų ir kalvinistų špitolėms, tačiau kol kas neteko susidurti su paramos stačiatikiams atvejais. Stačiatikiai savo ruožtu dažniausiai paremdavo jiems liturgiškai ir geografiškai artimų unitų Švč. Trejybės špitolę. Liuteronų testamentuose minėtos tik katalikų špitolės.

Nepaisant negausių atvejų, kuomet testamentuose būdavo paminimos ne tik testatoriaus, bet ir kitų konfesijų špitolės, labdara tiek XVII a. 2 pusėje, tiek XVIII a. akivaizdžiai buvo nukreipta pirmiausiai į savos konfesijos institucijas, o kitus atvejus reikėtų traktuoti tik kaip išimtis. Toks atsiribojimas buvo visiškai natūralus ne tik dėl skirtingos motyvacijos aukoti špitolėms bei vargšams, bet ir dėl to, kad institucijos išliko glaudžiai susijusios su konkrečia konfesija, o pagalba buvo teikiama pirmiausiai tos pačios konfesijos žmonėms. Vargu ar keliolikos pavyzdžių pakanka pagrįsti teiginį, kad, kaip teigia D. Frickas, labdara ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje galėjo būti vykdoma visuomeniniais, o ne religiniais pagrindais¹⁰⁸⁶. Atvejus, kuomet būdavo peržengiamos konfesinės ribos, matyt, reikėtų sieti ne tiek su visuomenišku mąstymu moderniąja prasme, kiek su konkrečių geradarių biografijų detalėmis. Nuosekliau (jei tai įmanoma) patyrinėjus žmonių, aukojusių kelių konfesijų špitolėms, gyvenimus ir socialinę aplinką, galbūt paaiškėtų, kad jie buvo įvairiais ryšiais (giminystės, profesiniais ir pan.) susisaistę su kitų konfesinių bendruomenių nariais (galbūt ir globotiniais), ir būtent tai skatino juos paremti ne tik savo tikėjimo špitolės.

Labdaringi užrašymai špitolėms arba „vargšams“ fiksuoti 19,8 % tyrimui pasitelktų XVII a. 2 pusės – XVIII a. testamentų. Šaltinių analizė parodė, kad labdaringų užrašymų skaičius nekoreliuodavo su miesto gyventojų padėtimi

¹⁰⁸⁶ Frick D., *Kith*, p. 355.

negatyviai galėjusiais paveikti įvykiais (epidemijomis, gaisrais, karo veiksmais ir pan.). Konkrečių špitolių „populiarumą“ tarp testatorių galėjo nulemti tiek špitolės organizacinė struktūra, tiek sąsajos su miesto valdančiuoju elitu. Reikšmės galėjo turėti ir tai, kad, be katalikų ir unitų, kitos miesto konfesinės bendruomenės išlaikė po vieną špitolę, kurios pirmiausiai ir minėtos bendruomenės narių testamentuose. XVII a. 2 pusės – XVIII a. testamentų analizė aiškiai patvirtina, kad labdara būdavo visų pirma skiriama testatoriaus konfesijos institucijoms. Taigi kelioliką atvejų (15,3 % visų labdaringų užrašymų), kai parama būdavo skiriama kelių konfesijų špitolėms, reikėtų traktuoti kaip konkrečių aplinkybių nulemtas išimtis, o ne įprastą praktiką. Špitolėms tekdavo didžioji dalis labdaringų užrašymų, o vieninteliu „konkurentu“ galima laikyti konkrečiau neįvardytus „vargšus“. Jie dažnai minėti XVIII a. 2 pusės testamentuose, nors „vargšams“ užrašomos sumos, lyginant su špitolėmis, vis dėlto būdavo kur kas mažesnės.

6. 2. Nuo prozelitizmo iki nepaklusniųjų auklėjimo

Špitolių, kaip bažnytinių institucijų, veikla buvo visų pirma nukreipta į savojo tikėjimo vargšų ar ligonių dvasinį ugdymą. Vis dėlto jų uždarumas ir vidaus gyvenimo ypatybės sudarydavo sąlygas vykdyti ir kitokią veiklą, tiesiogiai nesusijusią su pirminėmis funkcijomis, – „dirbti“ su kitatikiais, tikėjimu abejojančiais katalikais ar nubaustais dvasininkais.

6. 2. 1. Kitatikių konversijos katalikų špitolėse

Bonifratrų ir šaričių špitolėse gydydavosi ne tik katalikai, bet ir žmonės, priklausantys kitoms konfesinėms bendruomenėms¹⁰⁸⁷. Bendras kitatikių ligonių skaičius nebuvo didelis. Bonifratrų špitolėje per beveik visą XVIII a.

¹⁰⁸⁷ Beveik neabejotina, kad kitatikiai būdavo priimami ir į rokitų špitolę. Taip pat galima užtikrintai pasakyti, kad liuteronų špitolėje-ligoninėje XVIII a. tokia praktika nebuvo propaguojama ir joje gydyti tik šios konfesijos asmenys.

gydyti 125 liuteronai, 24 stačiatikiai, 6 kalvinistai, 1 žydas ir 338 iš esmės kitatikiais nelaikytini unitai. Prie 84 įrašų taip pat pažymėta, kad ligonis esąs konvertitas (ši informacija, panašu, būdavo aktuali ir praėjus ne vieneriems metams po konversijos)¹⁰⁸⁸. Šaričių špitolės ligonių knygoje (1748–1780) minima 13 liuteronų, 12 žydų, 2 stačiatikiai ir 1 totorė, o 5 atvejais nebuvo nurodyta, iš kurios konfesijos ligonis (-ė) perėjo į katalikybę. Didžioji jų dalis špitolėje gaudavo tai, ko jiems ir reikėjo, – gydymą. Tuo tarpu kiti, atėję kaip liuteronai, stačiatikiai ar žydai, palikdavo instituciją jau kaip katalikai.

Manytume, galima kalbėti apie dvi priežastis, kodėl gydytis būdavo priimami ir kitatikiai. Pirma, tai daryti skatino krikščioniška artimo meilė, o galbūt ir tikimybė gauti bent jau šioją tokį atlygį už gydymą. Antra, su kitatikiais ligoniais sieta galimybė juos patraukti į katalikybę. Tai liudija ir konkretūs pavyzdžiai: bonifratrų špitolėje katalikais tapo 8 liuteronai, stačiatikis ir žydas. Tuo tarpu šaričių špitolėje katalikais (-ėmis) tapo beveik visi gydyti kitatikiai: 12 liuteronų, 10 žydų (9 moterys ir 1 vyras), 2 stačiatikiai ir dar 5 iš nenustatytos konfesijos į katalikybę perėję konvertitai. Kryptinga šaričių veikla šioje srityje nebuvo atsitiktinumas: tuo gailestingumo seserys buvo pagarsėjęs jau XVII a.¹⁰⁸⁹ Taigi, matyt, vienuolės su kitatikiais „dirbdavo“ pagal laiko patikrintą „veiksmų planą“. Be to, aktyvia veikla tarp kitatikių pasižymėjo ir Vilniaus misionieriai¹⁰⁹⁰, kuriems šaritės buvo pavaldžios.

Svarstant, kokios priežastys galėjo nulemti tiek žydų, tiek kitų denominacijų krikščionių atsivertimą į katalikybę špitolėse, naudinga atsižvelgti į Jakubo Goldbergo, tyrinėjusio žydų konversijas ATR XVI–XVIII a., pastebėjimus. Anot autoriaus, atsižvelgiant į konfesijos keitimo motyvus, konvertitus galima skirti į keturias grupes: 1. įsitikinę krikščionybės teisingumu ir pranašumu judaizmo atžvilgiu; 2. siekiantys socioekonominės naudos; 3.

¹⁰⁸⁸ Jakulis M., *Advenit*, p. 59.

¹⁰⁸⁹ Eurich S. A., „Curing Body and Soul: Health Care in Early Modern Orange“, in: *The Reformation of Charity*, p. 168.

¹⁰⁹⁰ Tai liudija išlikęs vienuolyno dienoraštis ir krikšto metrikų knyga, į kurią atskirai surašyti iš kitų konfesijų į katalikybę 1789–1809 m. perėję asmenys, – LMAVB RS, f. 318-12767.

priėmę sprendimą dėl pavojaus gyvybei, ištikusios nelaimės ar nutrūkusių ryšių su bendruomene; 4. pakrikštyti per prievartą (vaikai ir jaunuoliai)¹⁰⁹¹.

Pritaikius šias kategorijas ne tik žydams, bet ir krikščionims, matyti, kad špitolėse į katalikybę žmonės atsiversdavo dėl kelių priežasčių. Žinoma, dėl šaltinių skurdumo sudėtingiausia „išmatuoti“ konvertitų įsitikinimą katalikybės teisingumu ir pranašumu. Kaip pastebėjo J. Goldbergas, (bent jau žydų atveju) krikščionybės pranašumas būdavo įsisavinamas jau priėmus sprendimą dėl konversijos¹⁰⁹². Taigi galima spėti, kad tai konvertitus motyvuodavo tik „papildomai“, o apsisprendimui daugiau įtakos turėdavo kiti motyvai.

Šaltinių duomenys leidžia teigti, kad nemažą dalį šaričių špitolėje atsivertusių kitatikių (visų pirma žydų) motyvavo būtent galima socioekonominė nauda. Manytume, neatsitiktinai konversijos įvyko XVIII a. 2 pusėje, kai Vilniaus bendruomenė dėl nesugebėjimo surinkti vis didėjančių pagalvės mokesčių ir skolinimosi jam apmokėti buvo kreditoriams įsiskolinusi 715 905 auks. (1766)¹⁰⁹³. Būtent prie žydų vardų matome prierašus, informuojančius, kad jie buvo ne ligoniai, bet gyveno (dažniausiai 1–4 mėnesius) špitolėje ruošdamiesi krikštui (*zydowka / zyd do krztu się gotuiąca / gotuiący*). Galimos socioekonominės naudos motyvą patvirtina ir tai, jog iš šaričių špitolės didžioji dalis apsikrikštijusių žydžių ir viena liuteronė iškart iškeliavo tarnauti (*na służbę*). Pavyzdžiui, iš judaizmo į katalikybę perėjusi Ona Pranciška Juozapa, praėjus vos 8 dienoms po krikšto, iškeliavo tarnauti pas ponią Naranovskienę¹⁰⁹⁴. Į tarnybą iškart po perėjimo iš liuteronybės į katalikybę buvo išsiųsta ir Kotryna Jaškaitė (*Jaszkowna*)¹⁰⁹⁵. Greičiausiai būtent darbas ir bent minimali materialinė gerovė motyvuodavo sunkiai pragyvenančias moteris tapti katalikėmis. Kartu darbas ir gyvenimas tarp katalikų turėjo sumažinti apostazės pavojų bei paspartinti jų integraciją į katalikiškąją visuomenės dalį.

¹⁰⁹¹ Goldberg J., „Żydowscy konwertyci w społeczeństwie staropolskim”, in: *Spółeczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. IV, pod red. A. Izydorczyk, A. Wyczańskiego, Warszawa, 1986, s. 220–222.

¹⁰⁹² Ibid., s. 220.

¹⁰⁹³ Šiaučiūnaitė-Verbickienė J., *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009, p. 322.

¹⁰⁹⁴ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 80v.

¹⁰⁹⁵ Ibid., l. 89v.

Be galimos socioekonominės naudos, kitatikių apsisprendimui įtakos galėjo turėti ir gyvybei iškilęs pavojus. Nors J. Goldbergas pavojų gyvybei supranta visų pirma kaip gresiančią mirties bausmę, visgi, manytume, į šią kategoriją galima įtraukti ir dėl sveikatos būklės pagrįstai mirties baime jautusius žmones, kurių apsisprendimą galėjo paveikti ir, pavyzdžiui, fiziniai skausmai. Jeigu kitais atvejais iš esmės nebūdavo svarbu, kokioje bažnytinėje institucijoje įvyksta konversija, tai šiuo atveju, manytume, špitolės suvoktinos jau kaip specifinė erdvė, kurioje kitatikius motyvuodavo specifinės aplinkybės, susijusios su jų ligomis. Šią prielaidą, manytume, patvirtina tai, kad bonifratrų ir šaričių špitolėse praėjus kelioms dienoms po atsivertimo mirė atitinkamai 2 ir 4 ligoniai. Pavyzdžiui, į gailingumo seserų špitolę 1749 m. rugpjūčio 25 d. patekusi Ona Kasperaitė čia tapo katalike ir mirė po 5 dienų¹⁰⁹⁶, tuo tarpu 1791 m. sausio 23 d. į bonifratrų špitolę priimtas džiova sirgęs stačiatikis Simonas Michalovka po 5 dienų tapo kataliku, o po dar 5 – mirė¹⁰⁹⁷. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad dauguma bonifratrų špitolėje katalikais tapusių konvertitų buvo atvykėliai, greičiausiai neturėję tvirtesnių ryšių su bendruomene, iš kurios būtų sulaukę pagalbos ligos atveju.

Vieną atvejį galima priskirti ir ketvirtai J. Goldbergo nurodytai kategorijai. 1774 m. vasario 20 d. – kovo 16 d. bonifratrų špitolėje votį krūtinėje (*wrzod w piersiach*) gydėsi vos devynerių sulaukęs vilnietis žydas. Dar vasarį jis buvo vienuolių pakrikštytas (nors šaltinyje teigiama, kad „pasikrikštijo“ – *okrzcił się*) Kazimieru Liutiku (*Lutik* – kaip įprasta, pavardės konvertitams būdavo duodamos pagal krikšto mėnesį, šiuo atveju – vasarį)¹⁰⁹⁸.

Taigi, kaip matyti iš aptartų pavyzdžių, špitolės buvo tinkama erdvė „darbui“ su kitatikiais dėl kelių priežasčių. Pirma, tai buvo uždaros institucijos, taigi būsimieji konvertitai bent jau tuo laikotarpiu būdavo izoliuoti nuo išorinio pasaulio ir visiškai priklausomi nuo vienuolių. Antra, intensyvios religinės praktikos, neatsiejamos nuo vienuolių kasdienio gyvenimo, sudarydavo geras

¹⁰⁹⁶ LMAVB RS, f. 318-17050, l. 3.

¹⁰⁹⁷ VUB RS, f. 4-A3828, l. 44.

¹⁰⁹⁸ VUB RS, f. 4-A3827, l. 154.

sąlygas būsimiesiems katalikams įsisavinti savo naująją konfesiją. Trečia, nors ir trūksta patikimų empirinių duomenų, galima numanyti, kad špitolės šioje srityje bendradarbiaudavo su katalikais pasauliečiais (galbūt geradariais), pas kuriuos ir būdavo įdarbinami naujieji katalikai, taip užtikrinant greitesnę jų integraciją ir užkertant kelią galimai apostazei. Ketvirta, špitolėse atsidurdavo sunkiai sergančių kitatikių, kurie buvo pažeidžiamesni dėl savo fizinės būklės.

6. 2. 2. Špitolės kaip religinio disciplinavimo institucijos

XX a. 7–8 dešimtmetyje apie vargšus ir įvairias marginalines grupes ankstyvaisiais naujaisiais laikais rašę tyrinėtojai atkreipė dėmesį į špitolės kaip į disciplinavimo institucijas¹⁰⁹⁹. XVI–XVII a. Vakarų Europoje, siekiant pažaboti valkataujančių ir elgetaujančių vargšų minias, kilo idėja suderinti jų kalinimą ir prievartinį darbą, kuris buvo suvokiamas kaip tinkamiausias įrankis gražinti valkatas ir elgetas į visuomenę ir padaryti juos bent kažkuo naudingus¹¹⁰⁰. Sprendimu tapo jau I skyriuje minėtos naujo tipo institucijos – *Hôpital Générale*, *Zuchthaus*, *workhouse*, arba darbo / pataisos namai. Daugelyje didžiųjų miestų šios institucijos jau pačioje veiklos pradžioje buvo greitai perpildytos, o šis, M. Foucault žodžiais tariant, „didysis įkalinimas“ žymėjo „prievartinį vargšų, bedarbių, nusikaltėlių ir pamišėlių broliavimąsi“¹¹⁰¹.

Vilniuje iki pat XVIII a. pabaigos nežinoma nei apie bandymus įkalininti ar kitaip represuoti valkatas ir elgetas, nei apie į darbo namus panašią instituciją. Nepanašu, kad ir vienintelė tokios politikos bandymų apraiška – 1636 m. patvirtinti elgetų organizacijos nuostatai, turėję įvesti tvarką elgetavimo sferoje, – būtų atnešusi kokių pastebimesnių pokyčių. Nors XVIII a. 8 dešimtmetyje Vilniuje jau minimi Pataisos namai (*Domus Correctionis seu Cuchthauz*)¹¹⁰², vis dėlto nežinoma, kad jie būtų pradėję veikti. Dar kartą apie

¹⁰⁹⁹ Šios koncepcijos kritiką išreiškė Martinus Dinges – Dinges M., „Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung? Probleme mit einem Konzept“, *Geschichte und Gesellschaft*, 17 Jahrg., H. 1, 1991, S. 5–29.

¹¹⁰⁰ Geremek B., *Poverty*, p. 220–221.

¹¹⁰¹ Foucault M., *History of Madness*, p. 47.

¹¹⁰² LVIA, f. SA, b. 4550.

tokio pobūdžio instituciją užsiminta jau Vilniaus špitolių deputacijos nuostatuose, nurodant, kad valkataujantys elgetos turėtų būti uždaryti į „darbo namus“ (*w Domu pracy*)¹¹⁰³. Vis dėlto vėlesniuose šaltiniuose apie tai nėra jokių duomenų, todėl sudėtinga atsakyti, kiek šis planas iš tiesų buvo vykdomas ir kiek liko tik planu. Šis punktas į Špitolių deputacijos nuostatus greičiausiai pateko dėl to, kad dokumentas iš pradžių buvo patvirtintas Varšuvoje ir buvo pritaikytas būtent šio miesto, kuriame pataisos / darbo namai veikė nuo 1736 m., realijoms.

Nors Vilniuje nebuvo darbo ar pataisos namų, vis dėlto ir įprastose špitolėse vargšai būdavo savitai disciplinuojami, jau vien įpareigojant juos laikytis taisyklių ir baudžiant už jų nesilaikymą. Kartu kiekvienoje špitolėje per religines praktikas būdavo tvirtinamas tikėjimas, „gydoma“ siela ir kovojama su blogais įpročiais ar ydomis.

Kad špitolės dėl savo vidinės organizacijos ypatybių (kasdienio gyvenimo tvarkos ir uždarumo) galėjo būti erdvė, tinkama tikinčiųjų (per)auklėjimui, liudija ir keletas užuominų šaltiniuose. Iš pirmosios bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygos sužinome, kad 1718–1736 m. atlikti bausmės už nenurodytus prasižengimus (*pro poenitentia, na penitencyą*) Vilniaus vyskupo ir oficijolo sprendimu į ją buvo atsiųsti 10 kunigų. Dėl apdegusių knygos kraštų ne visais atvejais aišku, kiek laiko nubaustieji praleisdavo špitolėje, tačiau iš kelių atvejų galima spręsti, kad infirmerijoje¹¹⁰⁴ jiems, atsižvelgiant į prasižengimo sunkumą, tekdavo gyventi nuo kelių dienų iki beveik mėnesio. Pavyzdžiui, Gardino klebonas Jonas Lapinskis infirmerijoje praleido 4 dienas¹¹⁰⁵, tuo tarpu kun. Mykolas Mazuchovskis „gulėjo pas mus lovoje [infirmerijoje] už bausmę“¹¹⁰⁶ beveik mėnesį. Šaltiniai visgi neatskleidžia papildomų detalių apie špitolėje atliekamas bausmes – ar tai buvo panašu į įkalinimą (juoba kad vienuolyne buvo įrengtas karceris, kuriame kalėdavo

¹¹⁰³ LVIA, f. SA, b. 896, l. 3v.

¹¹⁰⁴ Kad prasikaltėliai gyvendavo ne vienuolių celėse, o infirmerijoje, patvirtina ne tik tai, kad jie būdavo įrašomi į ligonių knygą, bet ir užuominos konvento susirinkimų knygoje: 1733 m. liepos 31 d. susirinkime vyresnysis pranešė, kad „infirmerijoje vyskupo valia yra kunigas Pranciškus Zembrovskis *in culpa*“, – VUB RS, f. 5-F-33028, l. 183v.

¹¹⁰⁵ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 181v.

¹¹⁰⁶ *Ibid.*, l. 182: „[...] lezy u nas na luszku pro penitenci [!]“.

nepaklusnūs vienuoliai¹¹⁰⁷) arba vienuoliams skiriamas bausmes, ar prasikaltusius dvasininkus turėjo pamokyti jau vien gyvenimas tarp ligonių. Nors tokias bausmes kunigai tikriausiai gaudavo ne tiek už kokias nors „erezijas“, kiek už įvairius „žemiškus“ prasikaltimus, vis dėlto jų disciplinavimas, manytume, buvo motyvuotas būtent religiškai – kaip tarpininkai tarp žmonių ir Dievo, jie turėjo elgtis nepriekaištingai ir rodyti pavyzdį kitiems katalikams, taip prisidėdami ir prie konfesijos stiprinimo.

Itin dramatiškas vieno kataliko perauklėjimo atvejis buvo aprašytas bonifratrų konvento susirinkimų knygoje. 1719 m. sausio 30 d. Vilniaus vyskupo rūpesčiu į špitolę buvo priimtas „įvairiomis ligomis“ (*rozne defekta*) sirgęs apostatas (*apostata a Fide Catholica*) Jonas (ligonių registracijos knygoje – Mykolas¹¹⁰⁸) Šablouškis. Anot konvento vyresniojo Simono Michnevičiaus, Jonas, „būdamas užsispyręs, jokių būdu nenorėjo grįžti į savo tikėjimą, tačiau Viešpats Dievas, nenorėdamas, kad jo siela pražūtų, įvykdė stebuklą, nes naktį iš krucifikso, kuris stovi infirmerijoje ant stalo, pasirodė labai ryški šviesa (*barzo wielka ma się swiatłość pokazała*), kuri truko gerą ketvirtį [valandos], o tą šviesą matė ir novicijus brolis Konradas Sadovskis, taip pat sergantis kunigas [Kazimieras Milaševičius] ir kiti ligoniai; matydamas tokį didelį stebuklą, [Jonas] liko kataliku, atsiversdamas (*rewokuiąc*) mūsų bažnyčioje, prie Šv. Dievo Jono altoriaus“¹¹⁰⁹.

Šis atvejis, manytume, patvirtina, kad špitolės galėjo tapti ir (per)auklėjimo institucijomis (nors nežinoma, kiek plačiai tokia praktika galėjo būti paplitusi). Apostatas Jonas-Mykolas buvo ne šiaip izoliuotas, bet atiduotas į vienuolių rankas, tikintis, kad jiems anksčiau ar vėliau pavyks jį įtikinti katalikų tikėjimo teisingumu ir sugrąžinti jį Bažnyčios globon (kad aktyviai buvo siekiama paveikti Jono-Mykolo apsisprendimą, paliudija vyresniojo išsakytas nusiskundimas, kad jis buvo užsispyręs ir jokių būdu nenorėjęs grįžti į savo tikėjimą).

¹¹⁰⁷ Jakulis M., *Vilniaus bonifratrų*, p. 304.

¹¹⁰⁸ VUB RS, f. 5-F-32428, l. 69.

¹¹⁰⁹ VUB RS, f. 5-F-33028, l. 78v.

Apibendrinant poskyrį, darytina išvada, kad špitolės, visų pirma aptarnaujamos specializuotų vienuolių, atliko savitą vaidmenį tarpkonfesinėse kovose, nors lieka neaišku, kaip dažnai karitatyvinėms institucijoms tekdavo atlikti būtent šią funkciją. Špitolės buvo tinkamos „darbui“ su kitatikiais, tikėjimu abejojančiais katalikais ir prasikaltusiais dvasininkais, kadangi tai buvo uždaros institucijos, kurių kasdienio gyvenimo ašis buvo įvairios religinės praktikos. Aptarti špitolėse įvykusių konversijų pavyzdžiai rodo, kad tokia elgsena buvo nulemta tiek pažeidžiamumo susirgus, tiek savanoriško konvertitų apsisprendimo, tikintis pagerinti savo socioekonominę padėtį.

7. REFORMŲ BANDYMAI XVIII A. 2 PUSĖJE IR RUSIJOS IMPERIJOS POLITIKA

XVIII a. 2 pusė Vilniaus, o kartu ir visos ATR, karitatyvinių institucijų istorijoje iškyla kaip ypatingas laikotarpis, pasižymėjęs ne viena iniciatyva reformuoti esamą vargšų globos ir – bent iš dalies – medicinos pagalbos sistemą. Tiek konkrečių asmenybių, tiek valstybinės valdžios planams buvo būdingas siekis reformuoti ne kurią nors vieną instituciją, bet visą sistemą, t. y. visas špitoles ir kitokio pobūdžio karitatyvines institucijas. Kartu tai buvo, sakytume, ambicingi bandymai „modernizuoti“ visuomenės požiūrį į labdarą ir skurdą bei, pasinaudojant teisėta prievarta, suvaldyti gausėjančias elgetų minias. Visa tai buvo neatsiejama nuo XVIII a. 2 pusės politinio klimato: būtent šiuo laikotarpiu vyko visų svarbiausių valstybės valdymo sričių modernizacija¹¹¹⁰. Bene pirmą kartą šios problemos buvo keliamos ir sprendžiamos jau nebe katedrų kapitulų posėdžiuose ar miestų magistratų sesijose, bet seimuose, o tai liudijo ne tik besikeičiančią valstybinės valdžios sampratą, bet ir kintantį valstybės–Bažnyčios santykį karitatyvinės veiklos srityje. Be to, šiuo laikotarpiu akcentuotas špitolių ne tik kaip bažnytinių, bet ir kaip aiškia socialinę funkciją atliekančių institucijų vaidmuo. Vis dėlto iki III Respublikos padalijimo galime kalbėti tik apie bandymus pradėti socialinės globos sistemos reformas, kurios didžiąja dalimi nebuvo labai efektyvios dėl išryškėjusių teisinių ir organizacinių trūkumų. Galiausiai žymesnių rezultatų šioje srityje pasiekė tik Rusijos imperijos iniciatyva įsteigta Lietuvos špitolių komisija.

Šiame skyriuje sieksime aptarti bandymus reformuoti špitoles ir socialinės globos sistemą iki ir po III ATR padalijimo. Svarbu pastebėti, kad ši problema, kaip jokia kita, susilaukė sąlyginai gausių tyrinėjimų, tarp kurių pirmiausiai reikia paminėti T. Srogoszo tekstus. Tačiau, kaip minėjome istoriografijos apžvalgoje, gausiais pirminiais šaltiniais paremtuose tyrinėjimuose dažniausiai pateikiamas požiūris „iš viršaus“, kadangi daugiausiai

¹¹¹⁰ Žr. Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L., Jurgaitis R., Rakutis V., *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius, 2014.

dėmesio skiriama valdžios institucijoms (tiek ATR, tiek carinės Rusijos), jų tikslams, paskelbtiems atsišaukimams ar daugiausiai nuveikusioms asmenybėms. Taigi galima susidaryti įspūdį, kad špitolių administratoriai arba kone besąlygiškai pakluso reikalavimams, arba apskritai nebendradarbiavo su reformų vykdytojais. Tyrinėjimuose tik epizodiškai užsimenama apie tai, kiek šių institucijų veikla turėjo įtakos špitolėms, ar jų administratoriai atsiliepdavo į reikalavimus pateikti duomenis apie špitolių materialinį aprūpinimą bei globotinių skaičių, ar įsileisdavo pasauliečius vizitatorius ir ar leisdavo jiems kontroliuoti špitolių veiklą. Būtent dėl reformatorių veiklos atsirandantys nauji dokumentai, manytume, geriausiai liudija jų efektyvumą, o kartu atskleidžia (galbūt ne visada geranorišką) špitolių administratorių, kurie iki tol buvo atskaitingi visų pirma bažnytinei vadovybei arba patys sau, ir valstybinių institucijų santykį. Taigi šiame skyriuje, pasitelkdami špitolių dokumentaciją, sieksime aptarti ir reformų įtaką špitolių veiklai bei administratorių reakciją į pokyčius.

7. 1. Reformų bandymai iki III Respublikos padalijimo

Bene pirmasis imtis špitolių pertvarkos Vilniuje siūlė vyskupas I. J. Masalskis. Tikėtina, kad vyskupo apsisprendimui imtis veiksmų šioje sferoje įtakos galėjo turėti tiek jo studijų mieste Varšuvoje visai neseniai, 1758 m., įsteigta generalinė Vaikelio Jėzaus špitolė, tiek ir Apšvietos idėjos, kurių dvasioje jis brendo. 1765 m. gruodžio 21 d. laikraštyje *Gazety Wileńskie* pasirodė žinutė, kad vyskupas, paskatintas „šiam mieste susirinkusių vargšų gausybės, pavedė Vilniaus [kapitulos] kustodui jo malonybei kunigui [Juozapui Kazimierui] Kosakovskiui vizituoti špitolės, kad būtų užkirstas kelias skurdui ir atsirastų galimybių apgyvendinti vargšus apleistose špitolėse“. Vyskupas taip pat siūlęs apsvastyti galimybę įsteigti generalinę špitolę (*uformowanie Generalnego szpitalu*)¹¹¹¹. Vis dėlto nežinoma, kiek sėkminga buvo ši akcija ir ar ji apskritai

¹¹¹¹ *Gazety Wileńskie*, 1765, nr. LI, s. 1.

įvyko. Šiaip ar taip, tai nebuvo paskutinis Vilniaus vyskupijos administracijos bandymas imtis iniciatyvos šioje srityje – 1786 m. kun. Grinevičius vykdė katalikų špitolių vizitaciją (jos teksto kol kas nepavyko surasti), kuri kaip reikšmingas atskaitos taškas nuolat minima 1790 m. generalinės Vilniaus špitolių vizitacijos akte bei kituose Civilinių karinių komisijų dokumentuose¹¹¹².

Panašiu bandymu galima laikyti 1767–1768 m. Varšuvos seime svarstyta iniciatyvą Vilniuje įkurti generalinę špitolę. Seime buvo nuspręsta Vilniaus vaivada kasmet mokėti po 25 000 auks., už kuriuos jis nupirktų tinkamą sklypą ir ateityje pastatytų špitolę bei joje išlaikytų vargšus¹¹¹³. Vis dėlto nėra jokių papildomų duomenų, kad būtų buvę imtasi konkrečių veiksmų, siekiant įgyvendinti šį projektą. Kad planai nebuvo net pradėti įgyvendinti, paliudija ir tai, jog Vilniaus katedros kapitulos ir magistrato, be kurių žinios mieste tikrai negalėjo iškilti didelė špitolė, aktuose apie tai nėra net menkiausios užuominos.

Laikotarpiu iki III valstybės padalijimo neabejotinai konkrečiausi ir ambicingiausi buvo valstybės inicijuotų komisijų planai. Špitolių ir socialinės globos problemomis užsiėmė trys nevienodai efektyviai veikusios ir nevienodų tikslų (pa)siekusios komisijos – Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisija, Civilinės karinės komisijos ir Vilniaus špitolių deputacija.

7. 1. 1. Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisija

Pirmuoju bandymu reformuoti socialinės globos ir sveikatos apsaugos institucijas ne paskiruose miestuose ar regionuose, bet jau visoje valstybėje reikia laikyti 1775 m. Varšuvos seime įsteigtą Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisiją¹¹¹⁴. LDK pusės, kuri turėjo posėdžiauti Vilniuje, pirmininku buvo paskirtas Vilniaus vyskupas I. J. Masalskis, Komisijos nariais taip pat tapo

¹¹¹² Pavyzdžiui, LMAVB RS, f. 43-3627, l. 1: „[...] Ostateczny ile wiedziec można summariusz szpitalnych funduszow przez J. Xiędza Hryniewicza był układanym [...]”.

¹¹¹³ *Volumina Legum*, t. VII, s. 383; AGAD, Zbiór Popielów, nr. 323, s. 227; Srogosz T., *Problemy*, s. 77; Idem, *Zakres*, s. 246; Idem, *Szpitalnictwo*, s. 394; Idem, *Próby*, s. 404.

¹¹¹⁴ Srogosz T., *Próby*, s. 404; *Volumina Legum*, t. VIII, s. 109–111.

3 vyskupai (Žemaitijos, Livonijos, Smolensko), 3 senatoriai (Smolensko ir Naugarduko vaivados, LDK dvaro maršalka) bei 15 kitų dignitorių¹¹¹⁵. Tame pačiame seime buvo patvirtinti ir Komisijos nuostatai, kuriuos sudarė beveik dvidešimt punktų. Nuostatai atspindėjo tikrai ambicingų, galima sakyti, net grandiozinių reformų planus ir – to meto kontekste – progresyvų požiūrį į špitoles, karitatyvinę veiklą ir valstybės gyventojų sveikatos apsaugą.

Pagrindinis Špitolių komisijos tikslas buvo kiekvienoje vaivadijoje įsteigti po generalinę špitolę. Tam buvo sudarytas 16 punktų planas, kuriuo numatyti generalinių špitolių materialinio aprūpinimo būdai, santykis su kitomis špitolėmis, funkcijos, aptarnaujančiojo personalo sudėtis, jo atrankos kriterijai ir t. t. Generalinės špitolės turėjo tapti ne tik pagrindinėmis socialinės globos ir gydymo institucijomis, bet ir reformų sklaidos centrais: į jas turėjo būti pristatomi visi vargšai iš kitų špitolių, taip pat nedarbingi ir darbingi elgetos (pastarieji iš špitolių turėjo būti siunčiami dirbti) (7 punktas), čia turėjo būti apmokomi ir ruošiami felčeriai ir pribuvėjos, kurias būtų galima perkelti į kaimus (13), be to, generalinėse špitolėse vaikai turėjo būti skiepijami nuo raupų (10).

Siekį šią valstybės gyvenimo sritį reformuoti iš pagrindų liudija tai, kad generalinės špitolės turėjo tapti ne dar vienu esamos sistemos segmentu, bet pakeisti daugumą senųjų institucijų. Špitolių komisijos nariai buvo pasiryžę inicijuoti senųjų špitolių uždarymą, o jų fundacijos turėjo atitekti naujosioms institucijoms. Beneficijų neturinčias špitoles bei medines „apgriuvusias“ (*nadruynowane*) bažnyčias siūlyta nugriauti, o vietoje jų įsteigti parapines kapines, kadangi „dėl jų ankštumo kartais lavonas ant lavono guli ir bažnyčiose, nors ten nėra kapų (*grobów*), laidojant mirusiuosius, juntamas sveikatai labai pavojingas kvapas“¹¹¹⁶. Beneficijas turinčios špitolės būtų buvusios reformuojamos tik susitarus su Apaštališkuoju Sostu bei vietos vyskupu. Reformos būtų paveikusios nemažą skaičių špitoles aptarnaujančių dvasininkų,

¹¹¹⁵ *Volumina Legum*, t. VIII, s. 109.

¹¹¹⁶ *Ibid.*, s. 110.

todėl buvo numatyta juos perkelti į parapijas arba suteikti jiems generalinių špitolių kapelionų pareigas (1)¹¹¹⁷.

Skirtingai nei kelis šimtus metų iki tol, špitolėje nuolat dirbantis gydytojas turėjo būti nebe išimtis, bet taisyklė. Be to, generalinėse špitolėse dirbantys profesionalūs gydytojai (*doktorowie*) turėjo atlikti ir daugiau „viešų“ funkcijų: apvažiuoti pavietus, jei kiltų epidemijos grėsmė (14), vizituoti vaistines (17), sudaryti „kolegiją“ (*collegium*), kuri baustų šarlatanus (*szarletanow*) bei neteisėtai dirbančius gydytojus ir teiktų leidimus iš užsienio dirbti atvykusiems gydytojams (18)¹¹¹⁸.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šios modernios, Apšvietos epochos dvasioje užgimusios reformos numatė visokeriopą socialinės globos ir sveikatos apsaugos sistemos pertvarką – pradedant generalinių špitolių steigimu bei vargšų kontrole ir baigiant sanitarija bei gydytojų praktikos reglamentavimu. Tokių ambicingų reformų vykdymui reikėjo ne tik lėšų, bet ir institucinės paramos bei teisinių mechanizmų, kurie būtų leidę įgyvendinti Komisijos sprendimus. Tikriausiai nenuostabu, kad prie realių darbų taip ir nebuvo prieita, o Špitolių komisijos LDK pusė nesusirinko į nė vieną posėdį (Lenkijos Karalystės pusė susirinko į 4). Galima paantrinti T. Srogoszui, kad greičiausiai ši komisija nepasiekė jokių tikslų visų pirma dėl teisinių kliūčių¹¹¹⁹. Reikia turėti omenyje, kad generalinių špitolių fondacijų pagrindą turėjo sudaryti dvasininkijos administruojamų senųjų špitolių fondacijos. Vargu ar būtų buvę lengva panaikinti net ir labai prastos būklės parapines špitoles ir juo labiau perkelti dvasininkus prie generalinių špitolių. Kita vertus, elgetų gaudymui ir uždarymui į generalines špitoles būtų reikėję didelių teisėtvarkos pajėgų, kurioms vargu ar būtų buvę atseikėta pakankamai lėšų iš valstybės išdo. Lygiai taip pat neabejotina, kad būtų buvę susidurta ir su kadru trūkumu, skiriant generalinėms špitolėms gydytojus ir felčerus, kurie ne tik gydytų, bet ir ruoštų naują personalą.

¹¹¹⁷ *Volumina Legum*, t. VIII, s. 110.

¹¹¹⁸ *Ibid.*, s. 111.

¹¹¹⁹ Srogosz T., *Próby*, s. 404.

7. 1. 2. Civilinės karinės komisijos

Ketverių metų seimo veikla davė postūmį įvairių valstybės gyvenimo sričių reformoms. Nuošalyje neliko ir socialinės globos bei medicinos pagalbos sistemos reformos, kurias turėjo vykdyti 1789 m. lapkričio 24 d. Varšuvos seimo įstatymu įsteigtos Civilinės karinės (kartais vadinamos ir Tvarkomosiomis) komisijos (*Komissye Cywilno-Woyskowe y Porządkowe*) (toliau – CKK), turėjusios sudaryti administracinę vaivadijų ir paviatų valdžią¹¹²⁰. Pagrindinė komisijų funkcija buvo prižiūrėti privilegijuotųjų miestų magistratų darbą, o viena iš keliolikos CKK veiklos sričių buvo susijusi ir su špitolių priežiūra.

Skirtingai nei 1775 m. Špitolių komisijos, CKK programa buvo kur kas kuklesnė. Steigiant komisijas, buvo numatyta, kad šioms institucijoms pirmiausiai teks rūpintis špitolių materialine padėtimi – atlikti špitolių nuosavybės liustraciją, peržiūrėti fundacijas, registruoti špitolių pajamas, tikrinti, kiek teisingai naudojamosi špitolių nuosavybe ir laikomasi fundatorių valios¹¹²¹. 1790 m. rugpjūčio 2 d. universalu buvo paskelbti tie patys tikslai, tik vyskupai bei CKK nariai buvo išsamiau informuoti, kaip turėtų būti pateikti duomenys apie špitolių nuosavybę¹¹²². Taigi tai buvo ne tiek siekis reformuoti, kiek bandymas užtikrinti tvarkingesnę ir efektyvesnę špitolių veiklą, kad būtų palengvinti skurstančiųjų vargai (*zapobiegać nędzy ubostwa*). Kaip ir 1775 m., taip ir steigiant CKK, būtent špitolės buvo laikomos pagrindiniu kovos su skurdu įrankiu ir pagrindinėmis socialinės globos institucijomis.

Špitolių veiklos pertvarką Vilniaus vaivadijos CKK ėmėsi labai greitai. Jau 1789 m. gruodžio 31 d. Vilniaus vaivadijos vėliavininkas ir Vilniaus vaivadijos CKK narys, vėliau – miesto prezidentas Antanas Tyzenhauzas, pritariant komisijos pirmininkui Jokūbui Tovianskiui, kreipėsi į Vilniaus

¹¹²⁰ *Volumina Legum*, t. IX, s. 136–142; Gordziejew J., *Komisje*, s. 157; Glemža L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais* (toliau – *Lietuvos*), Kaunas, 2010, p. 93.

¹¹²¹ *Volumina Legum*, t. IX, s. 142.

¹¹²² „Uniwersał Marszałkow Konfederackich do Biskupow U. R. i do Kommissyow Woiewodzkich, o wyszukiwanie wszelkich Funduszow całego Kraiu, i nadesłania dokładney o tym Informacyi Stanom Seymuiącym” – *Dziennik rządowo-ekonomiczno handlowy*, r. V [1790], nr. VIII, s. 617–621; Srogosz T., *Próby*, s. 405.

vyskupą. Jis aiškino, kad nors ir žinoma, kiek vyskupija skyrusi išteklių nuskurdusiųjų paramai, „vis dėlto pačios didžiausios pastangos be civilinės valdžios įtakos tokiomis aplinkybėmis [...] negali būti pakankamai vaisingos“¹¹²³. Dėl to esą seime buvo nuspręsta leisti CKK atlikti špitolių fundacijų liustraciją ir patikrinti, ar laikomasi steigėjų valios. Darbų imtasi jau 1790 m. – tai liudija tais pačiais metais sudarytas visų Vilniaus špitolių ir kitų karitatyvinių institucijų vizitacijos aktas¹¹²⁴. Kiek mums žinoma, tai buvo pirma tokia visų miesto karitatyvinių institucijų vizitacija, siekiant išsiaiškinti jų materialinę padėtį ir užtikrinti sklandesnę veiklą. Kita vertus, dar svarbiau nei vizitacijos apimtys yra tai, jog ši akcija buvo inspiruota ne dvasininkų, kuriems tai buvo rutininis dalykas, bet pasauliečių. Būtent tai ir leidžia paaiškinti, kodėl buvo vizituojamos ne tik katalikų, bet ir unitų, stačiatikių, protestantų bei žydų špitolės. Nors, kaip aiškėja iš paminėjimų šaltiniuose, panašaus masto turėjo būti kun. Grinevičiaus 1786 m. atlikta vizitacija, vis dėlto abejotina, kad jam būtų buvę leista vizituoti ir kitų konfesinių bendruomenių špitoles.

Vilniaus vaivadijos CKK ilgai neveikė, todėl sudėtinga įvertinti jos efektyvumą bei rezultatus. T. Srogoszo teigimu, CKK veikla buvo vienareikšmiškai nesėkminga ir neatnešė norimų rezultatų¹¹²⁵. Tuo tarpu Jerzy Gordziejewas visų LDK Civilinių karinių komisijų veiklą šioje srityje vertino kaip sėkmingą ir pateikė ne vieną pavyzdį, liudijantį, kad CKK universalas turėjo atgarsį valstybėje¹¹²⁶. Jau vien tai, kad Komisija apskritai pradėjo veikti, o per kiek mažiau nei metus buvo pasiekta ir šiokių tokių rezultatų, būtų galima laikyti bent jau sąlygine sėkme. Komisijos veiklos rezultatai išties nebuvo labai kuklūs – per mažiau nei metus buvo atlikta visų miesto špitolių vizitacija, patikrinta institucijų materialinė padėtis, globotinių ir ligonių skaičius. Be to, kai kuriais atvejais buvo pateikta ir pasiūlymų dėl tvarkos paskirose špitolėse:

¹¹²³ LMAVB RS, f. 43-3627, l. 1: „[...] naysilnieysza wszakże staranność bez influencyi władzy cywilney w takich okolicznosciach [...], gdy dosyc dzielną w skutkach swoich bydz niemogła [...]“.

¹¹²⁴ LMAVB RS, f. 43-3641 „Rapport skrócony o szpitalach wilenskich Przeswietney Komissyi Wojewodzkiey podany z przeczytanych wizyt tychże szpitalow wyięty r(ok)u 1790”. Sutrumpintas ir papildytas vizitacijos variantas – LMAVB RS, f. 43-3642 „Rapport z Summaryuszem o szpitalach w miescie stołecznym W(ielkiego) X(ię)stwa Wilnie w roku 1790m sporządzony”.

¹¹²⁵ Srogosz T., *Próby*, s. 406.

¹¹²⁶ Gordziejew J., *Komisje*, s. 161–162, 167–168, 170.

rokitai sukritikuoti dėl fundatoriaus valios nepaisymo ir ligonių priėmimo tvarkos¹¹²⁷, stačiatikių vienuoliams priekaištauta, kad jie kaip špitolės globotinius pristatė du vyrus, kurių vienas iš tiesų buvęs vienuolyno virėjas, o kitas – cerkvės varpininkas¹¹²⁸. Dėl blogų globotinių gyvenimo sąlygų kritikuoti Šv. Marijos Magdalenos, Spaso bei Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo špitolių administratoriai. Taigi ši vizitacija parodė, kad ir pasauliečiai galėjo bent iš dalies daryti įtaką špitolių administratoriams, idant pastarieji geriau atliktų savo pareigas ir užtikrintų geresnes sąlygas globotiniams ar ligoniams (nors neaišku, kiek į tai buvo atsižvelgta). Komisijos nuveikti darbai visgi neturėjo tęstinumo: nežinoma apie kitas jos iniciatyva atliktas vizitacijas ar ataskaitas apie špitolių materialinę padėtį. Kartu nėra ir galimybių įvertinti, ar vizitatorių pastabos turėjo kokį nors poveikį. Vis dėlto, lyginant su 1775 m. Špitolių komisijos programa, Vilniaus vaivadijos CKK tikslai nebuvo tokie ambicingi, todėl pavyko pasiekti bent jau minimalių rezultatų.

7. 1. 3. Vilniaus špitolių deputacija

Civilinių karinių komisijų įtaka miestų gyvenimui, taigi ir špitolių veiklai, sumažėjo po Miestų įstatymo paskelbimo, kai pradėjo veikti Abiejų tautų policijos komisija (ATPK) ir daugiau galios įgijo magistratai¹¹²⁹. 1791 m. lapkričio 16 d. ATPK paskelbė universalą, kuriuo LDK miestų magistratai ir Civilinės karinės komisijos buvo įpareigoti pranešti apie špitolių būklę¹¹³⁰. Vilniuje į šį reikalavimą buvo atsižvelgta, nes jau po dviejų dienų ATPK patvirtino iš Vilniaus vaivadijos vėliavininko A. Tyzenhauzo gavusi dar Vilniaus vaivadijos CKK sudarytas ataskaitas („raportus“) apie špitoles Vilniuje¹¹³¹. Po kelių mėnesių, 1792 m. vasario 5 d., buvo sudaryta atskira Lietuvos špitolių deputacija¹¹³². Vis dėlto vykdant špitolių fundacijų liustraciją,

¹¹²⁷ Jakulis M., *Rokitai*, p. 78.

¹¹²⁸ LMAVB RS, f. 43-3641, l. 12.

¹¹²⁹ Glemža L., *Lietuvos*, p. 95.

¹¹³⁰ *Ibid.*, p. 88.

¹¹³¹ AGAD, AKP, nr. 149, l. 241.

¹¹³² Glemža L., *Lietuvos*, p. 88.

buvo susidurta su organizacinėmis problemomis, todėl po 6 dienų buvo įsteigta jau atskira Vilniaus špitolių deputacija (*Deputacya szpitalna wileńska*, toliau – VŠD)¹¹³³.

ATPK išduotoje 19 punktų instrukcijoje buvo nustatytos pagrindinės VŠD veiklos gairės¹¹³⁴. VŠD turėjo rūpintis padėtimi špitolėse (3, 7, 8, 10–12, 18, 19 punktai), valkatų ir sveikų vargšų kontrole bei įdarbinimu (6, 7, 9, 13, 16, 17), keisti miesto gyventojų požiūrį į vargšus bei labdarą ir pritaikyti naujus aukų rinkimo būdus (11, 14, 15). Kitais punktais buvo nustatyta deputacijos darbo tvarka. Nuostatos dėl špitolių veiklos pernelyg nesiskyrė nuo CKK ir visų pirma buvo centruojamasi į institucijų materialinę padėtį. Vis dėlto nauja buvo tai, kad Deputacijos veikloje reikšmingą vietą užėmė sveikų vargšų ir valkatų kontrolė, todėl siekta išsiaiškinti, kiek yra sveikų ir galinčių dirbti globotinių, kurie turėjo būti pašalinti iš špitolių ir priversti dirbti. Taigi Deputacijai keltas uždavinys įvykdyti tai, kas buvo bandoma įgyvendinti daugelyje didžiųjų Europos miestų dar XVII a., ir „apvalyti miestą nuo valkatų, kurie [...] dažnai gali tapti pavojingi visuomenės saugumui [...]“¹¹³⁵. Siekiant sumažinti iš išmaldos gyvenančių elgetų skaičių, keltas tikslas keisti žmonių požiūrį į išmaldą ir labdaringą veiklą. 11 instrukcijos punktu buvo nustatyta, kad deputacija, siekdama, jog mieste neliktų elgetaujančių vargšų (*aby nie było wcale w miescie proszących ubogich*), kreipsis į visuomenę ir pareikalaus, kad „labdaringa ranka, kuri gelbsti miesto vargšus, duotų išmaldą Deputacijos kasai (*do kassy Deputacyney*)“¹¹³⁶. 15 punktu buvo numatyta rinkti lėšas vargšų išlaikymui visose Vilniaus ir priemiesčių parapijose, o geradariai turėjo būti registruojami specialioje „gailestingumo knygelėje“ (*xiazka miłosierdzia*)¹¹³⁷. Vasario 20 d. paskelbtame kreipimesi į visuomenę užsiminta ir apie specialių „gailestingumo skrynelių“ (*skrzynki miłosierdzia*), kurios turėjo atsirasti visose

¹¹³³ Srogosz T., *Próby*, s. 409.

¹¹³⁴ AGAD, AKP, nr. 315, l. 6v–8v (už galimybę pasinaudoti šaltinio fotokopijomis dėkoju dr. Liudui Glemžai).

¹¹³⁵ *Ibid.*, l. 7: „[...] dla oczyszczenia miasta z włoczęgow zdrowych, którzy [...] częstokroć mogą stawać szkodliwemi bezpieczenstwu publicznemu [...]“.

¹¹³⁶ *Ibid.*, l. 7v–8.

¹¹³⁷ *Ibid.*, l. 8; Gordziejew J., *Komisje*, s. 165.

Vilniaus bažnyčiose, įsteigimą¹¹³⁸. Taigi valkatų ir elgetų skaičiaus augimui kelią užkirsti turėjo ne tik fizinis jų izoliavimas ar priverstiniai darbai, bet ir centralizuota vargšų rėmimo sistema, kai paramą dalina ne individualūs geradariai, bet institucija.

Kartu tiek ATPK instrukcija, tiek VŠD paskelbtas kreipimasis į visuomenę atskleidė ir besikeičiantį požiūrį į skurdą, ir siekį atsisakyti dar viduramžius menančios labdaros koncepcijos. Skurdas buvo suvokiamas kaip socialinė problema, o ne vertybė, todėl jau kalbėta apie nuo skurdo *kenčiančius* žmones ir būtinybę juos gelbėti (*w tak waznym dla dobra spolecznosci dziele, iakim iest ratunek nędzy*)¹¹³⁹. Deputacijos atsišaukime taip pat buvo išryškintos problemos, kylančios dėl visiems be išimties dalijamos išmaldos. Nors atsišaukimo autoriai neneigė, kad gailestingumas yra krikščioniška vertybė (*dary z milosci Chrzescianskiey y dobra ludzi*)¹¹⁴⁰, vis dėlto ragino vargšus remti, sakytume, „racionaliau“, kad aukas gautų tie, kuriems iš tiesų reikalinga parama. 1792 m. kovo 15 d. Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio ganytojiškame laiške taip pat buvo išsakyti raginimai racionaliau vertinti išmaldą ir savo aukas palikti specialiose dėžutėse, kurios turėjo atsirasti kiekvienoje bažnyčioje¹¹⁴¹.

VŠD nariais buvo Vilniaus kapitulos prelatas Mykolas Pranciškus Ksaveras Bogušas, misionierių vyresnysis A. Polis, taip pat ligšiolinėje istoriografijoje anonimais laikyti¹¹⁴² Vilniaus vaivadijos CKK nariai Martynas Šumskis ir Leonas Pomarnackis bei Vilniaus magistrato deleguoti (tuo metu) suolininkai Antanas Paškevičius ir Stanislovas Ošviecimskis¹¹⁴³. Jų vardu 1792 m. kovo 8 d. buvo paskelbtas atsišaukimas, kuriuo pranešta apie VŠD veiklos pradžią. Išlikę Deputacijos veiklos nuostatai¹¹⁴⁴ apibrėžė jos veiklos kryptis, kurios sutapo su ATPK parengta instrukcija. Tikriausiai vienintele naujove reikėtų laikyti teoriškai įkurtus darbo, arba pataisos, namus, kurie,

¹¹³⁸ Ibid., l. 10.

¹¹³⁹ AGAD, AKP, nr. 315, l. 9.

¹¹⁴⁰ Ibid., l. 9v.

¹¹⁴¹ LMAVB RS, f. 43-3630, l. 23; Butterwick R., *The Polish Revolution and the Catholic Church, 1788–1792. A Political History*, Oxford University Press, 2012, p. 295.

¹¹⁴² Srogosz T., *Próby*, s. 410.

¹¹⁴³ LMAVB RS, f. 43-3632.

¹¹⁴⁴ LVIA, f. SA, b. 895.

atrodo, taip ir nepradėjo veikti. Vis dėlto nėra galimybių išsamiau aptarti VŠD veiklą, kadangi neišliko jos posėdžių protokolai. Tik iš kitų šaltinių matyti, kad pagrindinė Deputacijos, kaip ir CKK, veikla buvo susijusi su siekiu sutvarkyti špitolių vidaus organizaciją ir užtikrinti pakankamą materialinį aprūpinimą¹¹⁴⁵.

Kaip ir CKK atveju, sudėtinga įvertinti, kiek sėkminga ir efektyvi buvo VŠD veikla. Galima visiškai sutikti su T. Srogoszu, kad planuotas „didysis įkalinimas“ Vilniuje baigėsi fiasko¹¹⁴⁶. Panašu, kad realybe netapo nei „gailestingumo skrynelės“, nei „gailestingumo knygelės“, o Deputacija veikė pernelyg trumpai, kad būtų bent jau pradėjęs keistis žmonių požiūris į gailestingumą ir išmaldą. Vis dėlto labai svarbu atkreipti dėmesį į du šaltinius, kurie buvo šios institucijos veiklos rezultatas, – Švč. Trejybės ir Šv. Juozapo Arimatečio ir Nikodemo špitolių globotinių sąrašus¹¹⁴⁷. Iš jų matyti, kad į minėtas špitoles globotiniai buvo priimami suderinus su Deputacija – sąrašuose nuolat pasikartoja įrašas, kad į špitolę žmogus buvo priimtas „gerbiamosios Vilniaus špitolių deputacijos valia“ (*z woli Przeswietney Deputacyi Szpitalowey Wilen(skiey) wzięta / wzięty iest do szpitala*). Dauguma abiejų špitolių globotinių buvo priimti 1792 m. balandžio 17 d. po apklausos, turėjusios patvirtinti, kad jie yra verti paramos. Dar keli globotiniai buvo priimti gegužės 1, 16, 18, 19 ir birželio 1 dienomis, nors pastaraisiais atvejais ne visada nurodoma, kad leidimas buvo gautas iš Deputacijos. Visa ši VŠD akcija, be abejo, buvo beprecedentė, tačiau svarbu atsižvelgti ir į tai, kad buvo sudaryti tik du tokie sąrašai, o ir pasauliečių įtaka Švč. Trejybės špitolei dėl organizacinės struktūros ypatybių nebuvo pernelyg didelė naujovė. Nėra duomenų, kad būtų buvę bandymų įvykdyti panašią akciją ir kitose špitolėse ar kad kurios nors institucijos administratorius būtų pateikęs ataskaitą apie materialinę padėtį ir fundaciją.

VŠD darbas nutrūko labai greitai – jau 1792 m. gegužės mėnesį¹¹⁴⁸. Matyt, tai buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl ko institucijos veikla buvo

¹¹⁴⁵ Srogosz T., *Próby*, s. 410.

¹¹⁴⁶ Ibid.

¹¹⁴⁷ Šv. Nikodemo, p. 509–513; LVIA, f. SA, b. 896.

¹¹⁴⁸ Srogosz T., *Próby*, s. 411.

rezultatyvi tik iš dalies. Daugelis numatytų modernių pakeitimų – valkatų bei sveikų vargšų izoliavimas ir priverstinis įdarbinimas, darbo namų įsteigimas, aukų dėžučių įrengimas ir bandymai, remiant vyskupui, keisti požiūrį į išmaldą – taip ir liko neįgyvendinti. Visgi per trumpą laikotarpį VŠD pavyko įvykdyti tai, ko nepavyko įgyvendinti prieš tai veikusioms komisijoms, – daryti įtaką globotinių priėmimo procesui ir taip užtikrinti, kad šiose institucijose būtų globojami tik paramos nusipelnantys asmenys. Galbūt, jeigu Deputacija būtų veikusi ilgiau ir būtų buvusios išspręstos jos finansavimo problemos¹¹⁴⁹, būtų pavykę pasiekti dar pastebimesnių rezultatų. Nors Rusijos kariuomenės daliniams įžengus į Vilnių, 1794 m. rugsėjį pradėjo veikti magistrato įsteigta Špitolių komisija, vis dėlto panašu, kad jos nariai taip ir nesusirinko į bent vieną posėdį¹¹⁵⁰. Taigi VŠD veiklą galima laikyti ir paskutiniu ryškiu bandymu pertvarkyti špitolių veiklą ir išspręsti augančio valkatų bei elgetų skaičiaus problemą iki III valstybės padalijimo.

7. 2. Lietuvos špitolių komisijos veikla ir generalinės špitolės įsteigimas

Rusijos imperijos socialinės globos politiką XVIII–XIX a. sandūros Vilniuje tyrę A. Andriušis ir T. Srogosz atkreipė dėmesį, kad iki pat 1797 m. carinės administracijos įtaka šiai miesto gyvenimo sričiai buvo nedidelė¹¹⁵¹. 1795 m. kovą Vilniuje pradėjo veikti generolo-leitenanto Bogdano Knorringo įsakymu įsteigta Smolensko prelado Kazimiero Naruševičiaus vadovaujama Vilniaus vaivadijos špitolių komisija (*Kommissia Szpitalna Województwa Wileńskiego*), kuri tęsė VŠD pradėtus darbus¹¹⁵². Matyt, neatsitiktinai naujosios komisijos posėdžių protokolai buvo fiksuojami būtent VŠD priklausiusioje knygoje¹¹⁵³. Nors institucija buvo įsteigta B. Knorringo įsakymu, panašu, kad valstybinės valdžios įtaka jos veiklai buvo nedidelė, o iniciatyva priklausė vietiniams

¹¹⁴⁹ Srogosz T., *Próby*, s. 410.

¹¹⁵⁰ Andriušis A., Srogosz T., *Litewska administracja*, s. 31.

¹¹⁵¹ *Ibid.*, s. 30–31.

¹¹⁵² *Ibid.*

¹¹⁵³ LVIA, f. SA, b. 896.

veikėjams. Komisijos veikla nebuvo nei ilgalaikė, nei labai vaisinga: iš kelių išlikusių protokolų matyti, kad buvo sprendžiamos įvairių špitolių problemos (aprūpinimo, vidaus organizacijos ir pan.), tačiau sudėtinga pasakyti, kiek jos pasiūlymai ir reikalavimai buvo vykdomi špitolių administratorių. Tų pačių metų liepą Vilniaus vaivadijos špitolių komisija susirinko į paskutinį posėdį, kuris, panašu, žymėjo jos veiklos pabaigą.

1795 m. lapkritį – 1796 m. pavasarį veikė generalgubernatoriaus Nikolajaus Repnino vadovaujamas Špitolių komisijos Vilniaus skyrius¹¹⁵⁴. Anot A. Andriušio ir T. Srogoszo, pagrindinis institucijos tikslas buvo rūpintis sužeistų kareivių gydymu bei apskritai spręsti skurdo problemą. Trumpą Komisijos veiklą liudija vos keli šaltiniai. Vilniaus katedros kapitula 1795 m. gruodį kreipėsi į Komisiją, prašydama duoti dar dvi savaites špitolių fundacinių dokumentų paieškai archyve¹¹⁵⁵, taigi galima numanyti, kad ir ši institucija siekė įvertinti materialinę špitolių padėtį. 1796 m. sausį liuteronų špitolės ir našlių namų administratoriai parengė ataskaitą, kurioje išvardyti institucijose globojami žmonės bei pajamų šaltiniai¹¹⁵⁶. Vis dėlto apie šią komisiją daugiau nieko nežinoma, todėl sudėtinga įvertinti ir jos veiklos rezultatus.

Neabejotinai daugiausiai pasiekė 1797 m. birželį įkurta Lietuvos špitolių komisija (*Komissia Szpitalna Litewska*, toliau – LŠK). Idėja įsteigti komisiją kilo tuometiniam Vilniaus vyskupui J. N. Kosakovskiui, kurio pasiūlymą įgyvendino generalgubernatorius N. Repninas. Pirmuoju pirmininku tapo civilinis gubernatorius Ivanas Frizelis, o vėliau jį pakeitė J. N. Kosakovskis. Skirtingai nei iki tol veikusios komisijos, LŠK buvo gerai materialiai aprūpinta – caras Pavlas I padovanojo 63 275 rb, be to, papildomų pajamų buvo gaunama iš palūkanų nuo įkeistos buvusios jėzuitų nuosavybės. Aktyviausiai LŠK veikė 1797–1804 m., o galutinai institucija buvo panaikinta 1808 m.¹¹⁵⁷ Taigi tikrai rezultatyvią LŠK veiklą nulėmė tiek valdžios parama, tiek geras materialinis aprūpinimas, tiek ilgi veiklos metai. LŠK veiklos

¹¹⁵⁴ Andriušis A., Srogosz T., *Litewska administracja*, s. 31.

¹¹⁵⁵ LMAVB RS, f. 43-244, p. 98.

¹¹⁵⁶ LVIA, f. 1008, ap. 1, b. 239, l. 25.

¹¹⁵⁷ Andriušis A., Srogosz T., *Litewska administracja*, s. 31.

instensyvumą liudija ir tai, kad, A. Andriušio ir T. Srogoszo skaičiavimais, iš viso buvo priimta net 1751 rezoliucija¹¹⁵⁸.

Kaip matyti iš išlikusių posėdžių protokolų, Komisijos veikla apėmė įvairias špitolių veiklos sritis. Rūpintasi ne tik špitolių materialine padėtimi ir nuosavybe, bet ir spręsta dėl konkrečių asmenų priėmimo. Pavyzdžiui, gavus žinią, kad Švč. Trejybės špitolėje mirė globotinė Juozapata Vaicekauskienė, 1798 m. sausio 15 d. posėdyje nutarta vietoje jos apgyvendinti vargšę (*ubogę*) Kotryną Bieliauskienę¹¹⁵⁹. Komisijai taip pat būdavo pateikiamos špitolių administratorių ataskaitos apie bendrą padėtį institucijose, jų materialinį aprūpinimą ar ligonių skaičių. 1797 m. spalio 23 d. Komisija gavo Švč. Trejybės špitolės prepozito M. Počobuto ir koadjutoriaus Tado Kundzičiaus ataskaitą apie globotinių gyvenimo sąlygas ir išskylančias problemas¹¹⁶⁰. 1797 m. lapkritį atsiskaitė ir rokitų špitolės prepozitas Kasparas Vrublevskis, pateikęs spalį gydytų ligonių sąrašą¹¹⁶¹. Iš Komisijos nutarimų sužinome ir apie globotinių gyvenimo sąlygas Šv. Petro špitolėje¹¹⁶². Visai tai, manytume, rodo, jog LŠK jau turėjo pakankamą institucinę galią, kad galėtų daryti įtaką špitolių administravimui ir reikalauti atsiskaityti už jų veiklą.

Neabejotinai reikšmingiausiu LŠK pasiekimu reikėtų laikyti Vilniaus generalinės špitolės įsteigimą. Naujoji institucija turėjo tapti ne dar vienu esamo špitolių tinklo elementu, bet pakeisti dalį senųjų karitatyvinių institucijų, kurių jau nesiekta reorganizuoti. Todėl generalinės špitolės fundaciją sudarė 1) Šv. Marijos Magdalenos, 2) Švč. Trejybės, 3) Spaso, 4) Šv. Petro (Antakalnio), 5) Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo, 6) rokitų bei 7) Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolių fundacijos.

Apie planus įsteigti generalinę špitolę Vilniuje pradėta kalbėti jau LŠK veiklos pradžioje – 1797 m. rugsėjo 15 d.¹¹⁶³ posėdyje nutarta, kad apleisti

¹¹⁵⁸ Andriušis A., Srogosz T., *Litewska administracija*, s. 31.

¹¹⁵⁹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 2.

¹¹⁶⁰ LMAVB RS, f. 43-20610, l. 4–5.

¹¹⁶¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 65.

¹¹⁶² LMAVB RS, f. 273-967, l. 2.

¹¹⁶³ Rosiak S., *Prowincja Litewska*, s. 250–251. S. Rosiakas nurodo naudojęsis 1797 m. LŠK posėdžių protokolų knyga, tačiau šio šaltinio dar nepavyko aptikti.

Šv. Jokūbo ir Pilypo dominikonų vienuolyno pastatai bus tinkamiausia vieta generalinei miesto špitolei, kurioje planuota globoti 200, o atskirame pastate gydyti 50 žmonių. Išskyrus tris vienuolius, kurie turėjo likti patarnauti globotiniams ar ligoniams, visus kitus dominikonus nuspręsta iškelti į Šv. Dvasios vienuolyną¹¹⁶⁴. Po daugiau nei pusės metų, 1798 m. balandžio 27 d., Komisija nutarė ir dėl pagrindinių naujosios institucijos funkcijų – tai turėjusi būti špitolė „tiek venerine liga užsikrėtusiems, tiek ir neįgaliems elgetoms“¹¹⁶⁵. Tų pačių metų birželio 18 d. LŠK posėdyje buvo nuspręstas ir minėtų septynių špitolių likimas: rokitų, Šv. Marijos Magdalenos, Spaso bei Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolių fundacijos kartu su globotiniais / ligoniais turėjo atitekti generalinei špitolei¹¹⁶⁶. Tuo tarpu Švč. Trejybės, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bei Šv. Petro (Antakalnio) špitolės laikinai paliktos veikti kaip „prieglaudos vargšams, reikalingiems mažesnės paramos“¹¹⁶⁷, įpareigojant iš jų fundacijų kitas špitoles paremti grūdais.

Pirmųjų keturių špitolių likvidavimas grįstas keliais skirtingais motyvais, iš kurių svarbiausias ir bendras visoms institucijoms buvo nepakankamas materialinis aprūpinimas. Priežastimi uždaryti rokitų špitolę LŠK nariai laikė ir tai, kad špitolė, kurioje gydomi daugiausiai venerinėmis ligomis sergantys ligoniai, esanti „žemoje vietoje, ne atvirame ore“ (*na mieyscu niskim nie na wolnym powietrzu*)¹¹⁶⁸. Šv. Marijos Magdalenos špitolei esą trūkę ne tik pakankamo materialinio aprūpinimo, bet ir tinkamų gyvenamųjų patalpų (*nie maiący nawet mieszkania wygodnego dla ubogich*)¹¹⁶⁹. Šis trūkumas, anot Komisijos, buvo būdingas ir Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolei¹¹⁷⁰. Pastaroji bei Spaso špitolės esą buvusios apskritai „nereikalingos dabartinėmis sąlygomis“ (*niepotrzebny w niniejszym urzędzeniu*). Tame pačiame posėdyje buvo nuspręsta, ką daryti su minėtų keturių špitolių pastatais: rokitų ir Spaso špitolių

¹¹⁶⁴ Jakulis M., *Rokitai*, p. 90.

¹¹⁶⁵ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 45v.

¹¹⁶⁶ *Ibid.*, l. 78v–79.

¹¹⁶⁷ *Ibid.*, l. 79v: „[...] na przytułek ubogich mniejszego wsparcia potrzebujących [...]”.

¹¹⁶⁸ *Ibid.*, l. 78v.

¹¹⁶⁹ *Ibid.*, l. 79.

¹¹⁷⁰ *Ibid.*

pastatai turėjo būti parduoti iš varžytinių, Šv. Jokūbo ir Pilypo – paliktas naujosios špitolės reikmėms, tuo tarpu Šv. Marijos Magdalenos špitolė apskritai turėjo būti nugriauta ir parduota dalimis, „kadangi mieste medinės špitolės negali būti“ (*szpital zaś iako drewniany w mieście bydź nie powinny*)¹¹⁷¹. Svarbu atkreipti dėmesį, kad LŠK nariai puikiai suvokė, jog špitolės yra ne tik pastatai, bet ir bažnytinės institucijos, neatsiejamos nuo fundatorių ir geradarių atminimo. Siekdama išvengti galimų prieštaravimų dėl fundatorių valios nevykdymo, LŠK nutarė naujoje špitolėje pakabinti registrą visų fundacijų, kurios buvo pasitelktos steigiant šią instituciją, „kad, naudodamiesi tuo gailestingumu, [globotiniai ir ligoniai] žinotų savo geradarius [...]“¹¹⁷².

Generalinė špitolė turėjo būti įsteigta Šv. Jokūbo ir Pilypo dominikonų vienuolyno pastatuose Lukiškių priemiestyje. Skirtingai nei steigiant kitas špitoles, vietos pasirinkimas šįkart buvo neatsitiktinis. Be abejo, tam įtakos turėjo galimybė pasinaudoti esamais vienuolyno pastatais. Vis dėlto, mūsų manymu, svarbiausias faktorius buvo sąlyginai didelis atstumas nuo tuometinio miesto centro. Viena vertus, tai buvo susiję su tikslu iš miesto gatvių pašalinti elgetas ir kitus nepageidaujamus individus. Kita vertus, visa tai akivaizdžiai derėjo ir su Apšvietos epochoje vyravusiu (ne)sveikatos, (ne)švaros bei aplinkos suvokimu, nors šis klausimas taip ir nesusilaukė didesnio dėmesio sąlyginai gausioje problemos istoriografijoje¹¹⁷³. J. N. Haysas, aptardamas Apšvietos idėjas apie sveikatą ir ligas, pastebėjo, kad XVIII a., kai ypač greitai plito skorbutas, sifilis, rachitas ir įvairiausios karštinės, išpopuliarėjo teorija, pasak kurios, ligas sukelia aplinka. Anot to meto medikų, dalies ligų plitimą ir pobūdį buvo galima paaiškinti būtent „užterštu“ ar „blogu“ oru, arba *miasma*¹¹⁷⁴. Koreliacija, „atrasta“ tarp aplinkos ir (ne)sveikatos, keitė požiūrį ir į higieną bei kvapus. Kaip pastebėjo J. N. Haysas, „XVIII a. 9 dešimtmetyje buvo kritikuojamas modernaus, ypač miesto, gyvenimo dvokas – kapinių, šiukšlių,

¹¹⁷¹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 79.

¹¹⁷² Ibid., l. 79v.

¹¹⁷³ Ne išimtis ir Vilniaus higienos kultūrai skirta Iwonos Janickos monografija – Janicka I., *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*, Gdańsk, 2009.

¹¹⁷⁴ Hays J. N., *The Burdens*, p. 109.

kloakų ir kanalizacijos kvapai. Oras tapo ligų priežastimi, nosis – diagnozės įrankiu, tuo tarpu užterštai aplinkai, kurioje veisėsi ligos, buvo būtinas švarus vanduo¹¹⁷⁵.

Iš XVIII a. 2 pusės (tiek ATR, tiek carinės Rusijos laikotarpio) komisijų planų bei priimtų nutarimų aiškiai matyti, kad priežastinį ryšį tarp (užterštos) aplinkos („oro“) ir ligų išvelgė ir šiose institucijose dirbę asmenys. 1775 m. Špitolių komisijos nuostatuose užsiminta, kad mirusiųjų laidojant bažnyčiose juntamas „sveikatai pavojingas kvapas“ (*zdrowiu szkodzące exhalacye*)¹¹⁷⁶. Tuo tarpu Vilniaus vaivadijos CKK nurodė miesto magistratui susitvarkyti, nes šiukšlės ir atliekos esą „pritraukia užkrėstą ir žmonių sveikatai žalingą orą“¹¹⁷⁷. 1795 m. birželio 16 d. Vilniaus vaivadijos špitolių komisijos posėdyje aiškinantis Vaikelio Jėzaus špitolės globotinių mirties priežastis, teigta, kad vaikai mirę būtent dėl atliekų ir šiukšlių, verčiamų netoli špitolės, skleidžiamo dvoko, dėl ko buvo nuspręsta teritoriją apsodinti karklais¹¹⁷⁸. Kaip jau minėjome, LŠK sprendžiant dėl rokitų špitolės uždarymo, buvo argumentuota ne tik prasta institucijos materialine padėtimi, bet ir tuo, kad špitolės pastatai stovi „žemoje vietoje, ne atvirame ore“. Neabejotina, kad tai kėlė susirūpinimą ne tiek dėl venerinėmis ligomis sergančių ligonių gerovės ir sveikatos, bet būtent dėl jų keliamo pavojaus miesto gyventojams. Svarbu atkreipti dėmesį, kad LŠK veikla ir generalinės špitolės įsteigimas sutapo su kitu reikšmingu procesu – miesto gynybinės sienos griovimu. 1799 m. rugpjūčio 21 d. I. Frizelis, iš pradžių vadovavęs LŠK, laiške kariniam generalgubernatoriui Borisui O’Brien de Lascy rašė, esą senoji siena tik bjaurojanti Vilnių, o „nuo tų nenaudingų mūrų oras mieste pernelyg užsistovėjęs ir dėl to negrynas“¹¹⁷⁹. Taigi tiek ligonių ir globotinių perkėlimas toliau nuo miesto centro, tiek gynybinės sienos griovimas buvo procesai, susiję su bendru siekiu pertvarkyti, tiksliau, apvalyti miesto aplinką, padarant ją ne tik socialiai saugesnę, bet ir „sveikesnę“.

¹¹⁷⁵ Hays J. N., *The Burdens*, p. 110.

¹¹⁷⁶ *Volumina Legum*, t. VIII, s. 110.

¹¹⁷⁷ Cituota iš Glemža L., *Lietuvos*, p. 94–95.

¹¹⁷⁸ LVIA, f. SA, b. 896, l. 11v–12.

¹¹⁷⁹ Cituota iš Żytkowicz L., *Zburzenie murów obronnych Wilna (1799–1805)*, Wilno, 1933, s. 26.

Špitolės statybos ir organizaciniai darbai prasidėjo 1798 m. pradžioje. Vadovauti joms ir tvarkyti visus su tuo susijusius reikalus sausio pabaigoje buvo paskirtas tuometinis rokitų prepozitas ir LŠK narys¹¹⁸⁰ K. Vrublevskis¹¹⁸¹. Balandį jam į pagalbą buvo paskirtas dominikonų vienuolyno vyresnysis Misevičius, kuris buvo atsakingas už susitarimus su amatininkais ir kitus smulkesnius darbus¹¹⁸². Nors špitolės komplekso pagrindą turėjo sudaryti buvę vienuolyno pastatai, vis dėlto perstatymui buvo reikalingi dideli kiekiai įvairių statybinių medžiagų. 1798 m. sausio 21 d. su trim Vilniaus plytininkais buvo sudarytas kontraktas, pagal kurį jie iki gegužės 1 d. turėjo pagaminti 200 000 plytų ir pristatyti 400 dėžių kalkių¹¹⁸³, po kelių dienų sutarta, kad pirkliai Sviencickis, Andžejevskis bei Markovskis atgabens medienos už 6770 auks.¹¹⁸⁴ Visgi statybas trikdė tai, kad amatininkai ir pirkliai nesilaikė kontrakto sąlygų, dėl ko LŠK turėjo kreiptis į policiją¹¹⁸⁵. Nepaisant trikdžių, 1799 m. žiemos pabaigoje statybos jau buvo užbaigtos, nes kovo 1 d. LŠK nutarė į naująją špitolę perkelti Šv. Marijos Magdalenos špitolės globotinius¹¹⁸⁶. Balandžio 30 d. Komisija kreipėsi į policiją, nurodydama,

8. Buvusios Vilniaus generalinės špitolės pastatai ir Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia

kad „visus Vilniuje valkataujančius elgetas be jokių išimčių išvestų į generalinę Lukiškių špitolę“. Sulaikytieji turėjo būti apklausti, siekiant atskirti „dykinėtojus“ (*prożniakow*), kurie turėjo būti siunčiami dirbti, nuo „tikrų vargšų“ (*prawdziwych ubogich*)¹¹⁸⁷. Birželio 4 d. pirmuoju špitolės vyresnioju

¹¹⁸⁰ LMAVB RS, f. 43-20594.

¹¹⁸¹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 11.

¹¹⁸² Ibid., l. 41v.

¹¹⁸³ Ibid., l. 50–50v.

¹¹⁸⁴ Ibid., l. 13.

¹¹⁸⁵ Ibid., l. 89v.

¹¹⁸⁶ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 27v–28.

¹¹⁸⁷ Ibid., l. 48.

buvo paskirtas dominikonas kun. Aleksis Henrikas (*Henrych*)¹¹⁸⁸, o dar po savaitės buvo perkelti ir rokitų špitolėje gydyti ligoniai¹¹⁸⁹. Panašu, kad Švč. Trejybės, Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo ir Šv. Petro (Antakalnio) špitolės dar kurį laiką veikė pirmaisiais XIX a. metais, kadangi 1800 m. ataskaitoje apie špitoles ir jų fundacijas kaip „buvusios“ (*szpital były*) įvardytos tik rokitų, Spaso, Šv. Marijos Magdalenos bei Šv. Jokūbo ir Pilypo špitolės¹¹⁹⁰.

Vilniaus generalinė špitolė oficialiai atidaryta 1799 m. birželio 16 d. Šia proga J. N. Kosakovskis pasakė iškilmingą pamokslą, kuris atskleidžia tiek motyvus įsteigti špitolę, tiek vyskupo požiūrį į skurdą, labdarą ir krikščionišką gailestingumą. Pasidžiaugęs tuo, kad mieste atidaroma nauja špitolė, vyskupas negailėjo rūsčių žodžių „minioms šiame mieste valkataujančių elgetų, apsėdančių gatves, vartus, šventorius ir jūsų namus“. J. N. Kosakovskis kaltino juos elgetaujant ir gulint gatvėse ne todėl, kad „neturi kur prisiglausti, bet kad sukeltų didesnę gailestį praeiviams ir surinktų daugiau išmaldos“, o ir apskritai jie esą pasirinkę tokį gyvenimo kelią ir „norėjo elgetauti ir valkatauti“. Vyskupas elgetoms buvo negailestingas: visi turėjo būti uždaryti špitolėse (*zamkniętemi w szpitalach*) ir priversti dirbti¹¹⁹¹. Būtent naujoji špitolė esą leisianti pasiekti, kad iš miestiečių akių pradingtų ne tik elgetų minios, bet ir „gėdingas skurdo, skausmo ir apleistumo, prie sienų vaitojančių lozorių vaizdas“¹¹⁹².

Tiek iš pamokslo turinio, tiek iš LŠK posėdžių protokolų matyti, kad generalinė špitolė turėjo tapti institucija, kurioje vargšai būtų tiesiog izoliuojami. Būtent taip LŠK bei J. N. Kosakovskis suprato ir kovą su skurdu: pasirūpinti „tikraisiais“ vargšais ir priversti dirbti sveikus elgetas. Nors J. N. Kosakovskis kalbėjo apie skurdą jau ne kaip apie dvasinę vertybę, bet kaip apie nelaimę (ar greičiau nesėkmę), vargšus vadindamas „nelaimingaisiais“ (*nieszczęśliwi*), vis dėlto jo (tikėtina, ir daugelio vilniečių) suvokimas, kokią

¹¹⁸⁸ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 56.

¹¹⁸⁹ Ibid., l. 59v.; LVIA, f. 694, ap. 1, b. 60, l. 41v–42.

¹¹⁹⁰ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 93v–97v.

¹¹⁹¹ Kossakowski J. N., *Kazanie*, s. 419.

¹¹⁹² Ibid., s. 418.

vietą visuomenėje turėtų užimti vargšai, mažai kuo tesiskyrė nuo iki tol vyravusio požiūrio. „Tikrieji” vargšai ir turtingieji esą susieti abipusiu ryšiu: vargšai turi egzistuoti tam, kad turtingieji galėtų daryti gerus darbus, už kuriuos jiems būtų atlyginta maldomis. „Žmonės gailestingieji ir gera darantys! Ką gi reikštų jūsų prabanga ir dosnumas, jeigu nebūtų vargšų ir kenčiančiųjų?”¹¹⁹³ – klausė vyskupas. Taip pat jis kreipėsi į vargšus: „[i]r jūs, vargšai, luošiai ir ligoniai, kurie daugiau nebegalite dirbti visuomenei ir šiuose namuose lauksite pasiturinčiųjų paramos, suteikdami jiems galimybę parodyti jums gailestingumą, nenustokite būti jiems naudingi”¹¹⁹⁴.

Nepaisant to, kad naujoji špitolė, skirtingai nei įsteigtos prieš tai, jau nebebuvo funduota privačia iniciatyva ir didelę įtaką turėjo valstybė, tačiau vargu ar galima kalbėti apie vargšų globos sekuliarizaciją. Ši špitolė buvo įprasta bažnytinė institucija, tiesiog skyrėsi jos įsteigimo aplinkybės. Nepaisant oficialaus institucijos pavadinimo, lyg ir rodančio, kad špitolė turėtų būti pagrindinė viso miesto špitolė, akivaizdu, kad tai buvo visų pirma katalikų ir unitų špitolė, – kitų konfesijų karitatyvinės institucijos, kaip ir dalis katalikų špitolių, nebuvo uždarytos ir veikė toliau, čia darbavosi dominikonai, o vėliau – ir šaritės.

Kaip jau minėjome poskyryje 1. 2., to meto Europoje socialinės globos sfera patyrė žymių pokyčių – mažėjo generalinių špitolių reikšmė, kūrėsi naujais pagrindais organizuojamos filantropinės institucijos, kurių tikslas buvo jau nebe ilgalaikė globa, izoliavimas ar momentinė pagalba, bet rūpinimasis, kad sunkiai besiverčiantys žmonės galėtų ištrūkti iš skurdo gniaužtų. Ir vos per kelis šimtus kilometrų nuo Vilniaus nutolusioje Klaipėdoje dekanas Sprengelis 1801 m. įkūrė laikmečio dvasią atitinkančią instituciją – „Vargšų įstaigą“ (*Das Pauper-Institut*). Šiame „vargšų institute“ neturtingų miestiečių sūnūs būdavo ne izoliuojami nuo visuomenės, bet mokomi kokio nors amato pagrindų, kad galėtų pasirūpinti savimi patys ir nebūtų našta visuomenei¹¹⁹⁵. Nors Vilniaus

¹¹⁹³ Kossakowski J. N., *Kazanie*, s. 425.

¹¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 425–426.

¹¹⁹⁵ Zembrickis J., *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, t. 1, iš vokiečių k. vertė J. Putrius, Klaipėda, 2002, p. 210.

generalinė špitolė iš esmės neatitiko to meto Vakarų Europos tendencijų, vis dėlto Lietuvos kontekste tai buvo moderni institucija. Pirma, špitolės įsteigimą inicijavo ne privatus asmuo, bet valstybinė institucija, turėjusi galimybę disponuoti teisėtos prievartos priemonėmis. Antra, kitokie buvo ir generalinės špitolės įsteigimo motyvai: ji turėjo tapti vargšų ir elgetų izoliavimo vieta (tai nebuvo būdinga senosioms Vilniaus špitolėms), dėl ko, kaip ir dėl tuo metu vyravusios (ne)švaros sampratos, institucija sąmoningai buvo pastatyta toliau nuo miesto centro.

Vilniaus generalinė špitolė buvo labai greitai užpildyta globotinių ir ligonių. Praėjus kiek daugiau nei metams nuo atidarymo, 1800 m. birželio 26 d., špitolėje buvo 40 venerinėmis ligomis sergančių ligonių (17 vyrų ir 23 moterys), gydomų „slaptoje“ (ar greičiau – „diskretiškoje“) špitolėje“ (*w szpitalu sekretnym*), 5 nėščiosios, 95 globotiniai (33 vyrai ir 62 moterys) bei 11 atskiroje salėje gydomų kalinių, iš viso 151 asmuo¹¹⁹⁶. Taigi viena iš naujosios špitolės veiklos ypatybių buvo kalinių gydymas, nors panašu, kad tokia funkcija iš pat pradžių nebuvo numatyta, nes Vilniaus policija šiuo klausimu į LŠK kreipėsi tik 1799 m. rudenį¹¹⁹⁷. Užuominos LŠK posėdžių protokoluose atskleidžia detalių ir apie pirmaisiais metais priimtų špitolės globotinių socialinę bei geografinę kilmę. 1799 m. rugsėjo 30 d. LŠK gavo globotinės Pranciškos Tomaševskienės prašymą, kad „iš generalinės Lukiškių špitolės galėtų būti išleista pas savo giminaičius, gyvenančius Ašmenos pavieta“. LŠK patenkino Pranciškos prašymą, įpareigodama, kad ji daugiau nebeelgetautų¹¹⁹⁸.

Po generalinės špitolės atidarymo LŠK daugiausiai sprendė klausimus, susijusius tiek su naująja institucija, tiek su likusiais uždarytų špitolių pastatais. Šv. Marijos Magdalenos špitolės pastatai buvo parduoti Hiršai Zelikovičiui dar 1798 m. lapkritį¹¹⁹⁹. Tuo tarpu rokitų ir Spaso špitolių pastatų pardavimo imtasi jau po generalinės špitolės atidarymo¹²⁰⁰. Buvusios rokitų

¹¹⁹⁶ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 99v.

¹¹⁹⁷ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 126.

¹¹⁹⁸ Ibid., l. 90v.

¹¹⁹⁹ Ibid., l. 28.

¹²⁰⁰ *Dodatek do Kuryera Litewskiego*, nr. 77, 1799, s. [2]; nr. 84, 1799, s. [2].

špitolės savininku 1799 m. spalį tapo Antanas Gžimala (*Grzymallo*), pasiūlęs didžiausią – 5060 auks. – kainą¹²⁰¹. Vėliau abi špitolės buvo nugriautos.

Apie generalinės špitolės veiklą XIX amžiuje rašė S. Rosiakas, M. Korybut-Marciniak ir I. Janicka, tačiau institucijos reikšmė socialinės globos sistemos raidai Vilniuje, nepaisant gausios šaltinių bazės, tebelineka nuosekliau neįvertinta. Ypač svarbu būtų išsiaiškinti, kaip keitėsi generalinės špitolės veiklos pobūdis, kai nustojo veikti likusios katalikų špitolės, kaip keitėsi protestantų bendruomenių rūpybos sistema, uždarius špitoles ir našlių namus, ir galiausiai – kada socialinės globos sferoje pradėjo dominuoti valstybė, o ne Bažnyčia.

LŠK kova su skurdu neapsiribojo vien tik generalinės špitolės įsteigimu ir kitų špitolių priežiūra. Komisija tam pasitelkdavo įprastas priemones, visų pirma jėgą ir prievartą, ir bent jau pirmaisiais veiklos metais jos nariai nepateikė jokių planų, kaip būtų galima kovoti ne su skurdo padariniais, bet su priežastimis, kad vargšų ir elgetų minios nedidėtų. LŠK siekį jėga „išvalyti“ miestą nuo skurdo gerai iliustruoja ir kiti nutarimai. 1799 m. rugsėjo 13 d. LŠK kreipėsi į policiją dėl vargšų Gieinos (*Gieyna*) ir Novickio lūšnų (*chalupy*), kurios, stovėdamos prie pat Aušros vartų, „savo apleistumu atvykstantiems į Vilnių kelia pasibjaurėjimą, o labiausiai [tai], kad minėti vargšai, sėdėdami toje vietoje, akiplėšiškai elgetauja“. LŠK nutarė, kad su policijos pagalba Gieina ir Novickis būtų perkelti į generalinę špitolę, jų mažamečiai vaikai – atiduoti į Vaikelio Jėzaus špitolę, vyresni – išsiųsti tarnauti, o lūšnos – parduotos iš varžytinių, išmokant gautus pinigus kaip kompensaciją¹²⁰². Taigi ir šiuo atveju veiksmų planas buvo labai paprastas – uždaryti, išsiųsti, sugriauti, užuot bandžius iš esmės pakeisti esamą padėtį ir „reformuoti“ žmones, kad jiems nebereikėtų elgetauti. Vis dėlto, kaip parodė Rimos Praspaliauskienės tyrimai, LŠK, policijos ir miesto valdžios veikla buvo

¹²⁰¹ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 101v–102.

¹²⁰² Ibid., l. 89.

nepakankamai efektyvi, todėl XIX a. ir toliau buvo susiduriama su miniomis valkatų ir elgetų, kurių srautų nesustabdydavo jokios represijos¹²⁰³.

Aptariamu laikotarpiu siekį padėti neturtingiesiems ištrūkti iš skurdo, o ne tik juos represuoti, galima sieti nebent su Vaikelio Jėzaus špitole, kuri, kaip ir kitos Vilniaus špitolės, buvo instituciškai priklausoma nuo LŠK. Prie špitolės veikusioje mokykloje mokėsi ne tik globotiniai, bet ir neturtingų tėvų vaikai, kaip kad 1799 m. mokinių sąrašė minimas „neturtingos motinos“ sūnus Steponas Kucevičius¹²⁰⁴ ar „neturtingos tetos“ atsiūsta Viktorija Ordinskaitė¹²⁰⁵. Vargu ar įgytas pradinis išsilavinimas turėdavo didesnės reikšmės jų gyvenime, tačiau šiuo atveju, manytume, svarbu apskritai atkreipti dėmesį į misionierių ir šaričių požiūrį, kad beglobiams ir neturtingų tėvų vaikams vis tiek reikia suteikti šansą, užuot juos tiesiog izoliavus.

XVIII a. 2 pusė pasižymėjo tiek pavienių asmenų, tiek valstybės iniciatyvomis reformuoti špitoles. Per 33 metus (1775–1808) veikė net 7 institucijos, turėjusios atlikti šį darbą (žr. lentelę nr. 24). Vienoms, kaip kad 1775 m. įsteigta špitolių komisijai bei 1794 m. rudenį veikusiai Vilniaus špitolių komisijai, nepavyko pasiekti jokių rezultatų. Tuo tarpu kitų veikla turėjo nevienodą poveikį Vilniaus špitolėms. Iki III Respublikos padalijimo bene sėkmingiausiai veikė Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija bei Vilniaus špitolių deputacija, kurioms pavyko daryti įtaką špitolių administratoriams: buvo atliktos visų špitolių vizitacijos, pasinaudota galimybe spręsti dėl globotinių priėmimo. Visgi pasiekti ryškesnių rezultatų šioms institucijoms trukdė menka valstybės parama ir nepakankamas finansavimas.

Po III Respublikos padalijimo daugiausiai nuveikė Lietuvos špitolių komisija, kurią dosniai rėmė caras ir vietinė administracija. Neabejotinai didžiausias šios komisijos pasiekimas buvo generalinės Vilniaus špitolės

¹²⁰³ Praspaliauskienė R., *Nereikalingi*, p. 32–34, 60–63.

¹²⁰⁴ LVIA, f. 390, ap. 135, b. 3, l. 44v.

¹²⁰⁵ *Ibid.*, l. 45.

įsteigimas. Ši institucija buvo įkurta vadovaujantis jau kitokiais principais nei steigiant kitas špitoles, o svarbų vaidmenį suvaidino valstybė. Vis dėlto generalinės špitolės įsteigimo negalima sieti su socialinės globos sekuliarizacija: špitolė buvo bažnytinė institucija, skirta visų pirma katalikams; čia darbavosi dominikonai, o vėliau – šaritės. Nors generalinė špitolė iš esmės neatitiko to meto Vakarų Europoje vyravusių tendencijų, visgi Lietuvos kontekste tiek dėl įsteigimo aplinkybių, tiek dėl jai numatytos funkcijos tai buvo moderni institucija. Kartu besikeičiantis valstybės–Bažnyčios santykis ir šioje sferoje didėjantis valstybės vaidmuo jau žymėjo beprasidedančią naują epochą.

Lentelė nr. 24. *Špitolių reformas vykdžiusios institucijos (1775–1808)*

Institucija	Veiklos laikotarpis
1. Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisija	1775 m.
2. Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija	1789–1791 m.
3. Vilniaus špitolių deputacija	1792 m. kovas–gegužė
4. Vilniaus špitolių komisija	1794 m. rugsėjis
5. Vilniaus vaivadijos špitolių komisija	1795 m. kovas–liepa
6. Špitolių komisijos Vilniaus skyrius	1795 m. lapkritis – 1796 m. pavasaris
7. Lietuvos špitolių komisija	1797–1808 m.

Kad visos šios institucijos buvo saviti epochos kūriniai, liudija ir tai, jog jų programinėms nuostatomis didelės įtakos turėjo ne tik esama padėtis Vilniuje (ir LDK / ATR), bet ir Apšvietos epochos idėjos. Kritikuotas išmaldos dalijimas ne vien „tikriesiems“ vargšams, nesėkmingai siekta iš esmės pakeisti žmonių suvokimą apie išmaldą ir artimo meilės darbus. Priimamiems sprendimams įtakos turėjo ir to meto Europoje vyravęs įsitikinimas, kad ligas sukelia užterštas oras, arba *miasma*. Dėl to siekta miestą padaryti „švaresnį“, pašalinant ne tik tam tikrus statinius, bet ir ištisas žmonių grupes.

IŠVADOS

1. Špitolių tinklas Vilniuje nebuvo formuojamas kryptingai, tačiau pagal institucijų steigimo intensyvumą ir tai lėmusius veiksnius šis procesas skirtinas į tris etapus. 1) Laikotarpiu nuo XVI a. pradžios iki XVII a. vidurio ne tik pradėjo veikti pirmosios špitolės, kurių įsteigimą reikėtų sieti visų pirma su religinio gyvenimo suintensyvėjimu, bet ir Vilnius pagal špitolių skaičių tapo vienu iš pirmaujančių ATR miestų. Laikotarpio pabaigoje veikė 7 katalikų, 6 unitų, po vieną kalvinistų, liuteronų, stačiatikių ir žydų špitolę (iš viso 17). Intensyviausiu etapo periodu (XVI a. pabaigoje – XVII a. viduryje) didžiausios įtakos turėjo religiniai sąjūdžiai – Reformacija, katalikiškoji Reforma, su Brastos unija sietini procesai, paskatinę naujo tipo (tiek konfesiniu, tiek organizaciniu požiūriu) karitatyvinių institucijų steigimąsi. Neabejotinai tam įtakos turėjo ir suintensyvėjęs ekonominis miesto gyvenimas, tačiau tai sunku įtikinamai pagrįsti šaltiniais. 2) XVII a. 2 pusėje – XVIII a. pradžioje miestui išgyvenant nuosmukį ir atlėgus katalikiškosios Reformos įkarščiui, buvo funduotos dvi naujos špitolės. Špitolių skaičius mieste šiuo laikotarpiu sumažėjo, kadangi po rusų okupacijos nustojo veikti dauguma unitų špitolių. 3) XVIII a., atliepiant augančio miesto poreikius, buvo įsteigtos dvi didelės rokitų ir šaričių špitolės-ligoninės ir speciali pamestinukų špitolė.

2. Pagal funduotų špitolių skaičių miestiečių, kilmingųjų ir dvasininkijos indėlis buvo panašus. Vis dėlto, atsižvelgiant į fundatorių galimybes, institucijos buvo kokybiškai skirtingos. Miestiečiai fundavo nedideles bendro pobūdžio špitoles, kilmingieji – keletą didelių (katalikų Švč. Trejybės, Vaikelio Jėzaus) ir specifines funkcijas vykdančių (Vaikelio Jėzaus, misionierių) institucijų. Dvasininkijos (vyskupų, kapitulos, vienuolių) iniciatyva buvo įsteigta pati pirma špitolė, o vėliau – trys špitolės-ligoninės (bonifratrų, rokitų, šaričių), taip pat dvi bendro pobūdžio špitolės. Išlikę špitolių fundacijų aktai atskleidžia, kad, be dažniausiai abstrakčiai apibrėžto siekio pasirūpinti vargšais, fundatorius (visų pirma katalikus) taip pat motyvuodavo geresnio anapusinio gyvenimo viltis bei noras išsaugoti savo atminimą. Tik

XVIII a. viduryje ir pabaigoje įsteigtų špitolių fundacijų aktuose akcentuojama nebe tik fundatoriaus dvasinė nauda, bet ir susirūpinimas konkrečiomis socialinėmis problemomis – nuo gatvėse mirštančių vargšų iki beglobių vaikų. Konfesines bendruomenes steigti savas špitoles motyvuodavo tiek pareiga padėti stokojantiems bendratikiams, tiek skirtingas požiūris į gailestingumą ir artimo meilės darbus, tiek – iš dalies – „gynybinė” pozicija daugiakonfesiniame mieste.

3. XVI–XVIII a. Vilniuje nebuvo nei vienos centrinės institucijos, kuri kontroliuotų visų špitolių veiklą, nei vieno bendro špitolės administracinio modelio. Be kelių išimčių, pagrindinį vaidmenį špitolių administracijoje vaidino religinės bendruomenės ir atskiros bažnytinės struktūros. Katalikų špitolių administracinių modelių įvairovė buvo didžiausia: mieste veikė dviejų tipų vienuolių (tiek specializuotų, tiek nespecializuotų), parapinė, brolijos bei dviejų tipų prepozitūrų špitolės, kurių patronato ir kolicijos teisė priklausė arba magistratui, arba kapitulai. Unitų špitolės taip pat buvo administruojamos kelių skirtingų bažnytinių struktūrų. Kitoms religinėms bendruomenėms priklausė po vieną ar dvi špitoles, kurių administracinio modelio ypatybės nulemdavo bendruomenių organizacinę struktūrą. Atsižvelgiant į konfesiją, skyrėsi ir pasauliečių įtaka karitatyvinių institucijų veiklai. Dauguma katalikų špitolių buvo administruojamos tik dvasininkų, tuo tarpu pasauliečiai daugiau įtakos turėjo trims institucijoms (Šv. Martyno brolijos špitolei bei magistrato globojamoms špitolėms, už kurių nuosavybę būdavo atsakingi pasauliečiai provizoriai). Kitų konfesijų pasauliečiai atlikdavo reikšmingesnį vaidmenį: didelę įtaką špitolei turėdavo kalvinistų bendruomenės vyresnieji, pasauliečiai unitai ir stačiatikiai savarankiškiau administruodavo špitolių turtą. Savo ruožtu liuteronai ir žydai apskritai nesidalijo šiomis pareigomis su dvasininkais.

4. Daugumai špitolių globotinių buvo būdingos savybės, priskirtinos „tikriesiems“ vargšams, – senyvas amžius (daugiau nei 60 metų), (dažniausiai nepagydomos) ligos ar negalios, taip pat našlės statusas. Špitolių klientūros analizė parodė, kad aiškia globotinių daugumą sudarydavo būtent našlės, kurių didesnę socialinę pažeidžiamumą nulemdavo ne tik fiziologinės

priežastys, bet ir nepalanki socioekonominė padėtis ir finansinė priklausomybė nuo sutuoktinio. Socialinės padėties požiūriu dominavo iš kvalifikuoto ir nekvalifikuoto fizinio darbo gyvenę žmonės, praradę galimybę dirbti ir nuskurdę dėl negalios, senyvo amžiaus ir su juo sietinų ligų. Galima kelti hipotezę, kad špitolėse globotų bajorų skurdą nulemdavo ne tiek įvairūs fiziologiniai veiksniai, kiek nepalanki ekonominė padėtis, neleidusi pragyventi iš kilmingiesiems įprastų pajamų šaltinių. Apsigyvenimas špitolėje reikšdavo ne tik stabilesnę materialinę padėtį ar naują gyvenamąją erdvę, bet ir naują statusą visuomenėje, o kartu – naujas teises, pareigas ir kasdienybę, neatsiejamą nuo religinių praktikų.

5. Iš visų globotinių labiausiai pažeidžiami būdavo pamestinukai, visiškai priklausomi nuo aplinkinių gailestingumo. Pamestinukai, kurių daugumą sudarydavo nesantuokinės kilmės mergaitės, būdavo paliekami tiek dėl blogos motinų ir / arba tėvų materialinės padėties, tiek dėl nepalankaus visuomenės požiūrio į nesusituokusias motinas. Dviejų Vilniaus katalikų parapijų krikšto metrikų knygų analizė parodė, kad pamestinukai tapo aiškiai pastebima problema XVIII a. 2 pusėje, o jų skaičiaus augimas buvo tiesiogiai susijęs su nesantuokinių vaikų skaičiaus didėjimu. Nors įsteigus Vaikelio Jėzaus špitolę būdavo išsaugoma daugiau pamestinukų gyvybių, tačiau atsiradusi galimybė saugiai ir anonimiškai palikti nepageidaujamą vaiką kartu prisidėjo prie bendro pamestinukų skaičiaus augimo.

6. Tipiškas špitolės-ligoninės pacientas XVIII a. buvo 16–45 metų sulaukęs asmuo, užsidirbantis pragyvenimui iš savo rankų darbo (tiek kvalifikuoto, tiek nekvalifikuoto). Dažniausiai tai būdavo padieniai darbininkai, tarnai arba amatininkai, nors špitolių paslaugomis pasinaudodavo ir bajorai, dvasininkai, kareiviai ar kitų profesijų atstovai. Visos ligoninės-špitolės, išskyrus bonifratrų, buvo skirtos abiejų lyčių ligoniams, tačiau moterų skaičius, skirtingai nei špitolėse-prieglaudose, nebuvo žymiai didesnis už vyrų. Špitolių-ligoninių klientūros analizė parodė, kad bent jau bonifratrų ir rokitų špitolėse būdavo gydomi specifinėmis ligomis sergantys asmenys. Bonifratrų špitolėje didžiausią dalį ligonių sudarė sergantys įvairiomis karštinėmis (*febris, gorączka*)

ir vidaus ligomis. Tuo tarpu aiški rokitų špitolės ligonių grupė buvo venerinėmis ligomis (*morbis gallica, na francę*) sergantys žmonės, taip pat nėščiosios ir pamestinukai. Nevienodai informatyvūs šaltiniai neatskleidžia, ar specifinėmis ligomis sergantys ligoniai būdavo gydomi šaričių ir liuteronų špitolėse.

7. Špitolių klientūros analizė atskleidė, kad mieste veikė kelios specifinę funkciją atliekančios špitolės. Misionierių špitolė buvo skirta visų pirma bajorams, Vaikelio Jėzaus – beglobiams vaikams, tuo tarpu kalvinistų ir liuteronų našlių namai – šių bendruomenių našlėms ir nuskurdusioms moterims apskritai. Ištyrus špitolių-ligoninių klientūrą, paaiškėjo, jog šios institucijos buvo skirtingo dydžio, skyrėsi jų veiklos intensyvumas. Beveik nuolat perpildytose rokitų ir šaričių špitolėse vienu metu galėjo būti gydoma daugiau nei 80 ligonių, bonifratrų špitolėje ligonių skaičius neviršydavo 14, tuo tarpu liuteronų špitolėje retai kada būdavo gydoma daugiau nei 12 ligonių per metus. Špitolių-ligoninių veiklos intensyvumą, o kartu ir taikomų gydymo metodų efektyvumą iš dalies parodo gydymo trukmė ir mirtingumo procentas. Dauguma ligonių špitolėje praleisdavo 1–4 savaites (bonifratrų špitolėje tokie ligoniai sudarė 74 %, šaričių – 59,6 %, liuteronų – 53,3 %). Tuo tarpu vidutinis mirtingumas šiose trijose špitolėse nebūdavo pernelyg didelis – bonifratrų špitolėje kasmet vidutiniškai mirdavo 16,3 %, šaričių – 21 %, o liuteronų – 25 % ligonių (turint omenyje apskritai kur kas mažesnę bendrą ligonių skaičių).

8. Špitolių materialinį aprūpinimą užtikrindavo keli pajamų šaltiniai: 1) nekilnojamasis turtas (žemės nuosavybė, ūkinės paskirties objektai, namai, špitolių patalpos), 2) palūkanos ir 3) kiti šaltiniai (nereguliarūs užrašymai, aukos ir išmalda, globotinių sumokamos baudos ar jų nuosavybė, perduota po mirties). Dažniausiai špitolės gaudavo pajamų iš namų nuomos ar palūkanų, tuo tarpu žemės valdų bei įvairių ūkinės paskirties objektų turėjo tik kelios špitolės, remiamos aukštosios dvasininkijos, kilmingųjų ar miesto elito. Nereguliarūs užrašymai, aukos, išmalda nebuvo labai reikšmingi špitolių materialiniam aprūpinimui, tačiau turėjo didelę simbolinę reikšmę geradariams.

9. Špitolių išlaidų analizė parodė, kad tai nebuvo autarkiškos institucijos, taigi kasdieniai poreikiai darė jas integralia ekonominio miesto

gyvenimo dalimi. Špitolės ir miestą siejo ne tik tai, kad administratoriai arba patys špitolininkai reguliariai įsigydavo didelius kiekius maisto produktų bei kitų prekių, bet ir tai, kad institucijoms buvo reikalingas aptarnaujantis personalas. Tyrimas parodė, kad špitolės tapdavo darbo vieta tiek nekvalifikuotiems, tiek kvalifikuotiems darbininkams, kurie dirbdavo ūkyje, slaugydavo, gydydavo ar atlikdavo kitokio pobūdžio darbus. Katalikų Švč. Trejybės ir Šv. Martyno, unitų Spaso ir liuteronų špitolių šaltinių analizė atskleidė, kad administratoriams pavykdavo išlaikyti teigiamą arba menkai neigiamą pajamų-išlaidų balansą. Daugiausiai finansinių sunkumų špitolėms sukeldavo nuomininkų nemokumas bei nereguliarios išlaidos nuosavybės remontui ar statyboms.

10. Tai, kad špitolės turėjo reikšmės nemažo skaičiaus individų religiniam gyvenimui, liudija labdaringi užrašymai, fiksuojami penktadalyje (19,8 %) testamentų (124 iš 625), sudarytų daugiausiai XVII a. 2 pusėje – XVIII a. Nedidelės, dažniausiai 50 auks. nesiekiančios sumos rodo, kad špitolėms pinigų būdavo paliekama ne tiek norint paremti jas materialiai, kiek siekiant užsitikrinti globotinių / ligonių užtarimą maldomis. Miesto gyventojų padėtį negatyviai galėję paveikti įvykiai – epidemijos, gaisrai, karo veiksmai ir pan. – neturėdavo įtakos labdaringų užrašymų skaičiui. Šaltinių analizė atskleidė, kad labdara būdavo skiriama visų pirma testatoriaus konfesijos institucijoms, o kelioliką atvejų (15,3 % visų labdaringų užrašymų), kai būdavo paremiamos kelių konfesijų špitolės, reikėtų traktuoti kaip išimtis, o ne įprastą praktiką. Didžioji dalis labdaringų užrašymų tekdavo špitolėms, o vieninteliu „konkurentu“ galima laikyti XVIII a. 2 pusės testamentuose dažnai minėtus „vargšus“, kuriems paliekamos sumos, lyginant su špitolėmis, visgi būdavo kur kas mažesnės.

11. Kaip uždaros bažnytinės institucijos, specializuotų katalikų vienuolių aptarnaujamos špitolės buvo tinkamos ir „darbui“ su kitatikiais, tikėjimu abejojančiais katalikais ar prasikaltusiais dvasininkais. Aptarti špitolėse įvykusių konversijų pavyzdžiai parodo, kad tokia konvertitų elgsena buvo nulemta tiek pažeidžiamumo ligos atveju, tiek savanoriško apsisprendimo,

tikintis pagerinti savo socioekonominę padėtį, tiek įsitikinimo katalikybės pranašumu (nors tai sudėtinga pagrįsti šaltiniais).

12. Per 33 metus (1775–1808) veikė 7 valstybės inicijuotos institucijos, kurios siekė reformuoti špitoles. Iki III Respublikos padalijimo sėkmingiausiai veikė Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija ir Vilniaus špitolių deputacija. Vis dėlto pasiekti geresnių rezultatų trukdė valstybės paramos ir lėšų trūkumas. Po paskutiniojo padalijimo daugiausiai nuveikė Lietuvos špitolių komisija, kurią dosniai rėmė caras ir vietinė administracija. Ryškiausias Komisijos pasiekimas buvo Vilniaus generalinės špitolės įkūrimas. Ši institucija buvo įsteigta vadovaujantis jau kitokiais principais (sąmoningai parinkta vieta toliau nuo miesto centro, panaudotos kitų špitolių fundacijos), o prie jos įkūrimo žymiai prisidėjo valstybė. Su generalinės špitolės įsteigimu neprasidėjo didesnio masto socialinės globos bei medicinos pagalbos sekuliarizacija: tai buvo dar viena bažnytinė institucija, skirta ne visiems miesto gyventojams, bet visų pirma katalikams. Nors Vilniaus generalinė špitolė iš esmės neatitiko to meto Vakarų Europoje vyravusių tendencijų, visgi Lietuvos kontekste tiek dėl jos steigimo aplinkybių, tiek dėl numatytos funkcijos izoliuoti vargšus ir elgetas, tiek dėl ryškaus valstybės vaidmens, tai buvo moderni institucija. Kartu šiuo laikotarpiu besikeičiantis valstybės–Bažnyčios santykis ir šioje sferoje vis didėjantis valstybės vaidmuo žymėjo naujos epochos pradžią.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

Archiwum Główne Akt Dawnych (Varšuva)

Archiwum Królestwa Polskiego, nr. 315.

Archiwum Radziwiłłów, dz. VIII, nr. 615, 625.

Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr. 1132.

Zbiór Popielów, nr. 323.

Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie (Krokuva)

III/2, III/3.

Archiwum OO. Bonifratrów w Krakowie (Krokuva)

Sygn. A-168.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego (Krokuva)

Rkps 3119.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (Varšuva)

Rkps 129.

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (Krokuva)

Rkps 3630.

Lietuvos dailės muziejaus archyvas (Vilnius)

Be signatūros [prieiga per internetą:

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LDM/M0000000162>]

**Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
(Vilnius)**

f. 17-162.

f. 40: b. 126, 827, 1136.

f. 43: b. 203, 211, 216, 220, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 241, 452, 493, 503, 3627, 3630, 3641, 3642, 3767, 19295, 19298,
19420, 19428, 20577, 20579, 20589, 20590, 20591, 20594, 20598, 20600,
20610, 26584.

f. 264-1040.

f. 267: b. 2949, 2969.

f. 273: b. 85, 87, 224, 967, 1646.

f. 318: b. 169, 171, 176, 3061, 3109, 5563, 5567, 9832, 12549, 12569, 12744,
12776, 12782, 12783, 12784, 15002, 17050, 17135, 17136.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Vilnius)

f. 390, ap. 135, b. 2, 3, 4.

f. 458, ap. 1, b. 28, 307.

f. 604, ap. 10, b. 6, 9, 13, 19.

f. 694, ap. 1, b. 60, 65.

f. 1008, ap. 1, b. 7, 30, 31, 32, 35, 48, 50, 238, 239.

f. 1135, ap. 20, b. 300.

f. 1178, ap. 1, b. 374.

f. SA, b. 175, 881, 882, 883, 895, 896, 4807, 5096, 5097, 5098, 5099, 5103,
5104, 5105, 5108, 5110, 5111, 5112, 5113, 5115, 5116, 5118, 5119, 5120, 5121,
5122, 5123, 5124, 5125, 5126, 5127, 5129, 5130, 5131, 5132, 5133, 5134, 5135,
5136, 5137, 5138, 5139, 5140, 5141, 5142, 5143, 5144, 5146, 5147, 5148, 5150,
5152, 5153, 5154, 5324, 5333, 5334, 5335, 5338, 5339, 5340, 5341, 5342, 5343,
5344, 5345, 5346, 5347, 5348, 5349, 5350, 5351, 5352, 5353, 5354, 5355, 5356,
5357, 6475, 6476, 6477.

Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyvas (Vilnius)

f. 1, ap. 5, b. 8.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (Vilnius)

f. 4: b. (A714)26755, (A752)28493, 27979(A-733), A3827, A3828, A3842.

f. 5: b. A12-2769, F123-31363-1, F-32357, F-32428, F-32449, F-32488, F-33023, F-33028.

Российский государственный архив древних актов (Maskva)

ф. 1603, оп. 4, д. 2823.

Российский государственный исторический архив (Sankt Peterburgas)

ф. 822, оп. 12, д. 2945 (*mikrofilmas*: Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius, f. 50-61).

Senieji spaudiniai

Bartoszewski W., *Tęcza przymierza wiecznego* [...], Vilnae, 1633.

Jachimowicz B. B., *Relacya o straszliwym upadku stołecznego miasta wileńskiego* [...], Wilno, 1748.

Kossakowski J. N., „Kazanie Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego, biskupa wileńskiego przy otwarciu nowego szpitala wileńskiego SS. Filipa i Jakuba dnia 16 czerwca roku 1799 miane”, in: *Kazania święteczne i przygodne z rękopismow wydrukowane*, Wilno, 1824, s. 418–432.

Perzyna L., *Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospolstwa, w chorobach i dolegliwościach naszemu Kraiowi albo właściwych, albo po większej części przyswoionych, każdemu naszego Kraiu Mieszkańcowi do wiadomości potrzebna*, Kalisz, 1793.

Synodus Dioecesana Vilnensis ab illustrissimo, excellentissimo ac reverendissimo domino D. Michaele Joanne Zienkowicz [...], Anno D(omi)ni MDCCXLIV diebus 10, 11, 12 m(ensis) Febr(uarii) celebrata, Vilnae, [1744].

Zaluski A. Ch., *Epistolarum Historico–Familiarum*, t. III, Brunsbergae, 1711.

Senoji periodika

Dziennik rządowo-ekonomiczno handlowy, r. V [1790], nr. VIII.

Gazeta Narodowa y Obca, 1791, nr. LXXXIX.

Gazety Wileńskie, 1765, nr. LI; 1771, nr. IX.

Kuryer Litewski, 1799, nr. 100.

Dodatek do Kuryera Litewskiego z Wilna, 1799, nr. 77; 1799, nr. 84; 1799, nr. 94.

Publikuoti šaltiniai

„1792. Vilniaus Šv. Nikodemo prieglaudos (špitolės) varguolių sąrašas“, in: *LDK kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 509–513.

Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637, wstęp i opracowanie M. Liedke i P. Guzowski, Warszawa, 2011.

Akty cechów wileńskich 1495–1795, cz. 1–2, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz, Poznań, 2006.

Annuae litterae Societatis Iesu, Anni MDXCVIII. Ad Patres, ac Fratres eiusdem Societatis, Lugduni, [1607].

The Council of Trent. The Canons and Decrees of the Sacred and Oecumenical Council of Trent, ed. and trans. J. Waterworth, London, 1848 (interaktyvus: <http://history.hanover.edu/texts/trent/trentall.html>).

Council of Vienne 1311–1312 A. D. (interaktyvus: <http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum15.htm>).

Drėma V., *Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvų*, sud. A. Lėverienė, A. Mickevičius, R. Mosiejienė, Vilnius, 2008.

Drėma V., *Vilniaus namai archyvų fonduose*, kn. I, Vilnius, 1998.

„Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą“, vertė R. Janonienė, M. Čiurinskas, *Naujasis židinys–Aidai*, nr. 11, 2006, p. 452–458.

Frankas J., *Atsiminimai apie Vilnių*, vertė G. Dručkutė, Vilnius, 2001.

J. D., „Wiadomość historyczna o założeniu i funduszach dawnego szpitala ś. Trojcy w Wilnie”, *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jey służącemi*, t. I, nr. 5, 1820, Wilno, s. 243–251.

„Karaliaus dvarui skirtą namų per valdovo apsilankymą Vilniuje 1636 m. surašymas“, in: Paknys M., *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 78-205.

Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, część druga: „Źródła historyczne”, oprac. J. Kurczewski, Wilno, 1910.

Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, część III: „Streszczenie aktów kapituły wileńskiej”, oprac. J. Kurczewski, Wilno, 1916.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494-1504), par. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius, 2007.

Lietuvos metrika. Kn. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37, par. D. Baronas, Vilnius, 2011.

Lietuvos metrika. Kn. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995.

Luther M., *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, bearbeitet, sowie mit Einleitung und Erklärungen versehen von Prof. Dr. Karl Benrath, Halle, 1884.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r., oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1990.

Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego, serja IV, zes. II: „Akta synodów prowincjalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625”, Wilno, 1915.

N. N., „O Szpitalach Bonifratelów i Rochitów w Minsku. Przedstawienie kommissyi wyznaczoney do uporządkowania szpitalów mińskich Bonifratelskiego i Rochitańskiego, od członka jey Prałata Szantyr przysłane dla pomieszczenia do Dziejów Dobroczynności”, *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jey służącemi*, t. II, Nr. 3, Wilno, 1821, s. 256–295.

Relationes Status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. I. Dioeceses Vilnensis et Samogitiae, ed. P. Rabikauskas, Roma, 1971.

Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku, wyd. II popr. i rozsz., wyd. U. Augustyniak, Warszawa, 2014.
Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 m., par. I. Katilienė et al., Vilnius, 2004.

Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais: sąrašas, par. A. Urbanavičius, Vilnius, 2009.

„Vita Eligii episcopi Noviomagensis“, in: *Scriptores Rerum Merovingicarum*, t. IV: „Passiones vitaeque sanctorum aevi merovingici“, edidit B. Krusch, (Monumenta Germaniae Historica), Hannoverae et Lipsiae, [1902], p. 634–761.
Volumina Legum: t. III, Petersburg, 1859; t. V, Peterburg, 1860; t. VII, Petersburg, 1860; t. VIII, Petersburg, 1860; t. IX, Kraków, 1889.

Wilnianie: żywoty siedemnastowieczne, opracował, wstępem i komentarzami opatrzył David Frick, Warszawa, 2008.

XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 1: „1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga”, sud. E. Meilus, par. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011.

XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 3: „1658 ir 1663 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knyga“, sud. E. Meilus, par. A. Kaminskas, M. Kvizikevičiūtė, E. Meilus, Vilnius, 2015.

Zbior praw y przywilejow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych Na żądanie wielu Miast Koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany przez Piotra Dubinskiego Burmistrza Wileńskiego, Wilno, 1788.

Акты издаваемые виленскою археографическою комиссією: т. 9: Акты виленскаго земскаго суда, Вильна, 1878; т. 10: Акты виленскаго магистрата и магдебургии, Вильна, 1879; т. 20: Акты касающіеся города Вильны, Вильна, 1893; т. 29: Акты о евреяхъ, Вильна, 1902.

Археографический сборник документов относящихся к истории северо-западной Руси, т. 10, Вильна, 1874.

Собрание древнихъ грамотъ и актовъ городовъ: Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ монастырей, церквей и по разнымъ предметамъ: с приложеніемъ трехъ литографированныхъ рисунковъ, ч. II, Вильно, 1843.

Literatūra

Adamowicz A. F., *Kościół augsburski w Wilnie. Kronika*, Wilno, 1855.

Alves A. A., „The Christian Social Organism and Social Welfare: The Case of Vives, Calvin and Loyola“, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 20, No. 1, 1989, p. 3–22.

Andriušis A., Srogosz T., „Litewska administracja opieki społecznej (szpitalnej) na przełomie w. XVIII i XIX“, *Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego WSP w Częstochowie*, nr. 15 (5), 1998, s. 29–31.

Arrizabalaga J., „Poor Relief in Counter-Reformation Castile: An Overview“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, ed. by O. P. Grell and A. Cunningham with J. Arrizabalaga, London and New York, 1999, p. 151–176.

Baronas D., „Staćiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. V, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 47–97.

Baronas D., Rowell S. C., *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius, 2015.

Beaudoin S. M., *Poverty in World History*, Routledge, 2006.

- Begon S., *De Iure Hospitalium. Das Recht des deutschen Spitals im 17. Jahrhundert unter Berücksichtigung der Abhandlungen von Ahasver Fritsch und Wolfgang Adam Lauterbach*, Tectum Verlag, 2002.
- Benedict Ph., *Christ's Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism*, Yale University Press, 2002.
- Bireley R., „Redefining Catholicism: Trent and Beyond“, in: *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 6: „Reform and Expansion 1500–1660“, ed. by R. Po-Chia Hsia, Cambridge University Press, 2008, p. 145–161.
- Biržiška M., „Jonas Jaknavičius“, in: *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. I, Vilnius, 1990, p. 274–285.
- Błaszczyk G., „Registry dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza“, *Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. IX, 2003, s. 247–299.
- Bogucka M., „Health Care and Poor Relief in Danzig (Gdansk): The Sixteenth- and First Half of the Seventeenth Century“, in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500–1700*, ed. by O. P. Grell and A. Cunningham, London and New York, 1997, p. 199–214.
- Bogucka M., „Organizacja szpitalnictwa w Gdańsku w XVI–XVII wieku“, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé, Warszawa, 1998, s. 145–154.
- Boockmann H., *Vokiečių ordinas: dvylika jo istorijos skyrių, iš vokiečių k. vertė A. Nikžentaitis*, Vilnius, 2003.
- Botelho L. A., *Old Age and the English Poor Law, 1500–1700*, The Boydell Press, 2004.
- Brandt A. M., „Emerging Themes in the History of Medicine“, *The Milbank Quarterly*, Vol. 69, No. 2: „Health, Society, and the ‘Milbank Quarterly’: Essays in Honor of David P. Willi’s Editorship“, 1991, p. 191–214.
- Bremmer J. N., „Pauper or Patroness: The Widow in the Early Christian Church“, in: *Between Poverty and the Pyre: Moments in the History of*

Widowhood, ed. by J. Bremmer and L. van den Bosch, London and New York, 1995, p. 31–57.

Brettell C. B., „Fieldwork in the Archives: Methods and Sources in Historical Anthropology“, in: *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, ed. by H. R. Bernard, Altamira Press, 1998, p. 513–546.

Brown P., *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A. D. 200–1000*, Wiley-Blackwell, 2013.

Brzozecki S., „Klasztor Dominikanów na Łukiszkach w Wilnie 1642–1844“, *Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. XIII, 2008, s. 217–286.

Budrienė M., *Iš Lietuvos sveikatos apsaugos istorijos*, Vilnius, 1992.

Butėnas E., „Kapinės Vilniuje, Liejyklos g. 4–24“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 164–166.

Butterwick R., *The Polish Revolution and the Catholic Church, 1788–1792. A Political History*, Oxford University Press, 2012.

Chenu M.-D., „The Evangelical Awakening“, in: *Nature, Man, and Society in the Twelfth Century: Essays on New Theological Perspectives in the Latin West*, ed. by M.-D. Chenu, J. Taylor, L. K. Little, University of Toronto Press, 1997, p. 239–269.

Chomik P., „Przemiany religijności wyznawców Kościoła prawosławnego na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego od drugiej połowy XVI wieku do połowy XVII wieku“, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai. Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos Rytuose*, sud. A. Aleksandravičiūtė, (Religinės kultūros paveldo studijos, 2), Vilnius, 2009, p. 138–153.

D'Andrea D. M., *Civic Christianity in Renaissance Italy. The Hospital of Treviso, 1400–1530*, University of Rochester Press, 2007.

Daminaitis V., „Tyrinėjimai Vilniuje, bonifratrų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje*, 2000 metai, Vilnius, 2002, p. 162.

Davis N. Z., „Gregory Nazianzen in the Service of Humanist Social Reform“, *Renaissance Quarterly*, Vol. 20, No. 4, 1967, p. 455–464.

- Delasselle C., „Les enfants abandonnés a Paris au XVIIIe siècle“, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, Vol. 30, No. 1, 1975, p. 187–218.
- Dinan S. E., „Motivations for Charity in Early Modern France“, in: *The Reformation of Charity: The Secular and the Religious in Early Modern Poor Relief*, ed. by T. M. Safley, Boston, 2003, p. 176–192.
- Dinges M., „Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung? Probleme mit einem Konzept“, *Geschichte und Gesellschaft*, 17 Jahrg., H. 1, 1991, S. 5–29.
- Drėma V., *Dingės Vilnius*, Vilnius, 1991.
- Eriksen T. H., *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, second edition, London-Sterling, 2001.
- Eurich S. A., „Curing Body and Soul: Health Care in Early Modern Orange“, in: *The Reformation of Charity*, p. 154–175.
- Foucault M., *History of Madness*, translated by J. Murphy and J. Khalfa, London and New York, 2006.
- Foucault M., *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*, translated by A. M. Sheridan, London and New York, 2003.
- Frick D., *Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London, 2013.
- Frick D., „‘Since All Remain Subject to Chance’. Poor Relief in Seventeenth-Century Wilno“, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Bd. 55, H. 1, 2006, p. 1–55.
- Froide A. M., *Never Married: Singlewomen in Early Modern England*, Oxford University Press, 2005.
- Frost R. I., „The Nobility of Poland–Lithuania“, in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2 edition, ed. by H. M. Scott, Vol. II: „Northern, Central and Eastern Europe“, Basingstoke, 2007, p. 266–310.
- Frost R. I., *After the Deluge: Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge University Press, 1993.

Garrioch D., „Making a Better World: Enlightenment and Philanthropy“, in: *The Enlightenment World*, ed. by M. Fitzpatrick, P. Jones, Ch. Knellwolf and I. McCalman, Routledge, 2004, p. 486–501.

Gentilcore D., „‘Cradle of Saints and Useful Institutions’: Health Care and Poor Relief in the Kingdom of Naples“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 131–149.

Gentilcore D., „Contesting Illness in Early Modern Naples: Miracolati, Physicians and the Congregation of Rites“, *Past & Present*, No. 148, 1995, p. 117–148.

Geremek B., *Poverty. A History*, translated by A. Kolakowska, Blackwell Publishers, 1997.

Giddens A., *Sociologija*, iš anglų kalbos vertė J. Markevičienė, D. Masilionis, A. Valantiejus, Vilnius, 2005.

Ginzburg C., Poni C., „The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace“, in: *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, ed. by E. Muir and G. Ruggiero, translated by E. Branch, The Johns Hopkins University Press, 1991, p. 1–10.

Girlevičius L., „Vilniaus miesto fortifikavimas XVI a. pradžioje“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys*, red. R. Petrauskas, Vilnius, 2007, p. 176–189.

Glemža L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas, 2010.

Goldberg J., „Żydowscy konwertyci w społeczeństwie staropolskim“, in: *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. IV, pod red. A. Izydorczyk, A. Wyczańskiego, Warszawa, 1986, s. 193–248.

Gordziejew J., *Komisje Porządkowe Cywilno–Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków, 2010.

Gorski Ph. S., „Historicizing the Secularization Debate: Church, State, and Society in Late Medieval and Early Modern Europe, ca. 1300 to 1700“, *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1: „Looking Forward, Looking Back: Continuity and Change at the Turn of the Millenium“, 2000, p. 138–167.

- Gowing L., „Secret Births and Infanticide in Seventeenth-Century England“, *Past & Present*, No. 156, 1997, p. 87–115.
- Grell O. P., „The Protestant Imperative of Christian Care and Neighbourly Love“, in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe*, p. 42–63.
- Grell O. P., Cunningham A., „The Counter-Reformation and Welfare Provision in Southern Europe“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 1–16.
- Grell O. P., Cunningham A., „The Reformation and Changes in Welfare Provision in Early Modern Northern Europe“, in: *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe*, p. 1–41.
- Gumowski M., „Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński“, *Przegląd powszechny*, t. 171, 1926, s. 321–329.
- Hays J. N., *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*, Revised edition, Rutgers University Press, 2009.
- Harries J., „Christianity and the City in Late Roman Gaul“, in: *The City in Late Antiquity*, ed. by J. Rich, Routledge, 2001, p. 77–98.
- Harrington J., „Escape from the Great Confinement: The Genealogy of a German Workhouse“, *The Journal of Modern History*, Vol. 71, No. 2, 1999, p. 308–345.
- Henderson J., „Charity and Welfare in Early Modern Tuscany“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 55–84.
- Horden P., „The Earliest Hospitals in Byzantium, Western Europe, and Islam“, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 35, No. 3: „Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam“, 2005, p. 361–389.
- Horn M., „Szpitalnictwo żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej“, *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 45–54.
- Hoszowski St., „L'Europe centrale devant la révolution des prix: XVIe et XVIIe siècles“, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 16e Année, No. 3, 1961, p. 441–456.
- Hufton O., „Women without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century“, in: *Between Poverty and the Pyre*, p. 122–151.

Ivinskis Z., „Labdara Lietuvoje“, in: *Rinktiniai raštai*, t. IV: „Krikščionybė Lietuvoje“, Roma, 1987, p. 481–484.

Jakulis M., „‘Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam’: Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 48–61.

Jakulis M., „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012 metai/2, 2013, p. 41–57.

Jakulis M., „Rokitai: santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje“, *LKMA metraštis*, t. 33, 2010, p. 59–95.

Jakulis M., „Vilniaus bonifratrų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas“, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. V, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 281–306.

Jakulis M., „Vilniaus katedros kapitulos pajamos XVI a. antroje pusėje – XVIII a. pajamų-išlaidų registrų duomenimis“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 171–194.

Jakulis M., „Vilniaus liuteronų špitolės globotiniai XVIII a.“, *Lituanistica*, t. 61, nr. 2 (100), 2015, p. 102–114.

Janicka I., *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*, Gdańsk, 2009.

Jonaitis R., „Orthodox Churches in the Civitas Rutenica of Vilnius: The Question of Location“, *Archaeologia Baltica*, Vol. 16: „Settlements and Towns. Dedicated to the 50th Birthday of Associate Prof Dr Gintautas Zabiela“, 2011, p. 110–128.

Jones C., Sonenscher M., „The Social Functions of the Hospital in Eighteenth-Century France: The Case of the Hôtel-Dieu of Nîmes“, *French Historical Studies*, Vol. 13, No. 2, 1983, p. 172–214.

Jovaiša L., „‘Tėvas siratų ir visų ponaičių’: vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas“, *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 1–2, 2010, p. 39–46.

Jovaiša L., „Gyvenimas Vilniaus jėzuitų profesų namuose“, *LKMA metraštis*, t. 25, 2004, p. 309–329.

- Jovaiša L., „Brolijos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 109–128.
- Jovaiša L., „Katalikiškoji Reforma“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*, p. 241–259.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A., *Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968.
- Kamuntavičienė V., „Parapijų prieglaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. II pusėje“, *LKMA metraštis*, t. 17, 2000, p. 59–74.
- Karalius L., „Testamentai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*, p. 714–723.
- Karpiński A., „Opieka nad chorymi i ubogimi w miastach polskich w czasie epidemii w XVII–XVIII w.”, in: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, pod red. U. Augustyniak i A. Karpińskiego, Warszawa, 1999, s. 221–243.
- Karpiński A., „Warunki życia pensjonariuszy szpitali warszawskich w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 25, nr. 1, 1977, s. 43–62.
- Karpiński A., „Wileńska skrzynka św. Mikołaja z XVII wieku i jej podopieczne”, in: *Cała historia to dzieje ludzi...: Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego, Białystok, 2004, s. 219–227.
- Karpiński A., *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa, 1995.
- Kasabuła T., *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin, 1998.
- Katalynas K., *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius, 2006.
- Keidošiūtė E., „*Mariae Vitae* kongregacijos misionieriška veikla“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p. 38–49.

- Kertzer D. I., „Gender Ideology and Infant Abandonment in Nineteenth-Century Italy“, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. XXII, No. 1, 1991, p. 1–25.
- Kiaupa Z., „Aleksandras Jogailaitis (1492–1506) ir Lietuvos miestai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras*, p. 68–85.
- Kiaupa Z., *Kauno istorija*, t. I, Vilnius, 2010.
- Kingdon R. M., „Social Welfare in Calvin’s Geneva“, *The American Historical Review*, Vol. 76, No. 1, 1971, p. 50–69.
- Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, iš lenkų k. vertė V. Dekšnys, Vilnius, 2006.
- Klonder A., „Szpital w dużym mieście wczesnonowożytnym – izolacja czy integracja (zarys problematyki)“, in: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, (Studia Polonica Historiae Urbanae), t. 1, Toruń, 1996, s. 131–138.
- Kołbuk W., „Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych“, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, pod red. R. Łuznego, F. Ziejki i A. Kępińskiego, Kraków, 1994, s. 329–336.
- Komarynska H., *Szpital bonifratrów w Krakowie w XVII–XVIII wieku*, Lublin, 2010.
- Korybut-Marciniak M., *Dobroczynne Wilno: Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn, 2012.
- Korybut-Marciniak M., *Vilniaus labdarybės draugija XIX a. pirmojoje pusėje*, iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė, Olsztyn, 2011.
- Kosman M., *Protestanci i kontrreformacja. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978.
- Kowalczyk J., „Szpitale w Polsce przedrozbiorowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym?“, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, rok XIII, nr. 1, 2014, s. 35–39.
- Kowalska-Śmigielska A., *Dzieje katedry anatomii w dawnym Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej w latach 1777–1842*, Wilno, 1938.

- Kraszewski J. I., *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. III, Wilno, 1841.
- Kriegseisen W., „Miłosierdzie czy opieka społeczna? Działalność opiekuńcza w Jedności Ewangelicko-Reformowanej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII wieku“, in: *Charitas*, s. 115–129.
- Kropidłowski Z., „Organizacja dzieł miłosierdzia chrześcijańskiego w Gdańsku w XVI–XVIII w.”, in: *Charitas*, s. 139–160.
- Kuklo C., „Attitudes procréatrices de la société dans l’ancienne Pologne“, *Obradoiro de Historia Moderna*, No. 13, 2004, p. 39–55.
- Kuklo C., *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok, 1998.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno, 1912.
- Kvizikevičius L., Sarcevičius S., „Žvalgomieji tyrinėjimai Bokšto g. 6”, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2005 metai, Vilnius, 2006, p. 350–353.
- Landers J., „Mortality and Metropolis: the Case of London 1675–1825“, *Population Studies*, Vol. 41, No. 1, 1987, p. 59–76.
- Lanza J. M., *From Wives to Widows in Early Modern Paris: Gender, Economy, and Law*, Ashgate, 2007.
- van Leeuwen M. H. D., „Logic of Charity: Poor Relief in Preindustrial Europe“, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 24, No. 4, 1994, p. 589–613.
- Le Goff J., *Skaistyklės gimimas*, Vilnius, 2005.
- Le Goff J., *The Birth of Europe*, translated by J. Lloyd, Blackwell Publishing, 2005.
- Lelis J., „Pirmosios ligoninės ir jų raida feodalinėje Lietuvoje”, *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai*, t. XVII, *Medicinos mokslų serija*, t. 4: „Pranešimai, skaityti 1956 m. lapkričio 23–24 d. d. mokslinėje konferencijoje medicinos mokslų istorijos Lietuvoje klausimams“, Vilnius, 1958, p. 51–64.

- Levene A., „The Estimation of Mortality at the London Foundling Hospital, 1741–99“, *Population Studies*, Vol. 59, No. 1, 2005, p. 87–97.
- Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a., par. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, Vilnius, 2009.
- Lindberg C., „Luther’s Struggle with Social-Ethical Issues“, in: *The Cambridge Companion to Martin Luther*, ed. by D. K. McKim, Cambridge University Press, 2003, p. 165–178.
- Lindemann M., „Medicine, Medical Practice, and Public Health“, in: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, ed. by P. H. Wilson, Blackwell Publishing, 2008, p. 158–175.
- Litak S., „Szpitale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka“, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 13–31.
- Little L. K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Cornell University Press, 1978.
- López Terrada M. L., „Health Care and Poor Relief in the Crown of Aragon“, in: *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, p. 177–200.
- Łowmiańska M., „Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku“, in: *Dwa doktoraty z uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań, 2005, s. 151–328.
- Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999.
- Maroszek J., „Wileńskie przytułki-szpitalne w XVI-XVIII w.“, in: *Cała historia to dzieje ludzi...*, s. 191–218.
- Meilus E., „Lukiškės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės laikais (XV–XVIII a.)“, in: Jogėla V., Meilus E., Pugačiauskas V., *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 2008.
- Meilus E., „Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m.“, in: *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, Vilnius, 2001, p. 278–295.
- Michałowska A., „Dobroczytność i bractwo dobroczynności (*chewra kadisza*) w gminie żydowskiej w Swarzędzu w XVIII wieku“, in: *Charitas*, s. 107–114.

- Miller J., *Abandoned: Foundlings in Nineteenth-Century New York City*, New York and London, 2008.
- Miller T. S., *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Miller T. S., „The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West“, *Speculum*, Vol. 53, No. 4, 1978, p. 709–733.
- Mironowicz A., „Działalność charytatywna w Kościele prawosławnym na terenie Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku“, in: *Charitas*, s. 79–86.
- Myśliwski G., „Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 49, zesz. 3, 2001, s. 169–198.
- Moore R. I., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe, 950–1250*, second ed., Blackwell Publishing, 2007.
- Morzy J., „Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.“, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*, zesz. 4, 1959, s. 3–93.
- Mueller R. C., „A Foreigner’s View of Poor Relief in Late Quattrocento Venice“, in: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard, Warszawa, 1992, s. 55–64.
- N. N., „O Szpitalach Bonifratelów i Rochitów w Minsku. Przedstawienie kommissyi wyznaczoney do uporządkowania szpitalów mińskich Bonifratelskiego i Rochitańskiego, od członka jey Prałata Szantyr przysłane dla pomieszczenia do Dziejów Dobroczynności“, *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jey służącemi*, t. II, nr. 3, Wilno, 1821, s. 256–295.
- Obirek S., „Koncepcja miłosierdzia w pismach księdza Piotra Skargi SJ“, in: *Charitas*, s. 19–29.
- Oexle O. G., „Memoria i przekaz memoratywny we wczesnym średniowieczu“, in: Oexle O. G., *Spółeczeństwo średniowiecza: mentalność, grupy społeczne, formy życia*, Toruń, 2000, s. 43–73.

- Ottaway S. R., *The Decline of Life: Old Age in Eighteenth-Century England*, Cambridge University Press, 2004.
- Paknys M., *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 2008.
- Parent A., „The Work of French Surgeons in Disseminating Obstetrics in the Polish–Lithuanian Commonwealth in the 18th Century”, *Acta Medica Lituanica*, t. 20, nr. 3, 2013, p. 103–108.
- Parker G. and Smith L. M., „Introduction“, in: *The General Crisis of the Seventeenth Century*, second edition, ed. by G. Parker and L. M. Smith, Routledge, 1997, p. 1–31.
- Partyka W., „Szpitale diecezji wileńskiej i ich uposażenie w drugiej połowie XVIII wieku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr. 3, 2001, s. 199–208.
- Pattison B. L., *Poverty in the Theology of John Calvin*, Pickwick Publications, 2006.
- Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis-struktūra-valdžia*, Vilnius, 2003.
- Petrauskas R., „Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras*, p. 47–55.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1995.
- Pietrzekiewicz I., *Miser Res Sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009.
- Podgórska-Klawe Z., *Szpitale warszawskie, 1388–1945*, Warszawa, 1975.
- Pospieszny K., „Program i forma architektoniczna krzyżackich infirmerii zamkowych w Prusach”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 109–133.
- Praspaliauskienė R., *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius, 2000.
- Prucnal D., *Szpital przy kościele p. w. Duchy Świętego w Lublinie w latach 1419–1655*, Lublin, 2005.

- Pugh W. J., „Catholics, Protestants, and Testamentary Charity in Seventeenth-Century Lyon and Nîmes“, *French Historical Studies*, Vol. 11, No. 4, 1980, p. 479–504.
- Pullan B., „Catholics and the Poor in Early Modern Europe“, *Transactions of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Vol. 26, 1976, p. 15–34.
- Pullan B., „Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe“, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 35, No. 3: „Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam“, 2005, p. 441–456.
- Rabikauskas P., „Vilniaus akademijos rektoriai (1569)–1579–1773“, in: *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 127–190.
- Ragauskas A., „Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapių XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis“, *Istorija*, t. 67, 2007, p. 15–23.
- Ragauskas A., „Midaus brolijos – Vilniaus stačiatikių kultūros fenomenas (XV a. vidurys – XVII a. vidurys)“, in: *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesima causa dictum*, Vilnius, 2010, p. 229–241.
- Ragauskas A., *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002.
- Raila E., *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius, 2010.
- Ransel D. L., „Orphans and Foundlings“, in: *Encyclopedia of European Social History. From 1350 to 2000*, Vol. 3, New York, 2001, p. 497–505.
- Reinhard W., „Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State: a Reassessment“, *The Catholic Historical Review*, Vol. 75, No. 3, 1989, p. 383–404.
- Risse G. B., *Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals*, New York, 1999.
- Roczniak W., „Clashing Functions/Clashing Elites: Negotiating Hospital Functions in Pre-Modern Poland (13th–18th Centuries)“, *The Polish Review*, Vol. 51, No. 3/4, 2006, p. 283–305.

- Rosiak S., *Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie*, Wilno, 1928.
- Rosiak S., *Prowincja Litewska Sióstr Miłosierdzia: szkic z dziejów martyrologii Kościoła katolickiego po zaborem rosyjskim*, Wilno, 1933.
- Rowell S. C., „The Role of Charitable Activity in the Formation of Vilnius Society in the 14th to mid-16th Centuries“, *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 17, 2012, p. 39–69.
- Rowell S. C., „Winning the Living by Remembering the Dead? Franciscan Tactics and Social Change in Fifteenth-Century Vilnius“, in: *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 87–121.
- Schipper I., „Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej“, in: *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 1: „Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna“, pod red. I. Schipera, A. Tartakowera, A. Hafftki, Warszawa, 1932, s. 81–110.
- Segalen M., *Historical Anthropology of the Family*, translated by J. C. Whitehouse and S. Matthews, Cambridge University Press, 1986.
- Sharlin A., „Natural Decrease in Early Modern Cities: A Reconsideration“, *Past & Present*, No. 79, 1978, p. 126–138.
- Siena K. P., *Venereal Disease, Hospitals and the Urban Poor: London's "Foul Wards", 1600-1800*, Rochester University Press, 2004.
- Sliesoriūnas F., „Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais“, in: *Lietuva ir jos kaimynai*, p. 311–329.
- Słoń M., *Szpitalne średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa, 2000.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. IV, zesz. 6 (34), pod red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977; t. VI, zesz. 5 (49), pod red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988; t. VII, zesz. 10 (61), pod red. K. Weysenhoff-Brożkovej, Kraków, 2000.
- Srogosz T., „Próby reform szpitalnictwa w Wilnie u schyłku I Rzeczypospolitej“, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–*

XVIII wieku), pod red. S. Górczyńskiego i M. Nagielskiego, Warszawa, 2014, s. 403–413.

Srogosz T., „Szpitalnictwo w debatach sejmowych podczas panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego”, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, pod red. A. Stroynowskiego, Warszawa, 2013, s. 393–405.

Srogosz T., „Zakres działań władz państwowych w szpitalnictwie Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1768–1794”, *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie*. Seria: „Zeszyty Historyczne”, nr. 4, 1997, s. 243–260.

Srogosz T., *Problemy sanitarno–zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, Łódź, 1993.

Starnawska M., „Szpitalnictwo zakonów krzyżowych w średniowiecznych miastach polskich. Zarys problematyki”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 87–95.

Steensgaard N., „The Seventeenth-Century Crisis“, in: *The General Crisis of the Seventeenth Century*, p. 32–66.

Surdacki M., „Pensjonariusze szpitali wielkopolskich w XVII i XVIII wieku“, *Roczniki Humanistyczne*, t. XXXVIII, zesz. 2, 1990, s. 119–181

Surdacki M., „Stan fizyczny i zdrowotny pensjonariuszy szpitala Świętego Ducha w Rzymie w XVII–XVIII wieku”, *Roczniki Humanistyczne*, t. XLVI, zesz. 2, 1998, s. 117–148.

Surdacki M., „Szpital Świętego Ducha i św. Leonarda w Urzędowie w XV–XVIII wieku”, *Kwartalnik Historyczny*, t. CXII, nr. 2, 2004, s. 5–35.

Surdacki M., „Źródła normatywne kościelne jako podstawa do badań nad szpitalnictwem w Polsce przedrozbiorowej”, *Roczniki nauk społecznych*, t. XVIII, zesz. 2, 1990, s. 57–70.

Szarszewski A., *Proces medykalizacji szpitali gdańskich: aspekty socjalne, prawne i ekonomiczne (1755–1874)*, rozprawa habilitacyjna, Akademia Medyczna w Gdańsku, (Annales Academiae Medicae Gedanensis, tom XXXVII, suplement 1), Gdańsk, 2007.

Szybiak I., *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, („Monografie z dziejów Oświaty”, t. XV), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973.

Šiaučiūnaitė-Verbickienė J., *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009.

Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L., Jurgaitis R., Rakutis V., *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius, 2014.

Terpstra N., *Lay Confraternities and Civic Religion in Renaissance Bologna*, Cambridge University Press, 2002.

Tesche S. S., *Arznei für des Ordens Untertanen: die Arzneimittelversorgung in Einrichtungen des Deutschen Ordens im 17. und 18. Jahrhundert*, (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 59), Marburg, 2004.

Tyszkiewicz J., „Szpitale w Polsce średniowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi”, in: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 33–39.

Topolski J., „Nędza, ubóstwo, dostatek jako kategorie teoretyczne w badaniu historycznym i ich wartość eksplanacyjna”, in: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, pod red. J. Sztetyły, Warszawa, 1992, s. 9–17.

Troyansky D. G., „The Elderly“, in: *Encyclopedia of European Social History*, Vol. 4, New York, 2001, p. 219–229.

Ulbricht O., „The Debate about Foundling Hospitals in Enlightenment Germany: Infanticide, Illegitimacy, and Infant Mortality Rates“, *Central European History*, Vol. 18, No. 3/4, 1985, p. 211–256.

Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, Vilnius, 2005.

Van Dam R., „Bishops and Society“, in: *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 2: „Constantine to c. 600“, ed. by A. Casiday and F. W. Norris, Cambridge University Press, 2007, p. 343–366.

„Vulnerability“, in: *Poverty. An International Glossary*, second edition, ed. by P. Spicker, S. Alvarez Leguizamón & D. Gordon, London–New York, 2006, p. 219.

- Wandel L. P., „The Poverty of Christ“, in: *The Reformation of Poverty*, p. 15–29.
- Wasilewski T., „Plater Jan Teofil“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, zesz. 4, Warszawa–Kraków, 1981, s. 685–686.
- Watzka C., „Die Krankenprotokolle der Barmherzigen Brüder in Graz 1730–1759: ein Beitrag zur steirischen Sozial- und Medizingeschichte des 18. Jahrhunderts“, in: *Rutengänge: Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag*, Graz, 2010, S. 316–337.
- Weber M., *Religijos sociologija, iš vokiečių kalbos vertė* Z. Norkus, Vilnius, 2000.
- Wilson P. H., „Poverty“, in: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, p. 109–122.
- Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895.
- Zahorski W., „Pierwsze szpitale wileńskie (Kartka z historii Szpitalnictwa w Wilnie)“, *Pamiętnik wileńskiego towarzystwa lekarskiego*, zesz. I-II, Wilno, 1925, s. 65–72.
- Zembrickis J., *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, t. 1, iš vokiečių k. vertė J. Putrius, Klaipėda, 2002.
- Żytkowicz L., *Zburzenie murów obronnych Wilna (1799–1805)*, Wilno, 1933.
- Козловский П. Г., *Землевладение и землепользование в Белорусии в XVIII – первой половине XIX в.*, Минск, 1982.
- Мицельмахерис В. Г., *Очерки по истории медицины в Литве*, Ленинград, 1967.
- קלויזנער י., געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין ווילנע, פון העברעיש א. י. גאלדשמידט, 1939 [Kloizner I., *Geshikhte fun der yidisher kehile in Vilne*, fun hebreish A. I. Goldshmidt, ershter tayl: „Sebiyah un der kool“, Vilne, 1939].

LENTELIŲ, GRAFIKŲ, DIAGRAMŲ IR ILIUSTRACIJŲ

SĄRAŠAS

Lentelės

Lentelė nr. 1. Vilniaus špitolių fundatorių socialinis statusas	87
Lentelė nr. 2. Magistrato globojamų špitolių provizoriai XVIII a. 3–7 dešimtmetyje	105
Lentelė nr. 3. Špitolėje praleistas laikas	134
Lentelė nr. 4. Moterų ir vyrų skaičius špitolėse	139
Lentelė nr. 5. Špitolių globotinių luominė priklausomybė ir profesijos / užsiėmimai	149
Lentelė nr. 6. Vilniaus amatininkų cechų narių skaičius (1795)	152
Lentelė nr. 7. Išmokos špitolių globotiniams (vienam asmeniui)	158
Lentelė nr. 8. Pakrikštytų pamestinukų skaičius parapijose ir Vaikelio Jėzaus špitolėje	172
Lentelė nr. 9. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų lytis	175
Lentelė nr. 10. Bonifratrų špitolės ligonių luominė priklausomybė ir profesijos / užsiėmimai (1709–1799)	191
Lentelė nr. 11. Bonifratrų špitolėje gydytos ligos (1709–1799)	197
Lentelė nr. 12. Liuteronų špitolės ligonių luominė priklausomybė ir profesijos	230
Lentelė nr. 13. Špitolių pajamų šaltiniai	239
Lentelė nr. 14. Špitolėms priklausiusios žemės valdos	241
Lentelė nr. 15. Špitolėms priklausę tiltai, perkėlos, karčemos, pirtys	243
Lentelė nr. 16. Špitolėms priklausę namai Vilniuje	249
Lentelė nr. 17. Špitolėms nuo užrašytų sumų mokamos palūkanos	255
Lentelė nr. 18. Testamentu paliktų sumų dydžiai (auks.)	261
Lentelė nr. 19. Misionierių ir liuteronų špitolės išlaidos globotinių reikmėms 1752 m. (be išmokų)	272
Lentelė nr. 20. Špitolių pajamų–išlaidų balansas	278
Lentelė nr. 21. Špitolių paminėjimai XVI–XVIII a. testamentuose	285
Lentelė nr. 22. Špitolių donatorių konfesinė priklausomybė	286
Lentelė nr. 23. Špitolių donatorių socialinis statusas	288
Lentelė nr. 24. Špitolių reformas vykdžiusios institucijos (1775–1808)	323

Grafikai

Grafikas nr. 1. Špitolių globotinių amžius	132
Grafikas nr. 2. Bonifratrų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1710–1799)	186
Grafikas nr. 3. Bonifratrų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1709–1799)	187
Grafikas nr. 4. Bonifratrų špitolės ligonių amžius (1709–1799)	189
Grafikas nr. 5. Gydomo trukmė bonifratrų špitolėje (1709–1799)	203

Grafikas nr. 6. Rokitų špitolės ligonių amžius (1797 m. spalį)	209
Grafikas nr. 7. Šaričių špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1749–1779).....	217
Grafikas nr. 8. Šaričių špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1748–1780).....	219
Grafikas nr. 9. Šaričių špitolės ligonių amžius (1795–1799)	220
Grafikas nr. 10. Gydomo trukmė šaričių špitolėje (1748–1780).....	223
Grafikas nr. 11. Liuteronų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas (1709–1735, 1766–1798).....	227
Grafikas nr. 12. Liuteronų špitolės ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1709–1735, 1766–1798).....	228
Grafikas nr. 13. Gydomo trukmė liuteronų špitolėje (1709–1735, 1766–1798).....	235
Grafikas nr. 14. Pajamos iš Švč. Trejybės špitolėi priklausiusios perkėlos / tilto nuomos (1664–1683)	244
Grafikas nr. 15. Pajamų iš Švč. Trejybės špitolėi priklausiusios perkėlos / tilto nuomos santykis su metinėmis pajamomis (%) (1664–1683).....	245
Grafikas nr. 16. Pajamų iš namų nuomos santykis su metinėmis pajamomis (%)	250
Grafikas nr. 17. Liuteronų bendruomenės aukos špitolėi (1750–1792)	263
Grafikas nr. 18. Labdaringi užrašymai XVI–XVIII a. testamentuose.....	284

Diagramos

Diagrama nr. 1. Ligonų skaičius rokitų špitolėje (vienu metu).....	207
--	-----

Iliustracijos

1. *Šv. Marijos Magdalenos bažnyčios (A) ir rokitų špitolės bei vienuolyno (B) vaizdas*. P. de Rossi, *Katedros vaizdas* (1796), Vilniaus universiteto biblioteka, interaktyvus:
<http://www.unesco.org/webworld/mdm/visite/vilnius/grafika/rosi/mrosi.htm>. [žiūrėta 2016 m. sausio 18 d.].
2. *Pastatas, kurio antrajame aukšte veikė Švč. Trejybės špitolė*. Google Street View.
3. *Memorialinė lenta iš Vilniaus Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo bažnyčios fasado. Užsimenama apie broliją ir špitolę*. Už nuotrauką dėkoju dr. Liudui Jovaišai.
4. *Šv. Kryžiaus bažnyčia ir buvęs bonifratų vienuolynas bei špitolė (veikė pirmajame aukšte)*. Google Street View.
5. *Įėjimas į Šv. Martyno špitolę*. Sofija Urbonavičiūtė–Subačiuvienė, *Namas Vilniaus gatvėje* (1944), Lietuvos dailės muziejus, interaktyvus:
http://www.rinkinys.ldm.lt/iris/index.aspx?cmp=search&action=details&lang=LT&mus=1&ext_id=1030472 [žiūrėta 2016 m. sausio 18 d.]; už nuorodą dėkoju Karoliui Kučiauskui.
6. *Buvusios šaričių špitolės Savičiaus gatvėje kampas*. Google Street View.
7. *Buvusios Vaikelio Jėzaus špitolės pastato fragmentas*. Google Street View.
8. *Buvusios Vilniaus generalinės špitolės pastatai ir Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia*. Google Street View.

PRIEDAI

Priedas nr. 1. Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.

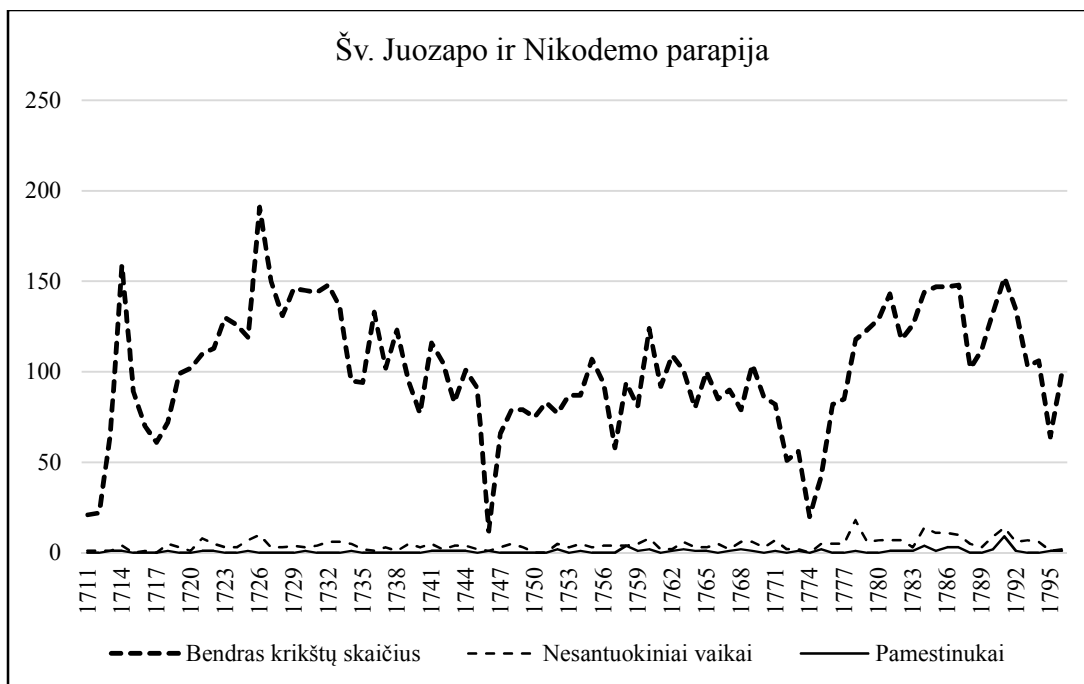
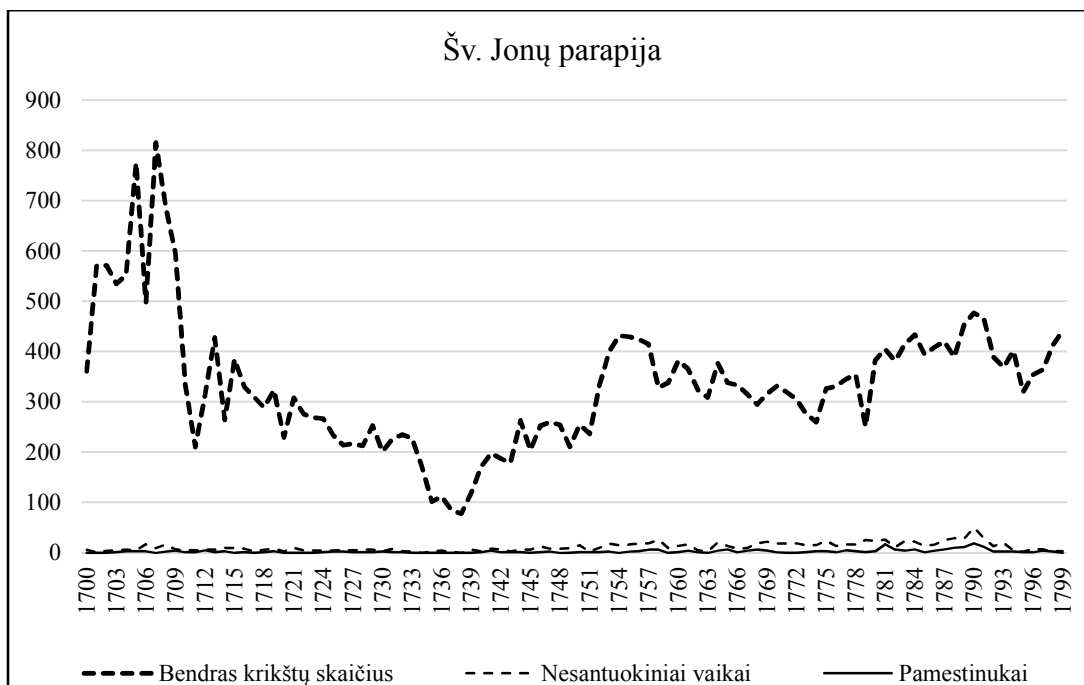
Numeriai plane. Skliaustuose nurodomas špitolės numeris pagal chronologinę įkūrimo tvarką. **1.** Šv. Marijos Magdalenos (1), **2.** Švč. Trejybės (k) (2), **3.** Šv. Lozorius (Stepono) (7), **4.** Šv. Petro (Antakalnio) (12), **5.** Šv. Juozapo

Arimatiečio ir Nikodemo (14), **6.** Bonifratų (15), **7.** Šv. Martyno (17), **8.** Spaso (3), **9.** Švč. Trejybės (u) (4), **10.** Šv. Jurgio (Rasų) (5), **11.** Piatnicos (9), **12.** Skaisčiausiosios Dievo Motinos (10), **13.** Šv. Petro (u) (11), **14.** Kristaus Gimimo (13), **15.** Šv. Dvasios (18), **16.** Kalvinistų (6), **16*.** Kalvinistų po 1640 m. (6*), **17.** Liuteronų (8), **18.** Žydų (16), **19.** Misionierių (19), **20.** Rokitų (20), **21.** Šv. Jokūbo ir Pilypo (21), **22.** Šaričių (22), **23.** Vaikelio Jėzaus (23).

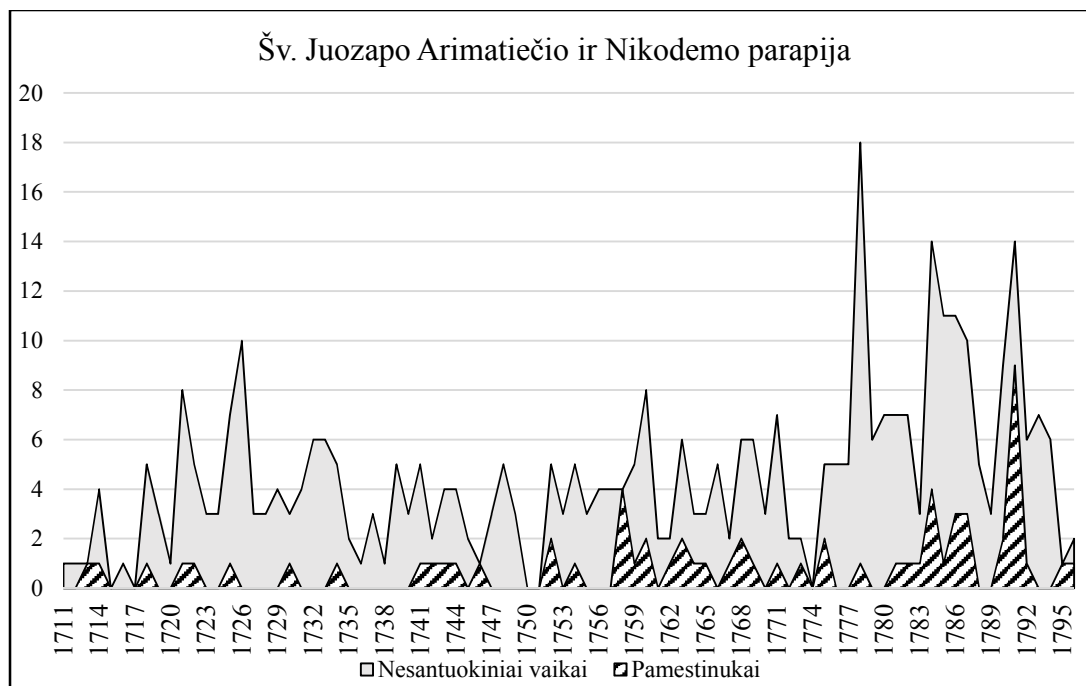
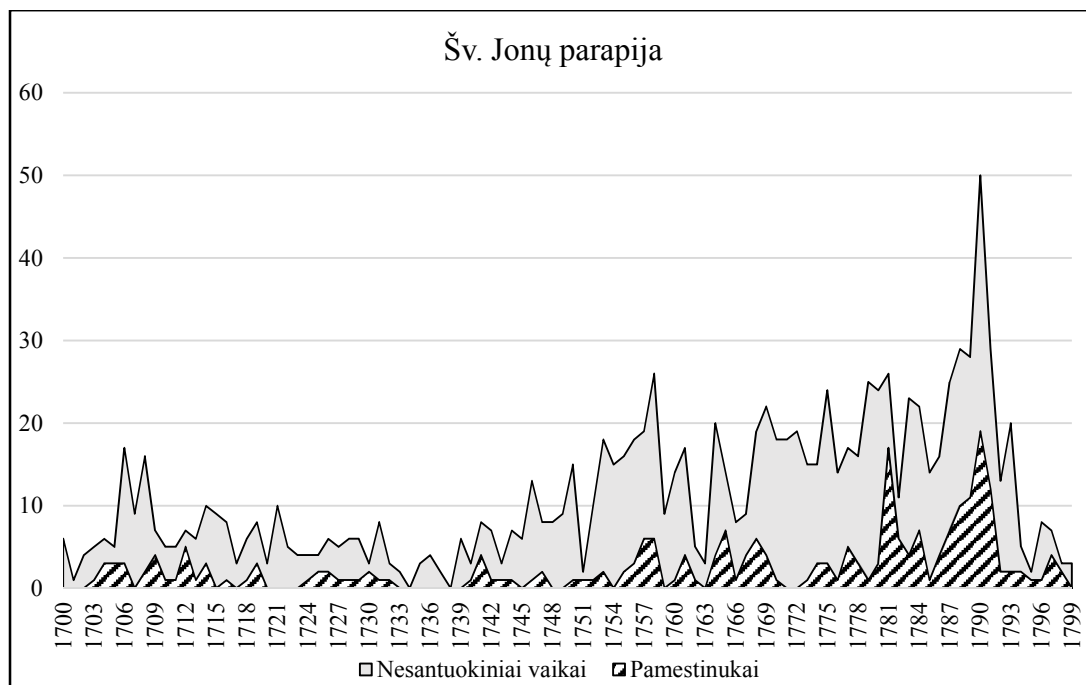
Priedas nr. 2. Špitolių veiklos laikotarpis

	1518	1535	XVI a. vid.	1594	1597	1598	XVI a. pab.	1604	1611	1620	1629	1631	1635	1636	1640	1644	XVII a. vid.	1695	1708	1723	1744	1791	1799	XIX a.	
Šv. Marijos Magdalenos																									
Švč. Trejybės (k)																									
Spaso																									
Švč. Trejybės (u)																									
Šv. Jurgio																									
Kalvinistų																									
Šv. Lozonius (Stepono)																									
Liuteronų																									
Piatnicos																									
Skaisčiausiosios Dievo Motinos																									
Šv. Petro (u)																									
Šv. Petro (Antakalnio)																									
Kristaus Gimimo																									
Šv. Juozapo ir Nikodemo																									
Bonifratų																									
Žydų																									
Šv. Martyno																									
Šv. Dvasios																									
Misionierių																									
Šv. Roko																									
Šv. Jokūbo ir Pilypo																									
Šaričių																									
Vaikelio Jėzaus																									

Priedas nr. 3. Bendras krikštų skaičius ir nesantuokinių vaikų bei pamestinukų krikštai Šv. Jonų (1700–1799) ir Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo (1711–1796) parapijose

Priedas nr. 4. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų krikštai Šv. Jonų (1700–1799) ir Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo (1711–1796) parapijose

Priedas nr. 5. Nesantuokinių vaikų ir pamestinukų krikštai abiejose parapijose bendrai; pamestinukai, pakrikštyti Vaikelio Jėzaus špitolėje (1792–1801)

